Virginia Mușat

C. Stere scriitorul

VIRGINIA MUŞAT

C. STERE
scriitorul

VIRGINIA MUȘAT

C. STERE
scriitorul

CARTEA ROMÂNEASCĂ
1978

Coperta seriei: *Constantin Guluță*

Viaţa lui Constantin Stere, om politic care a jucat un rol remarcabil, deşi extrem de controversat, în perioada dinainte şi după primul război mondial, surprinzător romancier tardiv, printre cei mai viguroşi ai literaturii române, nu e uşor de reconstituit. Sursele importante ni le pune la îndemînă propria sa operă, din care cea de ficţiune, cu tot caracterul ei memorialistic, reclamă circumspecţie.

S-a născut la 14 noiembrie 1865, în satul Cerepcău — Soroca, dintr-o familie venită din Botoşani unde rămăseseră în continuare multe rude apropiate : Iancu Stan, moşier, care a trăit şi a murit la Botoşani în 1866 ; sora lui Iancu, Catinca, poreclită Cobanca, de la numele moşiei sale Cobeni ; fiul ei, Calistrache Pilat, fost preşedinte de tribunal ; o fiică şi o nepoată căsătorită mai tîrziu cu M. Enacovici, al cărei fiu, Titus Enacovici, va fi director la ziarul *Cuvîntul* ; un alt frate al lui, Iancu Enache, numit Costache Stere, care a dat şi el naştere unei alte ramuri a familiei, şi alte nenumărate rude, printre care şi familia Catargiu din Bălţi şi familia Cantacuzineştilor

de la Otaci.[1] Venit la Cerepcău — Soroca, Ştefan Stere, bunicul scriitorului, pare-se aromân de origine, arendase pămînturile unor boieri scăpătaţi de aici, intrînd cu timpul în posesia lor. Lasă astfel în moştenire fiului său Iorgu întinse şi bogate moşii, pe care Constantin Stere le va cutreiera cu uimire în anii fragezi. Mama, Pulcheria, era de asemenea fată de moşieri. Fiul cunoaşte la curte vechile datini, graiul străbunilor, raporturile dintre stăpîni şi slugi, mediul specific rural. Toate acestea vor crea temelia crezului său politic şi social de mai tîrziu.

Din romanul *În preajma revoluţiei* şi din actele de arhivă existente ar rezulta că a fost al treilea copil din cei patru, un copil „de o sensibilitate excesivă, cu o putere de imaginaţie foarte vie", copil nedorit şi lipsit de dragostea maternă. Toată copilăria sa va purta pecetea acestui resentiment. Găseşte însă afecţiunea de care avea nevoie la oamenii din popor, mîngîiere în mijlocul naturii. Îşi face prietenii printre copiii de ţărani, care-l atrag prin isteţimea lor. Va imortaliza imaginea plină de gingăşie a doicii în paginile romanului, iar simpatia pentru oamenii simpli se va răsfrînge în întreaga lui formaţie.

Încă de mic, era cutremurat de sensibilitatea sufletească a celor mulţi şi umili. Are de timpuriu o viaţă interioară bogată, fiind impresionat şi revoltat de micile şi marile nedreptăţi. Spiritul său de dreptate şi de adevăr se dezvoltă devreme. Părinţii, oameni bogaţi, dezaprobau aceste atitudini ale copilului răzvrătit şi-l supuneau la pedepse corecţionale. Aflăm din roman că era adesea închis „gol-goluţ" în cameră de către mama sa, împiedicat să se joace cu prietenii din sat. Nu a renunţat cu toate acestea niciodată la escapadele vîrstei. Umbla cu tovarăşii de joacă prin pădurile din împrejurimi, culegea fragi şi ciuperci, mergea la scăldat, hoinărea prin „rîpile şi văgăunile" dintre dealuri. Mărturiseşte că ştia fiecare ondulaţie de teren, fiecare piatră, fiecare tufă sau copac. În acelaşi timp, contactul zilnic cu ţăranii, vizi-

[1] Vezi condica actelor de moarte, Oficiul stării civile, Botoşani.

tele pe la casele şi curţile lor, taifasurile în jurul ceaunului cu mămăligă pe cîmp, amestecul printre cosaşi sau secerători i-au sădit în suflet acel sentiment de legătură cu pămîntul, cu viaţa lui organică, caracteristic oamenilor gliei. [1]

Venind vremea învăţatului, este încredinţat unui preceptor, care dădea lecţii particulare spre a-l pregăti pentru şcoală. Din roman aflăm că-şi va continua studiile la „un mic pensionat" de băieţi din Chişinău, condus de pastorul neamţ Faltin, predarea făcîndu-se în limba germană. După doi ani petrecuţi aici, va trece cu succes examenul pentru cursul elementar şi examenul pentru clasa a doua a liceului de băieţi din Chişinău. La liceu, studiază limbile clasice şi literatura rusă. Printre scriitorii admişi se numărau Puşkin şi Gogol. Scriitorii moderni, începînd de la 1840, Turgheniev, Goncearov, Tolstoi şi Dostoievski, nu erau studiaţi în şcoală, pentru ca operele lor să nu trezească în conştiinţa tinerilor idei anarhiste, dar elevii nu-şi puteau stăpîni curiozitatea; citeau operele interzise, precum şi cărţi de critică aparţinînd lui Belinski, Cernîşevski, Dobroliubov, Mihailovski etc., iniţiindu-se în filozofia materialistă. Lecturile se făceau în aşa-zisele cercuri de autoinstruire, care funcţionau paralel cu şcoala oficială. Multe cărţi erau procurate din biblioteci şi librării clandestine, şi năşteau printre elevi idei de protest împotriva exploatării şi a regimului ţarist. Dintre aceşti tineri, printre care se afla şi Stere, au fost recrutate cadre pentru „inteligenţia" revoluţionară şi pentru partidul Narodnaia Volia (Voinţa poporului), care cultiva sentimentul de dragoste şi de datorie faţă de popor. Ideile inteligenţiei s-au constituit sub formă de concepţie social-politică antiţaristă şi au format cadrul moral şi politic în care a crescut Stere.

Receptiv la toate formele de cultură, elevul face lecturi variate, caută în ele cu însetare corespondentele imaginaţiei sale vii. Citind *Istoria Greciei antice (History of Greece,* 1846) de George Grote, trăieşte în lumea eroi-

---

[1] C. Stere, *In preajma revoluţiei,* II, cap. VIII, *Bombardarea,* p. 54.

lor Spartei, a gînditorilor şi poeţilor din vremea lui Pericle. Încă de pe băncile liceului manifestă o mare dorinţă şi preocupare de cunoaştere, îşi formează o concepţie proprie despre viaţă, pe care o socoteşte luptă necontenită „între lut şi azur, între instinct şi raţiune". Devine kantian, marxist, revoltat romantic şi poporanist *avant la lèttre*. Întorcîndu-se acasă în vacanţă, încearcă să-i înveţe carte pe copiii de ţărani. Venit la Odesa, după examenul de maturitate, pentru a-şi continua studiile, se integrează în mişcarea tinerilor nihilişti, organizaţie ilegală cu idei antistatale ce complota împotriva guvernului şi a Rusiei ţariste. La o întrunire ţinută la Odesa, tînărul Stere, cu ochi neliniştiţi de meridional, cu mîini delicate de femeie, va vorbi muncitorilor, provocînd un adevărat delir. Era un orator înnăscut, cu atît mai periculos pentru ordine. Este pus din această cauză sub supravegherea autorităţilor ţariste şi în cele din urmă, la 18 ani, în 1883, arestat pentru difuzarea unor cărţi interzise. Supus unor interogatorii brutale, îşi arată de la început firea mîndră şi intransigentă, vederile îndrăzneţe, revoluţionare. Interesante în acest sens sînt răspunsurile pe care le dă căpitanului de jandarmi la întrebările puse la intrarea în penitenciar, aşa cum le aflăm din povestirea cu caracter autobiografic *În voia valurilor* :

„— Naţionalitatea...

— Sînt român...

— A ! român ? Sînteţi supus al regatului vecin ?...

— Nu sînt supus nimănui pe pămînt, sînt cetăţean liber.

— Dar, oricum, îngăimează perplex argusul împărătesc, din punct de vedere al legii...

— Dispreţuiesc mascarada dumneavoastră legală şi nu recunosc registrele în care aţi binevoit să mă înscrieţi fără voia mea...

— Dar ce religiune aveţi ?

— N-am nici o religie inventată de popi.

— N-aţi fost botezat ?...

— Tăgăduiesc orice înţeles faptului că aş fi fost supus unor manipulaţiuni superstiţioase în copilăria mea. Sînt liber-cugetător !"

Stă la mai multe închisori din Chişinău, Odesa, Moscova-Butîrchi, apoi este deportat în Siberia. Trece prin Nijnîi-Novgorod de pe malul Volgăi, Perm, capitala Uralului, ajunge pe afluentul Volgăi, Kama, pînă la Ecaterinburg şi Tiumen. Peste tot cunoaşte viaţa de mizerie a penitenciarelor ţariste supuse unui regim foarte sever. În ciuda izolării şi a imposibilităţii de a comunica în mod normal, îşi continuă activitatea subversivă stabilind legături cu ceilalţi arestaţi prin alfabetul Morse. Cîţiva din tovarăşii de luptă mor, dar el va îndura mai departe groaznicul regim de opresiune sub care era strivită Rusia în timpul ţarului Alexandru al III-lea. Sfidînd pericolul, va milita deschis pentru zdrobirea jugului ţarist.

În romanul său, Stere zugrăveşte mai autentic decît Alecsandri în *Pohod na Sibi* un convoi de deportaţi porniţi spre ţinuturile siberiene de la marginea civilizaţiei, unde mai licăreau totuşi sentimente omeneşti. Într-o puşcărie din inima Siberiei, în care fusese permutat, a asistat la o întîmplare impresionantă : spînzurarea unui deţinut revoltat, denunţat de directorul închisorii fiindcă declanşase o rebeliune printre arestaţi. După citirea sentinţei de condamnare, directorul, cu lacrimi în ochi, îşi cere iertare de la osîndit, care, după ce-l iartă, se lasă spînzurat.

În închisoarea din Tiumen, este martorul unei atmosfere de infern : „Viaţa în această cloacă bîntuită de febra tifoidă, tifosul exantematic, disenterie şi alte molimi, izvorîtă din promiscuitatea îmbîcsită — în atmosfera înciumată de miasmele unei menajerii de fiare neîngrijite — întrecea tot ce pînă şi cea mai morbidă fantezie ar putea închipui pentru abisurile de înjosire şi mizerie“ [1].

Fu urmat, romantic, în deportare, de o elevă de liceu din Chişinău, Maria Grosu, cu care se va căsători şi va avea în Siberia un fiu, pe Roman, apoi, la Iaşi, un băiat,

---

[1] C. Stere, *In preajma revoluţiei*, III, cap. XXXV, *Abisul*, p. 39.

Gheorghe, și o fată, Lily. Maria [1], prototipul Taniei din roman, nu era frumoasă, fiind în schimb de un devotament fanatic, în stare să înfrunte toate vitregiile destinului pentru a fi alături de soțul ei „Cotic", pe care îl diviniza.

Ajungînd într-un sat siberian unde fusese lăsat fără mijloace de trai, doar sub supravegherea unui paznic, Stere se va hrăni din vînat, iar în restul timpului va citi cărți literare și politice. Era deportatul care citea cel mai mult. De obicei primea cărți de la părinți și prieteni. În amintirile sale de la *Viața Românească* Mihail Sevastos povestește o întîmplare pe care o auzise chiar de la Stere, despre o ladă de cărți pe care acesta a primit-o de la un expeditor necunoscut. Cercetînd adresa scrisă cu litere latine, observă că destinatarul locuia în Liberia, nu în Siberia. Probabil slujbașii neputînd descifra scrisul au trimis neașteptata comoară celui care primea cele mai multe cărți. Stere ar fi citit cu multă bucurie aceste cărți ca și căzute din cer, apoi le-ar fi împachetat la loc și le-ar fi trimis destinatarului real. I-a studiat în închisoarea de la Odesa și în exilul siberian pe : Kant, Adam Smith, Ricardo, Malthus, J. S. Mill, Lange, Aloïs Riehl, Karl Göring. Auguste Comte, Fouillé, Avenarius, precum și pe Rudolf Jhering, filozof juridic german, Albert Venn Dicey, constituționalist englez, Libermeister — autor al unei lucrări despre funcțiunile psihice inferioare. Urmează însă alte peregrinări, spre ținuturile cele mai îndepărtate ale Siberiei, unde cunoaște viața diferitelor obști de deportați, trăiește printre cealdoni și varnaci. Stă o vreme în orășelul Curgan, este trimis la Crasnoiarsk, unde îi are ca tovarăși de viață pe saiani, merge apoi la Serghinsk, înaintînd tot mai mult spre centrul Siberiei. Taigaua îl fascinează și îl intrigă prin măreția și solitudinea ei. Are impresia că se află proiectat în alte ere geologice, sub apăsarea unui sentiment de gol etern, sublim.

---

[1] Sora Mariei se va căsători cu Spiridon Popescu, cu care Stere devine astfel cumnat.

În 1888, pe cînd se afla în localitatea Turinsk, la nord de Tiumen, ţinutul Tobolsk, trece printr-o criză sufletească provocată de trădarea unui fruntaş al mişcării Narodnaia Volia, Lev Tihomirov, şi are pornirea de a se sinucide. Din fericire însă, frînghia pregătită pentru spînzurătoare se rupe sub greutatea corpului care se prăbuşeşte pe podea. Fiind descoperită revista şapirografiată a deţinuţilor din Turinsk apărută în 1877, Stere, iniţiatorul ei, este din nou arestat şi trimis în inima Siberiei, la Eniseisk şi spre Cercul polar la Iamalsk, unde cunoaşte şi studiază în continuare viaţa localnicilor, despre care va nota : „Oameni se nasc şi mor aici fără nici un meşteşug, ca oricare mamifer din tundrele acestea îngheţate"[1]. Tundra, aurora boreală, sălbăticia ţinuturilor constituie o privelişte unică în măreţia ei, dar totodată „mai grea şi mai tainică decît însăşi moartea"[2]. Meditează în momentele de singurătate asupra necesităţii zdrobirii ţarismului. „Ţarismul, zice el, este necompatibil cu progresul omenirii. El constituie prin sine însuşi o primejdie de moarte pentru toată civilizaţia, ca un rezervor al forţelor reacţiunii mondiale, care poate pune stavilă întregii propăşiri sociale şi politice din lume. Răsturnarea imperialismului moscovit nu este doar o problemă internă a Rusiei, este problema istoriei mondiale, este o condiţiune de biruinţă a luminii asupra întunericului din lume, punctul de plecare, primul pas pentru asigurarea dezvoltării normale a omenirii"[3].

Încă de pe atunci Stere jură să îmbrace „cămaşa morţii" împotriva colosului ţarist. Concomitent cu preocupările de natură morală şi ideală, continuă să studieze mult ca să-şi găsească cărarea proprie. Este din nou permutat la Crasnoiarsk, lîngă Minusinsk, unde în 1889, în al şaptelea an de deportare (avea pe atunci 25 de ani), îl cunoaşte pe Lenin, deportat şi el în Siberia. Bănuit de a fi organizator al unui imaginar atentat împotriva ţarului Alexandru al III-lea, care trecuse prin Crasnoiarsk spre Extremul Orient, este încarcerat în închisoarea din Minu-

1 *În preajma revoluţiei*, IV, p. 241.
2 *Idem*, p. 258.
3 *Idem*, p. 402.

sinsk împreună cu viitorul mareşal al Poloniei, Pilsudski [1], acuzat şi el de aceeaşi vină. După două săptămîni, reîntors la Crasnoiarsk, se bucură de relativa libertate a vieţii de obşte printre prieteni care-l preţuiau pentru convingerile lui antiţariste.

Anii trec. Viaţa de exilat lasă urme adînci în sufletul său. Dar iată că se apropie sfîrşitul deportării. În ajunul acestui eveniment important, Stere consideră acţiunea drept „singurul mijloc de a birui forţele oarbe ale naturii“ [2]. Spre sfîrşitul lunii mai a anului 1890, va fi mutat la Serghinsk, iar în martie 1891, după opt ani de deportare, este lăsat să meargă la Minusinsk, unde timp de cîteva zile va face primele pregătiri de plecare. I se comunică în sfîrşit că este liber, punîndu-i-se bineînţeles mai multe interdicţii, de pildă să locuiască în cele două capitale, în centre industriale şi în oraşe universitare. Străbate cu sania taigaua, tundra, stepa, de la est spre vest, asemenea unui „punct stingher rătăcit în imensitatea spaţiului“ [3], pe ruta Crasnoiarsk, Acinsc, Cainsc, Omsc, Petropavlovsc, Curgan, unde debarcase cu opt ani în urmă, în sfîrşit trece Uralul, „zidul ce închide Siberia“ şi, din localitatea Zlataust, ia trenul care-l va aduce acasă. După cîteva zile de mers, ajunge în Cerepcău, unde îşi revede tulburat părinţii, doica şi ţinuturile natale. Se hotărăşte în cele din urmă să plece la Iaşi, spre a-şi continua studiile. Urmărit în continuare de poliţia ţaristă, care intenţiona să-l retrimită în Siberia, trece clandestin graniţa într-o noapte întunecoasă împreună cu soţia şi copiii, renunţînd la avere în favoarea surorilor sale. Din acest moment începe o nouă perioadă din viaţa sa.

În noiembrie 1892 se instalează la Iaşi şi se înscrie la Facultatea de Drept. Avea 28 de ani şi era cel mai în vîrstă dintre studenţi. Sosirea lui a fost un adevărat eveniment în viaţa studenţilor de la Şcoala Normală Superioară şi în general a tineretului socialist ieşean. Printre aceşti tineri entuziaşti, fostul deţinut din Siberia, cu

---

[1] Pe care-l cunoscuse în obştea din Crasnoiarsk.
[2] C. Stere, *În preajma revoluţiei*, cap. XX, *Nostalgii*, p. 243.
[3] *Idem*, cap. XXVII, p. 311.

aureola martiriului, produce o profundă impresie. Vedeau în el un reprezentant al nobilei lupte pentru răsturnarea țarismului, un om care-și jertfise anii tineri pentru o cauză dreaptă. Înfățișarea impresionează nu mai puțin. Avea o barbă mare, castanie, revărsată pe piept, ochi pătrunzători și intransigenți, un aer în totul impunător. Talentul de orator și vastele cunoștințe făceau să fie respectat și admirat. Primit cu mare căldură în casa din Sărărie a lui Ion Nădejde, cunoaște printre alții pe Garabet Ibrăileanu și pe Raicu Ionescu-Rion. Abia venit, noii prieteni, în frunte cu Ibrăileanu, îl asaltează cu întrebări : „Ce se petrece în Rusia ? Ce e cu mișcarea revoluționară ? Poate fi nădejde de biruință ?“ Personalitatea lui Stere îi cucerește și îi domină. Agitatorul se ocupă de la început de realitățile românești, își propune îndată să le îndrepte. Îl nemulțumesc luptele politice interminabile și mascarada vieții publice, farsa alegerilor cu aprinse discuții pe tema „cine intră și cine iese“. Superficialitatea partidelor istorice îl face să se alăture studenților socialiști, singurii care priveau realist problemele majore ale zilei. Ca și ceilalți, înțelegea socialismul ca pe o „confrăție morală“, „mai mult un curent cultural decît o partidă politică...“. Socialismul însemna la acea dată familiarizarea cu toate domeniile noi, îndrăznețe, izvorîte din gîndirea revoluționară a secolului, o sinteză a evoluționismului lui Spencer, transformismului lui Darwin, materialismului lui Moleschot, determinismului lui Taine, materialismului istoric al lui Marx și Engels, realismului literar francez și rusesc, fenomenalismului lingvistic al lui Lambrior și romantismului protestatar al lui Eminescu. Acasă sau în grădini publice, uneori pînă în miezul nopții, cîteodată pînă în zori, tinerii discutau despre filozofi, economiști, poeți, critici literari și luptători politici. Pentru un tînăr socialist era un punct de onoare să cunoască cît mai multe doctrine și lecturile erau febrile. În special *First Principles* ale lui Herbert Spencer, *Das Kapital* al lui Marx (în traducerile lui Jules Roy, Cazelles și Ch. Royer), *Histoire de la littérature anglaise* a lui Taine, trebuiau citite. Cine

nu le cunoştea „era un om pierdut“ [1]. Toate aceste discuţii aveau în centrul atenţiei în special soarta poporului. Socotind că rolul intelectualilor e de a-şi servi poporul şi de a lupta pentru propăşirea lui, Stere îşi îndreaptă atenţia către masele muncitoare.

Prin 1891 întemeiază societatea studenţească „Datoria“, al cărei director va fi studentul Liteanu, nepot al lui Kogălniceanu, şi al cărei prim scop era înfiinţarea şcolilor de adulţi pentru populaţia săracă din suburbiile oraşelor şi de la sate, şi organizarea unor conferinţe pe diferite teme sociale şi culturale. Numele societăţii e semnificativ. El exprimă „datoria“ pe care tineretul universitar trebuia s-o plătească faţă de popor prin ridicarea acestuia din incultură şi misticism. Deşi această societate a fost înfiinţată de Stere, el nu a primit să fie preşedinte şi nu a ocupat nici o demnitate în comitetul ei. Prima şcoală de adulţi înfiinţată de societatea „Datoria“ a fost cea din suburbia Tătăraşi.

În acelaşi timp Stere îşi începe activitatea publicistică prin care militează pentru „mersul în popor“. Într-o serie de opt foiletoane publicate în ziarul *Adevărul* din septembrie-decembrie 1893, sub titlul *Din notiţele unui observator ipohondric,* el arată necesitatea unei mişcări de luminare a maselor de către pătura cultă, mişcare asemănătoare cu cea condusă de Arnold Toynbee, autorul celebrei *The industrial Revolution in England* (1884). Scrie de asemenea în ziarul *Evenimentul* şi la suplimentul său *Evenimentul literar* din Iaşi, unde semnează cu pseudonimul C. Şărcăleanu. Face critică socială, politică şi literară, iar mai tîrziu publică încercări literare. În primii cincisprezece ani de activitate publicistică foloseşte peste două duzini de pseudonime : Sorţescu, Bîrzu, Stupu, Observator-Ipohondric, C. Şărcăleanu, Verax, Nistreanu, Cerepcoveanu, M. Costea, Codreanu, C. Nistrul etc., sau iniţiale ale acestora, precum şi ale numelui său : C.S. Este preocupat în această perioadă de adaptarea socialismului la condiţiile concrete ale unei ţări agrare ca România. „Nu înţeleg pe un socialist, notează Stere în ziarul *Adevărul,* dacă el nu simte un respect

[1] Al. Piru, *G. Ibrăileanu,* 1967, p. 55—56.

elementar pentru demnitatea omenească, dacă el nu are o umbră de iubire pentru oamenii concreţi ce-l înconjoară... dacă el nu pricepe adevărul, clar ca lumina soarelui, că nu oamenii sînt pentru socialism, ci socialismul pentru oameni... Nu admit confundarea internaţionalismului cu antinaţionalismul, cînd se scapă din vedere toate interesele vitale ale unui popor, cele politice, economice şi culturale; dispreţuiesc pe acei care oftează că nu s-au născut în altă ţară mai civilizată; urăsc pe acei care în programele lor aruncă peste bord majoritatea covîrşitoare a muncitorimii române, ţărănimea, sub cuvînt că avînd o şuviţă de pămînt sînt mici-burgheji." [1]

În romanul *În preajma revoluţiei*, scrie referitor la situaţia ţăranului român:

„Ţăranii noştri nu au nici un cuvînt în politică, sînt de fapt iobagi, chiar adevăraţi robi, lăsaţi la discreţia moşierului sau a arendaşului, nu numai graţie mizerabilului petec de pămînt ce li s-a dat la emancipare, dar şi prin lege. Dreptul lor de vot, atît cît li se recunoaşte prin Constituţie, e o deriziune." [2]

De asemenea, deplînge soarta tragică a femeii în societatea burgheză şi militează pentru emancipare: „Femeile duceau viaţă de ocnă: grija copiilor, sarcinile gospodăriei — ziua slugă neplătită, — noaptea surogatul amorului... Veşnic neîngrijite, extenuate de muncă, zăpăcite de miile de nimicuri ale unei căsnicii sărace, veştejite şi îmbătrînite înainte de vreme..." [3]

Democrat convins, se ridică şi împotriva tendinţelor şovine şi antisemite. În aprilie 1893 are loc congresul ce avea să hotărască întemeierea Partidului Socialist, deschizînd o epocă de mare avînt revoluţionar. Cu această ocazie Stere merge la Bucureşti, pe care-l cunoaşte pentru prima dată. Vede capitala ca pe un oraş plin de contraste: „Străzile Capitalei (...), străzi mai nouă, largi, dar rău pavate, întretăiate de ulicioare primitive

---

[1] *Adevărul* din 20 dec. 1893.
[2] C. Stere, *În preajma revoluţiei*, cap. V., *Ciubăreşti*, p. 71.
[3] C. Stere, *Idem*, Cap. VII, Campania, p. 97.

strîmte şi întortocheate (...), curţi vaste, nenumărate locuri virane, cocioabe cvasi-africane alături de construcţii moderne şi palate luxoase..." [1]

Figurile de seamă ale congresului erau C. Dobrogeanu-Gherea, Ion Nădejde, Anton Bacalbaşa. Ar fi vrut să-i convingă pe socialişti că realizarea socialismului e prematură la noi înainte de înfăptuirea unui regim democratic şi a emancipării ţăranilor: „Formula marxismului, susţinea el, va rămînea fără rod, dacă ţărănimea nu va fi încadrată şi ea în perspectiva generală a progresului social." [2] Congresul a fost totuşi o victorie. Crearea P.S.D.M.R. deschide o nouă etapă în istoria clasei muncitoare române. La 29 septembrie 1894, alături de un grup de studenţi ieşeni format din G. Ibrăileanu, P. Bogdan, C. A. Teodoru, M. Carp, Elena Carp, Sp. Popescu, Chirica, Ana Caramlău, D. D. Pătrăşcanu, N. Quinezu, Şt. Negruzzi etc., Stere participă la moţiunea de protest îndreptată împotriva „scenelor degradatoare desfăşurate miercurea trecută" (21 septembrie) „în întunericul stradelelor bucureştene". Întrunirea a avut loc în aula Universităţii din Iaşi. Fără să fie membru al partidului socialist, Stere este considerat astfel de opinia publică. Se declara chiar el, la întrunirile liberale, „socialist" în teorie, dar practic „independent" faţă de orice partid politic.

Paralel cu preocupările de ordin social şi politic, desfăşoară o bogată activitate publicistică. În iunie 1894 publică eseul *Omul perfect* în *Evenimentul literar*, în care, sub influenţa filozofului antropolog Th. Waitz (*Antropologie der Naturvölker*) prezintă pe ţăran ca prototip armonios al unei civilizaţii rurale modernizate.

La cel de-al doilea congres al P.S.D.M.R., din septembrie 1894, pune din nou pe prim plan problema revendicărilor ţărăneşti, insistînd că socialismul este aplicabil numai în ţările industriale dezvoltate. Cerea acum socialiştilor să colaboreze cu toate forţele progresiste, cu toate partidele democrate şi în special cu partidul libe-

---

[1] C. Stere, *In preajma revoluţiei*, cap. XI, *Congresul şi „varieteul parizian"*, p. 177.
[2] *Idem*, cap. XI, p. 186.

ral, partid de guvernămînt, în credința sa capabil să garanteze realizarea dezideratelor democratice.

Cu prilejul examenelor la facultate constată anarhia din învățămîntul superior. Își termină studiile universitare în anul 1896, la 31 de ani, examenul de licență susținîndu-l în ziua de 22 iunie 1897 cu teza *Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept*, pe care o tipărește în același an, dedicînd-o soției sale Maria, pentru curajul cu care l-a urmat în Siberia. Își propune să demonstreze în această lucrare necesitatea desprinderii individualității omenești printr-un proces istoric evolutiv din sînul societăților primare și modul în care omul liber a devenit subiect de drept. Sub influența, între altele, a filozofiei lui Kant, își formulează concepțiile sale sociologice cu privire la individ, stat, societate, raporturile dintre individ și colectiv. Consideră ideea lui Kant de „unire morală ideală a omenirii" bazată pe egala îndreptățire a consimțămîntului liber al tuturor membrilor familiei umane drept criteriu al progresului și precept etic absolut.[1] Deși individualist, acordă un rol important societății practice, active, utilitariste, de orientare pozitivistă,[2] crede în superioritatea omului asupra naturii și în triumful luptei omenirii împotriva forțelor naturale și istorice pe calea emancipării individualității în colectivitate și prin cooperație. Cultivă ideea solidarismului social : „Omul, scrie Stere, ieșit din mîinile naturii, gol și slab, nu s-a putut conserva și ridica învingător decît prin cooperație, prin acea sporire de putere ce dînsa o determină". Principiul atracției universale aplicat la istorie are, așadar, drept consecință, so-

---

[1] C. Stere, *Încercări filozofice, Teoria cunoștinței, Arhiva*, an. 1897, nr. 3—4, p. 175.

[2] Sub influența pozitivismului lui Auguste Comte, Stere distingea trei faze în dezvoltarea conștiinței filozofice a umanității : antropocentrism obiectiv, excentrism, antropocentrism subiectiv. În articolul *Filozofia tendințelor sociale în artă* din *Evenimentul literar*, 1891, scria : „Acuma cînd omenirea începe să se scuture de fantomele fazei excentrico-metafizice, și de mizeriile societății burghezo-capitaliste, acuma cînd noi stăm deja pe pragul perioadei pozitive a antropocentrismului subiectiv, întreaga sferă a activității sufletești a omenirii este stăpînită de principiul înalt al utilitarismului social".

cietatea, formă de cooperaţie.[1] Dezvoltarea societăţii coincide cu dezvoltarea individului, de la lipsa societăţii şi a oricărei individualităţi spre individualizare şi cooperare. Stere crede că rezolvarea mecanismului social se află în „creşterea puterii de cooperaţie socială". Gîndirea sa se menţine în limitele unor „antinomii abstracte", observă N. Tertulian, compatibile cu democratismul şi „socialismul" său generos şi cu ideea „contractului social" al lui J.-J. Rousseau.[2] Alte idei sînt de înrîurire marxistă, fără a fi însă consecvent obiective. Cauzele apariţiei individualităţii omeneşti şi ale statului ar fi în primul rînd războiul. Acesta duce la diferenţierea militară şi la apariţia proprietăţii private (prada de război şi sclavii), a claselor sociale (bogaţi şi săraci) şi a luptei de clasă. Deci statul e o expresie a inegalităţii sociale şi politice cu funcţie coercitivă. În al doilea rînd, în concepţia lui Stere, statul este şi o nouă formă de cooperaţie pentru care funcţia de constrîngere constituie „materialitatea instituţională" a conceptului de cooperare în folosul progresului. „În locul voinţei colective spontane apare organizarea coercitivă exterioară a statului"[3], care „asigură ordinea şi progresul pacinic al omenirii"[4].

Se observă că în multe privinţe Stere este influenţat de şcoala germană a lui Gumplowicz şi Rudolf Jhering pentru care statul e o sumă de dispoziţii menite să asigure stăpînirea unei minorităţi în favoarea unei majorităţi. Dar Stere omite să precizeze că acest lucru nu e posibil în toate orînduirile. „Iluzionîndu-se că operează cu metode obiective, Stere era în fond partizanul subiectivismului în sociologie, de vreme ce nu explică societatea ca un proces istorico-natural... Solidarism social, sociologism, etnografism, evoluţionism, toate îl conduceau pe Stere la clădirea solidă a unui Weltanschauung

---

[1] *Evoluţia individualităţii şi noţiunea de persoană în drept*, p. 81.

[2] N. Tertulian, *Eseuri, Stere-doctrinarul*, p. 135.

[3] *Evoluţia individualităţii şi noţiunea de persoană în drept*, p. 81.

[4] C. Stere, *Introducere în studiul dreptului constituţional*, Iaşi, 1903, p. 22.

istorist"[1], sau a unei concepţii pe care o numea antropocentrism subiectiv. Privitor la raporturile dintre stat şi individ arată că, prin apariţia statului, individul s-a descătuşat, s-a emancipat. Aceasta nu înseamnă ruperea legăturilor sociale, ci integrarea sa în contextul general al năzuinţelor ideale ale umanităţii. „Aspiraţia sa perpetuă spre democraţie şi dezavuarea totalitarismului de orice fel"[2] le întîlnim la tot pasul puternic sedimentate. Stere cultivă o concepţie activistă şi finalistă a vieţii, concepţie apropiată de pragmatism, şi priveşte filozofia şi ştiinţa ca instrumente ale scopului omului. Ideile de libertate şi de dreptate, observă N. Tertulian, apar „ca nişte categorii istorice şi nu ca un dat natural"[3]. „Aspiraţiile general-democratice se contopesc în concluziile studiului cu ideea unui socialism generos, adevărata emancipare a individului „nu înseamnă ruperea legăturilor sociale, ci întemeierea lor pe baze naţionale"[4]. În acest sens Stere cita pe A. Fouillée: „Individualismul adevărat este în acelaşi timp adevăratul socialism."

După susţinerea cu succes a tezei de licenţă, este numit la 15 martie 1901 profesor suplinitor de drept administrativ şi constituţional la Facultatea de Drept din Iaşi. Publică acum în *Arhiva* lui A. D. Xenopol trei fragmente din studiul *Încercări filozofice*, conceput în anii deportării (între 1888—1890 la Tobolsk şi în diferite localităţi din Siberia orientală). În urma unei telegrame, este nevoit să facă o călătorie la Chişinău pentru a-şi vedea tatăl grav bolnav. Întîrziat de absurdele formalităţi de graniţă, nu-l mai prinde în viaţă. Moşteneşte vreo 300 000 lei în numerar, renunţînd de bunăvoie la restul averii: „Am dat cu piciorul în latifundiile mele părinteşti, scrie Stere, eu rămas singur fecior la părinţi în Rusia, unde fiii au privilegiu ereditar faţă de fiice şi puteţi vedea în arhivele tribunalului din Chişinău că nici după moartea tatălui meu nu am voit să mă înec în mrejele şicanei... şi să-mi pierd viaţa în anticamerele

[1] Z. Ornea, *Poporanismul*, p. 172.
[2] Idem, p. 167.
[3] N. Tertulian, *Eseuri, Stere doctrinarul*, p. 134.
[4] *Ibidem*.

tribunalelor şi curţilor, în căutarea dreptului meu de moştenire. M-am mulţumit cu fărîmituri din moştenirea părintească pe care surorile mele au vroit să mi le dea de bunăvoie“ [1].

Întors la Iaşi, începe cursurile universitare, frecventate şi comentate cu interes. Originalitatea ideilor lui, precum şi talentul de orator aduc în săli un aer nou, primenitor, curente şi conflicte de idei. Îşi ţinea prelegerile într-un amfiteatru mic. Nu stătea niciodată la masă şi nici pe scaun, ci se plimbă de la uşă la geam în faţa pupitrelor, călcînd apăsat, cu capul în jos, cu o mască de aspră concentrare, ridicînd de fiecare dată glasul în semn de protest cînd era vorba de soarta ţărănimii. Erudiţia şi talentul oratoric dădeau cursurilor sale un aspect atractiv, deosebit de interesant. Nu se prepara niciodată dinainte. Îşi schiţa doar un plan, notîndu-şi ideile principale pe o carte de vizită pe care o ţinea în buzunarul jiletcii. Vorbea liber, cu deosebit patos şi cu mare eleganţă, aruncîndu-şi din cînd în cînd ochii peste notiţe. [2] Reuşise să-şi facă o mare faimă ca profesor şi cursul lui era urmărit de un public numeros, adesea şi de tineri de la alte facultăţi [3]. Captiva pe toţi cei ce-l ascultau. I-a avut studenţi pe Octav Botez, P. Andrei, Iorgu Iordan, Dem. Botez, Pan Halippa, Sergiu Niţă, Mihail Ralea etc.

Numit ajutor de primar, se consacră totodată cu trup şi suflet acţiunii de pregătire a unor viitoare legi şi reforme.

În vacanţele de vară, fiind mare iubitor de natură, vizitează mînăstirile din Moldova. În vara anului 1898 îl semnalăm împreună cu Iancu Botez, V. Lupu, C. A. Teodoru, surorile Caramlău, familia Carp şi G. Ibrăileanu într-o excursie de la Văratic la Dorna, cu popasuri încîntătoare la Mînăstirea Agapia, Muncel, Mînăstirea Neamţ, şi pe malul pîrîului Moisei pînă la

---

[1] *Cazul Stere*, p. 238.
[2] D. Botez, *Memorii*, I.
[3] Gheorghe Stere, *Constantin Stere*, în *Manuscriptum*, 1975, nr. 3, p. 151—152.

Rîşca. Rămăsese un turist constant, îndrăgostit de frumuseţile inegalabile ale pămîntului românesc.

În decembrie 1898 participă la întîlnirea intimă a liderilor socialişti de la Bucureşti, pentru a discuta aşazisa „criză" prin care trecea partidul socialist. Aici se face purtătorul de cuvînt al unui nou curent ideologic, poporanismul, prin care militează pentru ridicarea şi propăşirea ţărănimii, neglijînd în schimb clasa muncitoare. În aprilie 1899, după cel de-al şaselea congres al P.S.D.M.R., după o dispută puternică purtată în trei congrese, determină pe o mare parte din socialişti să treacă la aripa stîngă a partidului liberal, cu convingerea că ar putea mai uşor da viaţă programului de ridicare a poporului. Principalele obiective urmărite erau : casa rurală, reducerea serviciului militar la doi ani, şcolile de adulţi, reforma agrară şi votul universal : „De o mie de ori mai mult veţi servi solidaritatea internaţională a muncitorimii, spunea Stere tovarăşilor săi, transformînd acest cuib de reacţionarism oriental într-un stat înzestrat cu instituţii democratice, decît prin adeziunea platonică internaţională" [1]. Curînd însă va fi uimit şi întristat „de încrederea naivă cu care foştii socialişti, porecliţi «tinerimea idealistă», acceptaseră să formeze extrema stîngă a unui partid de guvernămînt, fără precauţiunile pe care dialectica marxistă trebuia să le impună" [2]. În partidul liberal, grupul „tinerilor generoşi" va înfrunta ostilităţile şi suspiciunile celorlalţi membri, ducîndu-şi în grele condiţii activitatea. Stere militează permanent pentru crearea unui partid democratic de mase şi pentru mase, a unui partid al ţăranilor, dar, neputîndu-şi realiza deocamdată acest ideal, încearcă să transforme partidul liberal într-un instrument de luptă pentru interesele ţărănimii. În bună măsură faptul că acest partid „istoric" a îmbrăţişat în acea perioadă vederi mai de stînga şi mai liberale i se datorează lui Stere, care redactează programe şi manifeste, ţine conferinţe în forumul public, în adunări elec-

---

[1] C. Stere, *În preajma revoluţiei*, vol. 7, *În ajun*, p. 52.
[2] *Idem*, p. 56.

torale, la clubul literar, la tribunale, în parlament, la senat, în fața poporului și a regelui. Ajunge astfel în centrul atenției publice. Activitatea sa declanșează reacția opoziției, care îl acuză de bolșevism și nihilism. Oricine trebuie să recunoască, scrie Mihai Ralea în 1936, că între 1900—1915 politica internă a țării a fost profund modificată datorită lui Stere, în sensul progresului și echilibrului între clasele sociale. În tot acest timp o mare prietenie îl leagă de G. Ibrăileanu, care-l admiră fără rezerve, acordîndu-i un credit nelimitat. În iulie 1901 participă, împreună cu soția sa Maria, la încheierea căsătoriei între prietenul său și Elena Carp, fiind primul martor la actul matrimonial. La 25 ianuarie, același an, fusese martor și la căsătoria lui Iancu Botez cu Aneta Caramlău. Deși ales în 1901 deputat și sfetnic al lui I. C. Brătianu, continuă să-și țină cursurile la facultate, fără salariu. La 21 aprilie 1903, în urma recomandării consiliului profesoral și al senatului, devine profesor titular. La concurs, mărturisește fiul său, s-au prezentat și alți candidați, care ulterior i-au devenit colegi și colaboratori. Raportul a fost întocmit de renumitul profesor și jurist Matei B. Cantacuzino, care în ciuda titlurilor de doctor la Paris și docent la Universitatea din București ale candidatului Paul Negulescu, îl preferă pe C. Stere, a cărui activitate științifică o consideră superioară. Mașinațiunile adversarului său A. C. Cuza care cere Ministerului Instrucțiunii Publice să fie propuși *ex aequo* atît C. Stere, cît și protejatul său I. Găvănescul (viitor senator legionar) se dovedesc a fi neputincioase. C. Stere obține 10 voturi din 13, restul fiind abțineri. Publică în același an cursul *Introducere în studiul dreptului constituțional*, în care prezintă între altele originea statului (în apariția inegalității sociale și politice în istoria societății omenești) și atributul cel mai important al acestuia (organizarea constrîngerii sociale în interesul individului), minimalizînd însă natura sa de clasă. Cultivă ideea potrivit căreia statul e principala formă de cooperare și elogiază statul constituțional în opoziție cu cel absolutist. Ca „exponent al unei minori-

tăţi naţionale oprimate de statul birocraţiei ţariste“ [1], pune un deosebit accent pe suveranitatea naţională, subliniind importanţa şi necesitatea menţinerii statului în raporturile internaţionale. Orientarea sa, arată N. Tertulian, „pune în valoare deopotrivă radicalismul democratic al doctrinei sale, dar şi refuzul de a analiza pînă la ultimele consecinţe natura statului în societatea burgheză“ [2].

În timpul războiului ruso-japonez în 1904, face un memoriu document pe care-l prezintă guvernului şi şefilor de partid şi în care arată că acest război va zgudui imperiul ţarist din temelii, iar „înfrîngerea va determina izbucnirea unei formidabile revoluţii“ [3]. La şedinţa Congresului socialist din Bucureşti ridică din nou această problemă a prielnicului moment de îngrădire a imperialismului ţarist. Era aşa de amestecat în luptele politice, încît îşi ia concediu de la Universitate. Cînd vine la putere partidul liberal, Stere crede că în sfîrşit e momentul să transforme în fapte cele mai importante puncte ale programului său: votul universal, împroprietărirea, reorganizarea administrativă, îmbunătăţirea stării sanitare, reforma impozitelor etc. Iniţiază şi redactează în acest scop proiecte de legi şi reforme şi cere revizuirea Constituţiei. Fără îndeplinirea acestor deziderate de veacuri ale poporului român, atrăgea atenţia că pot avea loc tulburări populare. Întîmpină foarte multă rezistenţă din partea claselor conducătoare, pentru care proiectele propuse de el sînt incomode. Îşi face duşmănii în rîndul proprietarilor de pămînt, care se opun reformei agrare, luptă împotriva celor care vor să-i limiteze proiectele. Opoziţia era puternică. Stere se simte dator să-i reamintească prevestirile sale. El cere măsuri urgente pentru îmbunătăţirea soartei ţăranilor şi pentru preîntîmpinarea mişcărilor ţărăneşti.

În 1905 izbucneşte revoluţia din Rusia, eveniment primenitor de redeşteptare naţională a popoarelor opri-

---

[1] N. Tertulian, *Eseuri*, Editura pentru literatură, 1968, *Stere — doctrinarul*, p. 136.

[2] *Ibidem*.

[3] C. Stere, *Cazul Stere*, p. 7.

mate de țarism și semnal de alarmă, care anunță reforme remarcabile prin vestitul manifest din octombrie 1905. Dar marea reacțiune țaristă înăbușă revoluția. „Dacă țarismul a triumfat pentru moment, el n-a biruit revoluția“ [1], conchide Stere. Și, neobosit, pune la cale apariția la Chișinău sub direcția lui Em. Gh. Gavriliță a unui ziar îndreptat împotriva reacțiunii țariste. „Din cercetarea atentă a realităților și din observarea obiectivă, notează el, s-a înrădăcinat în cugetul meu credința adîncă și neclintită că, în ciuda triumfului aparent din 1905—1906, zilele imperiului țarilor sînt numărate.“[2]

La începutul anului 1906 este ales șef al Clubului liberal ieșean. Existența lui din acest an este prinsă de un eveniment important: apariția revistei *Viața românească*, revistă literară, științifică și politică, al cărei director va fi pînă în 1915.

Ideea de a scoate revista i se datorează lui G. Ibrăileanu, care îi propusese de multă vreme să editeze o revistă „oglindă a vieții românești, a întregului neam românesc, o manifestare vie a unității culturale a neamului nostru“. Programul era rezumat în patru cuvinte: „pămîntul, votul, cartea și pușca“ [3]. «Pămîntul» — adică asigurarea independenței economice a țărănimii fără de care drepturile și libertățile politice sînt o deriziune. «Votul» — adică afirmarea țărănimii ca factor hotărîtor în viața de stat. «Cartea» — pentru că numai cultura îi poate da cunoștința dreptului ei și puterea de realizare. În sfîrșit, «pușca» — pentru că numai o națiune armată poate fi în măsură de a-și apăra drepturile și libertățile împotriva oricărei tentative de opresiune și uzurpare dinafară sau dinăuntru.“ [4] Revista trebuia să constituie o reacție împotriva ideologiei sămănătoriste, împotriva tendințelor de falsificare a realității și să combată idealizarea trecutului și a satului. Încă din ianuarie 1906, Ibrăileanu începuse să adune material, anunțîndu-i pe scriitori că vor fi remunerați. Spre a denunța

[1] *Cazul Stere,* p. 12.
[2] *Ibidem.*
[3] *Viața Românească, Miscellanea,* nr. 3.
[4] C. Stere, *In preajma revoluției, Ciubărești,* p. 277.

sămănătorismul care idiliza viața țăranilor și elogia patriarhalismul, apăruse încă din 1905, la Galați, *Curentul nou*, sub conducerea lui H. Sanielevici. Ca urmare a refuzului lui Sanielevici de a preda ieșenilor revista *Curentul nou* și a întîrzierii lui Gherea de a scoate o nouă revistă sub direcția sa, G. Ibrăileanu, după mărturisirile lui Stere (din articolul *Cum am devenit director al Vieții Românești* publicat în *Viața Românească*, nr. 1—2 din 1933), năvălește în casa acestuia, abia întors dintr-o misiune politică în străinătate, și-i cere să scoată de urgență o revistă : „Nu mai merge așa, i-ar fi spus Ibrăileanu ; X.Y.Z. în *Foaie de varză*, în *Rătăciri literare*, în *Zi-i pe nume*... otrăvesc tineretul, falsifică gustul literar, buimăcesc opinia publică. N-ai dreptul... Ai datoria... Ar fi o crimă..." Titlul e sugerat de poetul Vlahuță. G. Ibrăileanu îl roagă pe Stere să scrie articolul-program. Stere îi trimite la 19 ianuarie 1906 din Chișinău o epistolă în care se recuză : „Sînt atît de preocupat, că nici nu pot visa la articole-program, mai ales acum... Desigur vei putea scrie un bun program, n-ai nevoie să-l trimiți aici, va fi bine și neiscălit (dealtfel duminecă sau luni sper să fiu la Iași)." Întorcîndu-se, contribuie cu cea mai mare sumă de bani : 5.000 lei, la strîngerea fondurilor pentru revistă, a căror sursă a fost răuvoitor comentată de presa vremii. La 6 martie 1906 apare, în sfîrșit, *Viața Românească* purtînd data de 1 februarie, în tiraj de 2.000 de exemplare. Coperta era albă cu litere roșii, după *Rivista d'Italia*. Ca urmare a interesului cu care este primită, tirajul va crește la 3.200 de exemplare. E socotită „cea dintîi revistă europeană la noi" [1]. Cuprindea o mulțime de rubrici : Recenzii, Revista revistelor, Miscellanea, Cronica internă, Mișcarea intelectuală în străinătate etc. Directorii revistei erau C. Stere pentru partea literară, artistică și politică, și Paul Bujor pentru partea științifică.

Pe 8 martie 1906, acasă la Stere, la o agapă, toți colaboratorii (G. Ibrăileanu, cei trei Botez, Gh. din Moldova,

---

[1] *Scrisori către G. Ibrăileanu*, I, 1966, p. 207 (scrisoarea lui M. Sadoveanu din 13 martie 1906).

D. D. Pătrăşcanu, Paul Bujor, Spiridon Popescu, I. Mironescu, P. Bogdan, Mihai Carp, Mihai Pastia, dr. Quinezu, Nicu Gane) sărbătoresc evenimentul, dorindu-şi o reîntîlnire asemănătoare la jubileul de patruzeci de ani.

Sadoveanu, care-l botezase pe Stere Sacerdotele, este cucerit de la prima întîlnire redacţională, organizată conform obiceiului într-o cîrciumă ieşeană, unde citeşte povestirea *Pustiul*, publicată în numărul următor. Atmosfera era caldă şi sinceră, toată lumea, cu excepţia lui Stere, venea cu regularitate. Uneori nelipsit, alteori absent săptămîni în şir, cu greu dădea cîte un articol pentru revistă. Doar Ibrăileanu, cu insistenţele sale, reuşea să-l stimuleze şi să-l determine să scrie. A fost în primul an o perioadă de creaţie intensă, de entuziasm şi dăruire. Pe Stere îl doreau toţi la cenaclu, deoarece întotdeauna venea cu ceva nou şi spunea lucruri interesante, cu mare talent actoricesc. „Era un povestitor minunat. Juca scenele dialogate din scriitorii lui favoriţi : Dickens, Gogol, Saltîcov-Scedrin sau Tolstoi — încarnînd personajele cele mai variate prin accentuarea trăsăturii caracteristice fiecărui tip..." [1]. „Eu sînt un mare actor, menit să joace toată viaţa pe scena unui mare teatru de provincie" [2], mărturisea el referindu-se la destinul său politic. Adesea Ibrăileanu îl fura de la Universitate şi îl aducea într-o birjă direct la cenaclu, spre bucuria tuturor.

În articolul-program al *Vieţii Româneşti*, scris de G. Ibrăileanu după directivele lui Stere şi intitulat *Către cititori*, este enunţat scopul revistei : „munca pe cîmpul culturii naţionale", care nu e în contrazicere cu noţiunea de cultură universală, pentru că „un popor nu-şi poate justifica dreptul la o existenţă distinctă în sînul popoarelor civilizate, decît dacă poate contribui cu ceva la cultura universală dîndu-şi nota specifică a geniului său".

De asemenea, articolul pune problema participării maselor la formarea şi aprecierea valorilor culturale : limbă, literatură, forme de viaţă. Ridicarea ţăranilor pe

---

[1] M. Sevastos, *Amintiri de la „Viaţa Românească"*, p. 411.
[2] *Idem*, p. 411.

scara socială, culturală, economică şi politică, proporţional cu valoarea lor numerică, stă în centrul ideologiei revistei.

Motivul poporanist al datoriei este ilustrat din primul număr cu nuvela *Datorii vechi* de A. Vlahuţă. Stere, sub pseudonimul C. Şărcăleanu, recenzează în termeni elogioşi volumul *Poezii* de Octavian Goga în articolul *Cîntarea pătimirii noastre*. Deţine şi cronica internă a revistei, pe care o semnează cu iniţialele C.S. În majoritatea articolelor denunţă exploatarea la care erau supuşi ţăranii, foametea, lipsa de pămînt, mascarada electorală şi proasta organizare administrativă. Militează astfel pentru înfăptuirea celor trei reforme capitale : agrară, electorală şi administrativă. Cronica internă din nr. 1 (martie 1906), cu titlul sugestiv *Foametea constantă şi chestia agrară*, propune printre altele să se desfiinţeze articolul 7 din Constituţie, care proteja capitalurile străine, să se împartă ţăranilor moşiile statului (vreo 200.000 ha.) şi să se înfiinţeze case rurale care să pună la dispoziţia ţăranilor mijloacele necesare pentru cumpărarea moşiilor de la proprietari.

În numărul 2 al revistei se ocupă de problema votului universal. Cerea desfiinţarea privilegiilor electorale şi lărgirea dreptului de vot : „sufragiu universal, egal, direct şi secret", iar ca fază de tranziţie, „cel puţin colegiu unic pentru toţi cetăţenii vîrstnici ştiutori de carte".

În numărul următor analizează cea de-a treia problemă : reorganizarea administrativă ; critică organizarea locală (comunele) şi pledează pentru împărţirea teritoriului în comune mici sub controlul consiliilor judeţene şi pentru independenţa şi continuitatea organelor locale.

În *Cronica internă* din octombrie 1906, intitulată *Ţară de latifundii*, face un aspru rechizitoriu puternicelor rămăşiţe feudale, în cadrul cărora marea proprietate are o întindere de peste patru milioane ha la o sută de latifundiari, în timp ce un milion de ţărani au mai puţin de trei milioane de hectare, şi se ridică împotriva creşterii „scandaloase" a trusturilor de arendări.

Articolul *Piemont românesc*, din ianuarie 1907, cere soluţionarea fără întîrziere a situaţiei disperate a ţăra-

nilor, pentru că aceştia, deşi formează 90% din populaţia ţării, sînt cea mai obijduită şi cea mai nedreptăţită parte a neamului.

În mai 1906, Stere trece munţii şi face o călătorie în Ardeal, după care, impresionat de cele văzute, publică în *Viaţa Românească* un reportaj intitulat *Patru zile în Ardeal,* elogiind viaţa ţăranilor din satele Transilvaniei, văzută ca o Danemarcă românească. Descinzînd împreună cu O. Goga şi un grup de amici la Sălişte, admiră portul ţăranilor, nivelul de trai ridicat, realizări înaintea cărora „pierzi simţul realităţii, ţi se pare că printr-o viziune profetică întrezăreşti în viitorul îndepărtat cum poate să fie toată ţărănimea noastră în împrejurări fericite“ [1]. Idealul său este democraţie „sănătoasă şi temeinică“.

Întors în regat, insistă încă o dată asupra rezolvării urgente a „chestiei ţărăneşti“, a reformelor aşteptate. Partidul liberal nu întreprinde însă nimic. În martie 1907 izbucneşte marea răscoală ţărănească, care va zgudui din temelii societatea românească. Constantin Stere şi revista *Viaţa Românească* au fost alături de răsculaţi şi de revendicările lor. Comentînd cartea lui Radu Rosetti [2], Stere stabileşte cauza reală a mişcărilor agrare : deposedarea de pămînt a ţăranilor. „Cînd un popor întreg se mişcă, scrie el, mişcarea aceasta trebuie să aibă o cauză tot aşa de adîncă ca şi mişcarea însăşi. A explica acest mare efect prin o ridiculă cauză ca «instigatorii» este o copilărie. Căci instigatorul, chiar dacă este, trebuie, pentru a izbuti, să aibă ce instiga.“ Ce a împins la răscoală acest „popor veşnic flămînd şi bolnav, cum nu este altul în Europa“ [3] este în primul rînd lipsa de pămînt. Paradoxul este că Stere primeşte funcţia de prefect de Iaşi cu însărcinarea de a potoli valul de răscoale în această zonă. În semn de protest, Paul Bujor se retrage de la codirecţia revistei (în locul lui vine Dr. I. Cantacuzino). Ca prefect, Stere luptă pentru potolirea paşnică a răscoalei şi pentru diminuarea actelor represive. După trei-patru săptămîni, dîndu-şi însă seama de duplicitatea

---

[1] C. Stere, *Patru zile în Ardeal.*
[2] *Pentru ce s-au răsculat ţăranii* (1907).
[3] Cuvintele lui Radu Rosetti.

funcţiei, demisionează şi caută să servească mai departe cauza ţărănească numai prin scris. G. Ibrăileanu povesteşte cu emoţie zilele grele prin care a trecut Stere în perioada prefecturii sale. Frigului, oboselii, nesomnului, nimeni altul în afară de el nu le-ar fi putut rezista. A dus o titanică luptă de convingere cu răsculaţii şi cu organele de represiune în vederea limitării exceselor : „Şi am văzut de pildă, scrie G. Ibrăileanu într-o *Scrisoare deschisă către Dobrogeanu-Gherea,* publicată în ziarul *Viitorul,* pe d. Stere prefect de Iaşi, unde au început răscoalele, şi am văzut că nu-şi pierduse deloc capul ! O ! să-l fi văzut, iubite d-le Gherea, alergînd zi şi noapte prin viscol, pe toate drumurile judeţului, punîndu-şi fiinţa lui în primejdie acolo unde erau răscoalele, ducîndu-se singur în mijlocul sutelor de ţărani îndîrjiţi, în loc să trimită armata ; temperînd prin autoritatea cuvîntului şi a energiei sale zelul «prea mare» şi grăbit al armatei, convingînd pe proprietari şi arendaşi să cedeze, apărînd pe cei «mici» şi «obijduiţi», aşa că te-ai fi închinat şi d-ta. Să-l fi văzut dormind un ceas numai în 24, cu glas stins de oboseală, de frig şi de interminabilele convorbiri la telefon, ori de discursurile ţinute ţăranilor în toate părţile judeţului." [1]. Pînă şi viitorul său adversar, N. Iorga, îl va aproba : „Dragă domnule Stere, îi scrie Iorga, toată viaţa dumitale vei avea mulţumirea că ai scăpat viaţa multor oameni şi că ai putut face puţină dreptate în această ţară a celor mai mari nedreptăţi. Dacă ar fi fost ca dumneata şi mulţi alţi prefecţi ! Aici, în Muntenia, e grozav. Cea mai grozavă teroare militară se desfăşoară cinic. În *Adevărul*, un inginer de la căile ferate, întors de la înmormîntarea tatălui său împuşcat, arată ce neomenii păgîne s-au săvîrşit după răscoale, sau şi fără răscoale, de reprezentanţii în uniformă ai celei mai triste clase dominante. Sînt vremuri de cumplită reacţiune. Şi sîntem osîndiţi a vedea cum limba ceasornicului politic bate între autoritarismul fariseic al lui Mitiţă Sturdza şi încăpăţînatului reacţionarism al lui P. P. Carp.

---

[1] *Viitorul,* IV, nr. 773, 13/23 ian. 1910, *A treia scrisoare deschisă către C. D. Gherea, Opere,* 4, 1977, p. 301.

Nu cred să rămîi mult timp acolo unde te-aş dori cît mai îndelung. N-ai grijă, vor veni în curînd Camerele intruvabile — şi legi ideale... E greu pînă începe urgia egoismului cinic de clasă. Atunci ce vei face? Vei răbda, vei tăcea? Nu cred, după inima ce-ţi cunosc. Vei rupe cu partidul exploatatorilor fără milă. Şi vom putea face ceva, noi de noi, atunci cînd toţi oamenii cu milă de popor şi cu sete de dreptate vom sta umăr la umăr. Să ajungem ziua aceea!

Pînă atunci îţi mulţumesc pentru încrederea ce mi-ai arătat şi te rog a crede că de azi înainte — de la ce se petrece de azi înainte — nu putem fi decît fraţi de luptă, pentru binele adevăratului popor românesc.

Prietenul dumitale N. Iorga. [1]

Scrisoarea e datată 20 martie 1907.

După răscoale, în *Cronica internă* din nr. 3 al *Vieţii Româneşti*, 1907, Stere condamnă pactul făcut de partidele politice pentru a reprima răscoala, numindu-l cu ironie amară „acea privelişte de solidaritate naţională care a stors unora lacrimi de cuvioşie". Stere se înşelase crezînd că guvernul a reprimat răscoala spre a trece apoi la reforme. Se va convinge repede „că acei care recunoşteau, prevedeau şi aprobau reformele începură să ia o atitudine, care nu promitea nimic bun pentru reformele cu o săptămînă mai înainte aprobate" [2]. Fiind reformist, nu vedea clar calea pe care trebuiau obţinute revendicările, nici că acestea nu puteau fi „concesii" din partea claselor de sus.

În nr. 5 din 1907 al revistei *Viaţa Românească* publică acuzatoarea poezie a lui Vlahuţă *1907*, care a produs atîtea incriminări în presa vremii. În cronica internă din mai 1907 (nr. 5), intitulată *Momentul*, Stere critică cu asprime politicianismul căruia au început să i se asocieze cuvinte ca: „meschin, murdar, patimă necu-

---

[1] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la „Viaţa Românească"* p. 92—93.

[2] *Viaţa Românească*, nr. 4, 1907, vol. V, Cronica internă, *După răscoale.*

rată, interes de gaşcă". În aceeaşi măsură el îi condamnă pe indiferenţii ce, din comoditate, se ţin la distanţă de evenimentele politice şi sociale ale vieţii româneşti, pe acei ce se complac într-o atitudine „somnolentă", crezîndu-se oameni superiori. „Un om superior trebuie să se simtă răspunzător de destinele ţării sale, de soarta poporului său"... „Voi arăta în Cronica viitoare că pace socială desăvîrşită nu poate fi decît prin completarea împroprietăririi din 1864."

În numărul 6 al revistei din 1907, în Cronica internă *Amnistia*, consideră răscoala de la 1907 un adevărat „război civil", în cadrul căruia prin represiune s-a căutat „biruinţa cu orice preţ", neţinîndu-se seama de populaţia nevinovată. Erau împuşcaţi fără alte cercetări, la marginea satului, după ordinul unui ofiţer sau sergent-major, toţi cei denunţaţi. „În asemenea împrejurări, scrie Stere, pedeapsa celor ce au participat la răscoală, dat fiind legitimitatea cauzei lor, nu poate apărea ca un act de justiţie, ci de răzbunare şi de ură." De aceea cere măcar amnistierea condamnaţilor. Totdeauna de bună-credinţă, este adeptul înţelegerii, al păcii sociale şi al reformelor, simple paliative într-o societate bazată pe exploatare. Totuşi, arată Z. Ornea, C. Stere a avut un rol pozitiv în această perioadă: „a publicat în 1907 si 1908 studii de o rară forţă analitică despre complexul de anomalii agravante produs de existenţa latifundiilor în mediul rural." [1] Din 1907—1908 datează însă şi contradictoriul său studiu *Social-democratism sau poporanism* scris la Piatra-Neamţ în timpul vacanţei de vară, în care îşi lămureşte amplu ideologia politică. Deşi nu dă importanţa cuvenită clasei muncitoare, punînd accentul pe ţărănime, totuşi militantismul său este realmente progresist, în comparaţie cu orientarea conservatoare. Se poate spune că doctrina poporanistă elaborată de Stere reprezintă un radicalism burghez de stînga şi se apropie din punctul de vedere al criticii pe care o face orînduirii burgheze exploatatoare de doctrina marxistă. Or, ne aflăm într-un moment istoric în care „importante

---

[1] Z. Ornea, *Poporanismul*, p. 129.

erau nu micile deosebiri, ci punctele de vedere comune"[1], arată Z. Ornea. Mai departe, crezînd că poate aduce servicii cauzei sale, Stere abordează, începînd cu această perioadă, periculosul joc al luptelor de culise. Din această cauză își atrage mulți adversari care încearcă să-l compromită în fața opiniei publice, suspectîndu-l pe nedrept de afaceri necurate și de trafic de influență (era numit „celebrul bărbat cu moț, cel cu afacerea Neuschatz"). În 1908, deși profesor universitar și avocat, răuvoitorii îi puneau jignitoarele întrebări : „din ce trăiește ?" și de unde are posibilități „să locuiască într-un palat ?"[2] La aceste calomnii, Stere dă dezmințiri în presă într-o *Spovedanie (către oamenii cinstiți)*, publicată în numărul 22 al gazetei *Liberalul* din Iași, la 27 martie 1908, în care la acuzația că trăise în timpul studenției dintr-o subvenție acordată de prefectură, răspunde : „Atunci am fost silit să iau de la poștă și să public prin ziare un certificat oficial că în tot timpul, de la sosirea mea în țară, primisem regulat de la părinții mei cîte 800 lei pe lună. Dacă trecerea mea pe acest pămînt va merita odată o biografie, acest document din ziarele de pe vremuri, nădăjduiesc, nu va fi trecut cu vederea."

Cît despre „palatul" în care locuia, Stere declară în continuare : „Acel palat e o căsuță veche, numai cu patru camere joase (din care numai una este mai mare de 4 × 4 m. pe podele, și am trei copii !), situată în strada Sărăriei, la marginea orașului, într-o mahala de oameni săraci — palat pentru care plătesc proprietarului, d. Gh. Dimache, fost consilier la Curte, o chirie de 900 lei pe an (cu toate impozitele în sarcina proprietarului".

Reproșîndu-i-se că duce o viață de milionar, răspunde cu aceeași demnitate : „...Atunci cînd nevastă-mea a ajuns o ființă misterioasă, aproape mistică, pe care publicul o poate vedea doar o dată pe an, cînd, în sărbătorile Crăciunului, își duce copiii la vreo reprezentație de Alecsandri ; atunci cînd eu n-am văzut încă nici una

[1] Z. Ornea, *Poporanismul*, p. 130.
[2] Aluzie la casa din Sărărie.

din marile capitale europene, n-am văzut încă Elveţia, Italia etc., atunci cînd vilegiatura noastră e la mînăstiri, unde putem face economii, chiar faţă de viaţa din Iaşi, cînd la Bucureşti chiar eu nu mă duc decît cînd am o diurnă, şi nu-mi pot permite nici hotelurile, nici restaurantele de prim rang — n-aveţi dreptul să mă întrebaţi din ce mijloace trăiesc !“ [1].

La sfîrşitul anului 1908, I. C. Brătianu ajunge premier şi un congres liberal îl desemnează şef al P.N.L. Stere vede o rază de speranţă în acest eveniment, în ceea ce priveşte aplicarea legiuirilor agrare atît de necesare după răscoale. Dar este din nou dezamăgit de tergiversările acestuia. Ajuns în fruntea partidului, I.C. Brătianu, om politic abil şi schimbător, începe să-l ocolească şi să nu-i mai ceară, ca altădată, sfaturi, preferîndu-l pe Morţun în postul de ministru de interne. Dintr-o scrisoare trimisă la 16.IV.1908 lui Lăscăruş Catargiu, fiul lui Lascăr Catargiu, aflăm că Stere avea intenţia să se retragă din partid în semn de protest : „Stimate d-le Catargiu, Din nenorocire nu pot să mă duc acum la Bucureşti, n-am fost pe acolo de aproape două luni. Aş fi fericit să-ţi pot servi, dar mă îndoiesc că aş putea. Îmi permit o destăinuire : Sînt hotărît să mă retrag cu totul din politica activă. Pentru ce ? Niciodată n-am considerat politica o ocupaţiune, ca profesiune. Totdeauna am văzut în ea o activitate utilă. Am 43 de ani, dar numai de cinci ani fac politică, am crezut un moment că n-am dreptul, şi deci am datoria să nu mă dau la o parte de la o acţiune folositoare. M-am convins astăzi însă că nu mai pot fi util în această sferă, că politica mă stinghereşte în activitatea culturală, naţională şi literară, unde nu pot să fiu înlocuit, în împrejurările de faţă, de nimeni. Sfîrşitul tragic al d-nului Radovici (sinucis) mi-a întărit şi mai mult această hotărîre la care am ajuns încă din această toamnă. Sînt şi motive de ordine mai intimă, peste care îmi voi permite să trec aici. Şi aceste rînduri îţi scriu numai pentru că n-aş vrea să ai iluzii, dar după firea mea îţi dai seama că nu vreau să

---

[1] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la „Viaţa Românească“.*

fie scandal, adică să provoc comentarii. Socot chiar că e de datoria mea să dispar din politică pe nesimţite, menajînd un timp aparenţele, în faza de tranziţie. Dealtfel, pe atunci cînd mi-ai vorbit, am avut în treacăt o conversaţie cu cel în drept, şi deci, dacă va simţi nevoia să ţină seama de mine, va căuta el acum să-mi mai vorbească. Dorindu-ţi toate fericirile, rog primeşte asigurarea stimei mele. C. Stere" (B.A.R. Fond scrisori, 18040).[1]

Îşi continuă în schimb campania antilatifundiară, dezvăluind fără ezitare condiţiile de viaţă mizere în care trăieşte ţărănimea, într-o serie de cronici interne publicate la *Viaţa Românească*, intitulate sugestiv : *Mizeria ţărănimii şi repartizarea proprietăţii* în nr. 1 din ianuarie 1908 ; *Reformele* în nr. 2 din februarie 1908 ; *Latifundiile şi progresul economic* în nr. 3 din martie 1908 şi *Latifundiile şi fărîmiţarea proprietăţii ţărăneşti* în nr. 5 din mai 1908. În toate aceste articole C. Stere propune repartizarea normală a pămîntului prin mărirea suprafeţelor de pămînt cultivabil ale ţăranilor şi micşorarea proprietăţii latifundiare ; suprimarea arendaşilor ; reorganizarea administrativă şi judiciară ; înfiinţarea caselor rurale ; crearea de izlazuri comunale pentru toate satele. „Cîtă vreme nu va fi schimbată însăşi baza vieţii noastre politice, susţine el în nr. 2 al *Vieţii Româneşti* din februarie 1908, ar fi absurd (...) să cerem (...) o soluţie desăvîrşită a problemei agrare."

În *Cronica internă* din nr. 3 demască atitudinea diversionistă a adversarilor reformelor agrare, care încearcă să demonstreze opiniei publice şi guvernului că nu lipsa de pămînt, ci „incapacitatea ţăranilor de a extrage toate foloasele din peticul lor de pămînt" ar constitui motivul real al vieţii lor de mizerie. În concluzie, ţara aflîndu-se în faţa unei probleme agricole şi nu agrare, are nevoie nu de reforme, ci de o agricultură intensivă şi modernă, cu o productivitate crescută. Dacă ţăranii ar munci pe ogorul lor pentru sporirea producţiei, atunci cine ar mai lucra cele 4 000 000 de hectare

---

[1] *Apud Z. Ornea, Poporanismul*, p. 303.

ale latifundiarilor, se întreabă Stere, revoltat de dezinteresul cu care Partidul liberal odată ajuns la putere tratează problemele vitale ale țărănimii. Începe să-și exprime deschis nemulțumirea. Critică fără ocol politica liberală, pleacă demonstrativ de la ședințele Parlamentului, vrea să demisioneze, plănuiește să întemeieze un partid țărănesc și cochetează cu gruparea takistă prin intermediul prietenului său, profesorul universitar Al. Bădărău. [1]

În noiembrie 1908 publică în *Viața Românească* articolul *Imperiul habsburgilor și politica românilor*, în care dezbate public una din cele mai importante probleme ale neamului : problema națională. Afirmă că, „în ciuda tuturor hotarelor, nu numai că avem o viață sufletească națională comună, dar istoria și pentru viitor a contopit destinele noastre într-o singură problemă de viață și de moarte, a ființei noastre etnice însăși, pe toți românii, fără deosebire, indiferent de cadrul politic în care am fi cuprinși unii sau alții". Greșește, natural, socotind că Ardealul ar putea să-și rezolve problema iredentistă în cadrul unei „federațiuni europene" (o Austrie puternică ar fi fost după părerea sa „un început al Uniunii Europene").

În anul 1909, iluzionîndu-se că va obține un portofoliu ministerial de la liberali, se desolidarizează de gruparea takistă ieșeană pînă în 1910. La sfîrșitul anului 1910 guvernul liberal fiind nevoit să predea puterea, Stere intră în opoziție, fără să fi fost ministru. P. P. Carp și Take Ionescu sînt însărcinați cu formarea noului guvern. Stere rămîne și de data aceasta neutilizat. Dezamăgit, pleacă în străinătate.

De la Geneva, unde urma un tratament medical, îi împărtășește lui Ibrăileanu, laconic, cîteva gînduri la 18 mai 1910 :

„Dragă Ibrăilene,
Mă plictisesc de moarte. În orice caz am început să scriu cîte ceva (e vorba de *Neoiobăgia* d-lui Gherea) : merge... Însă toată vremea este astfel prinsă cu «cura»,

---

[1] Membru al grupării takiste.

încît merge încet, nu din cauza imbecilităţii mele. Singurul acest fapt mă va vindeca. Al d-tale C. Stere."[1]

Întors în ţară, constată că mişcarea poporanistă e în declin, cu atît mai mult cu cît generoşii sînt făcuţi ţapii ispăşitori ai tuturor măsurilor de opresiune[2] luate împotriva muncitorilor. Adevăraţii vinovaţi sînt astfel apăraţi de orice răspundere. Personal nu fusese membru al Partidului socialist şi în consecinţă nu putea fi considerat „dezertor". Cu toate acestea, i se face atmosferă nefavorabilă lui şi poporanismului, atît pentru a induce în eroare opinia publică, cît şi pentru a-i minimaliza poziţia şi a-i agrava situaţia.

În luna mai 1911 se află din nou peste hotare în localitatea Arona din nordul Italiei, de unde îi scrie lui Ibrăileanu pe un ton plin de umor, referindu-se la nenumăratele observaţii şi corecturi stilistice aplicate de intransigentul său prieten scrierilor sale : „Să plăteşti ştraf, mizerabile, pentru toate mustrările de conştiinţă pe care mi le dai"[3].

Întors în ţară, prin iunie, pleacă cu familia la mînăstiri, însoţit de Ibrăileanu şi Topîrceanu. Avea un conac la Piatra-Neamţ. Tot în această vară, stabileşte o convenţie cu G. Ibrăileanu ca în lunile de vacanţă să-şi scrie reciproc amintirile din trecut. Hotărîrea a fost respectată numai în parte ; corespondenţa promisă nu a avut loc între ei decît sporadic. Separat, însă, fiecare abordează literatura memorialistică. Stere va publica în „Biblioteca literară şi ştiinţifică" (Căminul) un ciclu de amintiri, iar Ibrăileanu *Amintiri din copilărie şi adolescenţă,* apărute postum în *Adevărul literar şi artistic.*

După vacanţă participă la campania electorală în calitate de şef al organizaţiei liberale ieşene. La sfîrşitul anului publică la „Cronica internă" un articol[4] despre autonomia locală şi organizarea administrativă, în

---

[1] *Scrisori către Ibrăileanu,* II, 1971, p. 373.
[2] De exemplu legea Orleanu.
[3] *Scrisori către Ibrăileanu,* II, p. 374.
[4] *Viaţa Românească,* Cronică internă, *Întregirile necesare reformei electorale.*

care printre altele cere realizarea reformei electorale şi revizuirea Constituţiei.

În 1912 merge pe cont propriu în Transilvania pentru a înlătura disensiunile care ameninţau să primejduiască rezistenţa naţională a românilor. Ca un omagiu pentru serviciul adus de Stere cauzei naţionale, ardelenii i-au dăruit înainte de război o ramură de laur de argint.

Prin activitatea desfăşurată pe plan social, cultural şi politic îşi recapătă prestigiul în cadrul partidului liberal, recîştigîndu-şi totodată şi poziţia universitară. La 27 februarie 1913 este ales rector al Universităţii din Iaşi cu 44 de voturi din 49 exprimate. În această calitate se ocupă de biblioteci şi laboratoare şi sprijină pe studenţii români din afara graniţelor să urmeze cursurile la Iaşi. Mai mult, reuşeşte să obţină modificări restrînse ale Constituţiei pe linie electorală : Colegiu unic, nu însă votul universal. Ideile pentru care luptase erau pe cale să se realizeze, cînd, pe neaşteptate, izbucneşte războiul balcanic. Reformele sînt amînate pentru încă doi ani. În 1913, propune totuşi să se lanseze o proclamaţie care să le enunţe. În acest scop stabileşte împreună cu I. C. Brătianu conţinutul „Proclamaţiei-program a P.N.L.“, prin care se solicită reforma electorală şi exproprierea parţială a marii proprietăţi. Apariţia programului declanşează o puternică reacţie din partea conservatorilor, cu excepţia takiştilor. Pentru a sprijini realizarea proiectelor sale, C. Stere publicase încă din ianuarie 1913 un articol protestatar intitulat *Învăţăminte din războiul balcanic* [1], în care critică fără cruţare „politica mioapă şi lupta vehementă, de coterie“, desfrîul administrativ, regimul electoral oligarhic, dezechilibrul social şi analfabetismul de tip asiatic, toate, efecte ale opoziţiei claselor conducătoare în calea progresului. Tot aici Stere a publicat şi planul de reforme propus în iulie lui I. C. Brătianu, avînd următorul conţinut :

1. Lărgirea dreptului de vot pe baza colegiului unic, pentru toţi ştiutorii de carte, ca o îndrumare firească spre sufragiul universal şi reprezentarea minorităţilor.

[1] *Viaţa Românească*, nr. 1 din ianuarie 1913.

2. Întărirea pe aceeaşi bază a organelor de autonomie locală şi ocrotirea lor împotriva abuzului de dizolvări arbitrare.

3. Asigurarea pentru fiecare cetăţean a dreptului de apărare legală împotriva abuzurilor administrative şi a încălcărilor libertăţilor individuale.

4. Înfiinţarea de şcoli îndestulătoare pentru întreaga populaţie şcolară, pentru ca învăţămîntul obligatoriu să fie o realitate.

5. Legislaţia protectoare a muncii şi recunoaşterea sindicatelor muncitoreşti ca mijloc legal de apărare a intereselor profesionale.

6. Întregirea reformelor agrare în ce priveşte ocrotirea muncii cît şi pentru a trece în stăpînirea ţărănimii fără întîrziere şi la nevoie prin expropriere silită a cel puţin două milioane de hectare.

În mod vizibil, acest proiect întocmit de Stere constituie unul dintre cele mai progresiste programe de pînă atunci privind însănătoşirea vieţii publice. Nu neglijează nici probleme ale clasei muncitoare.

În „Miscellaneea“ *Vieţii Româneşti* din numerele 7—8, iulie-august, 1913, Stere va consemna apariţia articolului din ziarul *Viitorul*, privitor la campania din 1913 şi la reformele agrare sugerate de el.

La 4 ianuarie 1914 partidul liberal condus de I. C. Brătianu preia puterea de la guvernul conservator al lui Titu Maiorescu. Nici acum Stere nu primeşte visatul portofoliu ministerial, cu atît mai mult cu cît nu este dispus să facă compromisurile cerute. Este numit numai raportor al Comisiei pentru revizuirea Constituţiei.

În parlament, la dezbaterea Adunării Deputaţilor, sub presiunea conservatorilor, va fi nevoit să prezinte doar un plan minimal de măsuri privind reforma agrară şi electorală, subliniind însă că acesta „este minimul de la care nu ne putem abate“ [1] : în loc de vot universal, doar colegiu unic, în loc de reforma agrară, „doar tre-

---

[1] *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, nr. 12, din 7-III 1914, p. 133.

cerea în mîinile țărănimii a unei părți din prisosul marii proprietăți" [1]. Stere atrage atenția Adunării Deputaților „că nu se poate arunca în viața publică ideea exproprierii numai pentru a zgîndări așteptările, dar a lăsa nesatisfăcute nădejdile! Odată ce am ajuns aici, trebuie ca soluționarea adoptată de noi să fie o soluție eficace a problemului, trebuie să fie schimbat raportul între întinderea marii proprietăți și a micii proprietăți, pentru ca întreaga întocmire să se poată dezvolta pe baze mai normale decît astăzi. Eu nu văd la ce rezultat s-ar putea ajunge cu mai puțin de un milion de hectare, trecute de la marea proprietate la mica proprietate. Acesta este minimum strict necesar." [2]

Nu s-a impus nici măcar acest minimum! Împotrivirea proprietarilor de pămînt era prea mare.

În cadrul alegerilor pentru Constituantă sînt fixate noi corpuri legiuitoare și data întrunirii acestora în sesiune extraordinară pentru revizuirea Constituției. Nici la 5 iunie 1914 nu s-a ajuns la vreo soluție și dezbaterile sînt din nou amînate pentru luna noiembrie 1914, din lipsă de elemente concrete. Se hotărăște formarea unei comisii care să se ocupe de pregătirea proiectelor de revizuire a reformei agrare și de investigații la fața locului. În ciuda tergiversărilor, Stere mai speră într-o rezolvare favorabilă a programului propus de el, dar la 16 iunie 1914 are loc atentatul de la Sarajevo, în urma căruia izbucnește primul război mondial și revizuirea este abandonată. Atitudinea României față de conflictul internațional devine problema zilei. Pentru moment este adoptată neutralitatea armată. Oamenii politici se împart în două tabere. Situîndu-se de partea celor care solicită intrarea României în război ca aliată a Germaniei, Stere cade în dizgrația opiniei publice și este socotit chiar „trădător". Din omul zilei, ajunge un izolat. Începînd din iulie 1914 publică la *Viața Românească* eseuri sub titlul *Din carnetul unui solitar*.

În articolul *România și războiul european* din oct.-nov. 1914, apărut în broșură în 1915, încearcă să moti-

---

[1] C. Stere, *Raportul*... p. 70.
[2] *Raport*... p. 134.

veze de ce credea el că România trebuie să treacă de partea Puterilor Centrale (Germania şi Austro-Ungaria) : pe de o parte din cauza tendinţelor imperialiste ale Rusiei ţariste de a ocupa Balcanii, iar pe de altă parte din credinţa că problema transilvană ar putea fi rezolvată prin crearea unei federaţii a Austriei, „în care fiecare popor să dispună de o autonomie limitată, dar cu drepturi depline de afirmare a conştiinţei şi culturii naţionale".

„Ah, Bucovina şi Ardealul ! exclamă Stere. Nu este român care să nu fie gata de toate jertfele pentru întregirea neamului." Sentimentele lui patriotice sînt reale, soluţia federalistă e însă greşită şi respinsă de majoritatea românilor de pretutindeni, chiar dacă punctul de vedere sterist nu e de rea-credinţă. „Am ţinut, se justifică el, să-mi fac ultima datorie de conştiinţă, cum îmi voi face deplin datoria cetăţenească atunci cînd va suna ceasul, şi cînd pentru toţi fiii acestui popor va înceta dreptul de apreciere personală."

În mai 1915 încearcă să răspundă la nemiloasa întrebare „Pentru ce sînt un trădător ?" în eseul *Din carnetul unui solitar* publicat în numerele 5—6 ale *Vieţii Româneşti*. „După vălmăşagul luptei pentru revizuirea Constituţiei, o bruscă rupere a contactului cu semenii mei, după atîţia ani de zbucium, mă reduce la rolul de observator singuratic. Viaţa parcă trece pe de lături. Sînt un trădător, sînt un străin... Pentru ce am rămas atît de singur şi izolat, care sînt cauzele care m-au smuls din angrenajul vieţii publice ?" Admiră poporul francez, pe scriitorii şi filozofii săi, este alături de suferinţele şi luptele poporului rus, dar înclină spre Puterile Centrale, crezînd că acestea pot apăra interesele ţării. „M-am format în mijlocul luptelor şi suferinţelor care au frămîntat marea împărăţie la sfîrşitul veacului trecut. Am trecut anii de tinereţe prin închisorile ruseşti şi prin Siberia. Dar i-am trecut cu fiii cei mai aleşi ai poporului rus. Cu mulţi din fruntaşii de astăzi ai vieţii publice din Rusia am hrănit, pe aceleaşi scînduri, cu sîngele nostru, fauna specifică a puşcăriilor... Şi în orice caz, ce vină are poporul rus, el — cea dintîi şi cea mai mare victimă a stării de lucruri care a determinat şi încercările îndu-

rate de mine ?... Nimeni mai mult ca mine nu poate prețui mai mult posibilitățile virtuale ale marii națiuni ruse." Doar tendințele imperialiste ale țarismului dornic de noi cuceriri îl sperie și-l determină să opteze pentru alianța cu Puterile Centrale, pe lîngă care în mod eronat speră ca România, țara lui „ideală", să-și rezolve aspirațiile naționale. Pentru Stere, distrugerea țarismului poate determina dezmembrarea Austro-Ungariei și recîștigarea Ardealului. „Regatul român nu poate și nu are dreptul, fără să-și renege însăși misiunea ce i-a impus-o istoria, să sacrifice și să înstrăineze pe vecie vreuna din țările românești." Despre țarism crede că a slăbit simțitor echilibrul social-politic și că va duce Rusia într-o situație critică din care n-ar putea să iasă decît ajutată de aliații săi Franța și Anglia, țări cu mari resurse. [1]

Într-un răspuns la *Discursul d-lui Take Ionescu*, publicat în *Viața Românească* din octombrie 1915 [2] și în broșură în 1916 se opune politicii de smerenie față de imperiul țarist, preconizată de takiști. Această „miopie" nu-i va fi iertată de politicienii timpului.

Fost-a Constantin Stere un trădător numai pentru că era de partea Puterilor Centrale ?

„Oameni politici ca Titu Maiorescu, Tzigara-Samurcaș sau o personalitate ca Ion Slavici au nutrit convingeri asemănătoare..., scrie Z. Ornea. Nimeni nu a îndrăznit să-i califice cu seriozitate pe Maiorescu sau pe Carp drept trădători, deși Carp, adus anume de la Țibănești la București, a avut în 1918 conciliabule dese cu Mackenzen." [3] Nici unul n-a fost pus la stîlpul infamiei ca Stere, deși nimeni n-a susținut și nu poate să susțină că scopurile sale ar fi fost antinaționale. Dealtfel, niciodată împlinirea aspirațiilor de unificare națională n-au depins de voința unui om, ci de lupta dîrză a poporului care, la noi, în atmosfera revoluționară creată de Marea Revoluție din Octombrie, a știut să-și impună voința.

---

[1] C. Stere, *Viața Românească*, nr. 7, 8, 9, iulie-sept. 1915, articolul *Puhoiul*.

[2] *Viața Românească*, nr. 10, 11, 12, oct.-nov.-dec. 1915.

[3] Z. Ornea, *op. cit.*

Dacă în Rusia nu ar fi avut loc marile prefaceri social-politice şi ţarismul nu ar fi fost zdrobit, prezicerile lui Stere nu s-ar fi putut împlini şi, în ciuda tratatului de alianţă cu Antanta, din august 1916, marile deziderate istorice ale poporului român ar fi rămas fără viaţă.

Din cauza opiniilor sale, C. Stere îşi pierde popularitatea şi în rîndul cititorilor. În 1915, spre a feri *Viaţa Românească* de atacuri, va fi nevoit să predea direcţia revistei lui Ibrăileanu. Sediul revistei n-a fost totuşi menajat; adversarii i-au dat foc în vara anului 1915. Paginile tipărite ale numărului 7 au fost distruse de incendiul care a cuprins şi tipografia. Întregul număr s-a retipărit şi s-a publicat cu mari dificultăţi. [1] În august 1916, în timp ce Stere se afla la Iaşi, *Viaţa Românească* îşi încetează apariţia odată cu intrarea României în război, majoritatea colaboratorilor fiind mobilizaţi. În urma manifestaţiei ostile organizate de studenţii cuzişti împotriva profesorului de la Facultatea de Drept Virgil Arion, C. Stere demisionează din funcţia de rector la 16 februarie 1916 şi cu toate insistenţele Ministerului Instrucţiei Publice rămîne neclintit în decizia sa.

Din septembrie 1916, din cauza ocupaţiei germane, începe refugiul în Moldova. Iaşul devine capitala provizorie a ţării. Foametea, nesiguranţa, boala aduc populaţia într-o stare jalnică. La cererea lui I. C. Brătianu şi autorizat de acesta, Stere rămîne la Bucureşti în calitate de colonel, asimilat la serviciul cenzurii, apoi în calitate de jurisconsult pe lîngă cartierul regal, fiind însărcinat să ducă tratative cu cotropitorii spre a obţine condiţii de subordonare onorabile în caz de ocupaţie totală. Şi de data aceasta Stere se află acolo unde este primejdia mai mare, nu concepe să fugă de răspunderi, rămîne pe baricade pentru a apăra interesele ţării. În acest timp familia sa se află la Iaşi. Departe de prieteni şi de ai săi, Stere îşi găseşte echilibrul sufletesc în dragostea discretă pentru Aneta Radovici, pe care o cunoscuse încă din 1898 şi cu care se va căsători mai tîrziu. Întrebat de un amic după încheierea păcii de ce rămăsese

---

[1] Apud M. Sevastos, *Amintiri de la „Viaţa Românească"*, p. 98.

pe teritoriul ocupat, M. Sevastos în ale sale amintiri afirmă că Stere ar fi răspuns scurt: „Nasul Cleopatrei", adică din cauza Anetei Radovici.

„Douăzeci de ani i-am purtat fotografia într-un medalion, fără ca ea să știe" [1], se destăinuia în 1918 prietenilor săi din tinerețe. „Două decenii s-au scurs în visuri și frămîntări tinerești."

Evenimentele se precipită. Stere prevăzuse încă din 1915 schimbări radicale în Rusia. În februarie-martie 1917 încep zguduiri care vor culmina cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și cu prăbușirea Imperiului Austro-Ungar. Cursul istoriei este modificat. Începe o nouă eră pentru întreaga umanitate. Iașul trăia puternic ecoul revoluției. Răsturnarea regimului capitalist din Rusia dă mari speranțe maselor populare, care se alătură luptei împotriva războiului imperialist. Mai tîrziu, după reapariția *Vieții Românești*, Stere va publica în paginile revistei articole despre *Cauzele și perspectivele revoluției ruse* [2], în care va face o analiză detaliată a izbucnirii, desfășurării și evoluției acesteia de la faza burghezo-democratică din februarie-martie, la etapa socialistă din octombrie 1917.

În *Descompunerea vechiului regim*, articol publicat în numerele 10—11 din octombrie-noiembrie 1923, Stere recunoaște cauza principală a nașterii revoluției ruse în greșelile consecutive din guvernarea țării într-un șir de decenii. Declarîndu-se dintre aceia care nici o clipă nu s-au îndoit de vitalitatea poporului rus și de capacitatea acestuia de a înfrînge țarismul, observă că acesta „a murit prin secătuirea forțelor lui vitale", în vreme ce națiunea rusă e „plină de viață".

În *Opoziția liberală și masele populare* din aceleași numere, analizează rolul maselor populare și al studențimii și arată care a fost țelul primordial al revoluției. „Pace, pîine, pămînt, libertate și dreptate socială" era deviza celor de pe front, din fabrici și de pe ogoare. „Istoria revoluției ruse este istoria păcii."

---

[1] Apud M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească"*, p. 99.
[2] În nr. 10—11 din oct.-nov. 1923; nr. 12, dec. 1923; nr. 1, ian. 1924; nr. 4, aprilie 1924; nr. 5, mai, 1924 și nr. 6, iunie 1924.

Numărul 12 din decembrie 1923 prezintă *Istoria unei săptămîni,* a săptămînii cuprinsă între 8—15 martie 1917. În prima zi, la Petrograd au loc puternice greve. Greviști „înarmați" cu drapele roșii și inscripții revoluționare cer „pîine". A doua zi, guvernul face percheziții și arestări în masă, dar frămîntările și demonstrațiile nu încetează, cu toate că în a treia zi greviștii sînt amenințați cu înrolarea în armată. Ordinea nu se stabilește nici în cea de-a patra zi, deopotrivă, grevele se intensifică, străzile gem de lume. În cea de-a cincea zi se asociază populației civile și armata. Palatul Taurida e invadat de soldați însoțiți de strigătele mulțimii care strigă : „Pîine" și „Jos războiul". Este ocupată Duma și se formează un Comitet Provizoriu al Sovietului deputaților muncitorilor. Membrii Dumei alcătuiesc și ei un comitet provizoriu. Într-a șasea zi, luptele de stradă iau sfîrșit. Întreaga capitală se află în mîinile revoluționarilor, vechiul guvern e lichidat, totuși Sovietul deputaților nu consideră lupta încheiată. Face un apel către muncitori și soldați să lupte pînă la victoria totală. În ultima zi, vechii demnitari ai imperiului sînt arestați. Armata țaristă se descompune și la 15 martie 1917 țarul e obligat să abdice.

Articolul *Stihia* din nr. 1, ianuarie 1924, își propune să demonstreze că revoluția a fost înfăptuită de proletariat, care prin lupta sa conștientă a lichidat vechiul regim. Revoluția de stradă a avut primul rol, iar descompunerea armatei a constituit simptomul și factorul esențial al prăbușirii vechiului regim.

Stere analizează în continuare (în nr. 4 al *Vieții Românești)* atitudinea revoluției față de război. [1] „Jos războiul", „Pacea și pămîntul" erau obiectivele principale ale revoluției.

Tribulațiile și agonia guvernului provizoriu prezidat de Kerenski sînt prezentate în nr. 5 din mai 1924. Prin dezagregarea statului se ajunge la cea de-a doua etapă : revoluția din octombrie-noiembrie 1917, despre a cărei superioritate Stere afirmă în articolul *Forțele sociale și revoluția din 7 noiembrie 1917* [2] : „Față de revoluția din

[1] În articolul *Revoluția și războiul.*

martie care se prezintă ca o dezlănțuire a stihiilor populare, fără nici o organizare și conducere, revoluția din 7 noiembrie 1917 a fost săvîrșită de forțele sociale organizate sub o conducere fermă, chibzuită." [1]

„În martie 1917 aceste forțe sociale, proletariatul industrial și țărănimea, în revolta lor împotriva vechii ordini și a războiului s-au manifestat numai ca o „stihie". Dar după opt luni de frămîntări sterile — cînd vechile clase conducătoare n-au știut să le aducă nici pacea, nici emanciparea de sub dominația „capitalului vagabond, și prin urmare nici ordinea socială visată —, ele s-au organizat și s-au pus sub conducerea singurului partid care a acceptat integral toate revendicările lor, transformîndu-le în lozinci de luptă politică" [2].

În aceasta constă, după Stere, superioritatea revoluției din octombrie, care a știut să transforme în fapte visurile seculare ale poporului rus. Eseul rămîne însă neterminat.

În martie 1918 Stere este ales deputat al ținutului Soroca cu treizeci și șase de mii de voturi, iar la 27 martie, președinte al Sfatului Țării care a hotărît unirea Basarabiei cu România. Devine din nou omul zilei și este decorat de guvern, dar gloria lui e de scurtă durată. În curînd o serie de atacuri calomnioase vor fi dezlănțuite împotriva sa. Să vedem de ce. La sfîrșitul anului 1917, beneficiind de aprobarea specială a autorităților românești, plecase la Viena și la Berlin pentru a duce tratative cu Puterile Centrale. Întors în țară, scoate la București, în coproprietate cu B. Brănișteanu, ziarul *Lumina*, finanțat de Al. Vaida-Voievod, la 1 septembrie 1917, cînd operațiile militare erau aproape isprăvite. Începe în paginile publicației o campanie de dezaprobare a politicii lui I. C. Brătianu, care încheiase rușinoasa pace de la București la 8 septembrie 1918. Va fi boicotat din toate părțile, atît de cenzura germană cît și de carpiști, care vor să-l predea vindictei publice, deși ziarul nu publica articole antinaționale. După încheierea păcii de la București, Stere conturează în *Lumina* harta ciun-

---

[1] *Viața Românească*, nr. 6, iunie 1924.
[2] *Idem*, p. 408.

tită a României, dînd o replică necruțătoare pretinșilor patrioți. În publicația sa *Momentul*, Ibrăileanu scria și el: „Am văzut în *Lumina* harta României mutilate. Este opera d-lui Brătianu în imagini. O dungă neagră acopere munții noștri de la Porțile-de-Fier pînă la Cornul Luncii, ca un chenar de doliu. Sub dunga asta neagră, au dispărut munții noștri de care vorbește balada. Am pierdut tot ce-a fost frumos în țara asta." [1]

În articolul *Românul nu piere*, publicat în *Lumina*, Stere pune în vedere germanilor că n-au dreptul să dezmembreze și „să zdrobească un neam, care în timp de milenii, prigonit de soartă, a știut să-și păstreze ființa lui".[2]

Tot în *Lumina* prevede încă un eveniment pe care istoria îl va confirma: căderea guvernului Kerenski și înlocuirea lui cu guvernul bolșevic: „Și cum am scris înainte că Rusia (țaristă) va fi înfrîntă și în Rusia va izbucni revoluția, tot așa în primele numere ale *Luminii* am scris că în locul lui Kerenski va veni guvernul bolșevic și că descompunerea statului rus este abia la începutul ei" [3]. Aceste pronosticuri revoluționare nu convin politicienilor români. Ei văd în ele prăbușirea propriului edificiu burghezo-moșieresc. Tocmai de aceea atacurile împotriva lui Stere vor fi atît de violente.

La sfîrșitul anului 1918 gazetarii și colaboratorii de la *Lumina* sînt arestați, dar după o scurtă perioadă de cercetare eliberați. Acuzat de propagandă antinațională, Stere este și el reținut la închisoarea Văcărești. E numit „trădător", „desperado devorat de ambiții", „iacobin gata să distrugă elita socială a țării", „nihilist ce nu cunoaște *ni Dieu, ni maître*", „neîmpușcatul" etc. Cauzele pentru care era socotit astfel sînt enumerate de locotenentul-colonel Constantin L. Botez într-o broșură intitulată *Trădarea, dezertarea și tolerarea lui Const. Stere*.

„Nici unul dintre acuzatorii mei, va scrie Stere mai tîrziu, n-au reușit să citeze un rînd din *Lumina* din care ar reieși vreun îndemn la nesubordonare sau la dezer-

---

[1] G. Ibrăileanu, *Pacea*, din *Momentul*, nr. 26, 5 mai 1918.
[2] *Cazul Stere*, cuvîntarea *Polemica cu germanii*, p. 244.
[3] *Idem*, cuvîntarea *Evenimentele se precipită*, p. 240.

tare"... „Şi n-am scris nici un cuvînt, în care nu aş fi crezut, şi pe care nu l-aş fi crezut folositor cauzei naţionale... şi astăzi aş putea iscăli cea mai mare parte din volumul *Marele război şi politica României* (apărut în 1918), iar cealaltă parte nu aş mai iscăli-o, nu pentru că ar fi fost scrisă împotriva conştiinţei mele, cum simţeam atunci, ci numai pentru că s-a schimbat situaţia de fapt sau nu s-au realizat temerile în vederea cărora aceste articole au fost scrise." [1] Însuşi mareşalul Prezan, inamic al lui Stere, afirmă că nemţii puneau manifeste de ale lor între filele *Luminii* fără ştirea lui Stere şi o aruncau astfel în tranşee. Dar pentru acest lucru Stere nu are nici o vină.

Momentul arestării a fost tragic. Omul de 53 de ani, care-şi închinase întreaga viaţă luptei pentru ridicarea poporului său, se vede deodată părăsit, supus oprobriului public, suspendat de la Universitate, acuzat de trădare, intrat în cercetarea Curţii Marţiale, şi aceasta, după propriile lui cuvinte, fiindcă nu avusese „şira spinării mai elastică" [2].

„Numai lui i s-a aplicat acest tratament nedrept, consemnează Z. Ornea, în cartea sa *Poporanismul*, deşi chiar şi adversarii săi cei mai puternici, Brătienii, recunoşteau că atitudinea sa de colaboraţionist nu poate fi asemuită cu aceea a unor trădători ca Lupu Kostache sau C. Arion, iar *Lumina* nu poate fi calificată la fel ca *Bukarester Tageblatt*."

După trei săptămîni de detenţiune preventivă la Văcăreşti, este brusc eliberat, fără ca dosarul său să fie judecat sau clasat. Rămînea deschis ca mijloc de şantaj, ori de cîte ori Stere ar mai fi îndrăznit să-şi spună opinia. Procesul *Luminii* a fost de fapt un proces politic pentru că cel juridic n-a avut niciodată loc, dosarul făcîndu-se pierdut într-un sertar al regelui Ferdinand.

Într-una din cuvîntările de mai tîrziu, rostită cu ocazia validării alegerii sale ca deputat de Soroca, fostul acuzat prezintă situaţia reală a „Cazului Stere" : „... Nu cunosc nici un caz ca un om politic decorat, mai mult,

---

[1] *Cazul Stere*, cuvîntarea *Politica şi germanii*, p. 244.
[2] *Idem*, p. 238.

chemat la Sfat de suveranul lui, să fie trimis în fața Curții Marțiale pentru o faptă anterioară acestei distincțiuni. Și în ce condițiuni ?

Am fost dat în judecată la Curtea Marțială sub guvernul d-lui Ion C. Brătianu, care 15 ani mă avea alături ca cel mai sîrguitor și ca cel mai lipsit de pretențiuni colaborator, și putea să-mi cunoască caracterul.

Am fost dat în judecată sub un guvern din care făceau parte și tinerii mei prieteni de altădată, d-nii Duca și Georgel Mîrzescu, care timp de 10 ani îmi manifestau mai mult decît prietenia și stima datorite unui egal.

Am fost dat în judecată și, după un simulacru de interogator — unul singur —, fără nici o confruntare cu vreun martor, fără nici o precizare de acuzație, am fost trimis la Văcărești ; iar după trei săptămîni am fost eliberat.

Și de atunci totul a rămas în suspensiune. În zadar spuneam : Ori mă credeți vinovat și mă trimiteți în fața justiției, ori mă credeți nevinovat și închideți acțiunea. Ani de zile a stat acțiunea suspendată și în timpul acesta aveau carieră liberă pentru exercițiile oratorice aceia cărora eu nu aveam nici o putință de a le răspunde.

Și, d-lor, s-a pomenit aici de cazul Caillaux. Dar Caillaux a fost, la urma urmelor, judecat de judecătorii pe care îi dă legea.

Eu însă nu am fost judecat. Nu am avut nici o putință să-mi spun cuvîntul de apărare. Și numai în așteptarea momentului cînd aș putea spune acest cuvînt am avut puterea să trăiesc.

În fața unei Curți puteam spune chiar mai mult decît aici, fiindcă acolo puteam vorbi fără să fiu întrerupt la fiecare cuvînt și insultat, și acolo nu ar fi încercat nimeni să mă condamne fără să mă fi putut apăra.

Și în fața unei Curți aș fi putut impune, prin prestare de jurămînt, mărturii pe care nu am puterea să le provoc în Cameră.

Cu toate acestea, anii treceau.“ [1].

Motivele pentru care Stere voia să se disculpe în fața unui tribunal sînt într-adevăr legitime :

[1] *Cazul Stere*, p. 247.

„Am dorit să pot vorbi, în sfîrşit, dacă nu pentru o achitare de către o Curte Marţială — pentru un motiv pe care trebuie să-l înţelegeţi şi dumneavoastră. Aproape un sfert de veac am fost profesor la Universitate, unde generaţiuni de studenţi au trecut în faţa mea, şi poate mulţi au crezut în mine, şi le datoram acestora un răspuns !

...Am stat decenii în fruntea mişcării democratice din ţara aceasta, aveam dar dreptul să vorbesc..." („Aceasta îţi este vina cea mare !" îi va replica V. P. Sasu.) „Şi mai cred (. . .) că aveam dreptul să vorbesc, adaugă Stere, fiindcă sînt tată de familie şi am doi băieţi mari, care au intrat în oştire fără să aştepte vîrsta legiuită ; şi aceştia aveau dreptul şi ei să audă cuvîntul de apărare al tatălui lor.

Şi aveam de asemenea dreptul să stabilesc adevărul pentru posteritate. Mi s-a refuzat totul !

Vă întreb ce om poate fi tratat astfel, fie şi cel mai odios criminal ?" [1]

Mai tîrziu, în cuvîntarea sa intitulată *Atitudinea în timpul războiului. Pentru ce am scos „Lumina"*, va scrie : „Eram sigur dar că oricine va căuta mai degrabă să citească printre rînduri intenţiunile adevărate ale unui om care nu poate fi bănuit" [2].

Dar nu a fost aşa ! Stere devenise mult prea incomod pentru oamenii politici din fruntea ţării pentru ca aceştia să nu încerce să-l suprime din viaţa publică. Însuşi I. C. Brătianu îi va transmite prin V. P. Sasu şi dr. Bordea dorinţa sa de a se retrage din politică şi de a părăsi ţara. Din această cauză, Stere nu-şi va putea exercita mandatul de deputat de Cetatea-Albă încredinţat în 1919.

Pleacă peste hotare pentru a-şi îngriji sănătatea afectată de ultimele evenimente, împreună cu Aneta (fostă Radovici), cea de-a doua soţie, şi cu fiul lor Ion.

Pe 9 noiembrie 1919 îi va scrie lui Ibrăileanu de la Geneva, Beau-Séjour, Champel, interesîndu-se de Maria (prima soţie) şi de fiul său Gică (Gheorghe).

---

[1] *Cazul Stere*, p. 248—249.
[2] *Idem*, p. 238.

Dintr-o altă scrisoare, expediată amicului său la 2 martie 1920, rezultă că prietenii, printre care se afla şi Pătrăşcanu, îl roagă să revină în ţară. Era de asemenea la curent cu reapariţia revistei *Viaţa Românească* (1920), al cărei colaborator va deveni din numărul 6 [1] : „Că m-am bucurat foarte mult de apariţia *Vieţii Româneşti* n-am nevoie să insist, scrie Stere. În starea mea actuală sufletească, poate centrul de gravitate al tuturor intereselor mele este legat de reuşita acestei întreprinderi literare ; şi în orice caz, aceasta e legătura cea mai vie care mă poate readuce în ţară." [2]

Stere îi mărturiseşte lui Ibrăileanu că nu este deloc la curent cu evenimentele politice din ţară, de aceea nu poate răspunde chemării lui de a scrie ceva pentru revistă. „Cum să scriu în aceste condiţii ? Mai puţin ca oricînd mi-ar fi fost acum iertat să scriu de mîntuială. Fiecare articol al meu trebuie să fie o salvă de artilerie grea, care să teraseze pe oricine, cu fapte, date şi cifre, dacă mai pot păstra vreun rol de conducere în publicistica noastră. Cu ideea foarte vagă, pe care o am asupra realităţilor noastre, aş da însă sigur la fiecare pas cu oiştea în gard. Sau să scriu numai teorii, fără nici o legătură cu realitatea ? Cred că îţi dai seama că în situaţia mea specială, după toate cele ce s-au întîmplat,[3] aceasta n-ar fi mai ridicol, dar ar avea şi un aer de eschivare şi de escamotare, pe care nu vreau să-l asum, mai cu seamă stînd aici, pe ţărmurile Lemanului." [4]

Aflînd de schimbarea guvernului, Stere hotărăşte să revină în ţară, unde speră să obţină o reabilitare.

De la Geneva mai poartă corespondenţă cu Pătrăşcanu, Iancu Botez, B. Brănişteanu şi cu alţi prieteni de nădejde, care îl ţin la curent cu evenimentele politice din România. Din scrisorile lor află că la conducere venise guvernul generalului Al. Averescu, numit prim-ministru din martie 1920. În iunie 1921 ruptura între parti-

[1] Cu articolele *Pax britanica. O scurtă îndrumare în evoluţia organizaţiei politice.*
[2] *Scrisori către Ibrăileanu*, II, p. 377.
[3] Arestarea şi acuzarea.
[4] *Scrisori către Ibrăileanu*, II, p. 377.

dul liberal și generalul Averescu se accentuează. Din acest motiv, Stere este chemat cu insistență în țară de oameni politici ca: Sergiu Niță, Inculeț, Pan Halippa, Buzdugan etc., care între timp înființaseră un partid țărănesc, rezervîndu-i un loc de deputat în județul Soroca.

Pentru Stere formarea unui partid țărănesc, la care de mult visase, însemna o reconsiderare a poporanismului, un eveniment de maximă importanță, care nu se putea lipsi de prezența lui. De aceea consideră întoarcerea lui în țară o datorie: „Mi-am pus din nou și din nou întrebarea, scrie el, dacă am dreptul să mă retrag în turnul meu de fildeș al preocupărilor științifice sau literare. Aproape șase luni de zile am stat fără a da un răspuns decisiv. Dar în sfîrșit din nou m-am îmbrăcat cu cămașa morții — îmi cunoșteam bine țara — și am pornit la luptă."[1]

Întorcîndu-se, își reia activitatea politică, alcătuiește programul Partidului țărănesc, al cărui șef spiritual va deveni, și militează pentru fuziunea acestuia cu partidul Național din Transilvania.

„Am crezut de datoria mea, scrie Stere, să lupt pentru a înzestra România întregită cu un partid unitar, care să-i dea o formidabilă forță politică în serviciul democrației și al unității naționale."[2]

Printre directivele partidului, include la loc de frunte lupta pentru o Constituție largă și descentralizare.

În 1921 este ales din nou deputat de Soroca, cu care ocazie, începînd cu data de 12 februarie, va ține curajoasele cuvîntări asupra validării alegerii sale.

Între 20—21 noiembrie 1921 pune în discuție la Congresul general al Partidului țărănesc normele înscrise în programul propus de el, cuprinse sub titlul IX, în care subliniază: „Condiția preliminară a oricărei activități prospere în agricultură este întocmirea unui regim agrar, călăuzit de ideea că pămîntul nu se mai întemeiază pe dreptul absolut de proprietate, ci este o funcție social-economică. De aceea statul trebuie să aibă dreptul — înscris în Constituție — să promoveze desăvîrșirea pro-

[1] *Cazul Stere, La răspîntie*, p. 65.
[2] *Cazul Stere, Închegarea Partidului țărănesc*, 63—69.

prietății mari și mijlocii în proprietate mică... În același timp se vor lua măsuri legale împotriva acaparării pămînturilor țărănești și pentru zădărnicirea reconstituirii sub orice formă a marii proprietăți... Țelul final urmărit de Partidul țărănesc este să se creeze pe întinsul țării un regim de mică proprietate, redusă la atît cît poate munci un gospodar și familia sa.“ [1]

Din dorința de a se separa definitiv de liberali, Stere simpatizează și cu Partidul Poporului condus de mareșalul Averescu. Deși la 30 ianuarie 1922 Marele Colegiu al Universității îl rechemase la catedră cu un singur vot contra 19, ministerul nu l-a reintegrat niciodată în învățămînt. Se va dedica exclusiv vieții politice. În 1922 redactează expunerea de motive la anteproiectul de Constituție al Partidului țărănesc, care vine în conflict vizibil cu proiectul constituției liberale prezentat în Parlament în 1923. Conștient de necesitatea unor schimbări înnoitoare, Stere va încerca să convingă opinia publică de „lipsa oricărei baze legale a actului poreclit Constituție de către un corp necompetent.“ [2] Sînt criticate aspru tendințele dictatoriale și arbitrare ale Constituției în vigoare. Unii membri ai Partidului țărănesc încearcă să-l tempereze. Dintre aceștia, Ion Mihalache îl împiedică să mai ia cuvîntul. Astfel, „Constituția a fost votată, scrie Stere, fără ca opinia publică să-și poată da seama de enormitatea acestei opere de mistificare“ [3].

Din 1922 Stere își reluase colaborarea la *Viața Românească,* continuîndu-și mai vechile însemnări intitulate *Din carnetul unui solitar.*

În numărul 8 din august, sub titlul *Viziunea lui Babouc,* face reflecții asupra primului război mondial în spiritul unei nuvele filozofice voltairiene.

În vederea prezentării proiectului de constituție în Parlament, publică în septembrie 1922 articolul *Suveranitatea și Constituanta* [4], în care, pornind de la concepția „poporului suveran“, militează pentru o constituție care

---

[1] *Cazul Stere, Încheiere: Pentru Partidul național-țărănesc,* p. 171.
[2] *Idem, Închegarea Partidului țărănesc,* p. 71.
[3] *Cazul Stere,* p. 72.
[4] *Viața Românească,* nr. 9, septembrie 1922.

să asigure respectul drepturilor și libertăților cetățenești fără deosebire de rasă și religie. *Supremația legii,* eseu publicat în *Viața Românească* în octombrie 1922 (nr. 10), proclamă în același spirit respectarea legii, numai astfel putîndu-se ocoli arbitrariul și despotismul. Este necesar însă ca legile privitoare la drepturile și libertățile cetățenești să nu fie garantate doar „platonic", ca în Constituția românească. Conform acestui act, cetățenii români sînt practic lipsiți de orice mijloc de apărare legală împotriva încălcării drepturilor prevăzute. „Nu e nevoie să descriem în detaliu, notează Stere, acel regim constituțional, în care satele au fost lăsate fără lege și fără drept, pradă jandarmilor și chiar în orașe masele muncitorești nu au cunoscut altă garanție constituțională decît... beciurile poliției !"[1] „Dacă viitoarea Constituție a României, se adaugă, nu va aduce în această privință medii eficace, dacă nu va pune la dispoziția cetățenilor mijloace reale de apărare a drepturilor și libertăților individuale, dacă nu va crea centre de radiere a activității cetățenești în sate, orașe, județe și provincii, atunci oricare va fi aparatul central adoptat, nu vom avea un stat democratic, nu vom avea măcar o ordine de drept în înțelesul adevărat al cuvîntului."[2] Mai mult, o „condiție esențială a oricărui regim constituțional" e asigurarea libertății alegerilor : „Rușinea parlamentelor fabricate trebuie să dispară, ca să se poată așeza în România o viață liberă de stat european"[3].

Pe linia popularizării anteproiectului de constituție țărănist, Stere publică în numărul 11 al *Vieții Românești* din noiembrie 1922 articolul *Garanțiile drepturilor cetățenești în Anteproiectul de constituție al Partidului țărănesc,* în care face cunoscut că acest proiect, la întocmirea căruia a avut cea mai mare contribuție, este o adaptare la condițiile vieții noastre publice a celebrelor acte legislative engleze cunoscute sub titlul general de „Habeas corpus". Ca și acestea, anteproiectul asigură

---

[1] *Viața Românească,* nr. 9, septembrie 1922. p. 14.
[2] *Idem,* p. 19.
[3] *Ibidem.*

„reparația pentru toate abuzurile și încălcările drepturilor cetățenești", daune și pedepse aplicate vinovaților, precum și mijloace legale necesare pentru a impune facerea sau refacerea actului administrativ. Judecarea speţelor va fi de competenţa tribunalelor administrative provinciale și a unui Consiliu de Stat (art. 116—123).

Bineînțeles că acest anteproiect avea și unele aspecte negative, cum ar fi de pildă menținerea separației puterilor în stat, la care în urmă s-a renunțat, folosindu-se în locul modelului „Habeas corpus" modelul contenciosului administrativ francez.

În 1923 publică un nou șir de articole din carnetul aceluiași solitar în revista *Viața Românească*[1], prezentînd „criza mondială"[2] și efectele ei, precum și situația specială a Europei pătrunsă în întregime de spiritul revoluționar. Revoluția mondială era în aceste condiții inevitabilă. „Misiunea istorică de a crea o nouă orînduire mondială, scrie Stere, care va înfrîna anarhia în întreaga sferă economică și politică și va asigura regularea aparatului productiv și a tuturor raporturilor internaționale, în conformitate cu normele de dreptate socială și cu interesele generale ale omenirii, cade asupra claselor muncitoare, care mai cu seamă sufăr de grozăviile războiului și de prăbușirea producției."[3] „Revoluția (...) va avea în primul rînd menirea de a aduce la cîrmă clasele muncitorești în toate țările cuprinse în complexul economiei mondiale."[4] „Marele război, care a încheiat cele două decenii de continue frămîntări și conflicte sîngeroase, a fost numai un preludiu al revoluției mondiale. Omenirea întreagă, prinsă în acest năprasnic vîrtej, trece prin cea mai formidabilă prefacere socială, economică, politică și morală pe care a cunoscut-o vreodată istoria universală."[5]

---

[1] *Pacea lumii*, nr. 1, ian. 1923; *Utopii*, nr. 3, martie 1923; *Criza mondială*, nr. 5, mai 1923.
[2] Articolul *Criza mondială*, din nr. 5, mai 1923, p. 274—277.
[3] *Viața Românească*, nr. 5, mai 1923, *Criza mondială*, p. 275.
[4] *Idem*, p. 276.
[5] *Ibidem.*

În *Memoriile d-lui Paléologue*, Stere, ca și Lenin, susține teza potrivit căreia „înfrîngerea militară a Rusiei este preludiul necesar al revoluției ruse și chiar condiția succesului ei."[1]

Însuși Lenin sfătuia pe revoluționarii ruși „să dorească victoria germanilor pentru că înfrîngerea Rusiei va atrage după sine ruina țarismului".

Despre „Rusia revoluționară", Stere afirmă că este o „realitate pe care universul și mai puțin România nu poate și nu o va putea ignora niciodată"[2].

Începînd din luna octombrie 1924, publică în *Viața Românească* vastul ciclu intitulat *Cauzele și perspectivele revoluției ruse.*

În aceeași perioadă începe să ducă tratative întîi cu Vasile Goldiș și apoi cu Iuliu Maniu în vederea fuziunii Partidului țărănesc cu Partidul Național din Ardeal, pentru a se înfăptui o unitate reală și pe plan politic.

Tot el formulează baza ideologică prin care cele două partide urmau să fuzioneze. În ciuda dificultăților pe care le creează Maniu, prin cunoscutele sale pertractări, tratativele lui Stere sînt încununate de succes ; fuziunea se realizează. Ia ființă astfel Partidul Național-Țărănesc, declarat în scurt timp partid de guvernămînt.

Curînd însă după venirea lui Iuliu Maniu la conducere, încep fricțiunile și manevrele de culise. Ideile lui Stere sînt părăsite, directivele falsificate, revendicările esențiale, cu caracter progresist, abandonate. Însuși Stere va fi obligat de către Maniu să-și dea în cele din urmă demisia și să părăsească partidul în anul 1931.

P.N.Ț. se înstrăinează de interesele majore ale țării, intră în conflict cu opinia publică și cu celelalte partide de guvernămînt. Profitînd de împrejurări, I. C. Brătianu încearcă din nou să-l atragă pe Stere în sfera sa de influență. În acest scop îi încredințează redactarea actului de instituire a regenței de la 4 ianuarie 1926, provocată de renunțarea la tron a prințului Carol.

---

[1] *Viața Românească*, nr. 7 iulie 1923, *Din carnetul unui solitar, Memoriile d-lui Paléologue.*

[2] *Idem*, p. 97.

Perioada 1926—1930 îl macină în luptele intestine ale Partidului Național-Țărănesc. Intransigența lui Stere devine primejdioasă pentru cariera politică a membrilor săi și incomodă pentru Iuliu Maniu, care va folosi toate mijloacele spre a-l compromite. Intrigile de culise ajung exasperante și-l determină pe ambițiosul „solitar" să denunțe public caracterul rivalului său. Reactualizează în acest scop un incident din 1908. La chemarea disperată a poetului Goga, acuzat de Al. Vaida că ar fi fost plătit de guvernul de la Budapesta pentru a sabota Partidul Național, se convinge, în urma cercetărilor, atît de nevinovăția poetului, cît și de buna-credință a acuzatorului, informat în chip mincinos de Iuliu Maniu. Reușind să medieze conflictul între Goga și Partidul Național, Stere se edifică încă de pe atunci asupra procedeelor „fostului canonic de la Blaj".

La 10 noiembrie 1928 guvernul Maniu se instalează la conducere. În urma alegerilor, Stere devine deputat. Nu obține însă nici acum un portofoliu în guvern. I se oferă în schimb postul de ministru plenipotențiar la Varșovia. Dîndu-și seama că este îndepărtat în acest fel din țară, refuză.

În urma ședinței Consiliului de Miniștri de la 9 octombrie 1929, convocată pentru reconstituirea guvernului și alegerea unui nou membru al regenței, izbucnesc din nou puternice neînțelegeri în sînul P.N.Ț. între țărăniști și naționaliști, din cauză că Maniu, în calitate de prim-ministru, impusese ca regent pe unul din acoliții săi, magistratul C. Sărățeanu. Stere, care participase la ședință, dezaprobă și el manevrele premierului.

Relațiile dintre cei doi oameni politici sînt din ce în ce mai încordate. La 27 martie 1930, cu ocazia unei manifestări naționale de la Opera română, trei generali părăsesc ostentativ sala, în timp ce Stere este ovaționat de asistență. A doua zi, complotul se amplifică. Șeful armatei demisionează în semn de protest din guvern, iar Maniu îi cere lui Stere să se retragă din politică, pe motiv că era dezavuat de armată. Pierde astfel din nou întreaga situație cîștigată, i se mutilează ideile. În aceste

condiții își cere demisia la 3 aprilie 1930, mai întîi oral, apoi printr-o scrisoare înmînată lui Iuliu Maniu pe 4 aprilie :

„Domnule Președinte,

Sînt unul dintre creatorii Partidului Național-Țărănesc, atît prin faptul că fuziunea (...) se datorește în mare parte inițiativei și acțiunii mele, cît și prin măsura în care am participat la elaborarea programului partidului, la stabilirea condițiilor de fuziune și la redactarea altor acte însemnate, care au fixat ideologia partidului și caracterul său național și social.

De asemeni pot fi mîndru de rolul pe care l-am avut în conducerea partidului, în lupta lui aprigă pentru intronarea unui regim de legalitate și libertate în România întregită.

Nimeni mai bine ca d-voastră, domnule președinte, nu poate ști de cîte ori și în ce măsură mi-a fost dat, în cursul acestor lupte grele, să ajut conducerea partidului de a împiedica deviațiuni pe căi rătăcite.

Prin urmare, nu-mi pot fi indiferente soarta partidului și a guvernului ieșit din sînul său.

Din nenorocire, de la venirea la cîrmă a Partidului Național-Țărănesc, abateri succesive de la principii și o serie de măsuri și acte, pe care — cum știți, domnule președinte — am avut onoarea și durerea să le dezaprob ca necompatibile cu metodele de guvernare democratică și parlamentară, ca și cu ideologia noastră, au creat în jurul partidului o atmosferă destul de neprielnică, pentru ca să poată fi cu succes dezlănțuită o campanie de nimic justificată, care a dus guvernul prezidat de d-voastră într-un impas, precum am avut onoarea să lămuresc îndestul în ultima ședință a biroului partidului ca să mai fie nevoie să revin.

Oricare ar fi soluția la care v-ați opri, domnule președinte, eu nu-mi pot asuma răspunderea pentru consecințele situațiunii astfel create.

Pe de altă parte, fiind convins că incidentul de la festival (...), ca și acțiunea mea față de guvern și partid, care — precum știți, domnule președinte — a avut întotdeauna un caracter de moderațiune și ponderațiune, nu sînt motivul real, ci numai pretextul acestei campanii,

menit să acopere încercarea disperată de a readuce în vigoare metodele nenorocite de guvernare din trecut — mă simt dator, prin plecarea mea din partid, să împrăștii echivocul și să descopăr, în fața opiniei publice și a însuși Partidului Național-Țărănesc, cauzele reale ale agitațiunii.

Și astfel, chiar prin această plecare, voi servi cauza din lupta pentru care Partidul Național-Țărănesc și-a făcut un titlu de glorie în opoziție. Pentru aceste motive, domnule președinte, deși repetat mi-ați afirmat că nu-mi cereți acest sacrificiu, vă rog să primiți și să comunicați organelor în drept demisiunea mea irevocabilă din partidul ce prezidați, care demisiune pentru mine personal nu constituie nici un sacrificiu, ci dimpotrivă este o elementară datorie de conștiință pe care mi-o împlinesc, ca întotdeauna, voios și fără șovăire.

Primiți, domnule președinte, asigurarea considerațiunii mele.

C. Stere."[1]

Ruptura cu Partidul Național-Țărănesc este definitivă. Retras la Bucov, începe să scrie un amplu memoriu intitulat *Preludii. Partidul Național-Țărănesc și Cazul Stere,* la care lucrează din aprilie pînă în iunie și în care își propune să lămurească raporturile sale cu Partidul Național-Țărănesc și cauzele care l-au determinat să demisioneze.[2] „Deviațiuni pe căi rătăcite", „abateri succesive de la principii" și o „serie de măsuri necompatibile cu metodele de guvernare democratică și parlamentară"[3] și cu ideologia sa au constituit principalele motive pentru care a părăsit rîndurile Partidului Național-Țărănesc, a cărui direcție de manifestare era în contradicție cu idealurile sale de libertate și emancipare. Ca de obicei, fără să se teamă de consecințe, a avut curajul să-și înfrunte adversarii politici și să-i critice pentru acțiunile lor.

„Nici un om politic, scrie Sevastos în amintirile sale, n-a fost atacat mai violent sub regimul trecut decît

---

[1] și [3] *Cazul Stere,* p. 254.
[2] Vezi și *Documentări și lămuriri politice,* București, 1930.

Stere, învinuit de la incorectitudini profesionale pînă la trădarea de neam și de țară. Stere rămînea calm în fața calomniatorilor.

«Eu, spunea el, am drept unic judecător conștiința mea. Și sînt convins că nici o picătură de forță morală nu se pierde în zadar. Iar cînd se vor publica documentele din Arhivele Ministerelor de Externe de la Viena, Berlin și Ankara, numai atunci se va afla tot adevărul asupra rolului meu în politica externă a României și se va putea pronunța o hotărîre justă.» [1]

„De la 1919 pînă în iunie 1936, scrie Petre Pandrea, putea fi împușcat, judecat, pus pe roată, reabilitat sau exilat în Insula Șerpilor. Nu s-a întîmplat nimic din toate acestea.“ [2]

Obosit și dezgustat de intrigile politice, renunță la viața publică și se consacră scrisului.

Între timp se recăsătorise cu Aneta Radovici, al cărei soț se sinucisese în 1909. Din această căsătorie Stere mai are un copil, un băiat, Ion, pentru care simte o afecțiune foarte puternică. Ani întregi, în fiecare zi, îl fotografia, alcătuindu-și astfel un album cu toate momentele de creștere a fiului său. Toată lipsa lui de copilărie și de dragoste maternă voia s-o recupereze parcă acum, la peste cincizeci și cinci de ani, prin căldura cu care-și înconjura fiul. Dealtfel Stere era un bun părinte pentru toți ; el se interesa în continuare și de ceilalți fii, acordîndu-le tot sprijinul material de care aveau nevoie.

Conacul de la Bucov, în care și-a petrecut ultimii ani ai vieții, era proprietatea noii sale soții. Casa, pierdută ca într-o insulă, se ridica în mijlocul unui parc, între alei cu flori. Stere se refugiase în colțul cel mai de sus al vilei într-o odaie de la mansardă, în care trona „o minusculă dezordine de cărți, deschise și închise, de notițe răvășite, de frînturi de manuscrise risipite pe mese, pe sub mese, pe scrin, pe scaune și chiar pe divan“, indicînd activitatea febrilă a stăpînului. Pe perete se afla o singură oglindă cu rama veche, „expulzată pro-

---

[1] Apud M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească“*, p. 411.
[2] Petre Pandrea, *Portrete și controverse*, I, București, 1945

babil ca un copil vitreg, din etajele de jos". Tablourile lipseau din acest modest interior. Doar fotografia lui Ibrăileanu îl însoţea în această singurătate. Pe măsuţa de sub oglindă, o grămadă de publicaţii „risipite din belşug" se amestecau cu tuburi şi drageuri de trinitrine, cofeine Dubois, flacoane de passiflorină şi tablete de bicarbonat de sodiu, menite să potolească unele crize care-i subminau sănătatea. Stere era „autorul şi regizorul" parcului de la Bucov, „minune de artă grădinărească" [1], unde se găseau specii de arbori şi plante rare extrem orientale, copaci exotici — japonezi şi siberieni. În mijlocul lor, ca Jean-Jacques Rousseau, herboriza. Îi plăceau îndeosebi trandafirii şi izbutise să facă unul negru. În casă avea o bibliotecă impozantă cu peste cinci mii de volume legate toate în roşu. Amfitrionul vorbea cu multă uşurinţă, dar se aşeza greu la scris, preferînd să dicteze. Era un tip oral, dotat cu o extraordinară memorie. [2]

În 1932 îşi reia activitatea publicistică, de astă dată la gazeta *Zările*, organ al Partidului Radical-Ţărănesc condus de Gr. Iunian şi orientat de Stere, care între timp organizase şi el o grupare cu denumirea de Partid Ţărănesc-Democrat, raliată în februarie 1933 Partidului Radical-Ţărănesc. Observăm o reconsiderare a concepţiilor sale privitoare la clasa muncitoare şi la marea industrie naţională, care cunoscuse un avînt considerabil în ultimii ani. Aceste schimbări din structura economică a ţării îl determină să scrie un ciclu de articole în care susţine necesitatea alianţei dintre ţărani şi muncitori în lupta lor comună împotriva exploatării. „Factorul muncii în societatea de azi e reprezentat alături de proletariatul industrial şi cel agricol şi de ţărănime", notează Stere în articolul *Ce este ţărănimea*, publicat în *Zările*, în 27 martie 1932. Indiferent de formele în care se poate întrupa, munca, scrie el, caracterizează în egală măsură atît pe proletari, cît şi pe ţăranii care-şi lucrează singuri pămîntul. „Locul ţărănimii în lagărul muncitoresc se poate vădi şi din raporturile ei cu celelalte clase sociale."

---

[1] L. Leoneanu, *Portrete literare şi artistice.*
[2] Cf. Gheorghe Stere, *op. cit.*

Țăranul silit prin aparatul de credit și circulație să cedeze cea mai mare parte a produsului său este într-o situație asemănătoare cu proletarul căruia i se ia de capitalist o parte din prețul muncii. Ambele categorii sociale sînt exploatate prin intermediul aceluiași sistem al economiei capitaliste.

Cum poate țărănimea să lupte împotriva nedreptăților sociale ? „Unde îi sînt adversarii și aliații ?“ Stere răspunde la aceste întrebări în numărul 2 al gazetei *Zările* din 3 aprilie 1932, sub titlul *Uniunea muncitorească*. Înțelegînd că împroprietărirea singură nu poate duce la rezolvarea definitivă a situației țăranilor, fiindcă „adesea împroprietărirea nu numai că n-a mărit partea muncitorului din produsul muncii, dar a adus la o adevărată spoliațiune“, Stere întrevede soluția ideală în cooperativizare. Lupta țărănimii nu se poate mărgini doar la cerințe de ordin economic. Ea trebuie să se extindă și pe plan politic, scopul de căpetenie fiind în principiu același cu al clasei muncitoare. „De fapt, scrie Stere, țărănimea are în fața ei aceeași clasă capitalistă împotriva căreia luptă și muncitorimea industrială.“ De aceea „în lupta ei împotriva exploatării capitaliste, cît și pentru cucerirea puterii de stat, țărănimea muncitoare nu poate găsi alt aliat decît în muncitorimea industrială“. „Interesul obștesc al țărănimii și al muncitorimii industriale le impune alianță și luptă comună.“ „Solidaritatea întregii muncitorimi este evidentă.“ „Masele muncitorești, indiferent de ramura de producțiune, nu pot urmări în această privință decît același scop : o ordine de drept întemeiată pe libertate și dreptate ; o formă de stat democratică cu participarea efectivă și cît mai largă a maselor la opera de guvernămînt ; garanțiile drepturilor și libertăților cetățenești ; mijloace legale de apărare împotriva arbitrariului și a abuzului de putere.“ „Aceste scopuri nu numai că sînt comune pentru muncitorimea țărănească, și cea orășenească, dar ele nici nu pot fi realizate decît prin lupta umăr la umăr“... Numai prin coordonarea sforțărilor muncitorești din toate categoriile, se poate nădăjdui la biruința democrației.“

„De la această acțiune solidară a muncitorimii industriale și agricole, atît în țările înaintate economicește, cît

şi în cele înapoiate, atîrnă, în momentul de faţă, destinul omenirii", conchide Stere, în cel de-al treilea articol, intitulat *Condiţiile progresului social*, din numărul 3 al gazetei *Zările*. „Dezvoltarea cooperaţiei rurale, ca o condiţie indispensabilă pentru ridicarea producţiei ţărăneşti, se prezintă în fond ca un fenomen social de aceeaşi natură ca şi dezvoltarea sindicatelor muncitoreşti la oraşe." Ca urmare, aceste două forme ar trebui să fie cuprinse, după părerea lui Stere, „sub aceeaşi formulă de sindicalizare a muncitorimii". Atît proletariatul, cît şi ţărănimea trebuie să aibă „un program politic comun", „o luptă paralelă şi o acţiune coordonată" împotriva duşmanului comun: „spoliatorii muncii". Alianţa muncitorească-ţărănească este reclamată nu numai de unitatea intereselor politice, ci şi de interdependenţa economică dintre ţărani şi proletari. O muncitorime cu un standard de viaţă ridicat şi cu o putere mare de consumaţie, nu face decît să ridice nivelul de producţie şi de viaţă al ţăranilor producători de alimente şi materii prime. Socializarea mijloacelor de producţie este condiţionată şi ea de emanciparea ţăranilor de sub tutela capitalistă şi de organizarea ei într-un Partid muncitoresc conştient de solidaritatea lui cu întreaga clasă muncitoare. [1] De remarcat că Stere susţine caracterul de clasă al unui partid; cu atît mai mult, arată el, un partid muncitoresc-ţărănesc „nu poate fi decît un partid de clasă" [2].

Spre sfîrşitul vieţii, revizuindu-şi necontenit ideile, şi-a manifestat clar încrederea în victoria finală a clasei muncitoare. Complexitatea gîndirii steriste este indiscutabilă. „Cazul Stere" constituie după opinia generală punctul unde se întîlnesc şi se dezbat doctrinele şi problemele concrete ale vieţii româneşti. Nu întotdeauna teoriile lui Stere au oferit formula cea mai fericită. Cu toate acestea, prin lupta sa, el a ridicat un baraj rezis-

---

[1] Este interesant de remarcat că Partidul ţăranilor s-a numit, înainte de fuziunea lui cu Partidul naţional, Partidul ţărănesc şi muncitoresc.

[2] În *Zările*, din 27 martie 1932: *Ce este ţărănimea?*

tent în fața abuzurilor și a reacțiunii din România burghezo-moșierească. Personalitatea acestui om a fost atît de puternică, încît, fără să ocupe nici o funcție de stat, cuvîntul și opiniile sale erau respectate. De aceea „greșelile lui nu are dreptul să le judece decît istoria, care va trebui întotdeauna să țină seama de dragostea sa pentru poporul și neamul românesc, pentru dărîmarea putregaiului și a nedreptăților, pentru drepturi și libertăți“ [1]. În ciuda limitelor de viziune istorică și ideologică, Stere „a reprezentat în epoca sa o ținută morală de mare altitudine“ [2]. Superioritatea lui în raport cu politica claselor dominante din România burghezo-moșierească este incontestabilă. Caracterul evoluat al poziției sale în epoca de după primul război mondial se vede în lupta sa lucidă împotriva acaparării bogățiilor țării de capitaliștii străini, în demonstrarea necesității naționalizării industriei petrolului și a industriei extractive, în general în dorința de a proteja nu numai pe țărani, ci și pe muncitori, în înțelegerea justă a cauzelor și a victoriei înregistrate de revoluția bolșevică rusă. Orientarea sa antioligarhică și antidespotică, adversitatea sa consecventă față de „orientalismul“ vieții social-politice românești, năzuința sa de a vedea instaurată în viața socială românească o autentică legalitate democratică (în limitele democrației burgheze), sentimentul că este exponentul unei națiuni supuse presiunilor și acțiunilor primejdioase ale marilor state „imperialiste“ pot justifica „în mare măsură“ cultul statului profesat de Stere și tendința sa de a-l exalta ca principalul instrument de salvgardare a suveranității naționale și a libertăților individuale. [3] Programul său de desființare a formelor de exploatare iobagă și semiiobagă și de eliberare totală a țăranilor de sub jugul feudal a fost realmente progresist, combativ și democratic, constituind totodată un punct de plecare pentru formarea României moderne

---

[1] *Viața Românească*, martie 1937, Nicolae Popovschi.
[2] *Idem*, O. Botez.
[3] N. Tertulian, *Eseuri*, Editura pentru literatură, 1963, *Stere-doctrinarul*, p. 136.

și pentru continuarea și lărgirea luptei de desăvîrșire a revoluției burghezo-democratice.

Dar monumentul cel mai durabil l-a ridicat C. Stere după 1932 cu romanul *În preajma revoluției*, scris în ultimii patru ani ai vieții. Avea 67 de ani, suferea de anghină pectorală și trăia drama omului însingurat. Bolnav și dezamăgit de viață, n-a părăsit țara, deși avea posibilități materiale care i-ar fi permis aceasta, ci a rămas pe pămîntul patriei, unde „cu ultima suflare a dat neamului românesc romanul său fluviu“ [1], rod al unei munci titanice. Dar efortul imens pe care îl face îi agravează și-i complică boala. Din 1934 se simte din ce în ce mai rău. Chinuit de cîțiva ani și de o eczemă la ureche, îi cere în 1935 o consultație vestitului doctor Neuman. În urma tratamentului prescris, eczema e pe punctul de a se vindeca, în schimb, din cauza regimului alimentar, face o colită, agravîndu-și în același timp și anghina pectorală. Suferințele fizice sînt din ce în ce mai mari. Se sufocă, nu mai poate mînca. Și totuși nu moartea îl sperie, ci neputința de a mai lucra. Ultimele lui zile au fost chinuite de regretul și de durerea că nu-și va termina opera. Mintea nu i-a fost nici o clipă întunecată, spiritul i-a rămas limpede pînă la urmă.

La 23 ianuarie 1936 îi va scrie lui M. Sevastos, cu mare greutate, următoarea scrisoare : „Dragă domnule Sevastos, aflu că familia te-a împiedicat să vii la Bucov. Sînt sub tutelă și nici nu pot rezista fără să mi se facă rău. Dar să știi că ești binevenit oricînd, numai să te informezi la telefon în ce hal sînt. Al d-tale C. Stere.“ [2]

Dîndu-și seama că i se apropie sfîrșitul, Stere îi va spune avocatului său Cucu : „Știi de ce sînt îngrozit, Cucule ? Să nu se petreacă ceva nepotrivit la moartea mea. Mă tem că soția mea (Aneta) să nu dea în presă un *faire-part* de înmormîntare, trecîndu-se numai pe dînsa și pe fiul ce-l am cu ea. Dar eu am mai avut o soție (Maria), cu care am trei copii. Un astfel de anunț ar fi o desconsiderare a primei mele familii, o nepoli-

---

[1] *Viața Românească*, martie 1936, M. Carp.
[2] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească“*, p. 480.

teţe faţă de ea. Dar dacă şi soţia mea cea dintîi dă şi ea un *faire-part?* Atunci apar ca bărbatul cu mai multe neveste, un fel de Barbă-Albastră... Ar fi ceva comic... De aceea, pentru a evita eventualele încurcături, m-am gîndit să-mi fac singur *faire-part*-ul de înmormîntare. Scrie, Cucule : «Familia profesorului C. Stere are durerea de a anunţa moartea...»[1]

Nu-şi găsea liniştea nici măcar în pragul morţii. Un nesfîrşit zbucium îi tulbură ca întotdeauna apele adînci ale sufletului. Solitarul de la Bucov încearcă să-şi facă testamentul literar. Va lăsa doar o notiţă de cîteva rînduri, scrisă cu creionul, în care imaginează urmarea romanului : războiul, unirea, exproprierea, votul universal, evenimente pe care eroul cărţii, Ion Răutu, le reconstituie în agonie în urma unui atentat care se soldează cu moartea. „Neant... Nici timp, nici spaţiu, nici mişcare. Beznă oarbă, mută." Erau ultimele viziuni înainte de moarte, în care îşi rememora viaţa şi visa împlinirea idealurilor sale de dreptate şi adevăr.

Copiilor săi le va lăsa ca îndreptar în viaţă crezul lui Platon : „să-ţi faci din propria-ţi conştiinţă un judecător".

Pe 14 iunie 1936, înainte de a închide pentru totdeauna ochii, cu acelaşi creion chimic, va însemna pe o hîrtiuţă cîteva rînduri şovăitoare, pentru prieteni : „Rog fără discursuri la incinerare şi fără necroloage panegirice în presă. Salutări tuturora. C. Stere." Îşi ia rămas bun pentru ultima oară de la toţi.

În ale sale amintiri, M. Sevastos povesteşte cu emoţie ultimele momente la care asistase. „Cum i-a fost viaţa şi moartea i-a fost o luptă. Tot restul de energie i se concentrase în ochi, care injectaţi îi ieşiseră din orbite. Inima nu mai era în stare să adune şi să împrăştie sîngele. Gura nu mai putea prinde aerul, şi gîfîia, mugea... Pieptul se ridica şi se prăbuşea într-un horcăit greu. Şi lupta asta a durat ceasuri întregi.'[2]

---

[1] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la „Viaţa Românească"*, p. 480.
[2] *Ibidem*, p. 481.

După dorință, trupul neînsuflețit, atît de greu învins de moarte, a fost dus la Crematoriu, la fel ca al prietenului său G. Ibrăileanu, mort cu trei luni înainte. În mausoleul crematoriului, înconjurat de florile pe care le iubise cu pasiune, Stere se odihnea liniştit, învingător parcă, „cu un zîmbet uşor în colțul gurii — a ironie, iertare, duioşie“ [1].

„Dintr-odată de undeva din fund, povesteşte M. Sevastos, am văzut arbuştii şi florile din jurul catafalcului mişcîndu-se. Parcă trecea prin ele viforul morții. M-am apropiat de locul unde stătuse sicriul. Erau numai două capace de fier închise. Stere se coborîse în sfîrşit, calm — în altă lume.“ [2] În timp ce flăcările prefăceau în cenuşă trupul său, natura însăşi ca o forță supranaturală se zguduia din temelii. „Afară furtuna urla. Torente de apă băteau bolta crematoriului, fulgerele se aprindeau şi se stingeau în toate părțile, tunetele zguduiau pămîntul şi cerul. În acest decor al stihiilor dezlănțuite se înălța din vîrful templului morții un abur uşor, parcă ultima răsuflare din viforul unei vieți, acum stinse.“ [3]

„Moartea lui Stere, scria G. Călinescu în *Adevărul literar și artistic* din iulie 1936, deşi întîmplată la o vîrstă înaintată, după o îndelungată boală, m-a uimit ca un lucru cu neputință de înțeles... Niciodată un om nu va avea mai multă credință în opera lui literară, mai mult optimism în destinele spirituale şi al valorilor intelectuale.“

În ianuarie 1937, întru cinstirea memoriei celui dispărut, apare un număr comemorativ al *Vieții Românești*, „omagiu postum lui C. Stere“, în care prieteni, foşti studenți şi chiar foşti adversari îi recunosc meritele şi-i pun la loc de cinste numele, în cartea de aur a neamului românesc, înconjurîndu-i chipul într-un nimb de legendă.

Portretizîndu-l, I. Botez scrie: „Ținută neîncovoiată la toate vicisitudinile vieții, prețuire entuziastă a valori-

---

[1] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească“*, p. 481.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*

lor spirituale, pasiune pentru progresul şi binele celorlalţi... un optimist de o generozitate grandioasă.“ [1]

Personalitate puternică, tenace, complexă şi multilaterală, de prim ordin în viaţa ţării, C. Stere a activat pe toate planurile şi în toate domeniile : social, politic, ideologic şi literar. A fost fondator de revistă, profesor universitar, om de ştiinţă, critic literar şi social, doctrinar şi romancier. „A rupt zăgazul mediocrităţii unei epoci“ [2], scrie Mihai Ralea, „şi a avut curajul să înfrunte o întreagă ordine socială în numele ţărănimii“. Identificîndu-l cu eroul său Vania Răutu, Perpessicius trăgea toate concluziile acestei existenţe în care clocoteau : „instincte libertare, o generozitate nefalsificată, o candoare idealistă rară pentru epoca aceea, tot calităţi pe care ambianţa le poate înfrînge sau nu, dar cărora legea conservării imediate îi dictează să se împotrivească“ [3].

„Viaţa lui Stere, notează Mihail Sadoveanu, a fost vifor, cu puţine zile de blîndeţe, închinate pentru idealul îmbunătăţirii omului... Trecînd prin peripeţii dramatice, a căutat un liman în mijlocul rasei sale, punînd şi aici energia lui în slujba poporului... Prin activitatea sa, Stere a grăbit realizarea votului universal şi a exproprierii. Din haosul pasiunilor se va face lumină şi pentru Stere ca să fie lumină nu numai pentru cei care îl iubesc şi-l preţuiesc.“ [4]

„Cînd istoria nepărtinitoare, ce judecă pe fiecare după merite şi contribuţii, îşi va rosti verdictul, Stere va figura, după părerea lui St. Diamandi, în galeria marilor bărbaţi pe care i-a avut acest neam.“ [5]

„S-a spus adesea că destinul omului politic Stere a stat sub semnul tragismului, scrie Z. Ornea. E prea adevărat. E un tragism izvorît din neputinţa împlinirii şi finalizării. Acest om neobişnuit, cu o cultură solidă, care se mişca familiar în atîtea ramuri ale ştiinţelor umane, cu reale calităţi politice, a fost sortit să semene

---

[1] *Viaţa Românească*, ian., martie, 1937.
[2] *Idem*, M. Ralea, p. 122.
[3] Perpessicius, în *Manuscriptum*, nr. 4, 1975, anul VI, p. 66.
[4] M. Sadoveanu, *Viaţa Românească*, ian.-martie 1937.
[5] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Bucureşti, f.a., p. 223.

idei, să alcătuiască proiecte, programe şi doctrine, pe care alţii să le realizeze. Laurii împlinirii nu au fost niciodată ai lui. Era izgonit sau trebuia să plece de fiecare dată cînd se apropia de limanul unei izbînzi... A fost, peste tot, în toate formaţiunile politice în care a activat, un intrus. S-a simţit străin în cercul narodnic, a fost un „liberal" de stînga în Partidul Socialist, un „socialist" în Partidul Liberal, iar în Partidul Ţărănesc (apoi în P.N.Ţ.) un radical „extremist", care predica lupta de clasă, trezind suspiciune. Chiar şi poporanismul său e o îngemănare distinctă de neokantianism, narodnicism, socialism reformist şi liberalism mic-burghez. Adică un amestec dizarmonic de concepte care nu o dată se exclud, deşi erau silite, de mintea care le stăpînea, să vieţuiască într-o armonie artificială. Niciunde nu s-a putut adapta. Nicăieri nu a fost agreat, ci mereu tolerat pentru ceea ce reprezenta. I-a fost dat să fie oriunde, ca să-l parafrazăm pe poet, aşezat „pieziş."... Acuzaţia de trădător a venit prea repede şi a fost utilizată de adversari pentru a-l compromite şi a-l exclude din viaţa politică pe acest radical pururea „incomod". Dar Stere nu a fost deloc un trădător, chiar dacă punctul său de vedere (dus de astă dată din păcate pînă în ultimele consecinţe) a fost profund eronat, clădit însă indubitabil pe convingeri patriotice." [1] Iată un portret obiectiv, fără patimă.

„Greşeala lui — arată Petre Pandrea — e că a făcut excepţie de la regula politicii vînatului faţă de vînător, că n-a tăcut, că nu s-a ascuns în gaură de şarpe în momentele grele ale neamului său... Lipsa de măreţie a adversarilor lui Stere apare într-o cruditate penibilă şi demnă de plîns. Um om politic de asemenea dimensiuni avea dreptul la alţi adversari... Gravitatea, religiozitatea, pasul greu şi sigur s-au întruchipat în C. Stere." [2]

N. Tertulian defineşte personalitatea lui Stere prin „accentele patetice care revin frecvent în stilul său, conjugate cu o anumită ţinută profetică, moralismul robust împletit cu un fond de idealism social de esenţă

---

[1] Z. Ornea, *Poporanismul*, p. 336—337.
[2] Petre Pandrea, *Portrete şi controverse*, I, 1945, p. 68, 71, 72.

general-democratică"[1] şi intuiţia profundă a problemelor-cheie ale vieţii româneşti. Stere a fost într-adevăr printre puţinii care s-au ocupat de înfăptuirea concretă a reformelor, de viaţa Ardealului ; a sprijinit lupta milenară a Transilvaniei pentru unitate naţională şi politică. Revoluţionar iubitor de riscuri, naţionalist convins şi mare patriot, el a făcut din ideea de patriotism „nu numai un ideal, ci aproape o profesiune"[2]. „În fond, meseria lui C. Stere, scrie D. I. Suchianu, meserie pe care a practicat-o cu regularitate timp de aproape cincizeci de ani, a fost patriotismul... românesc... Stere nu a avut tinereţe. E primul şi cel mai mare sacrificiu al lui pentru România... pentru ideea de romantism."[4] Tocmai de aceea în 1930 Stere va declara : „Istoria democraţiei române nu va putea face abstracţie de numele meu"[4].

Pompiliu Constantinescu recunoaşte în Stere o personalitate politică de dîrză vigoare, cu un prestigiu de revoluţionar şi martir, dublat de talentul de teoretician. Însuşi Lovinescu, care criticase poporanismul, nu poate trece sub tăcere că Stere e şi „profetul" lui.[5]

„Numai împrejurările sînt de vină, conchide Sterie Diamandi, că Stere n-a putut să dea întreaga măsură a capacităţii sale politice, jucînd astfel rolul la care îl indicau calităţile şi meritele sale."[6] Era un adversar de temut al clasei exploatatoare, al oligarhiei şi plutocraţiei române, de aceea pentru doborîrea lui s-au exploatat cu maximum de îndemînare unele greşeli pe care le săvîrşise în timpul războiului. Cei care au lovit cel mai mult în Stere au fost reprezentanţii orînduirii burghezo-moşiereşti.[7]

---

[1] N. Tertulian, *Eseuri, C. Stere-doctrinarul*, p. 130.

[2] D. I. Suchianu, *Stere-patriotul, Viața Românească*, ian.-martie, 1937.

[3] D. I. Suchianu, *Stere-patriotul, Viața Românească*, ian.-martie, 1937, p. 129.

[4] C. Stere, *Cazul Stere*, p. XI.

[5] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române*, vol. II, p. 205.

[6] St. Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, p. 214.

[7] *Ibidem.*

„Stere a căzut, dar s-a prăbuşit atît de mult pe cer încît a apărut de cealaltă parte a firmamentului ca o stea întoarsă.“ [1]

Democrat convins şi aristocrat al gîndirii, minte enciclopedică şi organizată, Stere şi-a pus întreaga energie în slujba ridicării poporului său. Cu toate acestea, arată M. Ralea, „între opinia publică şi acest om n-a fost nici o clipă de armistiţiu. Toată viaţa sa a trebuit să lupte... cu calomnia, cu răutatea, cu perfidia. Originea acestui conflict stă în primul rînd în profunda nepotrivire dintre firea tragică şi metafizică a lui Stere şi psihologia frivolă, optimistă şi uşuratecă a mediului social românesc din vremea lui... În toată istoria contemporană a românilor, adaugă Ralea, puţine personalităţi (poate Kogălniceanu, Hasdeu, Maiorescu şi Iorga) pot prezenta o bogăţie sufletească mai mare.“ [2] Stere trebuie socotit, după părerea discipolului său, un mare om politic şi de acţiune, agitator şi propagandist, om de ştiinţă şi artist, în a cărui viaţă domină aspectul eroic, patetic, fiorul demonic şi grandoarea. „C. Stere a avut o viaţă plină ca a unui aventurier, ca a unui sfînt şi ca a unui tiran.“ [3] M. Ralea îl consideră un adevărat erou naţional, de factură wagneriană, care „a descălecat misterios şi neaşteptat din ceţurile Răsăritului îndepărtat“. Stere nu a ratat „decît în parte“, şi anume în politica externă. Este o observaţie demnă de reţinut. În schimb, în politica internă, subliniază Ralea, a reuşit totul, şi timp de treizeci de ani toate partidele au trăit din programul său „în partea lor democratică şi progresistă“. Dar din cauza ideilor sale, a curajului cu care le-a susţinut, Stere a avut de suferit. El n-a fost un adaptabil la convenţionalismul, comoditatea şi corupţia societăţii burgheze, n-a fost un laş şi nici un profitor, n-a apelat la compromisuri, a mers pînă la capăt, cu riscul de a fi îndepărtat din politică. Cazul Stere pentru România a

---

[1] G. Călinescu, în *Adevărul literar şi artistic*, nr. 813, 1936.
[2] M. Ralea, în *Viaţa Românească*, ian.-martie 1937, p. 118.
[3] *Idem*, p. 119.

fost afacerea Dreyfus pentru Franța, „o problemă de conștiință pentru fiecare român“ [1].

Stere, scrie Isabela Sadoveanu, „a vrut să fure din lumina zeilor“. „Cei ce l-au cunoscut, l-au iubit cu statornicie și credință pentru tot ce le-a dăruit marea sa inteligență, pentru toată puterea cu care a năzuit spre idealul uman.“ [2]

În portretul moral pe care i-l face, Ov. S. Crohmălniceanu arată în ce constă acest ideal : „Era tot timpul urmărit de ideea confruntării ideologiilor cu o realitate concretă, foarte particulară. L-a împins la aceasta întreaga experiență a tinereții sale... Avea nevoie de rezultate practice imediate. Speculațiile îndepărtate îl iritau... Obsesia concretului a fost tăria și slăbiciunea gîndirii sale. Stere a respins mereu acuzația că ar fi nutrit sentimente naționaliste și este adevărat că s-a condus de cele mai multe ori după principiile unui patriotism luminat. S-a devotat cauzei românilor subjugați, a trecut în cîteva rînduri munții, spre a-i ajuta pe fruntașii ardeleni să înlăture dintre ei disensiunile și să-și unească eforturile. A făcut mereu o distincție netă între poporul rus, pe care-l respecta și admira, și autocrația țaristă, pe care o ura, și, mai mult, a avut curajul opiniilor sale. A combătut nu o dată pornirile șovine, fără teama de a se expune atacurilor celor mai înverșunate. S-a simțit însă întotdeauna îndemnat să considere că poporul român trebuie să subordoneze orice problemă apărării ființei sale naționale.“ [3]

Activitatea sa politică nu trebuie privită parțial. Ea trebuie încadrată într-o atitudine generală asupra lumii și a existenței, avînd în vedere faptul că Stere a fost întotdeauna „prietenul celor umili“. „Pentru cei mulți, cei mici, cei nedreptățiți, cei fără număr, a luptat din fragedă copilărie și pînă la ultima suflare.“ Dacă ar fi

---

[1] M. Ralea, în *Viața Românească*, ian.-martie 1937, p. 119.

[2] Isabela Sadoveanu, în *Adevărul literar și artistic*, nr. 816, 26 iulie 1936.

[3] Ov. S. Crohmălniceanu, *Proza românească între cele două războaie*, p. 388.

înţeles cum trebuie ideile marxiste, o energie ca a lui ar fi fost de nepreţuit pentru răsturnarea orînduirii capitaliste şi înfăptuirea revoluţiei proletare. Înalta lui personalitate ar fi fost de mare folos mişcării muncitoreşti din România. [1]

„C Stere, apreciază Şerban Cioculescu, a răsărit în societatea noastră după o formaţie revoluţionară, cu care noi nu eram obişnuiţi şi cu un trecut de deţinut şi deportat politic, neliniştitor pentru atmosfera tradiţională a vieţii noastre politice. N-a căutat să se adapteze, aşa cum ar fi făcut un oportunist, ci s-a socotit din primul moment înrolat pentru o luptă nouă în folosul ţărănimii, care constituia în ochii săi stratul muncitoresc cel mai dens de la noi şi, ca atare, cel mai însemnat şi singurul hotărîtor în viaţa economică, socială şi culturală. Ridicarea ţărănimii i s-a arătat de la început a fi scopul urgent al politicii noastre de stat. Pe această chestiune, n-a înţeles a face tranzacţie cu tovarăşii săi din primul ceas, socialiştii." [2]

Ca profesor universitar, a format timp de douăzeci de ani generaţii de tineri care s-au călăuzit toată viaţa după principiile învăţate de la dascălul lor. În orele de drept constituţional milita în favoarea drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, a modernizării politice, a votului universal şi a reformei agrare. Stere este unul din creatorii României moderne, fără de care nu se poate concepe o istorie adevărată şi deplină.

Într-un articol publicat în numărul omagial al *Vieţii Româneşti* din 1937, Iorgu Iordan, student al lui Stere între 1908—1910, aduce un elogiu postum marelui pedagog şi om politic, făcîndu-i un emoţionant portret fizic şi moral : „Răzvrătitul şi însetoşatul de dreptate din articolele şi mai cu seamă din acele impresionante cronici interne care apăreau în fiecare număr al *Vieţii Româneşti* nu lepăda nimic din fiinţa sa sufletească atunci cînd se găsea în faţa studenţilor... Cînd se ocupa de problema agrară sau de libertăţile publice, cele două pietre de încercare pentru existenţa noastră ca popor şi

---

[1] V. G. Beldie, în *Viaţa Românească*, ian.-martie 1937.
[2] Şerban Cioculescu, *Aspecte literare contemporane*, p. 343.

ca stat, zbuciumul lui Stere se transforma într-un adevărat uragan. Atunci dificultăţile de exprimare (vorbea cu accent, influenţat de limba rusă, şi căuta cu frămîntare cuvintele cele mai potrivite pentru idee) dispăreau, iar convingerea profundă care-l însufleţea dădea vorbelor lui o forţă extraordinară..."

Stere nu era un orator în sensul comun al cuvîntului. Vorbea cel puţin o oră jumătate, o oră şi trei sferturi în şir, plimbîndu-se de la uşă la fereastră şi înapoi în fostul amfiteatru al Facultăţii Juridice din vechiul local, totdeauna ticsit de studenţi şi particulari. Se exprima cald, colorat, pătimaş. Punea atîta vervă în expunere, atîta intransigenţă şi convingere, încît nu te puteai îndoi nici o clipă de adevărurile lui. „Totul era la el convingere. Parcă nu el stăpînea convingerile, ci ele pe dînsul. Democratismul său era împletit cu toată fiinţa-i sufletească." [1]

Petre Andrei, student la Drept, în aceeaşi perioadă a anilor 1910, îşi aminteşte cu nostalgie de atmosfera universitară de pe vremea lui Stere. Pe culoarele facultăţilor, în sala paşilor pierduţi sau pe străzi, aveau loc aprinse discuţii „academice". Studenţii erau împărţiţi în două tabere, după ideologia socială şi politică pe care o îmbrăţişau : adepţi ai profesorului A. C. Cuza (antisemit) şi democrată, partizani ai cenaclului *Viaţa Românească* şi adepţi ai profesorului C. Stere. Personalitatea lui Stere inspira teamă şi admiraţie şi exercita o puternică înrîurire asupra studenţilor, „deşi nu s-a amestecat niciodată în vîltoarea luptelor studenţeşti". „Nu ştiu cum, dar ori de cîte ori mă aflam în faţa lui Stere îmi venea să fug şi totuşi rămîneam pironit pe loc şi... îl ascultam." [2]

Acest lucru nu li se întîmpla numai studenţilor, ci chiar unor oameni cu înalte situaţii sociale, care de multe ori vizitîndu-l în odaia sa de la Athénée Palace sau de la Esplanade preferau să rămînă doar simpli ascultători, impresionaţi de bogatele sale cunoştinţe. „Orice întîlnire cu Stere era un prilej de a învăţa ceva nou." Cursul lui

---

[1] M. Sevastos, în *Adevărul literar şi artistic*, nr. 813, 5 iulie 1936.
[2] P. Andrei, în *Viaţa Românească*, ian.-martie 1937, p. 5.

de drept constituţional era o vastă incursiune în istoria popoarelor, a drepturilor şi libertăţilor omeneşti. Pentru prima dată în gîndirea românească el a introdus metoda sociologică de cercetare a realităţilor sociale şi politice, fiind de părere că sfera de activitate a statului va creşte din ce în ce mai mult în viitor.

La moartea lui, P. Andrei făcea bilanţul spiritual al unei vieţi încununate de luptă : „Au trecut anii, au urmat frămîntări şi evenimente mari care l-au prins pe Stere mai departe în vîrtejul luptelor. A putut greşi, s-a putut înşela în părerile sale, întotdeauna el a fost sincer, întotdeauna a crezut intens în ideea pe care a avut-o... Ideea nu-i venea de pe buze, ci din profunzimile sufletului... ; de aceea n-a spus decît ceea ce a crezut (...) şi a murit cu credinţa că nici o fărîmă de energie morală nu se pierde... Cînd vremea va estompa mai mult patimile, cînd nici măcar amintirea lui nu va mai fi incomodă pentru nimeni, atunci desigur figura lui C. Stere va putea fi primită în adevărata ei lumină, senină şi măreaţă.“ [1]

Pentru Demostene Botez, student la Drept din 1912, profesorul Stere era incomparabil : „C. Stere m-a impresionat mai mult decît toţi, numai cît îi auzeam sau îi citeam numele. Pînă ce a intrat în amfiteatrul unde ţinea cursurile, mulţi nu-l văzuseră, dar toţi parcă-i simţeau, înainte să fi intrat pe uşă, energia clocotitoare şi parcă suflarea lui puternică de om solid care urca în grabă un pisc... Stere aducea prin aerul lui auster şi teribil de serios un sentiment de sfială, dacă nu de-a dreptul, de teamă.“ Statura lui masivă, glasul hotărît produceau o impresie deosebită asupra studenţilor. „Ni s-a insuflat atunci credinţa în adevăruri, de care eu m-am călăuzit apoi, ca cei rătăciţi iarna, noaptea pe zăpezi mari, după stîlpii de telegraf.“ Vorbind despre drepturile şi libertăţile cetăţeneşti, despre votul universal sau despre situaţia grea a ţăranilor, povesteşte Demostene Botez, Stere „ridica deodată glasul protestînd, acuzînd orînduirea şi, trecînd pe lîngă masa mare în chip de catedră, bătea cît putea

---

[1] P. Andrei, în *Viaţa Românească*, ian.-martie 1937, *Omagiu postum lui C. Stere*, p. 5.

cu pumnul, aruncînd priviri mînioase. O șuviță de păr îi cădea pe tîmplă, tremurînd. Glasul îi era mai repede și mai sacadat, vocea mai patetică. Nu eram noi autorii nedreptăților din Constituție. Ne făceam și mai mici în pupitre. Nu mișca unul. Primeam tăcuți parcă mustrarea unor secole, a unui șir întreg de generații de obijduiți... Aceste ieșiri au contribuit enorm la formarea noastră pentru înțelegerea justă a democrației și umanismului. Lecțiile lui erau astfel nu numai de drept constituțional, ci și de drepturi ale omului, de civism, de civilizație, de omenie... Aveam în față un justițiar, nu numai un profesor... Aveam impresia că-și caută cuvintele. Dar cînd le rostea, poate chiar din această cauză le simțeam ca smulse din ființa lui, parcă așa, cu rădăcini cu tot, ca ceva adus jertfă pe un altar. Asta creștea enorm puterea de convingere... Vorbele lui aveau astfel o mare greutate, nu aveau nimic din sensul sau imaginea dictonului «verba volant». Ele nu ieșeau ușor; erau părți organice pe care le rupea din făptura sa fizică și le oferea ca într-o legendă, ca într-un mit."[1] Cursurile sale constituiau o adevărată școală de civism. Constantin Stere n-a fost numai profesorul celor douăzeci de studenți din 1914 sau al seriilor antebelice și postbelice, ci „profesorul tuturor celor ce păstrează și azi un patrimoniu de gîndire socială și politică, pentru a-l preda, salvat din foc și sabie, generațiilor viitoare, mai bune și mai omenoase."[2] „Au ieșit victorioase unele din ideile sale, prin stăruința și puterea convingerii lui. Influența existenței sale a fost generală și copleșitoare, ca influența prezenței unui masiv muntos pentru întreaga regiune pe care o domină. Și aer, și temperatură, și condiții de viață, totul este determinat de existența muntelui mut și netulburat. Tot ceea ce în prima decadă a acestui secol purta în țara noastră semn de generozitate și, cît de cît, puțină democrație și puțină justiție socială în cadrul orînduirii burgheze, avea în Stere un tovarăș de luptă."[3]

---

[1] Demonstene Botez, *Memorii*, p. 283—284.
[2] D. Botez, în *Viața Românească*, ian.-martie 1937.
[3] D. Botez, *Memorii*, p. 285.

Şi pentru Mihai Ralea, student al său în 1915, apoi succesor la direcţia *Vieţii Româneşti,* Stere a reprezentat un model de comportare civică şi un simbol etic al democraţiei române. „Toţi cîţi au inima cinstită şi caldă, scrie M. Ralea în numărul omagial din *Viaţa Românească,* 1937, toţi cari au simţul moral rafinat, ori adînc, sufletul bîntuit de îngrijorări (...) metafizice, chiar şi acei pe care îi conduce numai bunul-gust artistic, nu pot să nu iubească acest patetic portret cu trăsături sumbre de mister, cu luciri oţelite de forţă neînvinsă, cu îndărătnicie de martir şi majestate de condamnat... Orice om informat şi de bună-credinţă nu poate nega rolul lui Stere în viaţa politică, socială şi literară... oricine trebuie să recunoască că între 1900—1915 politica internă a ţării a fost profund modificată în sensul progresului."

Pentru valorificarea caracterului specific al spiritului naţional, Stere a afirmat cu hotărîre necesitatea emancipării politice a ţăranilor şi accesul lor necondiţionat în pătura conducătoare. [1]

Sociologia sa politică se caracterizează prin strădania de a da factorului „muncă" importanţa lui socială, primordială.[2] În acest sens, o serie de transformări democratice au fost direct sau indirect influenţate de ideile lui.

Aceeaşi puternică înrîurire o are şi asupra vieţii culturale şi literare. Despre Stere, director al *Vieţii Româneşti,* revistă care s-a remarcat de-a lungul anilor prin bogăţie şi diversitate, ne scrie Demostene Botez în ale sale *Memorii.* „Cînd intra el în redacţie, oricît de aprinsă ar fi fost discuţia, se oprea brusc, oricine ar fi fost cel care vorbea în acel moment. Parcă-ar fi intrat generalul într-o sală gălăgioasă plină de soldaţi. Sfiiciunea mea de cînd îi eram student o simţeam şi acum, la toţi, chiar la Ibrăileanu, ceea ce mă contraria şi mă supăra chiar. Stere avea locul lui în redacţie : pe canapeaua din fund, pe care se aşeza „turceşte", cu picioarele adunate sub

---

[1] Mircea Mancaş, *C. Stere-ideologul,* în *Viaţa literară,* ian.-martie 1937.

[2] N. N. Matheescu, *C. Stere şi problemele muncitoreşti,* în *Viaţa Românească,* 1937.

el, cum stau de obicei orientalii. Dar nu rămînea așa mult ; sărea, se scula, se plimba, iar se așeza, cînd plimbîndu-se, cînd gesticulînd. Cînd povestea el, era o tăcere atît de totală, că parcă o simțeai ca pe-o realitate pozitivă, ca pe o încordare... Cînd își încheia relatarea fără să se uite la cei din jur își așeza pala de păr ce-i cădea pe-o tîmplă, își dezdoia picioarele adunate sub el pe canapea și se ridica absent. El mai întîrzia, probabil, dincolo. L-am simțit atît de puternic prin încercările cumplite ale vieții lui. Parcă nu aveam în față un om pe care-l cunoșteam, cu care schimbasem cîteva vorbe, ci o figură legendară, din altă epocă, din alte ținuturi, cumplite și ele. Și încercările lui nu ajunseseră încă la capăt. Dar privindu-l, așa, masiv și hotărît, aveam impresia că oricum și oricînd el poate înfrînge totul. Impresia aceasta de figură legendară a început de-atunci să întovărășească, în mintea mea, omul de care împrejurările vieții mă apropiau tot mai mult. În felul acesta el dăinuie în amintirile mele, nealterat prin moartea lui... Mulți ani, înainte și după primul război mondial, personalitatea lui Stere, neobișnuitul ei în peisajul politic al partidelor de-atunci, a tulburat pacea multor celebrități de carton și a stricat buna digestie a boierilor din clasele dominante, împărțite pe partide numai fiindcă preopinenții erau mulți și lacomi, iar prada, micuță și suplă." [1]

Și totuși, „o sumedenie de oameni care n-au avut nimic comun cu țărănimea și cu democrația s-au pomenit peste noapte beneficiari ai regimului țărănist, în timp ce campionul cel mai vrednic al democrației țărănești e pur și simplu dat afară din partid. E unul dintre cele mai penibile spectacole pe care le-a oferit democrația burgheză." [2]

Dar acest lucru nu l-a împiedicat pe Stere să-și exercite în continuare voința în numele drepturilor și libertăților cetățenești. În proiectul de program al Partidului Țărănesc-Democrat, publicat în 1932, în numărul 9 al gazetei *Zările*, la punctul de revizuirea Constituției „pentru asigurarea condițiunilor unei adevărate vieți cetățe-

---

[1] D. Botez, *Memorii*, p. 291.
[2] St. Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, p. 222.

nești libere și puternice și pentru afirmarea voinței naționale suverane în legislație și guvernare", preconiza: norme de organizare ale sindicatelor profesionale; recunoașterea drepturilor minorităților etnice (acceptarea limbii naționale); norme de jurisdicție și reorganizare judecătorească și administrativă (descentralizare, autonomie locală); revendicări politice (drept de vot egal, direct, secret și obligatoriu); libertatea scrisului, a cuvîntului, a presei și a individului; libertatea adunărilor, a asociațiilor, fără deosebire de religie; deplina egalitate a cetățenilor și a naționalităților; principiul suveranității naționale. Pînă-n ultima etapă a vieții sale, a scris și crezut intens în adevărul luptei sale. Înzestrat cu acea bogăție sufletească demnă de înălțimea idealului său, Stere a umplut cu ființa lui golul inaccesibil al unui ocean zbuciumat.

„Cînd se nimerea pe la *Viața Românească*, spune Ionel Teodoreanu [1], aducea în ochi și în vorbe apocalipsul profeților, strivindu-ne pe toți. Cuvînta greoi, colțuros, cum e sculptura lui Rodin, dînd aceeași impresie de condensare hirsută, de halucinație clădită, de furtună încorporată. Tăcerea literaturii lui scrise nu-l exprimă cu vibrația vorbei. Cine nu l-a auzit, l-a pierdut: pe acela, pe vulcanul vecin cu Rodin, pe mitologicul Stere."

Cunoscîndu-l, Lascăr Sebastian scria: „Atît de complexă și de personală e viața interioară a lui Stere încît din prima clipă apare ca un «paysage choisi», unul din acele peisaje tumultuoase à la Van Gogh cu huma grea și cerul răscolit și uneori poate un peisaj calm cu ape lucii și liniștite à la Vlaminck. La prima vedere e înfricoșător. Pe masca d-sale stă săpată încruntarea. Între sprîncene trăiește o cută adîncă și vie. Ochii îi sînt de vultur și are pe creștet și pe ceafă o coamă de leu." [2]

„Cînd îl privești pe Stere și nu-l asculți vorbind, vezi că pe aici a trecut durerea, constată fostul său student N. St. Graur; cînd îl vezi vorbind și nu-l privești, simți

---

[1] *Masa umbrelor*, Forum, 1946, cap. *Cei din jurul mesei*, p. 22.

[2] Lascăr Sebastian, în *Adevărul literar și artistic*, nr. 641, 19 martie 1933.

că ceva din zbuciumul furtunei mai stăpînește încă văzduhul; și cînd privindu-i fața cu atîta liniște gravă îl auzi perorînd, de-abia atunci ai viziunea întreagă a tuturor durerilor, a tuturor umilințelor, a tuturor nedreptăților prin care a trecut omul.“ Stere are „un cap de revoluționar, desprins parcă de pe un bloc de piatră și ochi în care în zadar am încerca să prindem cîteva răsfrîngeri de raze de soare sau o fîșie din cerul de cristal.“ [1]

Isabela Sadoveanu ne lasă imaginea unui „om frumos, în puterea vîrstei, cu o lucioasă barbă castanie, cu ochi căprui, plini de lumină, și un glas absolut fermecător — un glas de artist în scenă.“

Iorgu Iordan îi face și el un portret maiestuos: „O barbă neagră, enormă se prelungea pînă la brîu, acoperindu-i pieptul și dîndu-i aspectul unui om posomorît, ochi mari și scînteietori, un păr bogat și de obicei în dezordine, mai cu seamă cînd își ținea cursul, o atitudine de revoltat, veșnic în luptă cu sine și cu alții. Rareori am constatat o potrivire mai deplină între imaginea pe care mi-am făcut-o despre cineva înainte de a-l fi văzut și înfățișarea reală.“ [2]

Sub această sobrietate, Stere ascundea multă sensibilitate și gingășie. Își diviniza familia, iubea florile și mai ales era îndrăgostit de astronomie. În modesta sa locuință, din capătul străzii Sărărie, avea o cupolă astronomică mobilă cu gradații și lunetă la mijloc din care își făcuse un adevărat observator. Cunoștea perfect întreaga fizionomie a cerului. În biroul său, pe pereți, pe rafturi, pe covoare, pe scaune, peste tot se aflau zeci de „fluturași de hîrtie“ reprezentînd stele grupate în constelații. Din lumea stelelor cobora în ultimii ani ai vieții pe aleile superbului său parc de la Bucov, unde pe o întindere de zece hectare se ridicau cele mai frumoase specii de arbori ornamentali, toți sădiți și îngrijiți cu pasiune de venerabilul „solitar“. Toate continentele își dăduseră parcă tribut pentru îmbogățirea acestei comori

---

[1] N. St. Graur, *Portrete politice*, p. 7—8.

[2] Iorgu Iordan, în *Viața Românească*, ian.-martie 1937, *C. Stere* — profesor, p. 19.

de verdeață și poezie. În timpul liber, „visătorul“ grădinar cultiva sparanghel, castraveți și alte trufandale, din care oferea cu generozitate vizitatorilor, și îngrijea plantele sensibile la oscilațiile de temperatură. Copacii exotici prinși de îngheț, cu coaja despicată și seva pietrificată sau cei cu frunza îngustată și decolorată îl făceau să sufere cumplit. Era tragedia inadaptabilității, pe care nimeni n-o simțea mai intens ca Stere. Într-o zi, narează M. Sevastos, un căruțaș beat, care intrase pe aleile înguste ale livezii cu cotiuga sa plină cu țevi lungi, a devastat grădina, doborînd zeci de copaci plini de roade la pămînt. Acest incident l-a umplut de durere pe sensibilul îndrăgostit de universul plantelor și păsărilor. Ca un adevărat fermier, Stere creștea puii sub umbrelă și la clocitoarea mecanică, și hotărîse să construiască chiar un bazin mare pentru pește. Apele pîrîului fiind însă pline de reziduuri cu țiței, au distrus nepăsătoare fauna acvatică.

Pentru G. Călinescu, care-l vizitează la Bucov în februarie 1932, Stere era o ființă aproape mitologică, fascinantă și copleșitoare, „un leu cu mustață iritată și cu labă grea“ : „Închipuiți-vă un boier de țară năvălind pe toată ușa, odată cu ceața și cu mirosul de zăpadă, într-o haină de moșie cu blană sură la gît, bună la vînătoare ca și la oraș, cu glasul și tusea profunde, imperative. Vorba și mîna îi sînt prietenoase și egale pentru toată lumea, în felul democrației rurale a unui fermier care dă bună ziua vecinului ; trage copoiul de pielea cefei, bate vaca pe spinare și calul din grajd pe coamă. Rectitudinea trupului este de stăpîn și capul său stă aruncat spre spate, în neputință de a se pleca. Timiditatea, dorința de afabilitate se traduce în cuvinte aspre, boierești, iar zîmbetul ochilor este înghețat de masca plumburie și gravă a feței. În jurul acestui exemplar de maiestate agrară, lumea se prăpădește de sastisiri sau de sentimentul unei onorări superlative, frămîntîndu-și căciula în mînă. Am răsucit și eu sufletește o căciulă în fața d-lui Stere, dar viforul prelung de stepă ce-l încercuia cu zăpezi în imaginația mea mi s-a părut numai vîntul care urlă în hor-

nul unui conac boieresc." [1] În fața lui Stere, mărturisește G. Călinescu, „am simțit întotdeauna fiorul prezenței unei forțe morale înfiptă prin rădăcini cu vaste ramificații, în sufletul colectiv." „A aminti intelectualului moldav de contribuția la cultură a provinciei sale, fără a pomeni nimic de Stere, sau a te atinge de persoana d-lui Stere, ori a prezenta cu facilitate, iată acțiuni care îți vor atrage întotdeauna vehemența." [2]

Intelectual progresist al timpului său, Constantin Stere, în ciuda limitelor ideologiei privitoare la proletariat, a rămas întotdeauna un revoluționar convins și un patriot credincios idealurilor sale, iar „steriștii", continuatorii lui, s-au situat pe pozițiile cele mai progresiste, și cele mai apropiate de acei factori sociali înrolați în lupta pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice din România. „Sterismul, arată Tudor Arghezi, înseamnă tragedia intelectualului izolat în propriul lui orizont, a intelectualului care, asemeni lui Stere, are darul suferinței." „Timbrul personalității taciturnului care trăiește între plante japoneze și copaci siberieni, bate ore întregi cu sunete grave, inatent la agrementul și facilitatea secundei." „Stere face parte din școala matematică a cugetării, pentru care un lucru comportă un singur înțeles și numai unul : o școală care a orientat cultura și viața timp de cîteva sute de ani, pînă la război. Individualitate masivă și dură, făcută pentru o expresie dictatorială a existenței, acest om căruia nu-i lipsesc nici una din avuțiile intelectuale și de prestigiu ale unei elite întregi, putea să fie idolatrizat, purtat pe pavăză, pe umeri, învăluit cu steaguri, cu lauri și nimburi. A refuzat !" [3] Tocmai de aceea personalitatea lui a stîrnit atîtea comentarii înverșunate și atîta neînțelegere. Cu toate acestea, scrie D. Botez, a trăit rezistînd urilor, luptelor și insucceselor, 71 de ani, stingîndu-se în plină glorie (...) literară, într-un ținut de refugiu, de poezie și meditații. Cîți din acești ani au fost

---

[1] G. Călinescu, *Patru ore cu d. Stere,* în *Adevărul literar și artistic,* seria a II-a nr. 622, 6 nov. 1932.
[2] G. Călinescu, în *Adevărul literar și artistic,* X, seria a II-a, nr. 585.
[3] Tudor Arghezi, în *Adevărul literar și artistic,* nr. 629, 1932.

propriu-zis ai lui în sensul în care un om își are pentru sine propria lui viață, în care-și simte ca pe o realitate de sine stătătoare ființa lui biologică și gîndurile sale, ca pe o mulțime de oameni ? Și cîți și cine sînt aceia care își trăiesc propria viață ? Cît de mulți, ca și Stere, au fost aruncați de toate stîncile vieții, sacrificați, înstrăinați și regăsiți din dorința instinctivă a firii lor, de a lupta perpetuu. Sînt oameni care te fac să crezi că viața ne dă uneori indicațiuni despre tainele mobilelor lor, oameni cu care viața vrea să ne demonstreze destinele ei cele mai înalte. C. Stere a fost unul dintre cei destinați de soartă pentru o asemenea demonstrație. Altfel s-ar explica greu neastîmpărul viguros și îndărătnic care a stăpînit și structura sufletească și faptele lui, de la începutul adolescenței sale, neobosit, pînă la sfîrșit. Mă întreb cu îndoială, spune Demostene Botez, dacă și cei șaptesprezece ani de la început, ai copilăriei, au fost întru totul ai săi.“[1]

Nici ultimii ani ai vieții n-au rămas ai lui. I-a dăruit prezentului și viitorului, odată cu tulburătorul său roman-fluviu *În preajma revoluției*, adevărată comedie umană a societății românești.

„A judeca după o măsură comună asemenea apariții ale naturii ca Stere, minunate și surprinzătoare, scrie Octav Botez, care nu se ivesc de multe ori într-un secol și în a căror ființă mari defecte sînt organic și misterios legate de însușiri capitale, mi se pare o sarcină comodă, dar în același timp o naivitate și o eroare.“[2]

Șerban Cioculescu este de aceea sigur că „posteritatea va judeca cu seninătate faptele defunctului, care și-a răscumpărat prin suferință greșelile politice. Sforțarea sa uriașă, de ordin literar din ultimii ani (...) va contribui desigur la liniștirea patimilor stîrnite de trecerea sa printre noi... Cu acest gînd de smerenie, încheie Șerban Cioculescu, ne plecăm înaintea cenușii lui Constantin Stere.“[3]

---

[1] D. Botez, *Memorii*, p. 287—288.
[2] Octav Botez, în *Viața Românească*, ian.-martie 1937.
[3] Șerban Cioculescu, *Aspecte literare contemporane*, p. 349.

IDEOLOG AL POPORANISMULUI

La sfîrşitul secolului al XIX-lea se petrec în viaţa politică, economică şi socială a României procese interesante, se înfruntă tendinţe şi direcţii, se afirmă tot mai puternic ideile marxiste. În 1893 ia fiinţă P.S.D.M.R. ; proletariatul, în curs de organizare, are publicaţii proprii şi un program bine definit. Frămîntările ţărăneşti continuă totuşi să fie în centrul atenţiei. Sărăcia şi înapoierea, neputînd fi ascunse, erau puse pe seama lipsei de cultură şi pe seama nepriceperii gospodăreşti a ţăranului. Cercurile guvernante ţin să afişeze tot mai mult interes pentru cei „obidiţi", vor să-i ridice la o existenţă superioară, prin acţiuni de „luminare a satelor".

Într-un asemenea context, neglijînd mersul înainte al societăţii şi dezvoltarea mişcării muncitoreşti, C. Stere, în credinţa că ar răspunde problemelor specifice unei ţări ca România, cu o populaţie în majoritate rurală şi cu o economie preponderent agrară, a considerat necesară elaborarea unei politici, sau mai bine zis a „unei atitudini pozitive" faţă de „acest popor veşnic flămînd şi bolnav cum nu este altul în Europa" [1], format în proporţie de 90% din ţărani. „Să nu uităm, scrie el în arti-

[1] C. Stere, recenzie la *Cauzele mişcării agrare* de Radu Rosetti, în *Viaţa Românească.*

colul *Piemont românesc*, publicat în *Viaţa Românească* din ianuarie 1907, că înainte de toate sîntem un popor de ţărani." Conform statisticilor sale, populaţia urbană nu depăşea cifra de 1 114 508 locuitori. În asemenea condiţii, apărarea intereselor unei clase majoritare de către celelalte clase constituia o imperioasă datorie, cu puternice implicaţii sociale şi politice în viaţa publică a ţării. Această sarcină revenea în primul rînd intelectualităţii şi păturilor mijlocii care trebuiau să depună toate eforturile pentru emanciparea şi propăşirea ţărănimii. Prin campania sa, C. Stere declanşează un curent nou, potrivnic atît ţărănismului pitoresc, antijunimist şi anticonservator, cît şi cosmopolitismului „claselor de sus", pe care îşi propune să le denunţe. Noul curent urmăreşte să răspîndească o atitudine de simpatie faţă de „clasa" ţărănească, acordîndu-i importanţa cuvenită pe scara socială, culturală şi politică, proporţional cu valoarea sa numerică. Mai mult, această acţiune constituia, după Stere, singurul mijloc de a se ajunge la o „cultură adevărat naţională, de valoare europeană" [1].

Afirmarea consecventă a îmbunătăţirii condiţiilor de viaţă în lumea rurală, a eliminării regimului latifundiar, a culturalizării maselor şi a afirmării specificului naţional se înscrie în sfera preocupărilor ideale şi materiale ale doctrinarului şi ideologului Stere. „Şi dacă e nevoie să dăm idealului nostru cultural naţional şi democratic un nume, numele său să fie poporanismul." [2]

Poporanismul trebuia să privească pe ţărani, ale căror interese sînt „ale neamului întreg", ca oameni vii, cu nevoi reale şi grele şi nu „ca obiecte de studii etnografice şi folcloristice". Plata „străvechilor datorii" faţă de un ţăran sărac, care are nevoie de reforme, va străbate ca un fir roşu întreaga orientare a poporanismului şi a tribunei sale, revista *Viaţa Românească*, condusă de C. Stere. Prin materialul publicat, revista militează pentru crearea unei clase ţărăneşti libere şi viguroase, a unei vieţi cetăţeneşti sănătoase „în adîncimile organismului naţional", pentru o mai justă repartizare a

---

[1] *Viaţa Românească*, nr. 1, 1906, *Către cititori*.
[2] *Ibidem*.

pămîntului şi o participare activă a ţăranilor la problemele statului, ei fiind „rezerva morală a naţiunii"[1]. Depăşind „simpatia platonică" faţă de cei obidiţi, îşi propune să fie „un moment istoric în regenerarea neamului", „o oglindă a vieţii româneşti, a întregului neam românesc", o manifestare vie a creaţiei culturale a poporului nostru.

Termenul de poporanism, după cum arată însăşi *Viaţa Românească* din 1906, nr. 2, pagina 258, a fost întrebuinţat pentru prima oară de C. Şărcăleanu (C. Stere), în *Evenimentul literar* din martie 1894 (an I, nr. 12), în articolul *Ce cerem de la artişti*, în care autorul enunţă programul deschis al poporanismului: „Iubirea sinceră pentru popor, apărarea intereselor sale, lucrarea cinstită spre a-l ridica la nivelul unui factor social şi cultural conştient şi neatîrnat". În numărul 15 al aceleiaşi publicaţii, C. Stere publică un articol intitulat *Poporanismul*, proiectat mai demult, în care stabileşte pe de o parte raporturile dintre poporanism şi narodnicismul rusesc şi pe de alta, raporturile dintre poporanism şi socialism.

După ce fixează rădăcinile poporanismului în mişcarea politico-ideologică ce a avut loc în toate ţările europene cu puternice rămăşiţe feudale, C. Stere prezintă interferenţa dintre ideile poporanismului şi ale narodnicismului, idei ce au fost formulate în celebrele *Scrisori istorice* ale lui Mirtov. Revenind mai tîrziu asupra acestei probleme, va sublinia că această interferenţă are loc numai în sfera ideilor. Din punct de vedere practic, poporanismul nu e o mişcare de import şi nici o adaptare locală a narodnicismului, ci o rezultantă necesară, o creaţie proprie a condiţiilor concrete din România.

În Rusia, această mişcare s-a dezvoltat în cel de-al optulea deceniu, în jurul organizaţiei secrete Narodnaia Volia (Voinţa poporului) avînd ca punct de plecare manifestul lui P. S. Zaicenko, *Către generaţia tînără*, din 1861. De la ideea progresistă a mersului în popor şi a datoriei de a-l ridica din incultură, narodnicismul ajunge ulterior la un caracter duplicitar din cauza modului fals în care priveşte evoluţia societăţii. Combătînd lucrările lui Lenin

---

[1] C. Stere, *In preajma revoluţiei*, *In ajun*, p. 264.

şi Plehanov, ideologul narodnicismului, N. K. Mihailovski, vede schimbările sociale de pe poziţii mic-burgheze şi emite o teorie de dezvoltare specifică unui stat de tip agrar, care constă în posibilitatea ocolirii perioadei capitaliste şi a integrării directe a vechilor obşti într-un „socialism ţărănesc". Erau negate astfel necesitatea, importanţa şi rolul clasei muncitoare de hegemon în cadrul procesului revoluţionar. Făcînd abstracţie de realităţile vieţii economice şi sociale, care generau în mod spontan proletariatul industrial, narodnicii idealizează ţărănimea şi rolul personalităţii în istorie. În polemici devenite celebre, Plehanov, apoi Lenin au demonstrat caracterul caduc şi retrograd al acestei ideologii. Replica hotărîtoare este dată de Lenin în lucrările *Ce sînt prietenii poporului şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor* (1894) şi *Conţinutul economic în cartea d-lui Struve* (Lenin, *Opere,* I, ediţie românească, 1950). Trecerea directă a unui stat feudal agrar la unul socialist, neglijarea vădită a celei mai înaintate clase, proletariatul, şi înlocuirea ei cu noţiunea de popor sînt socotite de Lenin un pas înapoi pe scara evoluţiei sociale şi un act de diversiune liberal burgheză, cu atît mai mult cu cît o atentă studiere a condiţiilor reale din Rusia demonstra existenţa relaţiilor de tip capitalist. Cu toate acestea, o mare parte din „intelighenţia" rusă şi mai ales tinerimea studioasă au îmbrăţişat cu entuziasm idealurile acestui mesianism, devotat fără rezerve cultului faţă de popor.

Pornind de la ideea de „datorie sfîntă de a lucra pentru deşteptarea conştientă"[1] a poporului, Stere îşi propune, pentru această perioadă de început a poporanismului, culturalizarea, „orice acţiune cu caracter de politică militantă fiind interzisă"[2]. Sarcina culturalizării maselor cade pe umerii intelectualilor generoşi. Prin popor se înţelegea în special ţărănimea, considerată o clasă majoritară.

---

[1] Apelul Societăţii culturale „Datoria", 8 dec. 1893, p. 7.

[2] Dispoziţiuni generale, cap. X — *Statutele Societăţii,* votate la 27 nov. 1894.

În privința raporturilor dintre poporanism și socialism, Stere este destul de reținut. El nu îndrăznește să susțină că aceste noțiuni se exclud, ba dimpotrivă, încearcă să demonstreze interferența și interdependența acestor două doctrine. „Poporanismul ca fenomen social este și mai îngust și mai larg decît socialismul. Mai îngust pentru că cuprinde numai pătura cultă, muncitorii și țăranii socialiști vădit că nu pot fi și nu-s poporaniști ; și mai larg pentru că, dacă toți socialiștii din pătura cultă sînt poporaniști, nu toți poporaniștii sînt socialiști, deoarece pentru a fi socialist, un poporanist, pe lîngă elementele arătate mai sus, ar trebui să aibă încă ceva : o teorie istorico-socială și un ideal foarte bine hotărît". [1] Fără să combată socialismul, Stere pledează în mod tacit pentru poporanism mai puțin ca doctrină socială și mai mult ca „atitudine" sentimentală de romantism liberal, umanitar.

În articolul *Poporul în artă și literatură*, publicat în numărul 19 al *Evenimentului literar* din aprilie 1894, sînt reluate idei anterioare, pe baza cărora Stere formulează cerința : „Program pentru popor și nu popor pentru program", așa cum „nu omul e făcut pentru sîmbătă, ci sîmbăta pentru om". Acest deziderat ar putea fi realizat, după Stere, numai pe mișcarea poporanistă, singura capabilă să apere devotat interesele poporului. Cît despre mișcarea socialistă, crede că are un caracter utopic în România. În același articol prezintă caracteristicile care definesc poporanismul. „El este mai mult un sentiment general, o atmosferă... intelectuală și emoțională decît o doctrină și un ideal bine hotărît ; analizîndu-l, putem scoate din el următoarele elemente constructive : iubirea nemărginită pentru popor sub care se înțelege totalitatea concretă a maselor muncitoare și producătoare, apărarea devotată a intereselor lui, lucrarea entuziastă și sinceră spre a-l ridica la înălțimea unui factor social-conștient și neatîrnat ; iar ca substrat teoretic ideea că : 1) „poporul numai el singur are dreptate, că el, veșnicul martir, veacuri întregi a muncit și a vărsat sîn-

---

[1] C. Șărcăleanu, *Poporanismul, Evenimentul literar*, an. I, nr. 15, 28 III 1894.

gele său pentru a ridica pe umerele sale întreaga clădire socială; 2) toate păturile suprapuse au, din pricina aceasta, față cu poporul, o datorie atît de mare că, dacă ar dori sincer să o plătească, n-ar putea, cu toate jertfele, cu tot devotamentul și abnegația lor, să plătească măcar procentele." [1]

Cercetînd momentul de care este legat începutul poporanismului, Al. Piru a semnalat că termenul a fost folosit pentru prima oară de C. Stere nu în *Evenimentul literar*, cum declarase *Viața Românească*, ci cu un an mai devreme, într-un ciclu de articole intitulate *Socialiștii și mișcarea națională*, publicate sub pseudonimul C. Sorțescu, în ziarul ieșean *Evenimentul* din 11—13 august 1893 (numerele 155—157)[2]. Poporaniștii, se susține aici, ar fi mai utili dacă ar face parte dintr-un partid burghez, în speță Partidul liberal, care prin poziția sa de partid de guvernămînt ar oferi mai multe posibilități de înfăptuire a marilor imperative naționale. Se întrevede încă de pe acum ideea convertirii socialismului și a alianței sale cu liberalismul în numele mișcării poporaniste, mișcare mult mai cuprinzătoare, după afirmația lui C. Stere, potrivit căreia „orice poporanist e și socialist, dar nu orice socialist e și poporanist".

În lunile octombrie, noiembrie și decembrie ale aceluiași an, apare în ziarul *Adevărul* o lungă serie de foiletoane cu titlul general *Din notițele unui observator ipohondric*, în care Stere critică înapoierea feudală, lipsa de libertăți și de cultură a maselor. Principala răspundere pentru această situație o poartă intelectualii, chemați să se ocupe de soarta mulțimilor. Este foarte probabil ca, în asemenea condiții, termenul de „poporanism" să fi fost folosit înainte de apariția lui în *Evenimentul*, probabil în cadrul cercurilor socialiste din Iași pe care Stere le frecventa cu entuziasm. După apariția lui în presă, acest termen dă naștere la dezbateri și polemici aprinse. În urma fuzionării *Evenimentului literar* cu

[1] *Evenimentul literar*, II, nr. 15, 28 III 1894.
[2] Al. Piru, *G. Ibrăileanu*, 1967, p. 211.

suplimentul literar-ştiinţific al organului socialist *Lumea nouă*, ideile poporaniste sînt propagate şi de socialişti ca Sofia Nădejde în articolul *Poporanismul şi socialismul* şi G. Diamandy în articolul *Spre sate*.

Dorind să atragă simpatia socialiştilor, a căror importanţă nu o putea neglija, Stere defineşte poporanismul ca pe un sentiment general, umanitar, fără „o doctrină şi un ideal bine hotărît", care pune în centrul preocupărilor sale iubirea nemărginită faţă de popor. Poporanismul preconizat de Stere e destul de reţinut şi ambiguu în această perioadă de început. El se afirmă mai mult pe plan cultural şi mai puţin în compartimentul social-politic. E. Lovinescu numeşte această fază „prepoporanism", iar Valeriu Ciobanu „perioada lavristă".

Poporanismul şi ideologia sa se afirmă definitiv după anul 1900 prin apariţia amplului studiu *Social-democratism sau poporanism* publicat de C. Stere în *Viaţa Românească*, numerele 8, 9, 10, 11 din 1907 şi 1, 4 din 1908.

Dintr-o perspectivă revizionist-marxistă, autorul vrea să demonstreze inutilitatea şi imposibilitatea organizării unui partid socialist în România, din cauza slabei dezvoltări a proletariatului şi a luptei sale, socotite cel mult un apendice al revendicărilor ţărăneşti şi general-democratice.

Social-democratism şi poporanism este „piesa cea mai rezistentă din întreaga desfăşurare doctrinară a poporanismului" [1], catehismul ideologic al ideii de democraţie rurală.

În dorinţa de a analiza sistematic mai multe probleme de importanţă capitală, după opinia sa, Stere îşi alcătuieşte studiul din şapte părţi intitulate : 1) Social-democratismul şi ţărănimea ; 2) Social-democratismul şi ţările agricole. Caracterul social al ţărănimii ; 3) Industrializare ? Termenul evoluţiei sociale. Capitalul vagabond ; 4) Problema naţională şi social-democratismul. Antisemitismul ; 5) Situaţia politică şi problema democratismului în România ; 6) Formula progresului industrial ; 7) Încheiere avînd ca motto : „Nu e omul pentru sîmbătă, ci sîmbăta pentru om".

---

[1] Z. Ornea, *Poporanismul*, p. 324.

Sub influenţa ideilor sociologice ale lui N. A. Mihailovski, aspru combătute de Lenin, ale neokantienilor germani şi ale mişcării de revizuire a marxismului iniţiată de Bernstein şi discipolii săi, Stere vrea să demonstreze posibilitatea şi necesitatea unui „socialism ţărănesc“ bazat pe principiul asociaţiunii şi cooperaţiei gospodăriei ţăranilor liberi, determinat de existenţa unui „intermundium“ ţărănesc între calea dezvoltării capitaliste de tip occidental şi calea revoluţiei socialiste desfăşurate sub conducerea proletariatului.[1] Argumentele aduse vădesc atît elementele general democratice ale gîndirii sale, cît şi limitele utopiei de a generaliza şi eterniza mica proprietate ţărănească. Stere e înainte de toate un reformist care visează înfăptuirea unor însemnate reforme economice, culturale şi politice pe cale paşnică, de sus în jos. Limitele sale se află în primul rînd în minimalizarea forţei şi capacităţii revoluţionare a clasei muncitoare şi a partidului ei, şi în neînţelegerea materialist-istorică a evoluţiei sociale. Analiza amănunţită a studiului ne va dezvălui toate înălţările şi scăderile lui.

„În mai multe oraşe mari ale ţării, remarcă Stere în *Introducere*, s-au format organizaţiuni destul de puternice, cari fac întruniri, se adună în congrese, au un organ săptămînal... şi scot la Iaşi şi o revistă lunară pentru formularea şi propaganda ideilor teoretice ale socialismului ştiinţific.“ Din nefericire, această mişcare progresistă a fost primită de „intelectuali“ şi de „bărbaţii de stat“, cu „injurii grosolane, învinuiri de nepotism şi jidovism, apel la măsuri represive...“ Cu toate că cunoaşte *pro forma* nobleţea acestei mişcări „născută din entuziasm şi idealism tineresc“, o socoteşte în realitate doar „un palid reflex al uriaşei mişcări din apus“ şi o învinuieşte de „încercări naive, de sterilitate, jertfe zadarnice de vieţi omeneşti, decepţiuni şi crize sufleteşti ca urmare a unei risipe de entuziasm în direcţii greşite“.

---

[1] N. Tertulian, *Eseuri, C. Stere, doctrinarul*, p. 142—144.

Trecînd la analiza organizării şi activităţii Partidului social-democrat din România, Stere pretinde că există deosebiri de vederi, atît în practica socialistă cît şi în sfera ideilor „socialiste“, determinate de politica concretă a fiecărui partid în ţara sa. Fenomenul e pus pe seama procesului „evoluţionist“, care ar fi schimbat condiţiile materiale ale societăţii moderne. În virtutea acestei constatări, chiar dacă nu neagă teoretic posibilitatea creării unui partid social-democrat, Stere susţine că practic un asemenea partid nu e necesar în orice ţară. Comentînd texte din Marx şi Engels în sprijinul afirmaţiei sale, arată că, potrivit concepţiei acestora, partidele şi programele politice, ca şi problemele sociale pe care ele sînt menite să le rezolve sînt determinate de împrejurările materiale ale vieţii sociale... „că transformările sociale nu se pot impune după fantezie, ci presupun anumite trepte de dezvoltare şi anumite condiţii materiale în viaţa socială“. De pildă, un social-democrat german trezit în mijlocul antropofagilor din Africa centrală ar fi nu numai rupt de realitate, dar chiar ridicol, dacă s-ar apuca să le predice acestora de la început „exproprierea expropriatorilor“. „Orice formaţiune economică trebuie să rezolve problemele ei proprii, ce se nasc în ea însăşi“, iar un partid politic are raţiune de a fi atunci cînd urmăreşte „cucerirea puterii politice prin forţele lui proprii, pentru realizarea scopurilor sale sau pentru o înrîurire directă şi pozitivă asupra mersului afacerilor publice“, sprijinindu-se, bineînţeles, pe o anumită categorie de interese sociale în numele cărora luptă. Cu astfel de premize, Stere deduce în chip eronat imposibilitatea creării unui partid social-democrat în România, inutilitatea luptei independente a proletariatului într-o ţară eminamente agrară, fără o industrie de viitor, fără o clasă muncitoare capabilă să înfăptuiască o revoluţie socială. În sprijinul părerii sale, invocă doctrina marxistă: „Socialismul, după doctrina lui K. Marx, scrie Stere, e un produs necesar al societăţii burgheze, societate ce se caracterizează printr-un antagonism ireductibil, prin contradicţia între caracterul privat al proprietăţii şi caracterul social al producţiei“.

Din cauza acestui antagonism, a creşterii forţei productive şi a numărului proletarilor, se produce o centralizare tot mai mare a industriei, o concentrare a avuţiilor în mîini tot mai puţine şi o accentuare a şomajului, a crizelor economice şi a nemulţumirii maselor, care culminează cu „exproprierea expropriatorilor" realizată de proletariat. „Emanciparea muncitorilor nu se poate realiza decît prin socializarea tuturor mijloacelor de producţie, deci şi a pămîntului", şi nu poate fi decît opera proletariatului, pentru care, potrivit programului de la Gotha, toate celelalte clase formează o singură masă reacţionară. Gospodăria ţărănească este „o formaţiune socială deosebită, veşnică, nici feudală, nici capitalistă", iar ţăranul, un „duşman al proletariatului industrial", atîta timp cît e proprietar şi nu se proletarizează. Condiţiile dezvoltării mişcării socialiste nefiind îndeplinite la noi, unde nu există nici măcar marea industrie, monopolizată de un număr relativ mic de capitalişti, nici acel număr impresionant de muncitori care să-şi ia răspunderea cuceririi puterii politice şi a desfiinţării privilegiilor de clasă, e necesară o altă soluţie pentru rezolvarea contradicţiilor sociale. În mod greşit, Stere consideră ţărănimea o clasă omogenă, nu sesizează diferenţierile din sînul ei, face abstracţie de păturile antagoniste (chiaburii şi ţăranii săraci). Interpretîndu-l subiectiv pe Marx, ajunge să tragă concluzia că ţărănimii îi revine rolul de a modifica ordinea socială. Abia mai tîrziu va înţelege că victoria unei revoluţii antifeudale şi antiburgheze este posibilă numai prin alianţa ţărănimii cu clasa muncitoare şi cu intelectualitatea. Totuşi, el face şi observaţii valoroase referitoare la ţărănime : subliniază faptul că ea constituie „o mare putere socială şi mai ales electorală", care conservă, după cum observă şi Marx, „ultimul izvor de energie naturală pentru regenerarea forţei vitale a popoarelor" [1]. Absolutizînd însă acest lucru, Stere neglijează existenţa proletariatului. Statisticile sale referitoare la numărul muncitorilor nu ţin seama de proletariatul agricol şi nici de perspecti-

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism, Caracterul social al ţărănimii.*

vele de proletarizare ale țărănimii sărace. Elocvente sînt în acest sens înseși calculele lui, care demonstrează că după reforma agrară din 1894 țăranii și-au pierdut în mare parte pămîntul, ajungînd proletari agricoli. „Dările, recoltele rele, scrie Stere, împărțelile, procesele îi gonesc pe țărani unul cîte unul la cămătari ; înglodarea la datorii ajunge un fenomen comun... și micul țăran e absolut condamnat la pieire. El este un viitor proletar.“ Proprietatea sa nu e decît o iluzie.

Crezînd că a găsit cheia problemei, autorul citează din Engels : „Noi n-avem nici o nevoie să așteptăm pînă ce producția capitalistă se va dezvolta pretutindeni pînă la ultimele sale rezultate, pînă ce ultimul țăran și ultimul meseriaș vor cădea victimă marii producții capitaliste... După ce vom pune mîna pe putere, proprietățile țăranilor vor fi organizate în cooperațiuni pe principiul liberului consimțămînt, prin exemplu și cu ajutorul statului.“

Înțelegînd greșit afirmațiile lui Engels, Stere crede că acest lucru s-a și realizat în Danemarca și e posibil și la noi, pe cale pașnică, fără schimbări revoluționare, în cadrul unei democrații rurale. Faptul că „într-o țară atît de înapoiată ca România, un guvern burghez propune Camerelor burgheze o lege pentru Casa Centrală a Băncilor Populare și a cooperativelor sătești“, i se pare un pas înainte pe calea progresului. De fapt adevărata cooperativizare nu se poate înfăptui, în concepția marxistă, decît după cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare, după desființarea marii proprietăți și generalizarea reformei agrare. În continuare, Stere vrea să demonstreze „că mica proprietate țărănească nu se supune legilor inexorabile ale procesului economic și nu vrea să moară...“ [1] Ea nici nu se concentrează, nici nu se centralizează și nici nu dispare. Recunoaștem teoriile lui Bernstein și Kautski, potrivit cărora în Germania, Belgia, Olanda, Franța, chiar și Anglia, gospodăriile rurale mici ar crește în număr și întindere, pe cînd gospodăriile mari, capitaliste, ar stagna. El pierde din vedere faptul că pămînturile țăranilor deposedați intră nu numai în mîinile marilor proprietari, ci și în posesia chiabu-

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism*, cap. II

rilor, care îngroașă rîndurile burgheziei satelor, accentuînd procesul de diferențiere. Acest capitol ocolește problema exproprierii și desființării marii proprietăți, deși condamnă starea economică și socială a României, „țară de latifundii".

În capitolul următor, intitulat *Social-democratismul și țările agricole. Caracterul social al țărănimii*, Stere adoptă punctul de vedere al lui Wilhelm Sombart, considerat și de Gherea unul dintre cei mai buni cunoscători ai mișcării sociale. Ca și el, Stere nu este de acord cu aplicarea marxismului *tale quale* în țările cu economie agrară. Potrivit statisticilor sale [1], România n-ar face parte dintre țările civilizate, industrializate, n-ar avea o industrie mare în cadrul căreia să se formeze un proletariat puternic. Face în felul acesta abstracție de vizibila evoluție a țării noastre pe făgașul orînduirii capitaliste și de continua creștere a numărului și a conștiinței muncitorilor. În mod subiectiv trage concluzia că social-democrația nu ar avea viitor în țările pur agrare. „Într-o țară exclusiv agricolă, cum e România, scrie Stere, nu pot avea nici un rost nici programul, nici Partidul social-democrat." Țărănimea rămîne singurul element social pe care se poate sprijini un partid, iar cucerirea puterii politice poate fi realizată numai printr-o mișcare țărănească. Crede din această cauză că nu venise momentul luptelor sociale ale proletariatului, atîta timp cît neamul românesc nu-și realizase unitatea națională și puternice rămășițe feudale opreau mersul înainte al societății.

[1] Din totalul întreprinderilor și fabricilor, doar 83 au de la 100 de lucrători în sus cu un total de 21 000 persoane ocupate. 119 fabrici au fiecare mai puțin de 10 persoane (cu stăpîni cu tot). Iar în cele 625 fabrici cît existau în 1902 lucrau 40 000 de persoane, din care o parte erau flotanți: nemți, unguri, polonezi etc., inutilizabili politicește. Rămîneau doar 25 000, cifră pe care Stere o compară cu numărul de 1 200 000 de gospodării țărănești (96% din numărul total al contribuabililor). Statisticile sale sînt însă neconvingătoare. El uită să pună la socoteală toate categoriile de muncitori, face abstracție de proletariatul și semiproletariatul rural și de meseriașii care lucrau fără să exploateze, de lucrătorii și ucenicii din transport, C.F.R., navigație, din porturi, mine și din comerț.

Referitor la proprietatea țărănească, își însușește părerea lui J. St. Mill, care susține superioritatea și rezistența agriculturii mici [1] și concepția primitivă potrivit căreia mijloacele tehnice ar fi mai scumpe la noi decît forța animalelor și ar duce la scumpirea produselor. În ciuda acestor limite, Stere prevedea totuși avantajele cooperativizării, care poate permite atît folosirea mijloacelor tehnice avansate, cît și vînzarea produselor în comun. Ca prototipuri ale cooperației dă ca exemplu Danemarca, Belgia și Olanda. [2] Nu sesizează nici acum diferențierea din sînul țărănimii [3], socotind-o o clasă omogenă, capabilă să rezolve singură contradicțiile orînduirii bazate pe exploatare. Lenin, care studiase îndeaproape aceste probleme, arată în ce constă fantezismul vechilor cooperatiști, printre care se numără și Stere. „În faptul că ei visau o transformare pașnică a societății moderne prin socialism, fără a ține seama de o problemă atît de fundamentală ca problema luptei de clasă, a cuceririi puterii politice de clasa muncitoare, a răsturnării dominației clasei exploatatoare. Și de aceea sîntem îndreptățiți să considerăm acest socialism «cooperatist» drept pură fantezie, să considerăm ca romantice și chiar vulgare visurile potrivit cărora prin simpla cooperativizare a poporului, dușmanii de clasă pot fi transformați în colaboratori de clasă, iar războiul de clasă într-o pace de clasă." [4]

În continuare, Stere încearcă să explice caracterul specific al țăranului, care nu este proletar, fiind înainte de toate proprietar, dar nici burghez, deoarece nu

---

[1] Lucru pe care Stere îl crede aplicabil și gospodăriei românești „pitice".

[2] În realitate cooperativele din aceste țări erau doar simple asociații de țărani sau meșteșugari înstăriți, care îngroșau rîndurile micii burghezii.

[3] „Într-o gospodărie țărănească, scrie el, nu s-a născut încă diferențierea elementelor de producțiune, ca să se prezinte ca o formațiune socială deosebită, ca o bază socială nediferențiată." Stere face o analogie cu societatea primitivă nediferențiată.

[4] Lenin, *Despre cooperație*, p. 788.

exploatează munca altuia.[1] (Constatare valabilă, doar pentru ţărănimea săracă cu un petec de pămînt pe care-l munceşte singură.) Pentru Stere, orice „socialist modern“ trebuie să vadă în viitor o societate a ţăranilor scuturaţi de clasele diferenţiate şi organizaţi într-o adevărată democraţie rurală care să îndeplinească cele trei condiţii ale socialismului : 1) inexistenţa claselor, a luptei de clasă şi a exploatării ; 2) înlăturarea separaţiei între muncitori şi mijloacele de producţie şi 3) organizarea producţiei pe principiul cooperaţiei.

Căutînd o soluţie originală pentru ţările agrare, Stere substituie socialismului un mod de organizare asociaţionist, care presupune o adaptare a socialismului la condiţiile unei societăţi ţărăneşti, supusă altor legi decît cele valabile pentru societatea industrială. Finalitatea tuturor acestor raţionamente este himera ocolirii capitalismului şi negarea necesităţii luptei de clasă. Aceasta s-ar fi putut realiza, după părerea lui Stere, prin stimulul interesului personal imediat, prin întărirea economică a ţărănimii, prin ridicarea culturii sale generale, prin îndepărtarea tuturor piedicilor din calea unei dezvoltări libere.

La întrebările : Este posibilă industrializarea în România ? şi : Ce s-ar întîmpla în acest caz ? Stere va răspunde în capitolul intitulat *Industrializare ? Termenul evoluţiei sociale. Capitalul „vagabond“*. Aici încearcă să demonstreze caracterul parazitar al industriei româneşti. Aceasta ar fi o consecinţă a pătrunderii capitalului „vagabond“, cămătăresc, şi nicidecum o urmare firească a unor cauze interne. Un popor rămas în urmă nu trebuie, în mod necesar, crede Stere, să parcurgă toate fazele de dezvoltare ale înaintaşilor săi. În ţări agrare ca Rusia sau România, „calea spinoasă a industrialismului“ se poate suprima. Atîta timp cît o industrie naţională nu are o piaţă de desfacere şi nu dispune de forţă şi de superioritatea economică pentru a birui concurenţa liberă a produselor altor ţări, nu poate deveni o ţară indus-

---

[1] Stere consideră exploatarea un fenomen social provenit din cauze exterioare, cum ar fi ridicarea deasupra ţărănimii, bază nediferenţiată, a suprastructurii claselor diferenţiate.

trială modernă și nici nu poate naște și dezvolta un proletariat industrial. E tocmai cazul României, a cărei industrie s-ar caracteriza atît prin randament scăzut, prin lipsa utilajelor și a mecanizării, cît și prin lipsa unui debușeu care să asigure exportul ca remediu al crizelor de supraproducție. Mai mult, intervenția brutală a altor puteri împiedică orice industrializare, cu scopul de a face din România doar o piață de desfacere și o sursă de materii prime. Din aceste motive, Stere consideră industrializarea „un vis“, „o idee fixă de maniac“, din care regimul încurajărilor și politica protecționistă nu va reuși să facă prea curînd o realitate. „Avem industrii care se mărginesc de a găuri nasturii, scrie Stere, sau abia răsucind cîteva fire de bumbac aduse din străinătate, de a le transforma astfel în fitiluri, și iată «o fabrică de nasturi», și alta de «fitiluri».“ Adevărații vinovați ai acestor stări de lucruri sînt însă trecuți cu vederea. În asemenea condiții, un partid social-democrat întemeiat pe un proletariat slab din punct de vedere numeric, „întreținut de o industrie factice și slăbănoagă“, nu-și justifică rolul și scopul practic imediat.

Stere aruncă apoi o privire „critică“ asupra teoriilor lui Marx, Engels și Kautski despre caracterul ciclic al crizelor și despre concentrarea și centralizarea capitalului. Referindu-se la „capitalul vagabond“, acel imens capital comercial și de bancă, ce „cutreieră lumea în căutarea unei plasări avantajoase pe care o găsește de obicei în țările înapoiate economicește“, Stere prezintă consecințele sale nefaste asupra economiei. Pătrunderea sa în sistemul nostru social-economic a pauperizat pe țărani prin sistemul arendărilor și a ruinat pe meseriași prin crearea unei industrii artificiale, antiprogresiste, viabilă doar printr-o politică protecționistă exagerată, practicată pe spinarea contribuabililor, în primul rînd a țăranilor, producători de bunuri materiale. Acumularea primitivă, a cărei plusvaloare e consumată în afară, sporește doar bogăția și puterea socială a burgheziei capitaliste din țările de origine ale capitalului, fără să nască o avuție națională și un proletariat revoluționar. Fiind un capital antirevoluționar, care întărește burghezia țării

lui şi slăbeşte numeric proletariatul autohton, capitalul vagabond trebuie oprit cu „ziduri chinezeşti". Lupta împotriva capitalului străin „spre a-i retrage cîmpul de operaţiune", este o luptă directă împotriva însăşi a capitalismului. Fireşte, tăgăduind posibilitatea unei mari industrii româneşti, ca în apus, nu înseamnă că Stere socotea imposibilă orice industrie. El recunoaşte existenţa unor ramuri de viitor ca : industria extractivă, petrolieră, forestieră, a căror dezvoltare ar avea condiţii deosebit de favorabile în România, dacă ar scăpa de sub tutela marilor monopoluri străine.

În capitolul următor (IV), *Problema socială şi social-democratismul — Antisemitismul,* Stere îşi propune să analizeze poziţia şi rolul social-democratismului român în faţa chestiunilor de ordin naţional, cultural şi politic. Pornind de la un citat din Auguste Comte, potrivit căruia umanitatea nu există decît ca o „familie de naţiuni distincte", fiecare cu „geniul ei naţional propriu", iar progresul general uman nu se poate realiza decît prin colaborarea spontană a tuturor naţiunilor, C. Stere subliniază necesitatea şi importanţa naţiunii pentru evoluţia unui popor. Pentru a desemna ideea de naţiune, trebuie avute în vedere nu numai viaţa culturală şi istorică a unui popor, ci în primul rînd viaţa sufletească, produs al convieţuirii membrilor săi, caracterizată prin comuniunea de limbă [1], teritoriu, obiceiuri etc. „Nici un popor, oricît de bogat şi puternic ar fi, nu e în stare să dezvolte armonios toate însuşirile şi caracterele spiritului omenesc — armonia şi plenitudinea dezvoltării sufleteşti a omenirii nu se poate asigura decît prin colaborarea mai multor individualităţi naţionale cît mai puternice şi originale. De aceea un popor vrednic de acest nume ţine la caracterul său propriu naţional mai presus de toate şi, luptînd pentru el, luptă nu numai pentru dreptul său de libertate, la viaţă culturală proprie, la propăşirea naţională, dar luptă pentru condiţiunile

[1] Limba naţională este cea mai puternică legătură socială dintre membrii unei naţiuni care formează o individualitate naţională, manifestată în credinţe, obiceiuri, balade, cîntece populare (creaţia populară) şi literatură.

indispensabile ale civilizaţiunii omeneşti. Un popor subjugat altei culturi e nu numai un material în istoria lumii, şi e nu numai silit la o imitaţiune moartă care îi ucide puterea de creaţiune, dar el înseamnă totdeauna o pierdere nepreţuită pentru civilizaţia omenească în genere. Acesta este izvorul naţionalismului sănătos şi adevărat.“

În continuare, Stere subliniază rolul burgheziei în formarea naţiunii şi în lupta pentru unitate naţională [1], susţine dreptul la existenţă naţională a fiecărei naţiuni, aprobă sentimentul naţional, dar nu e de acord cu exagerarea şi căderea lui în şovinism. Cît priveşte „internaţionalismul proletar“, el nu trebuie înţeles „ca o negaţie a ideii naţionale înseşi“; internaţionalismul nu înseamnă antinaţionalism şi nu poate fi o raţiune pentru abdicarea servilă în faţa pretenţiunilor şi intereselor străine. Naţionalismul şi internaţionalismul sînt, pentru Stere, două noţiuni care se pot împăca perfect în mintea oricărui socialist adevărat, iar cuvintele „lucrătorii n-au patrie“ din *Manifestul comunist* înseamnă de fapt că adesea muncitorilor li se refuză în propria lor ţară ocrotirea intereselor celor mai legitime.

Referindu-se la cele 12 milioane de locuitori care forma în 1907 masa poporului nostru, Stere se declară un partizan intransigent al luptei pentru unitate naţională şi pentru relevarea caracterului naţional al culturii române ca factor component al civilizaţiei universale. Acest ideal trebuie să fie o datorie de onoare pentru fiecare român. În acelaşi capitol condamnă antisemitismul şi aduce argumente legale, morale şi istorice, pentru tratarea egală a tuturor cetăţenilor, fără nici o discriminare. Dacă în privinţa dezvoltării proletariatului şi a mişcării sale, Stere are rezerve, în ceea ce priveşte problema naţională se dovedeşte a fi un gînditor luminat care militează pentru dezvoltarea liberă a fiecărei naţiuni în folosul ei şi al celorlalte popoare. Ne apare astfel ca un apărător al românismului dublat de un democrat intransigent, integral şi lucid.

---

[1] Rol arătat şi de Marx.

Următorul capitol se ocupă de *Situaţia politică şi problema democratismului în România*. Îndurerat de destinul istoric al României, care întotdeauna a fost subordonată marilor puteri „suzerane şi protectoare" şi a cărei independenţă e ameninţată în fiecare clipă, trage concluzia pesimistă că la noi orice politică revoluţionară e cu desăvîrşire exclusă, iar românii nu-şi pot permite luxul de a avea un partid revoluţionar, fără riscul unei intervenţii dinafară. Neamul nostru este dator totuşi să răspundă unor chemări la care nu poate renunţa „nici un popor vrednic de viaţă", chemări materializate într-o „politică de reforme adînci şi largi". Recomandă pentru înfăptuirea lor calea „pacinică, legală", în locul celei revoluţionare, pe care o consideră „o fantasmagorie", cînd nu face apel la bunăvoinţa claselor conducătoare. [1] În ideea că „realizarea unei ţări socialiste la noi, cînd în Europa nu s-a realizat încă, ar fi cu neputinţă", susţine din nou inutilitatea şi imposibilitatea unui partid revoluţionar, categoria socială a muncii fiind reprezentată aproape exclusiv de ţărani. Nu există deci, după părerea sa, elementele sociale necesare pentru formarea unui partid social-democrat. [2] Direcţiile de dezvoltare ale României moderne trebuiau trasate pe drumul desăvîrşirii operei începute de generaţia de la 1848 şi realizării unei adevărate, puternice şi sănătoase democraţii. Această acţiune de perfectare a idealurilor paşoptiste constituia, după Stere, sarcina cea mai importantă a momentului istoric dezbătut. Rezultatul scontat era crearea şi dezvoltarea neîntîrziată a unui regim democratic, „fiindcă democratismul nu este numai o condi-

[1] Întreaga istorie a demonstrat că aceste clase n-au făcut concesii şi n-au acordat libertăţi poporului niciodată de bunăvoie.

[2] Practica social-istorică a demonstrat că de cele mai multe ori clasa conducătoare a reprezentat o clasă redusă din punct de vedere numeric, fapt care nu a deranjat-o în exercitarea prerogativelor sale. De exemplu burghezia, deşi constituia doar o mică parte din întreaga populaţie, a reuşit să devină într-un anumit moment istoric clasă conducătoare în stat. Capacitatea şi forţa sa revoluţionară sînt suficiente proletariatului pentru a-şi îndeplini misiunea istorică.

țiune indispensabilă pentru conservarea și propășirea națională, dar și o condițiune tot atît de indispensabilă pentru programul social însuși", „o condiție primordială a realizării socialismului". Deși respinge teza importului revoluției de la 1848, nu sesizează totuși esența ei burgheză, cauzele reale și nici rolul jucat de diferitele clase în procesul revoluționar. Singura problemă care-l interesează este realizarea unei democrații rurale, în cadrul căreia un partid social-democrat nu și-ar găsi justificarea. Vorbind despre forțele sociale care au datoria să înfăptuiască acest ideal, Stere va scrie că țărănimea noastră fiind „sărăcită și întunecată, din nenorocire, încă nu poate singură constitui acea forță politică conștientă, necesară pentru îndeplinirea misiunii ce am moștenit de la generația pașoptistă". În sprijinul ei trebuie să vină alte elemente sociale: clasele mijlocii, fruntașii satelor, mica burghezie orășenească și mai ales intelectualii — element de frunte al claselor mijlocii. Proletariatul, clasa cea mai avansată din punct de vedere politic și cea mai apropiată de suferințele poporului, este neglijat în această primă variantă. „Numai printr-o colaborare strînsă între toate aceste elemente sociale, într-o acțiune și organizațiune politică temeinică, în care cu vremea să intre tot mai multe elemente din țărani", se poate realiza o adevărată democrație, susține Stere. Dacă ar fi pus toată această colaborare sub semnul și conducerea clasei muncitoare, doctrina sa ar fi avut mult de cîștigat în claritate și adevăr. De fapt el nu neagă rolul și misiunea proletariatului, îl socotește chiar „singura clasă care își însușește interesele evoluțiunii sociale" [1], dar crede că nu a venit încă timpul hegemoniei sale, că mai întîi trebuie să-și consume rîndul pe scara istoriei celelalte clase și pături sociale. [2] „Cîtă vreme toate elementele sociale pozitive nu și-au îndeplinit încă misiunea căzută pe umerii lor în progresul universal, ele reprezintă deopotrivă interesul societății întregi, iar colaborarea politică între ele, într-o formă sau alta,

[1] Citat de Stere din K. Kautsky, *Marxismul*, p. 31.

[2] Se contrazice, deoarece în capitolul III încercase să demonstreze că un popor nu e obligat să parcurgă toate fazele istoriei.

apare ca o necesitate istorică şi socială." Pe motiv că ţăranii formează 80% din populaţie, Stere propune realizarea unei democraţii rurale, lipsindu-se însă tocmai de participarea politică a ţărănimii, în favoarea claselor mijlocii, în special a intelectualităţii. Pe deasupra celorlalte contradicţii sociale şi economice, problema agrară i se pare singura problemă actuală, „proprie... pentru a fi rezolvată de societate". În sprijinul ei trebuie să conlucreze toate păturile sociale mai sus amintite (fruntaşii satelor, mica burghezie orăşenească şi intelectualii), sub impulsul coincidenţei generale de interese şi idealuri cu obştea ţărănească. Amintind de intelectualii satelor (învăţători şi preoţi), Stere subliniază rolul pozitiv în ridicarea morală, cultură şi politică a ţăranilor[1]. De aceea îi consideră pe intelectuali cei mai apropiaţi de popor.[2] În concepţia lui, ei „fac parte din categoria socială a muncii, deşi nu participă prin munca fizică la procesul de producţie". De-a lungul istoriei omeneşti, intelectualii s-au situat întotdeauna pe cele mai progresiste poziţii, avînd un rol important în stabilirea direcţiilor de dezvoltare ale tuturor popoarelor. În orînduirea capitalistă, intelectualii[3] şi-au pierdut situaţia lor privilegiată, devenind „servitori ai capitalismului". Chiar şi în aceste condiţii vitrege, ei fac parte dintre „elementele sociale pozitive", fiind „apostolii" oricăror prefaceri democratice[4]. În cadrul democraţiei preconizate de Stere, un număr de intelectuali : agronomi, ingineri, medici, veterinari, profesori, învăţători etc., ridicaţi în marea lor majoritate din mediul rural, vor trebui să participe la viaţa economică şi culturală a satelor, fiind cu atît mai receptivi la interesele maselor, cu cît democraţia le deschide un cîmp vast de afirmare şi realizare. C. Stere critică intelectualitatea arivistă a vremii sale, pătrunsă de „un reacţionarism fără nici un luminiş". Cît

---

[1] Fuseseră socotiţi instigatori ai răscoalelor ţărăneşti.

[2] În măsura în care nu erau proprietari, exploatatori.

[3] Pătură, nu clasă, cum o consideră Stere.

[4] Rolul pozitiv al intelectualităţii în cadrul mişcării democratice e subliniat şi de Marx.

privește fruntașii satelor [1] și mica burghezie orășenească [2], Stere intuiește pe lîngă interesele lor comune în înfăptuirea reformelor democratice anumite antagonisme create din cauza unei diferențieri sociale prea mari. [3] După ce stabilește elementele sociale pozitive care au sarcina de a desăvîrși revoluția de la 1848, Stere optează pentru ideea potrivit căreia, în condițiile țării noastre, proletariatul trebuie să se subordoneze claselor mijlocii și țărănimii, „să-și unească puterile sale cu grosul armatei democratice". Transformă astfel clasa muncitoare și lupta acesteia într-un apendice al revendicărilor țărănești și mic-burgheze.

Prin eludarea caracterului capitalist al economiei române, democratismul sau poporanismul lui Stere, cu tot radicalismul lui, a reprezentat o ideologie reformistă mic-burgheză, o orientare de stînga fără un suport științific real. Tocmai de aceea concluziile sale erau eronate. Credea că prin înlocuirea mișcării socialiste cu cea poporanistă, socialismul ar avea ocazia să se confrunte cu viața politică, iar „mișcarea liberală ar ajunge mai

---

[1] Pentru Stere ei nu reprezentau o pătură socială capitalistă, ci acea parte din țărănime căreia îi revenea rolul educator, social și politic al populației de la sate. Făcea abstracție de natura capitalistă a acestei categorii sociale din care se ridica burghezia satelor și care exploata muncă salariată în operațiunile agricole, pămînturile lor depășind ca întindere 10 ha și ajungînd deseori pînă la 100 ha.

[2] Atît intelectualii cît și fruntașii satelor și mica burghezie orășenească făceau parte în concepția lui Stere din tabăra „poporului de jos" din care bineînțeles nu lipsea nici proletariatul. La cealaltă extremitate a societății se aflau „clasele suprapuse" (moșierimea latifundiară și marii arendași) care prin păstrarea unor relații de tip feudal produceau efecte grave asupra economiei naționale. Între acești doi poli exista o clasă burgheză artificială, formată în marea majoritate din elemente etnice străine, care în tendința ei de parvenire rupea echilibrul social. Tocmai acele clase purtătoare ale noii orînduiri capitaliste (proletariatul și burghezia) erau neglijate și minimalizate de C. Stere.

[3] Aceste pături suferă nu atît de mizeria economică, cît de neputința participării la viața cetățenească, politică. În momentul în care își vor atinge scopul, vor obține privilegiile și puterea, intrînd în clasele conducătoare; se vor diferenția și vor abandona lupta.

serioasă“, ar putea ține cont mai îndeaproape de toate condițiile „fazei actuale“ în care se află România.

Pe baza observațiilor făcute, Stere stabilește în capitolul următor „formula progresului industrial“ [1] și a progresului economic în organizarea întregii gospodării naționale pe temelii țărănești. După părerea sa, trebuie să se abordeze „un tip de organizație industrială care, fără să distragă populațiunea muncitorească de la munca cîmpului în lunile de vară, să-i dea ocupațiune productivă în lunile de iarnă.“ Industria nu poate fi în acest caz decît o industrie casnică, „o industrie țărănească, pentru care piața externă nu este indispensabilă, și care ar tinde în primul rînd la a satisface cerințele consumațiunii interne“, ca o „adevărată industrie națională“, accesorie agriculturii. Țăranul va avea astfel posibilitatea să-și valorifice „produsele ogorului sau ale cîmpului“, ca în Danemarca, pe baze cooperatiste, atît „în ce privește cumpărarea de unelte, de materii prime și combustibil, cît și în ce privește desfacerea produselor fabricate etc.“. Ca exemplu de industrii țărănești sînt date țesătoria, tăbăcăria, cojocăria, rotăria.

Pentru muncitorimea orașelor, pe care o crede redusă în principal doar la meseriași [2], se propune aceeași soluție : a creării de cooperative, de data aceasta orășenești, care să se bucure de un regim rațional de protecție și care să contribuie la o strînsă colaborare între sat și oraș, ca industrie accesorie a agriculturii. Cu toate concluziile pesimiste, minimalizatoare, pe care le trage asupra industriei românești, Stere recunoaște importanța și posibilitățile de dezvoltare ale industriei extractive și prelucrătoare de materii prime (petrol, piele, lemn, tutun etc.). Ea trebuie să devină o industrie națională, scoasă de sub sfera de influență directă a capitalului străin [3], și în vederea realizării acestui scop, statul trebuie să naționalizeze principalele sectoare industriale

---

[1] În capitolul intitulat *Formula progresului industrial.*

[2] După o statistică a lui Stere, numărul muncitorilor din industria mare ar fi fost aproximativ de 40 000, cu femei și copii.

[3] În caz de nevoie, Stere propune să se recurgă la capital străin numai sub formă de împrumut.

sub forma monopolurilor de stat. Exportul trebuie reorganizat şi el pe aceleaşi principii încît să capete un caracter naţional. „O ţară liberă şi stăpînă pe pămîntul ei, dezvoltarea meseriilor şi industriilor mici, cu ajutorul unei intense mişcări cooperative la sate şi în oraşe; monopolizarea de către stat, în principiu, a industriei mari (afară de cazuri excepţionale, unde ea s-ar putea dezvolta de la sine, fără prejudiţiu pentru viaţa economică); aceasta este formula progresului nostru economic şi social, ce ni-o impun condiţiunile înseşi ale vieţii noastre naţionale". [1]

Încheierea cuprinde cîteva consideraţii asupra socialismului, înţeles de Stere fie ca „expresia teoretică a mişcării proletariatului industrial din sînul societăţii burgheze" [2], fie ca expresie a principiului solidarităţii sociale împotriva liberei concurenţe, fiind din acest punct de vedere vechi de cînd lumea. „Dar socialismul, adaugă el, ca şi orice formulă teoretică a progresului social, nu se poate justifica decît în măsura în care poate servi la ridicarea şi propăşirea unui popor" în condiţiile istorice concrete ale vieţii sale naţionale. Socialismul devine astfel, în concepţia lui Stere, un mijloc (nu un scop) pentru realizarea propăşirii naţionale. După ce stabileşte compoziţia majoritară a poporului român, ajunge la concluzia subiectivă că mişcarea ţărănească trebuie să înlocuiască mişcarea proletariatului, deoarece populaţia ţării e în proporţie de 90% formată din ţărani. Crede că numai aşa, nesubordonînd interesele vitale ale unui neam unei dogme, unei formule, s-ar respecta criteriul moral faţă de un popor. Înainte de a-şi rezuma concepţia poporanistă, Stere încearcă să lămurească cele trei înţelesuri ale noţiunii de „popor". În sensul cel mai larg, poporul e pentru el o grupare etnică, cu un tip cultural determinat şi o viaţă sufletească comună, care are „dreptul de a fi şi de a se dezvolta liber, potrivit cu firea-i sufletească". În a doua concepţie a cuvîntului, poporul constituie totalitatea acestor elemente sociale pozitive

---

[1] Etichetează România: ţară agricolă de mică industrie.
[2] Cum arată însuşi Engels.

care la un moment dat au de îndeplinit o anumită menire istorică în dezvoltarea socială şi politică, şi în opoziţie cu elementele sociale negative determină o nouă îndrumare în viaţa naţională şi socială a ţării.[1] În al treilea rînd poporul înseamnă pentru Stere totalitatea claselor muncitoare din sînul unei societăţi, provenite atît din munca productivă cît şi din munca intelectuală, în egală măsură necesară societăţii.[2]

În principiu, poporanismul trebuie să pornească de la preceptul kantian potrivit căruia acţiunea noastră va tinde „spre cel mai mare bine şi spre cel mai mare progres cu putinţă, al celui mai mare număr posibil de fiinţe raţionale"... „În numele acestui scop, sentimentul moral se va dezvolta ca sentiment al datoriei şi al dreptăţii faţă de poporul muncitor care «are întotdeauna dreptate»"[3], fiindcă interesele lui coincid cu interesele societăţii şi ale progresului social în genere. Prima datorie este aceea de a ţine seama de compoziţia reală a poporului, pentru că poporanismul se sprijină înainte de toate pe noţiunea de popor, ca masă muncitoare, sau ca naţiune şi pe „norma de conduită conform căreia trebuie subordonate toate acţiunile intereselor reale şi concrete ale poporului nostru în formaţiunea lui istorică, în împrejurările de fapt ale vieţii lui naţionale, sociale şi politice". Poporul român fiind format în „imensa lui majoritate" din ţărani, socialismul trebuie adaptat, după opinia lui Stere, la condiţiile concrete ale României agrare, astfel încît să poată fi legitimat „ca un moment al poporanismului". Noţiunea de poporanism e mai completă şi mai

[1] Astfel, în secolul al XVII-lea, arată Stere, poporul era reprezentat de burghezia franceză, de clerul inferior şi de toate clasele muncitoare îndreptate împotriva clerului înalt şi a nobilimii (elemente sociale negative). La 1848 din „popor" făceau parte mica burghezie şi muncitorimea. Marea burghezie trecuse în cadrul claselor privilegiate.

[2] Stere considera iraţională distincţia între munca productivă şi cea intelectuală, cu atît mai mult cu cît intelectualitatea era legată de clasa cea mai numeroasă a societăţii prin îndatoriri de ordin moral.

[3] Stere îl citează pe Tolstoi.

cuprinzătoare decît cea de socialism. „Orice socialist și de oriunde trebuie să fie poporanist... Dar nu orice poporanist e și socialist.“ [1]

Idealul poporanismului, arată Stere în încheiere, este : „Program pentru popor și nu popor pentru program“. Această formulă a progresului social poate fi realizată numai într-o democrație rurală, care să țină seama de realitățile concrete din România.

Au rămas și astăzi valabile concluziile lui, potrivit cărora țările înapoiate nu mai parcurg întregul ciclu de evoluție prin care au trecut la vremea lor țările industriale, concluzii materializate în legea dezvoltării specifice a fiecărui popor, dar ele au în prezent un sens deosebit de cel conferit de Stere în studiul său. Și totuși, oricare i-ar fi fost greșelile, nu i se poate tăgădui doctrinarului buna-credință. Natural, ideile și tezele steriste, respectiv poporaniste, trebuie reexaminate în mod critic, reținînd ceea ce pentru acele vremuri a constituit un pas înainte. Astfel, pornind de la analiza concretă a structurii sociale a țării noastre, Stere a stabilit, ca și P.C.R., că dominația de clasă la noi este dominația burghezo-moșierească, iar sarcina care stă în fața poporului român e desăvîrșirea revoluției burgheze, ca o condiție de trecere mai departe la democratizarea completă a României. Ca și P.C.R., Stere stabilește că atingerea acestui ideal social-politic este posibilă doar prin „colaborarea strînsă, organizarea și disciplinarea politică“ a tuturor categoriilor sociale interesate în desăvîrșirea operei generației de la 1848 și în special prin realizarea alianței dintre țărănime și proletariat, cu singura deosebire că el nu acordă importanța cuvenită proletariatului și nu vede rolul lui de hegemon. Inversînd lucrurile, Stere transformă proletariatul într-un apendice al țărănimii. Poporanismul lui Stere e din acest motiv o mișcare de tranziție, despre care el însuși recunoaște că va fi depășită odată cu dezvoltarea relațiilor capitaliste în țara noastră. „Cu vremea, desigur, se va da pe față că mi s-au strecurat constatări de fapt greșite, aprecieri nejustifi-

---

[1] Condițiile concrete de dezvoltare ale diverselor țări și popoare fiind diferite.

cate, generalizări pripite. Adevărul nu ni-l pot da decît cercetările laborioase, căutările stăruitoare şi nepregetate adesea ale multor generaţii. Dar... oricine, al cărui cuget e frămîntat de căutarea unui fir conducător, de trebuinţa morală de orientare, e dator să-şi spună cuvîntul."[1]

Deşi a formulat multe idei eronate, Stere a pornit de la constatarea realistă că societatea românească rămăsese în urma dezvoltării Europei occidentale, în primul rînd din cauza jugului străin şi a fărîmiţării statale. El a subliniat întotdeauna că cei care au avut cel mai mult de suferit de pe urma ocupaţiei străine şi a puternicelor rămăşiţe feudale au fost ţăranii. De asemenea s-a situat permanent printre cei care au militat pentru eliberarea provinciilor româneşti aflate sub dominaţie străină şi pentru desăvîrşirea unităţii naţionale, lucru fără de care nu s-ar fi putut realiza cadrul istoric propice progresului general al ţării. Prin activitatea şi lupta sa neobosită în vederea desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice de la 1848 a pregătit terenul pentru accelerarea industrializării şi modernizării întregii noastre economii. C. Stere a înţeles la timp că cea mai importantă piedică în dezvoltarea României e faptul că burghezia română nu şi-a desăvîrşit propria ei revoluţie. Formelor de stat moderne introduse în mare măsură prin imitaţie, nu le-a urmat democratizarea tuturor instituţiilor vieţii publice şi atragerea maselor populare în angrenajul politic al ţării. Cu alte cuvinte, poporul a rămas cu desăvîrşire străin de actul guvernării şi toate „libertăţile înscrise pe faţada edificiului nostru constituţional n-au pătruns încă nici în realităţile vieţii, în adîncimile ei, nici măcar în conştiinţa poporului". În concepţia sa, desăvîrşirea revoluţiei burgheze se poate realiza în primul rînd prin introducerea reformelor sociale şi de ordin politic în Constituţia ţării. În numele idealului său suprem de democratizare a vieţii publice, Stere s-a ridicat permanent împotriva sistemului electoral cenzitar al marii proprietăţi latifundiare şi al centralismu-

---

[1] C. Stere, *Social-democratism sau poporanism*, în *Viaţa Românească* din aprilie 1908.

lui excesiv, propunînd realizarea unei largi autonomii a organelor puterii locale și înfăptuirea unor reforme general-democratice dintre care cele mai importante au fost reforma agrară și votul universal. Ca inițiator al luptei pentru legiferarea Casei rurale, a colegiului unic, pentru extinderea mișcării cooperatiste și lărgirea rețelei de școli la sate, a adoptat o atitudine antimoșierească, vizînd în ultimă instanță înlăturarea în mod radical a marii proprietăți și a consecințelor sale. Atenția sa s-a îndreptat cu precădere către problemele naționale și ale economiei agrare, a căror rezolvare devenise hotărîtoare pentru soarta poporului român. Astfel poporanismul lui Stere, pe lîngă inerente limite, datorate în primul rînd perioadei istorice, s-a remarcat, cum arăta însuși G. D. Gherea, prin radicalismul său, prin faptul că s-a situat pe poziții de stînga în viața politică românească și în imediata apropiere a mișcării socialiste, luptînd alături de ea pentru punerea în valoare a specificului național și ducerea pînă la capăt a idealurilor pașoptiste. Toate acestea fac pe Pompiliu Constantinescu să considere poporanismul lui Stere „o mișcare de idei politice, reformistă și de atitudine sociologică, cu un ideal realist, încadrat într-o tradiție autohtonă și în împrejurări istorice specifice“ [1].

Prin afirmarea și ridicarea la rangul de necesitate a democrației, a națiunii și a specificului național, poporanismul a reușit într-o mare măsură să îmbine elanurile idealiste cu realismul vieții românești. El nu trebuie privit întotdeauna în raport obligatoriu cu condițiile de mai tîrziu sau cu doctrina marxistă, al cărei proces de întregire nici măcar nu se încheiase (leninismul nu se afirmase încă în toată plenitudinea sa), ci trebuie raportat mai ales la condițiile de atunci. Așa cum revoluției de la 1848 din România nu i s-a imputat vreodată că n-a luptat pentru realizarea revoluției socialiste și pentru un partid de tip marxist, deși marxismul cît și ideea de proletariat existau, tot astfel nici mișcării poporaniste nu trebuie să i se găsească o vină absolută în faptul că a

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, vol. 3, p. 203.

luptat numai pentru desfiinţarea feudalismului şi pentru libertăţi democratice, desăvîrşind astfel revoluţia de la 1848, fără de care nu se putea păşi mai departe. Condiţiile de desfăşurare ale revoluţiei socialiste nu erau coapte în anotimpul poporanismului. „Poporanismul a fost o orientare sociologică şi politică mic-burgheză, subliniază Z. Ornea. Examenul trebuie deci întreprins în spaţiul acestei sfere. Or, în acest perimetru, poporanismul a ocupat într-adevăr poziţiile cele mai înaintate, afirmînd un radicalism progresist, care a trezit inimiciţia forţelor reacţionare. A fost cu adevărat legatarul idealurilor paşoptiste, militînd pentru înfăptuirea sarcinilor istorice ale revoluţiei burghezo-democratice. Rezolvarea problemei ţărăneşti prin reforma agrară şi alte măsuri complimentare, reala democratizare a vieţii publice prin legiferarea votului universal au fost, în planul vieţii politice, crezurile esenţiale ale poporanismului, slujite şi apărate cu mîndră tenacitate. Şi apoi, între cele două războaie, toţi cei care au reprezentat odinioară poporanismul au fost exponenţi ai democratismului intransigent, angajînd de pe această platformă ideologică polemici notorii cu orientările politice şi ideologice retrograde. De ce i-am prezenta, aşadar, drept retrograzi pe cei ce au fost cu adevărat exponenţii radicalismului burghez de stînga ?“ [1]

Însuşi Stere a înţeles pînă la urmă, în mare măsură, importanţa alianţei muncitoreşti-ţărăneşti, în lupta împotriva orînduirii bazate pe exploatare, apreciind factorul „muncă“ drept singurul criteriu al ierarhiei materiale. [2]

„Rapoartele privind relaţiile agrare, ...numeroasele studii şi articole apărute în paginile publicaţiilor socialiste, precum şi cele din *Viaţa Românească*, alocuţiunile rostite în parlament de deputaţii poporanişti, în care erau analizate cele mai diverse aspecte ale acestei probleme vitale, prezintă o importanţă excepţională prin aprecierile şi sublinierile noi, dar, înainte de toate, prin

---

[1] Z. Ornea, *Poporanismul*, p. 15.
[2] În articolele publicate în gazeta *Zările* din 1932.

dezvăluirea contradicției fundamentale a economiei agrare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, contradicția dintre proprietatea latifundiară și cea țărănească." [1]

Poporaniștii și în primul rînd doctrinarul lor, Stere, au sesizat întotdeauna nedreapta împărțire a pămîntului prin concentrarea lui în cîteva proprietăți latifundiare și, în ciuda faptului că n-au înțeles materialist-dialectic rolul complex al formelor și relațiilor de producție capitaliste, au subliniat importanța pe care o avea alianța dintre cei exploatați, în primul rînd dintre țărănime, proletariat și intelectualitate, în lupta lor comună împotriva unei societăți nedrepte. Subliniind rolul intelectualității progresiste în relevarea și slujirea intereselor poporului, au contribuit la întărirea aspectului teoretic, necesar oricărei ideologii. Contribuția pozitivă a lui Stere și a poporaniștilor la cunoașterea unor aspecte semnificative ale vieții social-politice a fost preluată în mod critic, creator, de socialiști, care au dezvăluit adevărata cauză a erorilor lor și au dat soluții juste pentru evoluția și emanciparea României moderne.

---

[1] Ștefania Mihăilescu, *Originile și evoluția României moderne în disputa dintre poporaniști și socialiști*, *Anale de istorie*, anul XXI, 3, 1975, p. 85.

Ca director de revistă şi ca ideolog al unui curent de larg ecou, Stere a ocupat la începutul secolului al XX-lea un loc important în peisajul literar românesc. Activitatea sa critică cea mai de seamă s-a integrat organic în cadrul mişcării poporaniste, provocînd numeroase polemici. Astfel, E. Lovinescu, deşi recunoaşte dinamismul personalităţii lui Stere, îl consideră un „stilist umflat şi vulgar, în rarele sale momente de intermezzo critic", încurcat în stufişul „caracterului specific şi al datoriei"[1] intelectualilor faţă de ţărani, care abandonează critica pe considerente estetice în favoarea celei de factură socială. Articolele sale i se par „bombastice şi neliterare"[2] prin cultivarea unei critici tendenţioase descinse din Gherea, iar cei ce scriu în termeni laudativi despre ele, lipsiţi de gust.

Nicolae Iorga, adversar declarat al lui C. Stere şi al poporanismului promovat de el, are de asemenea rezerve în ceea ce priveşte vocaţia critică a directorului *Vieţii Româneşti*.

---

[1] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, p. 232.

[2] Pompiliu Constantinescu, despre E. Lovinescu, în *Scrieri*, 3, p. 317.

Pompiliu Constantinescu localizează critica lui Stere într-o formulă sociologică cu un ideal realist, care ţine de tradiţia autohtonă. Pentru el, Stere, „teoreticianul cu patos mistic al poporanismului“ [1] este un „spirit critic partizan“ [2], care se foloseşte de asocierea etnicului şi a esteticului în reacţia contra „poeziei noi“, considerată de el „fără specificitate“ [3].

Dimpotrivă, Octav Botez socoteşte eseurile critice ale lui C. Stere „studii ce ar face onoare oricărei literaturi europene“, „scrise fiind cu îngrijire, într-un stil care vibrează ades de emoţie concentrată, pline de idei, care deschid cetitorului o largă perspectivă, străbătute de un înalt suflu etic“, adevărate „excursii în domeniul literaturii“ [4]. „Spiritul său filozofic, tăria convingerilor, intransigenţa şi acel fanatism logic“ atît de reproşat de adversarii săi, cît şi gustul literar dezvoltat, fondat pe o vastă cunoaştere a literaturilor străine, fac din opera critică a lui Stere o „binefăcătoare şi tonică“ lectură.

Referindu-se la talentul de romancier al neobositului Stere, Sterie Diamandi crede că orice om cu spirit de observaţie l-ar fi remarcat încă din eseurile cu caracter critic publicate mai întîi la *Viaţa Românească* şi reunite apoi în volumul intitulat *În literatură*, apărut la Editura Viaţa Românească din Iaşi, în 1921.

În prefaţa volumului, Stere îşi numeşte lucrările „schiţe literare“ cu caracter de „spontaneitate şi sinceritate“. Se observă că aceste încercări critice sînt în fond exerciţii scriitoriceşti în vederea unei opere literare viitoare. C. Stere îşi precizează permanent atenţia asupra aspectului social şi etic al operelor studiate, concepînd arta ca o funcţie socială. Într-un stil vioi, se ocupă mai puţin de latura estetică şi mai mult de problemele de natură istorică, politică, socială, fondîndu-şi sistemul critic pe conţinut, luat drept principal criteriu de valoare. De fapt criticul nu preţuia arta pură, fiind de părere că

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 3, p. 203.
[2] *Ibidem.*
[3] *Idem*, p. 312.
[4] Octav Botez, în *Viaţa Românească*, 1921, vol. 46, p. 289.

literatura trebuie să aibă întîi un rol social și exagera uneori calitățile unor opere pe motivul că oglindeau realitățile rurale și exaltau virtuțile specifice ale poporului. De aceea unii dintre contemporanii săi, printre care și E. Lovinescu, l-au acuzat că nu-și întemeia critica pe valoarea intrinsecă a operei literare, pe analiza elementelor estetice, ci o judeca exclusivist, în funcție de imperativele prezentului. Natural, opera critică a lui C. Stere trebuie judecată în raport cu momentul care a reclamat-o cît și cu epoca noastră. Vom găsi astfel în eseurile sale puncte de vedere pozitive, aprecieri și judecăți de valoare exacte, care nu și-au pierdut din actualitate.

Din punctul de vedere al ideologiei literare, C. Stere se situează de partea criticii tradiționale, practicînd o analiză sociologică, care judecă opera de artă pornind de la principiul determinării ei sociale, a legăturii cu viața, ținînd deci seama de factori extraestetici de ordin social, moral, istoric. Autorul face portrete literare de tip sainte-beuvian în care abundă reflexiile morale și sociale. Spre a fi de valoare, opera trebuie să se inspire din suferință [1], să fie adevărată, autentică și accesibilă.

Ori de cîte ori are ocazia, pune problema moralității operei de artă, adoptînd punctul de vedere gherist cu privire la rolul social al literaturii, al misiunii sale pedagogice. Declarîndu-se pe față dușman al principiului „artă pentru artă", C. Stere susține ideea potrivit căreia literatura trebuie să exprime nevoile istoriei, ale realității concrete, astfel încît scriitorul să fie un om al timpului său care să-și educe cititorii. Tendința în literatură și în artă, fără să ducă la tezism, este absolut necesară. În concepția sa, literatura e datoare să cultive tradiția, să apere interesele poporului muncitor, să aibă o semnificație etică, iar scriitorul, capacitatea de reproducere a documentelor umane și sociale, puterea de a crea tipuri autentice, viabile.

I s-a reproșat în special confuzia eticului, etnicului și a esteticului și supralicitarea factorului ideologic;

---

[1] Oscar Wilde, *De profundis* („Suffering is one very long moment...").

ceea ce nu l-a împiedicat să fie receptiv la farmecul artistic al unei opere de artă. [1]

În operele studiate, arată Octav Botez, pe Stere îl interesează în primul rînd omul, „nu atît din punct de vedere psihologic, ci din punct de vedere filozofic, al concepţiei asupra vieţii pe care o are scriitorul si a crezului său social, sensul profund, semnificaţia etică şi socială a operei". „Naţionalistul şi democratul, luptătorul social şi politic e vizibil." [2]

Publică încercări critice încă din 1892, sub pseudonimul C. Şărcăleanu în *Evenimentul literar*, apoi în *Viaţa Românească* studii despre Dinicu Golescu, Coşbuc, Goga, Ibsen, Tolstoi, Oscar Wilde şi Palissot, care vor forma cuprinsul volumului de critică *În literatură*.

Primul eseu al culegerii, intitulat *Europa pentru un călător român din 1825*, publicat în *Viaţa Românească* din octombrie 1909, în numărul 10, este scris, cum mărturiseşte însuşi autorul, în urma unei noi lecturi a notelor de călătorie ale lui Const. Radovici din Goleşti, cu ocazia reeditării lor de Nerva Hodoş. În dorinţa de a completa „portretul elogios, dar incomplet" făcut luminatului boier muntean de Nerva Hodoş, Stere analizează „atît natura impresiilor culese de călătorul de la 1824, cît şi efectul acestor impresii asupra sufletului său, faţă mai ales de situaţia socială şi fizionomia morală a acestui mare logofăt din Ţara Românească" [3]. Există într-adevăr o „artă de a călători", „o întreprindere îndrăzneaţă, grea şi costisitoare", pe care contemporanii au uitat-o în detrimentul „naţiei lor", constată Stere în lucrarea sa. Dinicu Golescu poseda această artă, avea simţul uimirii dezvoltat şi pe deasupra era un iluminist care intuise că izvorul civilizaţiei se află în ridicarea morală şi materială a „norodului" (poporanism anticipat).

Constantin Golescu îşi descrie călătoria „spre folosul naţiei sale", pentru a face cunoscute compatrioţilor toate binefacerile civilizaţiei, ale egalităţii tuturor în faţa legii

---

[1] În eseul *Europa pentru un călător român din 1825* dovedeşte cunoştinţe serioase de artă plastică şi muzică.
[2] Octav Botez, în *Viaţa Românească*, 1921, vol. 46, p. 289.
[3] C. Stere, *În literatură*, p. 10.

şi ale libertăţii cetăţeneşti. Ceea ce-l impresionează în mod deosebit este „cultura sufletească şi respectul demnităţii omeneşti", lucruri care în România nu există, spre ruşinea claselor conducătoare. Această călătorie a provocat pentru Constantin Golescu o „adevărată revoluţie morală", „un strigăt de căinţă" şi de amărăciune. Prin scrisoarea sa, boierul muntean ia apărarea ţăranilor români, care nu se aseamănă cu cei din occident, „bine şi curat îmbrăcaţi la vremea muncii". „Picior gol este peste putinţă de a vedea" la ţăranii din apus, „măcar aibă şi zece copii, toţi cu cizme în picioare". Dar însemnările cele mai entuziaste le face Golescu în legătură cu vechile instituţii democratice din Elveţia. Stere citează din nou fragmente care înfăţişează un ţăran cultivat, vorbind mai multe limbi străine, şi avînd cunoştinţe politice şi geografice. Autorul eseului scoate în evidenţă metoda comparativă, utilizată permanent de Golescu pentru a pune faţă în faţă starea prosperă a ţăranilor din apus şi situaţia precară a ţăranilor români, cu „goliciunea şi trenţărimea hainelor lor". Cauzele principale ale mizeriei ţărăneşti, extrase de Stere din însemnările lui C. Golescu, sînt „neînvăţătura şi înjuguirea poporului".

În analiza critică a operei, Stere foloseşte citatul semnificativ, însoţit adesea de comentarii care au rostul de a contura în totalitatea sa profilul scriitorului prezentat. Uneori, cînd citatul ales e cuprinzător, se rezumă doar la a-l transcrie fără nici o altă adăugire. Portretul prefaţatorului ediţiei i se pare incomplet, fără perspectivă istorică. Constantin Golescu, remarcă Stere, călătoreşte într-un „moment istoric interesant", în perioada în care pe plan politic în Franţa se pregăteşte revoluţia din iulie, iar în Germania se afirmă tot mai mult conştiinţa naţională. Pe plan artistic şi literar, curentul romantic revoluţionează artele. Apar primele opere ale lui V. Hugo, Sainte-Beuve, Alfred de Musset; se afirmă filozofia pozitivistă a lui Auguste Comte. În contrast cu toate acestea, viaţa poporului român, atît de mult deosebită de a altor popoare civilizate, se caracterizează printr-o adîncă primitivitate, care se simte şi în formaţia şi educaţia lui Dinicu Golescu, explicînd naivitatea sa. Pentru

el, vaporul, folosit în apus de peste douăzeci de ani, „e o corabie care merge pe mare cu un meşteşug de foc, ce este în cămara corăbiei...“ Deşi conştiincios şi dornic de a se instrui, lipsit de educaţie estetică şi de orice pregătire teoretică în aprecierea operelor de artă, ajunge la „reflecţiuni sau emoţiuni străine de interesul artistic propriu-zis“. În galeriile de pictură pe care le vizitează îl interesează mai puţin numele autorului şi mai mult subiectul tabloului, „cu o singură excepţie“ — notează Stere. Cel mult îl atrage vreun truc tehnic, ce i se pare extraordinar. Talentul lui Constantin Golescu de a descrie picturile văzute, îl ajută pe critic să identifice în mare parte numele pictorilor. Stere remarcă preferinţa boierului muntean pentru Rubens, care-l atrage prin dramatismul pînzelor, energia, exuberanţa de forme, luxul ornamental-decorativ. Criticul se miră că privirile vizitatorului nu s-au oprit asupra unui Tizian, Leonardo da Vinci, Correggio, Van Dyck, Velázquez, Murillo. Dar C. Golescu, constată Stere, judecă o operă numai după „bucuria“ sau „întristarea“ spectatorului, nu după valoarea ei artistică. De aceea îi reproşează bagajul cultural redus, concedîndu-i însă o delicateţe sufletească înnăscută şi o inteligenţă naturală cu ajutorul cărora „a ştiut să vadă şi să simtă just, să vadă şi să simtă cu mult mai adînc decît atîţia călători români de astăzi, care petrec în Europa pentru studii sau în căutare de distracţii“. După cum observăm, Stere preţuieşte aspectul moral şi educativ, implicaţiile sociale pe care le are această carte de călătorie, al cărei autor, ca un adevărat „apostol“, a întemeiat societăţi culturale, ziare, şcoli, contribuind astfel la renaşterea naţională. Dar, după 85 de ani de la călătoria boierului luminat, cînd şi la noi viaţa publică s-a modernizat, prin realizarea celor mai importante binefaceri ale civilizaţiei [1], distanţa faţă de apus este la fel de mare, mai ales cînd comparaţia se face la nivelul celor săraci. Stere doreşte reîncarnarea lui C. Golescu într-un Catilina sau într-un alt cap învăţat,

[1] Căi ferate, şosele, flotile, telegrafe, telefoane, universitate, şcoli primare, licee, biblioteci, atenee, constituţie, parlament, partide politice, reviste, societăţi literare etc.

rafinat şi umblat, care să atragă atenţia opiniei publice asupra stării jalnice a ţăranului român. De la o tribună imaginară, autorul are încă un prilej de a cere îmbunătăţirea soartei ţăranilor şi de a trezi în sufletele boierilor de azi sentimentul patriotismului şi al compasiunii faţă de popor, dorinţa de „bună orînduială", de „pravile înţelepte şi de oblăduire dreaptă", dar mai ales de respect al „demnităţii omeneşti".

Dealtfel, ţăranul reprezintă pentru Stere prototipul „omului perfect", deţinător al unor însuşiri rare, care au inspirat întotdeauna pagini de nepreţuită frumuseţe. Îmbîcsit de atmosfera politică care în România burghezo-moşierească semăna mai mult cu o mascaradă, Stere îşi găseşte deseori liniştea citind versuri de Coşbuc. La lectura acestui poet i se pare că e transportat pe un cîmp întins, plin de flori, împresurat de aroma fînului cosit şi de răcoarea rîului. Chiar dacă există poeţi mai mari şi chiar dacă viaţa ţăranului român „deloc nu e plină numai de soare, de flori, de cîntece şi sărutări", Stere se simte învăluit de un farmec aparte, tocmai pentru că poezia lui Coşbuc este poezia vieţii ţăranului, iar ţăranul e un tip armonios, el ne poate servi ca o imagine, ca un prototip al unui „om perfect" al viitorului, cu toate elementele unei vieţi pline. „El munceşte, simte, cugetă, la el lucrează deopotrivă trupul, inima şi capul", e „în înţelegere tainică cu pămîntul". Faţă de acesta, omul de la oraş e corupt, mercantil, egoist şi indiferent. Abordarea unei teme poetice devine un nou prilej pentru Stere de a critica civilizaţia capitalistă, care îl abrutizează pe om şi îl transformă în om-robot, „om-roată, om-ciocan, om-spadă, om-condei". Lumea lui Coşbuc e armonioasă şi odihnitoare, poezia sa este valoroasă pentru că are un caracter social şi oglindeşte realităţile rurale, virtuţile naţionale şi specificul naţional al poporului nostru pe plan etic, etnic şi estetic. În aceasta simte criticul pulsaţia vie a operei. Vedem şi din acest studiu că, pentru Stere, scriitorul, intelectualul este un portdrapel, un exponent al celor mai de seamă aspiraţii ale poporului.

Un exemplu demn de urmat în acest sens i se pare şi Octavian Goga despre ale cărui poezii publică o recenzie chiar în primul număr al *Vieţii Româneşti,* intitulată semnificativ *Cîntarea pătimirii noastre*[1]. Aici criticul îşi exprimă în mod deschis părerea potrivit căreia literatura trebuie să aibă un rol social şi să fie pusă în slujba „nevoilor concrete" ale ţăranului şi a „intereselor adevărate ale neamului nostru întreg" în numele unei „străvechi datorii". Intelectualul român e, bineînţeles în concepţia poporanistă a lui Stere, luptător social prin excelenţă. În poezia lui Octavian Goga, Stere găseşte toată gama de zbuciumări ale unui intelectual în momentele de criză sufletească, în faţa suferinţelor „unui neam de plugari". De aceea crede că Octavian Goga este menit să ajungă poetul favorit al intelectualilor români, al intelectualilor generoşi care luptă pentru dezrobirea poporului muncitor de la sate. Poezia lui Goga este pentru acest motiv un refugiu, un balsam pentru alienările produse de un mediu corupt, un teritoriu în care se regăseşte pe sine, idealul său de mai bine. Iată cauza pentru care Stere va scrie despre O. Goga, cum remarcă Octav Botez, „pe un ton patetic, cu o notă sentimentală". Teoretician al specificului naţional, criticul elogiază îndeosebi operele inspirate din realităţile noastre naţionale. Tocmai de aceea cîntăreţul „pătimirii noastre" este considerat „al nostru", cu atît mai mult cu cît multe din poeziile sale reprezintă idealul de unire şi întregire a ţării. Cuprins de nostalgie, C. Stere notează : „Înstrăinat e Ardealul... Cu Ţara Bîrsei, cu bătrînul Olt. Înstrăinată-i Bucovina, în care zac oasele sfinte ale lui Ştefan Vodă, cu cetatea-i slăvită Suceava, cu văile înverzite şi munţii întunecaţi ai Dornei..." Din păcate, specificul naţional e căutat de critic doar în sfera literaturii lumii rurale.

Constantin Stere nu se ocupă însă numai de autori naţionali. În dorinţa de a demonstra rădăcinile sociale ale literaturii, misiunea scriitorului şi rolul său activ în societate, analizează cîţiva dintre cei mai reprezentativi

[1] Semnat cu pseudonimul C. Şărcăleanu.

scriitori ai literaturii universale: Ibsen, Tolstoi, Oscar Wilde etc., dovedindu-se a fi un cunoscător adînc al literaturii străine. „Studiile despre Ibsen şi Tolstoi îl descoperă pe Stere — gînditorul“ [1], constată Octav Botez.

Cu ocazia morţii lui Ibsen va face o prezentare elogioasă a vieţii şi operei sale, conturînd profilul marelui dramaturg norvegian, care încă de la 10 ani cunoscuse „mizeria, înjosirea şi revoltele demnităţii omeneşti împotriva moralei caietelor de caligrafie“. Fusese nevoit apoi, ca „elev de farmacie“ să-şi cîştige singur existenţa deşi nu avea decît 16 ani. Din această perioadă datează şi primele încercări literare în versuri. Anul 1848 îi inspiră tînărului Ibsen idei revoluţionare, care vor face să tremure de spaimă pe bogătaşii oraşului, determinîndu-l să se mute la Christiania, unde va scoate o gazetă săptămînală şi va deveni regizor de teatru. Va scrie drame şi comedii, care se vor bucura de un mare succes şi vor determina Parlamentul norvegian să-i acorde „pensiunea literaţilor“ în 1864. Dar această atmosferă e de scurtă durată, întrucît piesele *Comedia iubirii* şi *Pretendenţii* stîrnesc un scandal în întreaga Norvegie, silindu-l pe Ibsen să plece din ţară. În exil va scrie „piesele sale de rezistenţă“: *Stîlpii societăţii, Nora, Solness, Eyolf* etc., care-i aduc glorie şi notorietate, deşi stîrnesc „furtuni violente“. Piesa *Nora* a tulburat „liniştea saloanelor din Paris“ (gazdele prevăzătoare scriau pe biletele de invitaţie: „Sînteţi rugaţi a nu vorbi despre *Nora*“). Stere găseşte puterea pieselor ibseniene de a aprinde spiritele în faptul că ele constituie veritabile tribune de la care autorul pledează pentru drepturile individualităţii omeneşti, pentru eliberarea omului de jugul prejudecăţilor sociale. Ibsen critică familia, religia şi morala burgheză, dezvăluie că societatea e întemeiată pe „minciună, convenţie şi prejudecată“... „Dacă minciuna socială nu va fi grabnic stîrpită, o înspăimîntătoare catastrofă morală ne ameninţă“. Stere alege anume acest citat din Ibsen, pentru că se potriveşte de minune şi societăţii române, ameninţată de „catastrofă“, dacă nu va îndrepta fără întîrziere imensele prejudecăţi

---

[1] Octav Botez, în *Viaţa Românească*, 1921, vol. 46, p. 289.

morale şi materiale aduse poporului. Creaţia lui Ibsen, remarcă criticul, e nu numai cu tendinţă, dar adesea chiar tezistă. Determinismul social o caracterizează durabil de-a lungul desfăşurării ei. De aceea Stere se ocupă mai puţin de meritele literare ale lui Ibsen, de latura estetică a pieselor sale ; el pune accent pe semnificaţia socială, etică şi democratică, cu funcţii catalizatoare asupra societăţii. Opera dramaturgului norvegian i se pare din această cauză de valoare universală, la fel de însemnată şi pentru noi. Deşi piesele ibseniene nu au cuprins toate aspectele negative ale timpului, cuvintele lor de răzvrătire fiind „numai o latură a adevărului", ele rămîn pline de sens şi de valoare, în patrimoniul literaturii mondiale, pentru că au dezbătut probleme ale emancipării individualităţii şi demnităţii omeneşti. Aceasta nu-l împiedică pe Stere ca în numele solidarităţii umane să aibă rezerve asupra individualismului ibsenian. „Dacă în numele individualităţii şi al demnităţii individuale e legitimă critica cea mai vehementă a temeliilor societăţii, scrie Stere, individualitatea emancipată de jugul prejudecăţilor şi al minciunilor convenţionale trebuie să-şi supună acţiunea unor norme conştient acceptate, în virtutea solidarităţii omeneşti superioare. Altfel nu putem ajunge decît la un groaznic anarhism, la pieirea societăţii şi la ruinarea individualităţii în acelaşi timp." Björnson e mai puţin genial, dar are o concepţie despre viaţă şi lume mai echilibrată şi mai sănătoasă. Comparîndu-l pe Ibsen cu acest contemporan, Stere trage concluzia că o sinteză armonioasă între cei doi ar reprezenta adevărul complet şi idealul luminos al oricărui scriitor care vrea să servească poporul. Aşadar, în concepţia lui Stere, scriitorul trebuie să fie un aprig apărător al demnităţii şi drepturilor fundamentale ale omului.

Eseurile sale nu sînt simple biografii de scriitori, nici descrieri de opere, ele tentează să surprindă mai ales specificitatea într-o formulă definitorie, în care se amestecă datele biografice cu elementele operei pentru a descoperi personalitatea creatorului. În acest scop Stere selectează doar cîteva situaţii semnificative din datele

cărora conturează fizionomia omului însoţind-o de comentarii. Legătura afectivă cu scriitorul prezentat este una din marile calităţi ale criticii lui Stere, iar tonul simplu, comunicativ, încălzeşte inima cititorului.

Cu ocazia jubileului lui Tolstoi, eveniment de mare răsunet pe plan internaţional, Stere se simte dator să scrie despre „geniul înfricoşător al acestui artist, geniu care îi asigură în istoria literaturii universale locul între cele două-trei nume de glorie, aproape divină : Homer, Dante, Shakespeare". Sentimentul de înfricoşare generat de Tolstoi este intuit de critic în „teroarea mistică" pe care o inspiră atît opera cît şi persoana scriitorului. Stere îl consideră pe Tolstoi un demiurg, care creează o lume pe care la lectură cititorul o trăieşte simţindu-se captat de arta magistrală a creatorului de a face „să trăiască mulţimile" — „cadrul viu", în care se desfăşoară acţiunea romanului, se mişcă eroii de avanscenă şi se conturează un „popor întreg" de tipuri şi personaje într-o perspectivă ce se pierde în infinit şi se confundă pe nesimţite în masă. Tolstoi e, după părerea lui Stere, un mare creator de tipuri „în mediul lor natural". În *Ana Karenina* sînt peste 900 de tipuri, iar în *Război şi pace* mii de tipuri, fiecare roman fiind astfel o lume întreagă, un microcosmos. Criticul dă dovadă de o extraordinară capacitate de a percepe şi înţelege opera titanului literaturii ruse, este sensibil la puterea acestuia de a trezi bogate imagini vizuale, putere pe care-o numeşte „vizionară". Dar nota cea mai caracteristică a realismului tolstoian o intuieşte în talentul de a înfăţişa complexitatea sufletului omenesc. Aşa cum observă Stere, eroii lui Tolstoi nu sînt niciodată numai „răi" sau numai „buni", ci sufletul lor ni se înfăţişează ca un veşnic „joc de lumini şi umbre", ca şi în viaţă. „La Tolstoi nu există acea literatură de demarcaţiune tranşantă între tipurile pozitive şi negative", ca în literatura franceză, de exemplu. Din această cauză nu numai romanul său e o lume, ci sufletul fiecărui erou e o lume adîncă şi bogată, o manifestare „a sufletului universal din care se desface o individualizare trecătoare". Aici se află

puterea „magică“ a acestui titan, care reuşeşte fără a avea un „stil“ să sugestioneze prin idei şi imagini. Tolstoi este unul dintre puţinii scriitori care în fraze „greoaie“, încîlcite şi adesea incorecte din punct de vedere gramatical demonstrează că talentul nu stă într-o „choregrafie stilistică“. Din acest motiv, nu ne interesează cum scrie Tolstoi, ci ce scrie el. O altă calitate subliniată de C. Stere este impersonalitatea autorului ; „autorul dispare“, cu toate acestea este „personal“, „absorbant“, „dominant“. În romanele sale Tolstoi îşi bate joc de arta pentru artă, cultivînd arta cu tendinţă şi chiar tezismul. În opera sa îi va prezenta cu simpatie şi înţelegere pe oamenii din popor şi cu ură şi ironie pe mulţi dintre reprezentanţii claselor suprapuse. Pentru a exemplifica şi demonstra concepţia istorică, filozofică şi sociologică a gîndirii lui Tostoi, Stere transcrie un citat semnificativ din romanul *Război şi pace* despre rolul maselor şi al personalităţii în istorie : „Eroul e un rob al istoriei. Istoria, adică viaţa inconştientă, obştească, a mulţimii omeneşti se foloseşte de fiecare clipă din viaţa eroilor, ca de o unealtă a scopurilor sale...“ Pentru Tolstoi e de valoare doar acel conducător a cărui voinţă coincide cu voinţa unui popor, războaiele fiind cîştigate nu de generali, ci de masa anonimă a soldaţilor. Iată cîteva elemente teziste din romanele tolstoiene formulate de critic : *Ana Karenina* : „Acea atitudine negativă faţă de orice activitate publică care la Tolstoi a evoluat pînă la anarhismul său creştinesc de astăzi“ şi ideea că omul trebuie „să se mărginească la viaţa pentru sine“ ; în *Sonata Kreutzer* : propaganda credinţelor şi teoriilor etice şi religioase ale autorului ; *Învierea :* oglindirea principiului de clasificare a oamenilor în diferite categorii morale şi de apreciere morală. Pentru Tolstoi, observă Stere, arta trebuie, prin definiţie, să servească scopurilor morale. În sprijinul acestei afirmaţii, criticul citează un fragment semnificativ dintr-un studiu consacrat de Tolstoi artei. Fenomenul spiritual artistic este definit de marele scriitor rus în toată complexitatea lui. „A

evoca în sine sentimentul ce-l avusese odată și, evocîndu-l în sine cu ajutorul mișcărilor, liniilor, culorilor, sunetelor, imaginilor exprimate în cuvinte, a reda acest sentiment astfel ca și alții să fie pătrunși de același sentiment — într-aceasta constă activitatea artistului. Arta este activitatea omenească care constă într-aceea că un om, în mod conștient, cu ajutorul unor semne exterioare transmite altora sentimentele ce le are, iar alți oameni se contagiază, se impresionează de aceste sentimente, și le trăiesc ei înșiși"... „În artă esențialul nu este plăcerea, ci este un mijloc de comunicație între oameni necesar pentru viață și pentru mișcarea spre liniile individului și ale omenirii, mijloc de comunicație care îi unește în aceleași sentimente." Criticul este de acord cu această definiție, cu singura deosebire că arta, depășind ideea de a fi, trebuie să se angajeze în serviciul „binelui". O operă de artă, constată Stere, poate provoca o adevărată epidemie, adică poate avea o foarte mare putere de influență și „sugestiune". De aceea arta are un „rost moral", un rol important în formarea și educarea cititorului, reprezintă deci o valoare morală. El recunoaște astfel încă o dată valabilitatea legii „tendenționismului artistic". „Teoria cît și practica artistică a contelui Tolstoi ne îndreptățesc să clasificăm pe acest mare artist, cel mai mare al vremurilor noastre, între campionii cei mai hotărîți și intransigenți ai tendenționismului în artă", la antipodul esteticii schopenhauriene. „Ereticul" Tolstoi a căzut în dizgrația sinodului și a fost excomunicat și expus prigonirilor clericale. În schimb, elementele progresiste din Rusia au manifestat o mare simpatie față de genialul romancier pe care l-au socotit un scriitor „al pămîntului". În ciuda firii sale contradictorii și oscilante, Tolstoi a fost un „moralist pur pentru care formele de viață sînt indiferente, și un raționalist rectiliniu care nu vrea să știe de rezistența ce opune unei idei inconștientul și supraviețuirile istorice, întrupate în instituții tradiționale", „un anarhist mistic", care predică „renovarea morală", ce trebuie săvîrșită înainte de toate în sufletul fiecărui individ.[1] Adesea, constată

[1] C. Stere, *În literatură*, p. 137—138.

Stere, Tolstoi merge pînă la a nega totul : arta, filozofia, ştiinţa, pictura, muzica şi pe deasupra nu se cruţă nici pe sine exclamînd : „Sînt cel mai corupt şi mai rătăcit dintre toţi". „Sînt vinovat şi mizerabil şi merit dispreţul obştesc." Moralitatea lui Tolstoi, remarcă Stere, înseamnă a crede în tine şi a trăi după raţiunea şi conştiinţa proprie. Astfel se şi explică puterea „magică" pe care o are marele scriitor asupra sufletelor : „făcînd apel la conştiinţa şi raţiunea fiecăruia, Tolstoi supune unei critici acerbe şi îndrăzneţe toate autorităţile şi obiceiurile, tradiţiunile, legile şi „oricît de nesistematică, oricît de puţin consecventă şi şovăitoare e gîndirea lui, în construcţiile teoretice pozitive, logica lui e de aramă şi implacabilă în puterea destructivă..." „Toate temeliile vieţii noastre morale şi sociale, statul, biserica, familia, proprietatea, toate ideile curente de patriotism, de moralitate, de onoare, de justeţe, filozofia şi ştiinţa oficială, arta noastră dominantă, toate sînt zguduite sub loviturile nemiloase ale analizei sale. Rupînd fără cruţare vălul convenienţelor şi prejudecăţilor egoiste, în dosul căruia vegetează conştiinţa adormită a vieţii noastre civilizate atît de mult urîtă de el, dezgolind toată putrejunea, toată nedreptatea, toată imoralitatea şi făţărnicia acestei vieţi, — Tolstoi ne aruncă acel strigăt de durere : «Aşa nu se poate, nu se poate, nu se poate trăi !»" [1] „Din nenorocire, adaugă Stere, răspunsul sau mai bine zis răspunsurile variate şi contrazicătoare ce ni le dă, nu ne pot lumina în această privinţă." [2] „Dar groaznicele-i asalturi împotriva tuturor autorităţilor, obiceiurilor, tradiţiunilor, legilor, toată critica-i destructivă serveşte numai operei revoluţionare şi glasul său profetic pătrunde în sfere, face să se cutremure în mustrarea de cuget inimile inaccesibile propagandei revoluţionare obişnuite şi... impune revoluţia ca o cerinţă, ca un imperativ categoric al raţiunii şi al conştiinţei morale..." [3]. Tolstoi reprezintă pentru Stere „o icoană titanică de răzvrătit", modelul său absolut de scriitor.

---

[1] C. Stere, *In literatură*, p. 143.

[2] *Idem*, p. 144.

[3] *Idem*, p. 146.

Cu aceeaşi căldură va scrie şi despre Oscar Wilde, încercînd să-l umanizeze şi să-l facă cunoscut cititorilor şi ca autor al superbei balade a temniţei din Reading *(The Ballad of Reading Gaol)*. Eseul este în acelaşi timp o profesiune de credinţă practicată de Stere în materie de artă şi critică literară. Autorul îşi propune să analizeze pe unul dintre cei mai reprezentativi scriitori ai sloganului artă pentru artă, Oscar Wilde, pentru a arăta cum, în contact cu suferinţele şi cruzimile destinului, se converteşte în cele din urmă, ajungînd la adevărata înţelegere a artei ca viaţă transfigurată. Acest „Petroniu al veacului al XIX-lea" afirmase la început, asemeni artistului şi aristocratului din antichitate, *arbiter elegantiarum* al epocii neroniene, că „arta nu are scopuri practice", ea trebuie făcută de dragul artei pentru artă. Oscar Wilde, reîntrupare în toată splendoarea a lui Petroniu, este, ca şi acesta, adept fanatic al frumosului în sine, al literaturii indiferente la durerile vulgului înglodat în mizeriile vieţii. Stere citează cuvintele care rezumă concepţia poetului despre artă, rostite cu mîndrie sfidătoare ori de cîte ori avea ocazia : „Nu există cărţi morale sau imorale. Sînt numai cărţi bine scrise şi rău scrise. Atîta tot..." Acest mod de a vedea lucrurile este considerat de Stere inacceptabil. „Teoria artei pentru artă e o teorie curentă, — comodă atît pentru a combate idei subversive, cît şi pentru a justifica nedreptăţile străvechi." [1] Cele mai convingătoare exemple în acest sens se află în opera celui mai de seamă reprezentant al estetismului pur, Oscar Wilde : „O creaţiune artistică nu trebuie să se preocupe de nevoile poporului, spunea acesta, fiindcă atunci artistul încetează de a fi artist şi se transformă într-un meseriaş caraghios sau plictisitor, într-un negustor cinstit sau necinstit... Arta nu trebuie să tindă să fie accesibilă mulţimii." Dar viaţa îi dă lui Oscar Wilde o lecţie în urma căreia îşi va schimba concepţiile estetice. „Acest cîntăreţ al artei pure", „*arbiter elegantiarum* pentru odraslele celei mai mîndre aristocraţii a Europei", este arestat pentru „o crimă împotriva naturii", devenind

[1] C. Stere, *În literatură*, p. 153.

astfel deţinutul nr. 33. Teribila nenorocire îl determină să-şi revizuiască conştiinţa şi-l transformă „pe poetul acelei «jeunesse dorée» în propovăduitorul sumbru al rolului moral al suferinţei şi durerii“ [1]. Taina vieţii este acum pentru Oscar Wilde suferinţa. „Dărîmîndu-şi templul egoist al artei pure, cel ce altădată judecă pe cei umiliţi ca pe o turmă stupidă de iloţi, animale feroce şi caraghioase“, vede acum în ei „depozitarea adevărului moral suprem“ [2] şi ajunge să creadă că „sărmanii sînt mai înţelepţi, mai miloşi şi mai blînzi, mai simţitori“, decît cei din înalta societate. Oscar Wilde va muri în mizerie, în contrast cu moartea fastuoasă a lui Petroniu. „Viaţa reală parcă a voit să facă o crudă experienţă pentru a dovedi cu argumente la care nu se află răspuns, că formula artei pentru artă e numai o minciună, o închipuire a egoismului sătului, a triumfătorului vieţii — în ura lui în contra celor care-l acuză prin înseşi durerile şi suferinţele lor.“ Tonul simplu, convingător al eseului este străbătut de un înalt suflu etic. În concepţia lui Stere, suferinţa înnobilează şi umanizează arta care singură poate fi interpreta ei.

Ultimul eseu din volumul *În literatură* se intitulează *Palissot şi palissotism*. Palissot, explică Stere, era un scriitor lipsit de talent, care a reuşit să se afirme calomniind şi plagiind pe marii scriitori. [3] „Toţi acei a căror apetituri şi pretenţii sînt în disproporţie cu forţele lor intelectuale şi morale“ sînt numiţi cu dispreţ de Stere „palissoţi“, sau reprezentanţi ai „palissotismului“, expresie a mediocrităţii persistente, necinstite şi lipsite de

[1] C. Stere, *In literatură*, p. 163.

[2] *Ibidem.*

[3] Charles Palissot de Montenoy (1730—1814), autorul comediei *Les Philosophes* (1760), în care ironizează mediocru pe Diderot, Rousseau şi Helvétius, în genere pe enciclopedişti. În *Le Neveu de Rameau* Diderot îl califică drept „dangereux coquin“. În *La Dunciade* (1764), imită *The Dunciad* de Alexander Pope. A mai publicat *Mémoires sur la littérature* (1771).

scrupule. „Pentru a face pe un Palissot nu se cer multe, scrie Stere, nu trebuie nici talent mare, nici cunoştinţe întinse, nici tărie de principii ; oarecare artă în mînuirea condeiului şi o colosală neruşinare şi lipsă de bună-credinţă sînt de ajuns ; dacă eşti bătut într-un punct, nu face nimica, prefă-te că ai altceva mai bun de făcut şi treci înainte pe aceeaşi cale... succesul ţi-e garantat..." [1] „În timpurile noastre, continuă C. Stere, cînd pe zi ce trece se înmulţesc fapte ca trecerea oamenilor de ştiinţă dintre cei mai celebri la socialism, cînd un Gladstone declară că nu se pot împăca interesele exploatatorilor cu ale exploataţilor, şi că el în această luptă de clasă ia partea celor din urmă, cînd un Sir William Harcourt exclamă în plin parlament că «în Anglia nici un partid serios nu poate să fie antisocialist, noi cu toţii sîntem astăzi socialişti», palissotismul produce specia bipezilor fără pene, cunoscuţi sub numele de «mîncători ai socialismului»." Pînă şi în România am ajuns să avem pe „Palissoţii şi Palissotaşii noştri naţionali..." „În coroana de spini a celor ce îndrăznesc să trezească în oameni conştiinţa datoriei şi a idealului se împletesc întotdeauna spinii calomniei şi înjuriei." „Buruiana palissotismului, afirmă Stere, nu poate fi stîrpită cît timp există ogorul atît de prielnic ei : apăsarea, exploatarea şi ura ca temelie a relaţiilor sociale." [2]

Pentru Stere literatura are un pronunţat caracter de clasă şi trebuie să fie tendenţioasă, fără a cădea în tezism. Opera trebuie judecată istoric, politic şi estetic. Urmînd linia *Daciei literare* şi a continuatorilor ei, C. Stere apreciază în mod pozitiv inculcarea în opera de artă a unor idealuri patriotice şi morale. Ca şi Ibrăileanu el subliniază permanent caracterul specific naţional al fiecărei literaturi şi al fiecărui scriitor, principiu care stă la baza îmbogăţirii în spirit naţional a patrimoniului artistic universal. C. Stere dă o mare importanţă

---

[1] C. Stere, *În literatură*, p. 177.
[2] *Idem*, p. 178—179.

legăturii scriitorului cu viaţa. Despre scriitorii care-şi trag seva din complexitatea existenţei umane vorbeşte cu stimă şi veneraţie, pe un ton deosebit de cald. „În concepţia lui, scrie Şerban Cioculescu, arta nu se desparte de societate, ci reflectează năzuinţele ei fundamentale.“ [1] Greşelile care i s-au imputat şi care provin dintr-o deplasare a unghiului din care face analiza critică de la estetic la etnic şi etic nu micşorează acuitatea observaţiei şi a reflecţiei.

Critica sa este combativă, polemică, uneori muşcătoare. Alteori pagini de exaltare lirică colorează afectiv expunerea. Nici un rînd nu apare fără a fi îndelung meditat şi argumentat. Prin toate acestea, numeroase opinii ale lui C. Stere merită oricînd să fie luate în seamă, destule din paginile lui critice îşi păstrează actualitatea

---

[1] Şerban Cioculescu, *Aspecte literare contemporane*, p. 345.

AVENTURA ROMANESCĂ

Retras din viața publică, de unde fusese aproape izgonit de contemporanii săi, Constantin Stere s-a refugiat pe teritoriul fascinant al literaturii. Amurgul vieții i-a fost aureolat de arta liniștitoare și suverană. Opera sa prin care rămîne, romanul *În preajma revoluției*, compus din 8 volume masive, apare pe drept cuvînt ca un adevărat „miracol“ [1].

Constantin Stere inaugurează în proza românească nu numai un roman-fluviu, ci și o formulă particulară de saga, proză deschisă atît confesiunii autobiografice cît și unei istorii mai dezvoltate sub formă de ciclu vast. Romancierul reface, în spații literare apropiate de memorialistică, viața și lupta eroului Ion Răutu pentru deșteptarea conștiinței naționale a semenilor săi. *În preajma revoluției*, experiență unică în literatura română, este fresca luptei pentru libertate, națiune și românism, odiseea unui revoluționar moldovean, Vania Răutu, sub care se ascunde însuși scriitorul.

Romanul dezvăluie un univers înscris în fondul evenimentelor ce alcătuiesc istoria, putînd fi clasificat din acest punct de vedere și ca un roman evenimențial. Astfel se deschide în fața cititorului un vast teritoriu epic

[1] Șerban Cioculescu, *Aspecte literare contemporane*, p. 346.

cu relief orchestral, în care periplul lui Vania Răutu evoluează totuși neprevăzut. Se mai poate înțelege opera ca ipostază a unei autobiografii convertită în epopee modernă, în cadrul căreia se conjugă perspectiva dialectică a istoriei cu poezia eternă a unui destin omenesc.

Reprezentare a unei colectivități și a condiției individuale în raport cu viața social-politică, cartea apelează la psihologie și la sociologie. Romancier de drum lung, căruia i se asociază un ideolog activ, Stere îmbrățișează în opera sa toate aspectele existenței : nașterea, iubirea, prietenia și ura, lupta, suferința și moartea. Vania Răutu apare ca posesorul unor inepuizabile resurse umane. Memoria autorului reface vîrstele, idealurile, faptele și eșecurile lui, un destin care se întîlnește cu altele spre a se confrunta cu sine și cu însăși viața. Asistăm permanent la interferarea ethosului particular cu unul general, în care determinări istorice, sociale, politice și spirituale ale unui neam se succed într-o cronică vastă. Fără a exclude modelele reale, lumea romancierului lasă în același timp o puternică impresie de ficțiune. Romanul e legat de experiența eului creator, memoria epică a scriitorului fiind un factor activ care fertilizează opera nu mai prejos de cel imaginativ. De aici arta de a povesti, ordinea de coerență a multiplelor episoade și personaje (tipuri), dar și posibilitatea de transfigurare a documentului. Evenimentele semnificative de ordin social-istoric, etic și etnic constituie numai cadrul spiritual în care se formează tînărul Vania Răutu, al cărui destin se ridică la rangul de simbol. Căci *În preajma revoluției* nu este numai un Bildungsroman sau numai o cronică, ci și una și alta. Efluviile memoriei scot la iveală un personaj a cărui gîndire și comportare este determinată existențial de acțiunea unui mediu complex, de evenimente ieșite din comun. Vania Răutu nu trăiește izolat, nu se închide în sine, el își leagă viața și lupta de aspirațiile colective, de dragostea față de oameni, devenind cutia de rezonanță a frămîntărilor acestora. Prin viziunea dialectică asupra individului și raporturilor sale cu lumea, romancierul se dovedește un filozof cu experiența vieții și cu intuiția sufletului omenesc. *În preajma revoluției* e

totodată o nesfîrşită polemică cu viaţa, o carte „dureroasă şi măreaţă" în care „trecutul clocoteşte şi prezentul se răzbună."[1]

Din tumultul aducerilor-aminte se nasc oameni, peisaje, întîmplări tulburătoare. Scriitorul profesează un crez artistic dominat de primatul vieţii şi al experienţei trăite, de unde puterea amintirilor, dramatismul şi forţa realistă a relatării, convenind nu mai puţin închipuirii, ficţiunii.

Romanul însumează întreaga experienţă şi putere de creaţie a septuagenarului Stere, fiind o încununare a unei vieţi ce şi-a găsit în sfîrşit împlinirea pe tărîmul literaturii. Cu toată surpriza pe care a produs-o la apariţie, el este o confirmare absolută a autenticului său talent literar, căci aşa cum arată Pompiliu Constantinescu, „Stere a păşit în politică trecînd prin culoarul beletristicei".[2]

„Un ochi ager ar fi putut descoperi cu uşurinţă în autorul minunatului eseu *Un Petroniu al secolului al XIX-lea,* în însemnările fugare *Patru zile în Ardeal* şi în paginile intitulate *În voia valurilor,* pe scriitorul de talent capabil să producă opere de valoare. În acele pagini găsim însuşirile care caracterizează pe scriitor : spirit de observaţie, emotivitate artistică, putere de evocare şi capacitate de exprimare a celor văzute şi trăite."[3]

Reportajul *Patru zile în Ardeal* publicat în 1906—1907 în *Viaţa Românească* este un jurnal de călătorie, un memorial. În cele douăzeci şi unu de capitole, Stere îşi propune să transcrie „impresii fugitive" din călătoria sa în Ardeal, făcută în sprijinul luptei naţionale a românilor. Ca procedee foloseşte în chip curent dialogul, naraţiunea, descrierea şi portretul. Izbutit printre acestea din urmă este portretul portarului de la hotelul Neurehrer, „un flăcău de vreo douăzeci de ani, lung, lung, alb şi bleg, cu părul de acel blond insipid, parcă fiert în lapte, aproape fără gene şi fără sprîncene, cu ochi roşietici şi som-

---

[1] Eugen Crăciun, *Cîteva însemnări despre Stere,* p. 30.
[2] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri,* 5, Minerva, 1971, p. 5.
[3] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici,* Buc., f.a., p. 209—210.

noroşi" ; sau portretul poetului Octavian Goga : „Un tînăr mic de statură şi slăbuţ, simplu dar elegant îmbrăcat, cu un aer serios şi în acelaşi timp modest pînă la timiditate, foarte blond — ceea ce-l întinereşte încă, cu o mustăcioară roşcată, tunsă scurt, cu nasul fin, acvilin, încălecat de ochelari, prin care mă privesc cu atenţie ochii albaştri, miopi, puţin bulbucaţi ; peste o frunte înaltă şi senină cade o uşoară pălărie de paie..."

Cu Octavian Goga, Constantin Stere are o plăcută conversaţie, în care consideraţiuni personale se întretaie cu amintiri personale. Vorbesc despre revistele *Luceafărul* şi *Viaţa Românească* [1], despre literatură, poezie şi artă, despre unitatea culturală a românilor și mai ales despre rolul oamenilor de litere în mijlocul neamului. Vizitînd Sibiul, Stere este impresionat de aspectul civilizat al acestui oraş, în contrast cu tîrgurile patriarhale ale Moldovei şi Munteniei. La Sibiu, străzile sînt bine pavate, există tramvai electric, peste şase librării mari, biblioteci publice, mai multe muzee, o galerie de tablouri de Tizian, Rubens, Van Eyck, edificii, o catedrală şi vechi biserici. La invitaţia lui Goga şi a prietenilor săi dr. F. M. Cristea, asesor consistorial, şi tînărul Brediceanu, secretar la *Albina*, Stere porneşte spre Sălişte, „mărgăritarul satelor din întreaga Românie", pentru a cunoaşte viaţa sătenilor şi pentru a admira hora de duminică a frumoaselor săliştence. Descrierea drumului „ce şerpuieşte prin dealuri şi văi" ne dezvăluie calităţi poetice, dar şi un spirit practic. Cîteva impresii pline de admiraţie faţă de frumuseţea şi farmecul satelor românești : Săcele, Cristian, Orlat subliniază caracterul naţional al poporului nostru. La Orlat, unde face un scurt popas, are prilejul s-o cunoască pe Aniţa Crîşmăriţa, modelul care-i inspirase lui Goga poezia *Lae Chiorul*. Sosirea lor în Sălişte provoacă un moment de mişcare şi emoţie. Înaintea oaspeţilor se află „numai fete şi feciori de ţărani, dar cînd vezi cum un flăcău salută invitînd la joc, cum — după joc — o duce la braţ la locul ei, cum fata cu un zîmbet discret, mlădiindu-şi trupul, se-aplea-

---

[1] Care se aflau în librăriile din Ardeal, spre marea bucurie a lui Stere.

că uşor pentru a-i mulţumi — pierzi simţul realităţii, ţi se pare că prin o viziune profetică întrezăreşti în viitorul îndepărtat cum poate să fie toată ţărănimea noastră în împrejurări fericite...“

Stere descrie în termeni pitoreşti portul frumoaselor săliştence, hora şi romanul — dans de salon combinat din jocuri naţionale. Remarcă mai ales sănătatea sufletească a oamenilor, cunoştinţele literare ale tinerelor fete [1]. Plimbarea prin sat e un nou prilej de a-şi nota impresiile îndeosebi etnografice. În capitolul intitulat *O privire în trecut — Situaţia economică şi culturală*, aruncă o privire istorică, geografică, economică şi culturală asupra Săliştei, veche aşezare românească situată sub culmea Netedului „de cînd lumea“. Ne oferă chiar o pagină din istoricul comunei, privind lupta săliştenilor pentru menţinerea independenţei, energia şi puterea de stăruinţă a oamenilor, calităţi datorită cărora au ajuns într-o stare economică înfloritoare, în ciuda sărăciei pămîntului, muntos şi puţin prielnic agriculturii. Prin asociaţie şi cooperaţie, săliştenii au reuşit să prospere, obţinînd numeroase realizări lăudabile : o casă de credit cu fonduri de binefacere, o cooperativă pentru valorificarea laptelui, o societate de înfrumuseţare a comunei şi o frumoasă şcoală, unde fetele de ţărani învaţă pianul. Cuprins de emoţie, Stere exclamă admirativ : „Pălăria jos, domnilor, înaintea acestor oameni liberi, care sînt mîndri de numele de ţărani, cari n-au cunoscut iobăgia... realizînd în viaţa lor frumoasă de sat, adevărat românesc, idealul unei democraţii sănătoase şi temeinice !“

După vizitarea satului se delectează ascultîndu-l pe Gheorghiţă Lăutarul, care le cîntă nişte „îndrăcite“ învîrtite şi o doină de „plînge arcuşul“. Cheful la care participă ia din acest motiv „proporţii homerice“, în timp ce feţele bisericeşti se retrag pe furiş. Autorul dă dovadă, pe lîngă alte calităţi scriitoriceşti, de un sănătos umor. Descrierea călătoriei de întoarcere e întreruptă pe alocuri de dialoguri „aprinse“, sau de reflexii pe teme literare prelungite pînă la miezul nopţii. A doua zi vizitează

---

[1] Despre *Viaţa Românească* şi autorii lor preferaţi : Coşbuc, Iosif, Goga.

Asociaţiunea pentru literatură română şi cultura poporului român, despre care scrie în cuvinte de laudă.[1] Face un plastic portret preşedintelui, „un bătrîn cu ochii vii şi plete leonine", „ultim mohican al generaţiei de la 1848", care-l cunoscuse îndeaproape pe Avram Iancu. Vizitarea Institutului de credit şi economie „Albina", adevărată bancă naţională a românilor din Ardeal, constituie un prilej de comparaţie cu situaţia din Regat, unde nu se rezolvase aproape nimic în acest sens. Sînt enumerate în continuare şi alte realizări ale românilor din Sibiu : şcoala de menaj care oferă prînz gratuit studenţilor săraci ; un conservator etc. Povestirea are momente de „suspense", prilejuite de aşteptarea îndelungată şi zadarnică sub o ploaie torenţială a poetului Goga şi a celor doi amici care se făcuseră nevăzuţi. Din cauza dispariţiei misterioase a prietenilor săi, Stere ratează vizitarea satului Răşinari, fixată pentru a doua zi. O nouă dezamăgire îl aşteaptă la expoziţia Comşa, unde majoritatea lucrurilor fiind împachetate, nu poate privi decît olăria şi sculptura în lemn. În drum spre Arad, admiră din tren în spirit romantic cerul, lăsîndu-se furat de adîncimea nopţii înstelate. În zori se bucură tinereşte de frumuseţea peisajului care curge prin faţa ochilor săi. Vede „cîmpii verzi întretăiate de şiruri de copaci", Mureşul, un rînd nesfîrşit de plopi şi o ceată de copii. La Arad se simte impresionat de „arhitectura europeană" a oraşului, de frumuseţea şi eleganţa hotelului unde se cazează : „o clădire impunătoare", cu scară de marmură, cu oglinzi mari, covoare groase ; locuieşte într-o cameră foarte cochetă, „înaltă" şi „veselă" cu telefon şi mobilă „sclipitoare". „Hotărît Europa !" exclamă oaspetele. E însă neplăcut surprins de necunoaşterea şi nefolosirea limbii române. Îi sună hazliu în urechi bizarele sonuri ale limbii ma-

[1] Prezintă atît scopul societăţii : înaintarea culturii poporului român prin publicaţii literare, ştiinţifice şi artistice, biblioteci populare, muzee, expoziţii, conferinţe publice, acordarea de premii şi stipendii, înfiinţarea şi ajutarea şcolilor şi internatelor, cît şi realizările ei ; înfiinţarea unei şcoli secundare de fete la Sibiu în 1886, Muzeul istoric şi etnografic şi Biblioteca publică cu peste 10 000 de volume şi broşuri, secţiile ştiinţifice şi literare — germeni ai unei adevărate academii ardelene.

ghiare: „Böh-döh-töh-röh Ne-me-te-tet". Se întîlnește cu autorul cărții *Românii în statul ungar* premiată de Academia Română, Ioan Russu-Șirianu, pe care-l înfățișează elogios. Împreună cu el și cîțiva colaboratori ai *Tribunei* vizitează seminarul românesc care pregătește învățători pentru satele românești. Îl descrie cu simplitate și sobrietate: „Încăperi spațioase și curate (...) Ușa capelei e frumos sculptată de un meșteșugar român, care a ținut să-și dea astfel prinosul său culturii naționale." Seminarul are o grădină care „ar putea face cinste oricărui institut agronomic" și din recoltele căreia se alimentează gospodăria sa. Vede apoi institutul de credit și economie „Victoria", cel mai însemnat așezămînt financiar după „Albina" și mahalaua românească Pîrneala „un șir de căsuțe mici, simple, fără etaj", cu tot pavajul de asfalt, avînd un aspect rustic. În ciuda înfățișării modeste, Stere găsește aici o „casă națională" — local de conferințe și întîlnire pentru cei șase-șapte mii de români arădeni — și o școală primară de băieți. În casa lui Ioan Russu-Șirianu, un apartament de numai „trei odăițe mici", în care singurele obiecte de lux nu sînt decît cărțile, cîteva tablouri, gravuri și multe fotografii ale prietenilor, o cunoaște pe vrednica tovarășă a luptătorului ardelean, „o doamnă încă tînără, micuță la trup, dar plină de viață, cu o expresie de energie... cu trăsături regulate, cari și acum ne fac să vedem cît de frumoasă a fost în prima-i tinerețe". Cît timp soțul fusese închis, doamna Șirianu dovedise destule puteri „pentru ca pe lîngă datoriile unei mame de familie", să lucreze și la gazetă ca redactor și corector.

În „motor", un tren cu două vagonete, pleacă la Pecica, sat românesc de lîngă Arad. În compartiment se amuză de cochetăria agresivă a unei doamne „băcălițe" față de un biet neamț, care în zadar voia să scape prin răspunsuri seci, „da" sau „nu". La Pecica admiră casele țărănești „mari și albe de zid", de același tip, la fel de îngrijite, cu două sobe, „cuptorul și plita". Variază, în funcție de posibilitățile fiecărui țăran, doar numărul odăilor, bogăția mobilelor, a covoarelor și a țesăturilor și foarte rar lutul în locul dușumelelor. Este impresionat

de existenţa unui ţăran intelectual în sat. Casa acestuia, deşi cu lut pe jos, are o bibliotecă cu peste o sută de cărţi : bisericeşti, de economie agrară, de politică şi literatură. Bătrînul Teodor Orga, cititor pasionat, era înzestrat în plus şi cu talentul de a scrie. Publicase dealtfel articole despre viaţa satului în ziarul *Tribuna*. O cunoaşte şi pe învăţătoarea satului, Emilia Ciorogariu, „care a crescut atîtea generaţii". La Pecica fetele de ţărani sau de meseriaşi citesc pe Eminescu, Vasile Alecsandri şi alţi autori din „Biblioteca pentru toţi". Prezentarea acestui aspect luminos din viaţa spirituală a satului este un prilej pentru Stere de a înfiera „ticăloşia şi egoismul sălbatic al clasei noastre diriguitoare" din Regat, care ţine poporul în întuneric şi incultură. În continuare, Stere participă la o plăcută serată muzicală, iar la nouă seara porneşte spre Arad, de unde a doua zi va pleca spre Bucureşti. Cu unele ameliorări stilistice, aceste pagini de jurnal vor trece în roman.

Calităţi literare mai evidente apar în povestirea cu caracter autobiografic *În voia valurilor*, publicată în numerele 5—6 din iunie 1912 ale *Vieţii Româneşti* şi integrată şi ea mai tîrziu în roman. Acelaşi Vania Răutu în ipostază de deportat este urmărit de autor pe barjaua de ocnaşi remorcată de vaporul Curgan, cu destinaţie necunoscută, în jos pe Irtîş. Sînt prezentate interesante „icoane din Siberia", figuri de deportaţi în toată suferinţa şi resemnarea lor : o femeie care spală, alta care se piaptănă, o fetiţă palidă, o namilă de om, un amestec tragic de diferite naţii, ruşi, ruteni, polonezi, nemţi, finlandezi, estoni, evrei, armeni, greci, ţigani, circasieni, tătari, calmuci, laponi, osteaci, samoezi, sumbre grupuri statuare, desprinse ca din infern. Mişunînd în umbră ca nişte „fiinţe stranii" sau îngrămădindu-se „în vălmăşagul de figuri necunoscute", „luau forme fantastice, fără chip şi asemănare". Numai zornăitul „neîndurat" al lanţurilor revenea ca un groaznic laitmotiv, expresie simbolică a mizeriei şi degradării umane. În mijlocul acestei lumi, mintea lui Vania e fulgerată de icoane din copilărie. Îşi vede tatăl, pe Ionică — prietenul de joacă —, profesorul

de latină, liceul din Chișinău, Odesa — leagăn al studenției —, închisoarea și celula nr. 19, deportarea, amintiri de copil și de adolescent cuprinse și dezvoltate peste douăzeci de ani în cel de-al doilea volum al romanului *În preajma revoluției*. Deocamdată, în paginile povestirii *În voia valurilor*, Stere realizează o unică în literatura română descriere a tundrei și a satelor risipite pe necuprinsul ei, descriere reluată în *Hotarul*. În fața deportaților se deschide mereu „același pustiu monoton de ape revărsate peste malurile mlăștinoase, însemnate de brîul tufișurilor sărace de sălcii, pe fondul pădurilor de mesteceni sau de brazi ; aceleași sate rare cu casele lor de bîrne înnegrite, înveselite numai de sclipirile acoperișurilor albe, ale bisericilor sub aceleași plăgi de rugină ale tundrei". Diferențierea socială pe puntea Curganului este surprinsă cu mult spirit de observație. Sînt prezentați călătorii liberi : doi negustori, un general din Petersburg, un inginer, un asortiment de administratori ai binelui public, un protopop, un director de circ, un medic etc. Aceștia fac corp comun, izolîndu-se de „poporul" de la clasa a treia format din țărani, meseriași, lucrători, soldați concediați și cîțiva cărturari „sectanți". Din cușca de fier a barjalei, ocnașii se uită la ei cu nostalgie și curiozitate. Fragmentul nu se va regăsi în roman ca un tot unitar, ci dispersat de-a lungul paginilor.

În cel de-al cincilea capitol al povestirii, C. Stere schițează o prezentare a eroului și a concepțiilor sale, îmbogățită substanțial în roman pe parcursul a numeroase capitole. Ion Răutu, fiu de boiernaș, prins încă din școală de mișcarea revoluționară, își închegase o concepție asupra vieții formată din toate ideile disparate care frămîntau deosebite straturi ale „inteligheției" ruse : poporanism, marxism, anarhism, într-un amestec haotic de teorii contradictorii : un „vag umanitarism sentimental, cu o notă violentă de revoltă". Arestat la 18 ani pentru că ar fi înlesnit un transport de cărți interzise și pentru că ar fi făcut parte ca elev din Asociația clandestină a liceenilor din sud-vest, Ion Răutu nu se lasă intimidat de „fulgerele tiranilor". E dimpotrivă mîndru că în sfîrșit ajunge și el „un martir al libertății". În interogatoriul luat de

căpitanul de jandarmi Cațevici (în roman Paciewici), asupra activității sale revoluționare și asupra convingerilor politice, dovedește un caracter de neînfrînt: „Nu sînt supus nimănui pe pămînt, sînt un cetățean liber". Acest fragment al interogatoriului a fost reluat fără nici o modificare în cel de-al doilea capitol al romanului *Lutul*, cu singura deosebire că aici dialogul este doar imaginat de erou. În continuare, Vania Răutu, „persoană anexată" la dispoziția ispravnicului de Berezov, e transbordat, ca și în roman, într-o luntre, sub supravegherea jandarmilor Sinenco și Feighin, ca după grele încercări să ajungă la destinație. De aici va începe acea parte din povestire, concentrată în capitolul al VI-lea, al VII-lea și al VIII-lea, care, cu foarte mici deosebiri, va fi integrată în întregime în *Hotarul*, pe parcursul a patru capitole consecutive intitulate: *Spre Cercul polar* (cap. XXV), *Printre osteaci* (cap. XXVI), *În voia valurilor* (cap. XXVII) și *În fața tainei* (cap. XXVIII). După cum vedem, al XXVII-lea capitol din roman poartă același titlu cu al povestirii: *În voia valurilor*. Confruntînd textele vom găsi prea puține modificări, mai mult de natură stilistică, fiind din acest motiv îndreptățiți să considerăm povestirea o variantă sintetică a romanului de mai tîrziu. Cîteva citate aproape identice sînt suficiente pentru a dovedi că autorul era tentat încă din 1912 să-și romanțeze viața. Voi arăta în note la ce pagină se află fragmentele citate în roman.

„Îndepărtîndu-se de malul pustiu al Samarscului, Răutu pierdea cel din urmă contact cu «civilizația», reprezentată fie chiar numai prin coșul fumegînd al vaporului, care o dată pe săptămînă, în cele trei sau patru luni de navigație, tîra la remorcă spre răsărit cîte o barja de ocnași" [1]. „Spre a se pune la adăpost de vînt, luntrea se apropie de țărmul stîng, închipuit de vîrfurile rare ale pădurilor inundate, prin care pînza întunecată a apei se topea în vălul fumuriu al cerului, lăsat

[1] *Viața Românească*, nr. 5—6, iunie 1912, p. 274 și *Hotarul*, cap. XXV, p. 210.

greu în jos...'[1] În această atmosferă sumbră, Răutu, de mult se încurcase în socoteala zilelor nețărmurite de noapte".[2] Prin fața ochilor săi treceau „sate oropsite ale osteacilor", sau pur și simplu „sute de kilometri pustii". „Tundra îl sorbea tot mai adînc". Asistă dezorientat la conflictul dintre cei doi jandarmi, pe care încearcă să-l aplaneze printr-o ieșire autoritară. În satele din drum, „oamenii împărătești" Sinenco și Feighin, în veșnică dispută pentru putere, se dedau, ca niște adevărate fiare, la tot felul de cruzimi în numele legii : intră cu forța în casa unui sătean la care mănîncă și dorm ; recrutează prin mijloace barbare oameni pentru vîslit. Răutu este îngrozit de promiscuitatea locuitorilor tundrei. La Saltimac „în mîzga hleioasă (a țărmului)[3], cîteva zeci de pitici pociți și stranii se zbăteau într-un vălmășag de forme omenești împleticite — capete însîngerate, picioare pe jumătate goale și agitate prin văzduh, brațe încordate, mîini încleștate". „...În răstimpuri, de sub zvîrcolirea trupurilor încolăcite, izbutea să se smulgă cîte un chip bestial, rupt și plin de glod și abia ținîndu-se pe picioare apuca o scurtătură de lemn și căuta să dea în grămadă, dar, căzînd deasupra ei, era îndată acoperit de alte trupuri. Sau vreo femeie cu părul vîlvoi, numai într-o cămașă zdrențuită, se cățăra în vîrful piramidei omenești, spre a se prăbuși îndată în mijlocul ei, cu țipete sălbatice... În această încăierare nu se mai putea spune cine cu cine se bătea. Fiecare lovea orbește în toate părțile, și cu toții se năpusteau cu o furie nebună asupra fiecăruia în parte... Un sat întreg părea căzut în demență : cu toții erau beți, — așa cum pot să se îmbete numai osteacii, degenerați înainte de a fi ieșit din sălbăticie, și cărora civilizația le-a adus numai alcoolismul și boale abjecte."[4] Rezultatele nefaste ale alcoolismului sînt prezentate cu ironie, dar și comprehensiune. Din acest maldăr de oameni, Feighin recrutează doi vîslași

[1] C. Stere, în *Viața Românească*, p. 275, *Hotarul*, p. 209.
[2] În roman textul e formulat astfel : „Răutu pierduse de mult socoteala zilelor nețărmurite de noapte" *(Hotarul*, p. 211).
[3] Nota autorului.
[4] *Hotarul*, p. 213, 214, *Viața Românească*, p. 276.

și o femeie, tîrîndu-i de păr spre luntre. Paginile povestirii sînt întrerupte de observații antropologice și considerații de ordin moral. „Mici, cu spetele largi, cu picioarele scurte și cu fețele galbene, pămîntii, acum mînjite și pline de zgîrieturi și de vînătăi grozave — ei nici o clipă măcar nu-și îndreptară spre satul abia părăsit ochii lor negri, înfundați deasupra nasurilor largi și turtite... Acești gnomi ai Obiului, muți, trăgeau automatic la lopeți... Și nici un cuvînt de protestare ! Nici o întrebare măcar : cu ce drept și cu ce scop au fost ei prinși din mulțime și puși la muncă ?..."[1] În timpul popasului de la Sasinsk[2], Vania Răutu va fi martorul altor mizerii omenești. Localnicii trăiau în bordeie, clădite din bîrne negre, „fără ferești, fără tavan, fără sobă, în locul căreia ardea la mijloc un rug mare" care umplea iurta de fum ; jumătate din fum ieșea pe ușă, „jumătate printr-o gaură tăiată drept în acoperiș". În jurul focului „erau lungiți mai mulți osteaci, bărbați, femei și copii, goi sau abia acoperiți cu cîte o zdreanță", peste care Feighin, venit spre a se adăposti, „călca furibund, cu ciubotele pline de apă". Strania călătorie pe întinderea nesfîrșită a apelor Obiului e continuată. Purtarea bestială a lui Feighin trezește în Răutu un puternic accent de revoltă. O sălbatică furtună care se năpustește asupra lor va rupe însă toate barierele sociale, înfrățindu-i în lupta împotriva valurilor, a ploii și a vîntului turbat. Descrierea încercărilor disperate de salvare, a oscilării nemiloase între viață și moarte relevă însușiri rare de prozator. Forța dramatică, dublată de o mare capacitate de a transmite emoția întîmplărilor, anunță pe romancierul de mai tîrziu. Povestirea concisă, sobră, în crescendo, declanșează o tensiune acută. „Toate adîncimile uriașului fluviu se rostogolesc spre cer, se azvîrl nebune și îneacă totul..." „Întuneric... Luntrea dintr-o smucitură e aruncată în sus printre crengi și se prăvale în beznă..." În fața morții, cei din luntre, așezați în genunchi, se roagă. Răutu „e adînc mișcat de această topire a sufletelor atît de disperate, într-o rugăciune obștească...", observă

[1] *Nostalgii*, p. 216.
[2] În roman, Norinsc.

starea de intimitate sufletească care se creează între sinistrați. Trecînd peste orice deosebire socială, Feighin, într-un hohot de plîns, își cere iertare de la Răutu. Prin fața ochilor lui Vania trec într-o clipă scene din întreaga lui viață. Imaginea femeii palide din librăria liceenilor din Chișinău căreia îi dăruise ceasul spre a o ajuta devine obsedantă. Reluată cu amănunte în cadrul volumului *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu,* scena capătă semnificații adînci. După ce furtuna se tempereazǎ și apa e scoasă din luntre, unul dintre vîslași, un bătrîn tăcut, își împarte cu generozitate stropul de mîncare tovarășilor. În continuare, Feighin îi povestește lui Răutu trista sa viață de soldat, răpit cu sila de la părinți la o vîrstă fragedă. În sufletele celor doi jandarmi se aprind neașteptate sentimente de omenie, emoționante prin stîngăcia și simplitatea gesturilor. Suferința îi înnobilează și îi unește. Ajunși în afară de orice pericol, metamorfoza nu întîrzie să apară. Înstrăinarea intervine ca o constantă a unei lumi egoiste și strîmbe. Redevenit „omul împărătesc", Feighin aruncă în jurul său priviri crude, regretînd parcă momentul de slăbiciune. Acest fragment omenesc, prea omenesc, va fi în întregime reluat în romanul pe care Stere îl va descrie cu douăzeci de ani mai tîrziu în liniștea conacului său de la Bucov.

În stabilirea genezei romanului *În preajma revoluției* este normal să se pornească de la această povestire autobiografică care constituie o dovadă elocventă că Stere își plănuise de mult opera. Aștepta doar momentul prielnic, acumularea de evenimente epice și mai ales timpul necesar pentru a scrie o carte așa de vastă. Cele povestite în 1912 nu sînt decît fragmente dintr-o scriere de proporții, schița primelor patru volume ale romanului, referitoare la copilăria, familia și evoluția spirituală a lui Vania Răutu, care, arestat și deportat pentru activitate revoluționară, va străbate întinsurile înghețate ale Siberiei, zguduit de măreția geologică și tragică a celor văzute.

Există convingerea, dealtfel confirmată de contemporanii săi, că Stere a povestit de multe ori, cînd avea ocazia, întîmplări din perioada deportării, cărora, cu

darul lui de scriitor, le punea adesea marca ficțiunii. Pentru cei ce-l ascultau, ele păreau într-adevăr evocări de legendă. Dîndu-și seama de farmecul neasemuit al acestor povești adevărate, Stere s-a hotărît să le pună pe hîrtie, izbucnind pe neașteptate, „asemeni unui vulcan uriaș, care a stat înăbușit un veac și a erupt mai tîrziu cu cea mai fierbinte lavă“ [1].

Întrebat de Lascăr Sebastian cum își explică „neașteptata irupere literară“, Stere răspunde : „Am știut oricînd să observ apucăturile și psihologia lumii. Și observațiile mele erau în mintea mea, înlăuntrul meu și, pentru mine, o formă de intimă exprimare artistică, literară. De multe ori mă simțeam chiar îmboldit să aștern pe hîrtie toate aceste observații de esență estetică sau filozofică. Acum patruzeci de ani am început să public un tratat de filozofie. Dar numai am început, căci în curînd, silit de împrejurări, a trebuit să renunț... Excursia pe care am făcut-o dincolo de munți, am început s-o aștern pe hîrtie în cărticica *Patru zile în Ardeal*, dar nu am avut răgazul s-o scriu în întregime. Romanul *În preajma revoluției* a apărut fragmentar și succint în *Viața Românească* acum douăzeci și ceva de ani sub titlul *În voia valurilor*, titlu pe care l-am păstrat pentru un capitol din *Hotarul*. Cum vezi, legătura mea cu literatura este mai veche decît pare... Abia acum am găsit răgazul și liniștea prielnică scrisului literar. Și trebuie să mărturisesc că nu eu scriu. Aș scrie greu. Am găsit oamenii care să mă ajute și să mă înțeleagă.“ Primele șase volume au fost dictate de Stere publicistului L. Leoneanu, iar ultimele două, profesorului Byck. Primul, el însuși literat, se încălzea îndeosebi la auzul descrierilor de natură, la conturarea portretelor, în sfîrșit la tot ce ținea de literatură. Cel de-al doilea se entuziasma cu mult mai mult în fața comentariilor sociologice și științifice pe care le prețuia cu pasiune, admirînd în Stere pe omul de vastă cultură. În privința secretarilor Stere îi spunea uneori lui M. Sevastos : „Îi urmăresc cu atenție cînd le dictez. Leoneanu e un sentimental, iar Byck un cere-

---

[1] Lascăr Sebastian, *De vorbă cu C. Stere*, în *Adevărul literar și artistic*, anul XII, seria II-a, nr. 641, 19 martie 1933.

bral. La orice scenă sentimentală, faţa lui Leoneanu radiază de încîntare. Ochii i se umezesc. Un nod de emoţie i se pune în gît. Cînd reciteşte ultima frază, glasul îi tremură sugrumat... La părţile cu discuţii teoretice însă, el rămîne rece şi scrie maşinal... Cu Byck lucrurile se petrec pe dos : la scenele sentimentale, rămîne impasibil ; dar i se aprind ochii la o expunere ideologică, la o ciocnire de idei, care îl pasionează, îi încălzeşte sufletul şi-i dă o stare de beatitudine — exact aceeaşi ca a colegului său în faţa înfiorărilor sau a exploziilor de sentiment." [1]

La întrebarea ce e ficţiune şi ce e realitate în romanul său [2], Stere dă următorul răspuns : „Totul e ficţiune şi totul e realitate. Intervenţia artistică este şi ea în strînsă legătură cu experienţa artistului. Ficţiune pură nu cred să existe. Totdeauna ficţiunea îşi are rădăcinile în realitate şi porneşte de la date reale, amplificîndu-le şi depăşindu-le... Împrumutînd lui Vania mult din ceea ce este al meu, în măsura în care o face orice creator cu eroii săi, asta nu înseamnă cîtuşi de puţin că eu şi Vania sîntem aceeaşi persoană. Psihologia personajului imaginat trebuie să fie reală. Iar între acţiunea personajului şi epoca şi mediul înfăţişat va exista totdeauna o relaţie de reciprocă explicare pentru ca ficţiunea să se transforme în realitate sau mai precis : pentru ca realitatea să existe în ficţiune... Fiecare operă de artă presupune reflexul umanităţii. Faţă de un personaj, autorul poate avea simpatie sau antipatie. Iar psihologia personajului simpatic sau antipatic, el are datoria s-o înfăţişeze în întregimea şi complexitatea ei... A înţelege totul înseamnă a ierta totul... Faptul în sine n-are nici o semnificaţie, semnificaţia i-o dăm noi." [3]

Varianta dactilografiată a romanului e corectată şi stilizată de cîţiva prieteni consideraţi de Stere experţi redutabili. I se adresase în acest scop şi lui M. Sevastos,

---

[1] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la Viaţa Romanească*, p. 106—107.

[2] Pusă de Lascăr Sebastian în *Adevărul literar şi artistic*, nr. 641, 1933.

[3] Lascăr Sebastian, în *Adevărul literar şi artistic*, anul XII, seria a II-a, nr. 641, 1933.

care împovărat de „atribuții gazetărești“, cum singur mărturisește, nu a putut răspunde solicitării. Revizuirea primelor șapte volume a fost făcută din acest motiv de G. Topîrceanu și Al. Philippide, amîndoi stiliști de prim ordin. Doar ultimul volum se va bucura de concursul pedantului M. Sevastos, deși în „condițiuni neprielnice“, determinate de graba cu care Stere voia să intre în posesia „manuscrisului“. Răgazul nu era în general mai mare de o noapte. Uneori, „din lipsă de timp, Stere renunța la unele modificări mai importante, pentru a nu se întîrzia darea la tipografie a manuscrisului prin o nouă dactilografiere.“ [1]

Pentru a exprima cît mai nuanțat stările sufletești individuale sau colective, Stere face apel la diferiți scriitori, îndeosebi la poeți. Astfel în volumul *Lutul* citează din poeziile lui Guyau *Vers d'un philosophe*, pe tema iubirii și voinței iluzorii :

„Divinité nouvelle, illusion bénie,
Ne me fuis donc jamais, jette au loin dans ma vie
L'erreur, comme un rayon, d'où jaillra l'espoir
Cesser de se tromper, ce ne serait plus vivre
L'erreur, de toutes part m'enveloppe, m'enserre
Vouloir, illusion ! Aimer illusion !...“

În același volum figurează și versuri de Nadson, pe care în momentele grele de detenție Vania Răutu le citește pe zidurile triste ale celulei, unde fuseseră scrijelate de Fany Perlov, și se simte mai tare :

Prietene, frate, sărmane învins, strivit de durere !
Ah ! Fie stăpîne pe glob minciuna și răul, —
Oricine-ai fi tu, să crezi că în veci lumina nu piere !
În lumea cernită de sînge aștearnă-se hăul ;
Să fie sfărmat, pîngărit, călcat în noroi idealul
Și lacrimi să curgă în șiroaie și fără de vină ;
Să crezi, — e ceasul aproape, și în praf se prăvale Baalul,
Și iarăși se-ntoarce între oameni iubirea divină !

---

[1] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la Viața Românească,* p. 105.

Nu în cununa de spini, — nu sub povara grozavă
De lanţuri, — nu cu crucea pe braţe trudite,
Veni-va ea pe pămînt strălucind de putere şi slavă,
Cu facla-i vestind izbăvirea mulţimii robite, —
Şi nu vor mai fi nicăieri nici călăi, nici inimi de cîine,
Nici juguri de robi, nici uri şi războaie păgîne,
Surori şi soţii văduvite, şi mame îndoliate...
Nu spune, iubite, că e numai vis, o nădejde deşartă
Triumful iubirii ! Aruncă-ţi privirea în zare :
Atît de adîncă e noaptea şi viaţa e moartă,
Şi lumea nebună de vrajbă, — demonul zavistiei tace,
Şi Omul se înalţă, în triumful iubirii, stăpîn al naturii. [1]

Poezia e o traducere fără pretenţii, foarte apropiată de original. Se găsesc şi în *Hotarul* traduceri neprelucrate după cîntecele populare ruseşti sau după cîntece de ocnă, pe care autorul le integrează organic povestirii. Impresionante sînt acele „jălanii ale surghiuniţilor", care spintecă aerul îngheţat al taigalei, precum şi modestele romanţe fredonate de Tania cu nostalgie şi dragoste. Dar apar citate şi versuri din *Faust*, în original :

Zwei Seelen wohnen, ach ! in meiner Brust,
Das eine will sich von der andern trennen ;
Die eine hält, in derber Liebeslust,
Sich an die Welt mit klammernden Organen ;
Die andre hebt gewaltsam sich vom Dust
Zu den Gefilden hoher Ahnen...[2]

Poet el însuşi Stere nu era, totuşi la 31 decembrie 1892, cutremurat de aduceri-aminte, închină la Sineşti un modest poem României „patria ideală", unica sa poezie cunoscută :

Mîhnit, întristat şi cu inima frîntă
La fereastra îngrădită cu fier
Şezînd plin de gînduri lugubre el cîntă
Spre sudul uitîndu-se-n cer :

---

[1] C. Stere, *Lutul*, p. 124—125.
[2] C. Stere, *Hotarul*, p. 166.

Morminte strămoşilor mei, pe părinţi
I-am lăsat în patria mea ;
O gingaşă fată, regina dorinţii
A milei, rămase calea.

Scînteie ies ochii ca azur din cerc
Diamanţii pe pieptul ei ard
Şi-n curte de aur pe dînsa o ferec
De pietre preţioase un gard.

Şi numele ei fără şiretenie
Bucuros voi spune curînd
Se cheamă ea : draga mea Românie !
O, ţara mea, ţie eu cînt.

Cu lacrime, gemet dureri fierbinte
Ca maicei iubite suspin
Aud eu României sfinte cuvinte
Ce rar pîn la mine ei vin...[1]

Metafora gingaşei fete care simbolizează România. pusă în circulaţie de tabloul celebru al pictorului Daniel Rosenthal de la 1848, nu salvează versurile lui Stere de o mare stîngăcie, alimentată poate de necunoaşterea corectă a limbii române cu care autorul pierduse contactul de atîţia ani din cauza deportării. Poezia rămîne doar ca un document ce atestă sentimentele patriotice, marea dragoste a scriitorului faţă de patria-„maică". Mai tîrziu nu se va mai hazarda ca poet. Avînd nevoie de o poezie satirică, solicită, printr-o epistolă trimisă la 6 IX 1934, colaborarea lui G. Topîrceanu :

„Iubite Topîrcene,

Pentru volumul VI, unde apare o cucoană din Ciubăreşti cu mult temperament, care îşi betejeşte pe toţi amanţii, îmi trebuie o pastişare a lui Eminescu cam scabroasă. Îţi trimit prima schiţă, şi fii bun să-mi comu-

[1] C. Stere, în *Scrisori către Ibrăileanu*, II, p. 381.

nici observaţiile d-tale: eşti maestru al genului. Cu mulţumiri anticipate. Al d-tale

C. Stere."[1]

Pastişa realizată de G. Topîrceanu după indicaţiile lui Stere a fost publicată în al VI-lea capitol al celui de-al VI-lea volum *Ciubăreşti,* sub titlul *Balada Afroditei :*

„Cînd nici vremea nu curgea, nici spaţiul încă nu fu-ntins,
Neantul fără nume, mort în hăul mut şi stins,
Fără tremur de mişcare, dăinuia în veşnicie :
În nemărginita-i sete de amor şi viaţă vie,
Demiurgul solitar pe pragul lumii-n zămislire,
Prins de jarul creator aprinse-n bezna de nefiire
Farul zînei de iubire... În găoacea-i arzătoare
Osia lumii îşi găsi ţîţîna-n veci nepieritoare...
Din vîrtejul de scîntei roiră astfel sori şi stele
Uraganul de lumini ! Şi fiecare dintre ele,
În rotirea ei nebună osia sa o căuta
În aceeaşi matcă se învîrtea, — şi purta
In eternuri, pre pămînturi, peste dealuri şi prin văi...
Iar pe şesul Calcarinei, în cetatea Ciubărească
Pîlnia zînei se aprinse în Elvira Vasilească
Pe altarul Afroditei, în aleanul ei năpraznic,
In zadar ea arde jertfe, în zadar adună praznic,
Cavalerii şi rapsozii pleacă arma lor sfărmată...
Vraciul Volbură sărmanul, oratorul Beregată,
Şi savantul Plămădeală, talentatul Verniceanu
Au fost duşi la sanatoriu, ca şi Costea Frunzăreanu...
Că altarul arde-n fumuri, — i s-apropie amurgul...
Toate osiile-s crăpate... E beţiv şi demiurgul !..."[2]

Colaborarea cu Topîrceanu va fi foarte strînsă în special în zona „stilizării" romanului. Un grup de zece scrisori trimise de Stere lui Topîrceanu, între 1932—1935 şi cercetate pentru prima dată de Şerban Cioculescu, aruncă oarecare lumină asupra contribuţiei avute de

[1] *Apud* Ş. Cioculescu, *Itinerar critic, G. Topîrceanu, colaborator al lui Stere,* p. 195.
[2] C. Stere, *Ciubăreşti,* p. 101—102.

poet la revizuirea volumelor : II, III și IV. Aflăm de asemenea că Stere trata traducerea romanului în franțuzește cu Eugen Ionescu. [1]

Preocupat să ajungă cît mai repede în mîna cititorilor, Stere își dicta romanul nu fără unele temeri : „Oare nu-s plictisitor ca Ionel Teodoreanu ?" întreba el cîteodată pe secretar, cînd era nemulțumit de un pasaj sau de un capitol. [2] Ca să-și orînduiască mai bine materialul, își făcea cîteva însemnări succinte, probabil pe fîșii de hîrtie în formă de carte de vizită, ca pe vremea cînd era profesor, sau povestea cu o zi înainte secretarilor săi întîmplările pe care voia să le dicteze a doua zi, după „sistemul Anatole France", care, potrivit relatărilor lui Brousson, istorisea prietenilor cu mare plăcere subiectele viitoarelor opere, parcă anume pentru a le pune mai precis la punct. [3] În felul acesta, în cursul nopții subiectul se sedimenta, se ordona și a doua zi C. Stere dicta de parcă îl citea dintr-o carte. Era de fapt cartea sufletului său deschisă în fața oamenilor prezenți și viitori, pe care-i lua drept confidenți. Pe măsură ce erau scrise, romanele apăreau la Editura Adevărul din Str. Constantin Mille 5—9. Putea fi văzut deseori urcînd cu greu scările editurii pentru a aduce cu promptitudine manuscrisele corectate. Tensiunea nervoasă și efortul fizic neîntrerupt îi agrava nemilos boala. Și totuși Stere nu dezarma. Cea mai mare dorință a sa era să-și termine cartea. În cele din urmă, grav bolnav, imobilizat în patul său, trebui să se oprească. Își ruga însă insistent prietenii, să-i trimită extrase din articolele de critică publicate în presă despre opera sa. Anunțat de M. Sevastos că unele persoane nefavorabile romanului încearcă să-l identifice cu Răutu, Stere ar fi răspuns iritat : „Dacă-s proști, treaba lor ! Eu nu-s Răutu..." [3] Într-un articol referitor

---

[1] Cf. *Manuscriptum*, 1977, nr. 4.

[2] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească"*, p. 105.

[3] *Idem*, p. 107.

[4] *Apud* M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească"*, p. 106.

la *Sfîrşitul romanului*, fiul său, Roman C. Stere, explica cititorilor că tatăl său şi-a definit opera mai mult ca pe o istorie socială, aşa cum se oglindeşte în conştiinţa unui contemporan, în care fenomenele, episoadele şi faptele relatate sînt în esenţa lor riguros exacte ; ele au fost însă atribuite unor personaje cu totul fictive. „Dacă totuşi se găsesc autori de mahalagisme, cari pornind de la cunoaşterea vreunui fapt reprobabil restabilesc identitatea făptaşului efectiv, indiscreţia aparţine exclusiv amatorilor respectivi, scriitori pe marginea literaturii, iar vinovăţia, dacă există, este probabil mai mult de partea făptaşului decît de partea istoriografului social." [1] Însuşi autorul, în interviul luat de Lascăr Sebastian în *Adevărul literar şi artistic* din 1933, va încerca să lămurească raportul dintre autor şi personajele sale. „Sînt puncte comune, sînt apropieri între creator şi eroi, dar confundarea eroilor şi întîmplărilor dintr-o carte cu autorul lor, niciodată." [2]

Om de mare cultură şi mare admirator al literaturii ruse, franceze, engleze şi germane, Stere preţuia îndeosebi pe Tolstoi, Gogol, Scedrin, Dickens, Romain Rolland şi Goethe. În special romanele *Jean Cristophe* de Romain Rolland şi *Wilhelm Meister* de Goethe produseseră o mare impresie asupra lui. În amintirile sale despre Stere, Octav Botez rememorează o discuţie avută cu marele său prieten într-o seară de august, cu puţine zile înainte de izbucnirea războiului. Se aflau la un restaurant spre a cina împreună. Stere s-a oprit îndelung asupra romanului-fluviu *Jean Cristophe*, pe atunci cartea zilei, socotindu-l o operă mai degrabă europeană, decît franceză, în care avîntul eroic al artistului de geniu se împleteşte cu „fresca însufleţită a epocii istorice care a precedat războiul" [3].

---

[1] R. C. Stere, în *Viaţa Românească*, martie 1937, XXIV, nr. 1, 3. *Sfîrşitul romanului „În preajma revoluţiei"*, p. 125.

[2] Lascăr Sebastian, în *Adevărul literar şi artistic*, anul XII, seria a II-a, nr. 641, 11 martie 1933, *De vorbă cu d. C. Stere.*

[3] Octav Botez, *Cîteva note asupra romancierului*, în *Viaţa Românească*, XXIV, nr. 1—3, ian.-martie 1937.

Meditînd asupra modelelor care i-au servit lui C. Stere la scrierea romanului său, Octav Botez și G. Călinescu [1] ajung la concluzia că opera s-a produs sub influența lui Tolstoi și Balzac, și în primul rînd sub semnul celor două mari cărți pe care Stere le prețuia nelimitat : *Jean Cristophe* și *Wilhelm Meister* (carte preferată încă din adolescență). Opera lui Stere, mărturisește Octav Botez, „oricît de importante sînt la prima vedere deosebirile, e scrisă sub semnul acestor două romane, care l-au cutremurat puternic la lectura lor" [2]. Cînd și-a început romanul, Stere avea 67 de ani. În numai patru ani, spre uimirea tuturor, a publicat opt volume masive, cîte unul la o jumătate de an, totuși romanul a rămas neterminat. În primăvara anului 1936, autorul, grav bolnav, imobilizat în pat, cu greu mai putea lucra. Din ultima carte deducem că volumul sau volumele următoare trebuiau să cuprindă evenimentele trăite și văzute de Vania Răutu în timpul războiului și după război. Simțindu-și aproape sfîrșitul, Stere a lăsat pe o bucată de hîrtie un succint rezumat al cărților viitoare pe care îl face cunoscut fiului său. Moartea nemiloasă l-a împiedicat să-și finiseze opera. Volumul de încheiere a rămas nescris.

Ca structură, *În preajma revoluției* este un roman-fluviu, format din opt volume, fiecare avînd între 350—400 de pagini, în total 3000 de pagini. „Ciclul, observă Ov. S. Crohmălniceanu, a fost, fără îndoială, gîndit ca istoria formării unei personalități" [3], primele cinci volume alcătuind de fapt un Bildungsroman. Întîiul volum, *Prolog. Smaragda Teodorvna,* publicat în 1931, este un roman de familie, al doilea, apărut tot în 1931, *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu*, este după cum arată însuși titlul consacrat biografiei formative a copilului și adolescentului Vania Răutu ; al treilea, *Lutul* (1932), este romanul experiențelor triste din închisoare,

---

[1] În *Istoria literaturii române...*, 1941, p. 673.
[2] Octav Botez, *op. cit.*
[3] Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie*, p. 380.

„romanul idealismului juvenil“ [1]; al patrulea și cel mai bun, *Hotarul* (1933), romanul deportării siberiene, al lumii de la periferia imperiului țarist și al geologicului nordic; al cincilea, *Nostalgii* (1934), un roman al așteptării ceasului eliberării și al dorului de țară. Cu al șaselea volum, *Ciubărești* (1935), cadrul se schimbă, romanul devine o cronică a societății românești dinainte de primul război mondial. Volumul al șaptelea, *In ajun* (1935), prezintă atmosfera premergătoare revoluției rusești din 1905, iar cel din urmă, *Uraganul* (1936), este romanul revoluției rusești și al răscoalei țărănești din România de la 1907. Ultimele două volume rămîn credincioase Bildungsromanului, înfățișînd, pe lîngă cronica evenimentelor sociale și politice, evoluția ulterioară a eroului Vania Răutu. Primele două volume, după cum arată M. Sevastos, au un caracter memorialistic mai pronunțat, „autorul fiind în largul lui — vorbind de oameni, aproape toți dispăruți, și de locuri străine“ [2]. În celelalte, consacrate societății românești, Stere a introdus mai multe elemente de ficțiune „pentru a-l deruta pe cititor asupra identității personajelor, în dauna veridicității uneori chiar a verosimilității artistice“ [3]. Cu toate acestea, romanul lui Stere constituie un „document autentic de viață“, o „sălbatică epopee umană“ [5]. În ciuda suferințelor pe care le-a îndurat de la semenii săi, Stere a reușit să cultive mai ales în primele cinci volume dragostea și înțelegerea față de oameni. *In preajma revoluției* se configurează ca roman activ, dirijat și controlat de privirea romancierului în explorarea unei lumi infinitezimale și a unui destin-simbol.

Smaragda Teodorovna, monografia „schematică“ a unei familii moldovene de modă veche, este un roman de tip balzacian cu influențe tolstoiene, în care roman-

---

[1] Al. Philippide, în *Adevărul literar și artistic*, II, seria a II-a, nr. 620, 1932.

[2] M. Sevastos, *Amintiri de la „Viața Românească“*, p. 104.

[3] *Ibidem.*

[4] Demonstene Botez, *Memorii*, p. 292.

[5] *Ibidem.*

cierul, moralist obiectiv, creează tipuri și destine exact desemnate caracterologic. În fața cititorului apare astfel o lume verosimilă și posibilă, de o precisă identitate artistică. Romanul tratează tema nefericirii conjugale, a conflictelor de vîrstă și a nepotrivirii spirituale și temperamentale între soți. În acest context, se configurează ca roman al destrămării iluzoriei iubiri romantice a Smaragdei Teodorovna față de soțul ei Iorgu Răutu, cu douăzeci de ani mai în vîrstă, pentru care morala conjugală înseamnă „copulație cît mai deasă și temerea orgolioasă ca în casă să nu cînte găina." [1]. Cartea ridică problema raporturilor dintre soți prin intermediul analizei sentimentelor strict personale, intime, ca în *Ana Karenina*. Autorul dă dovadă de un realism aspru, obiectiv, de o excepțională înzestrare în zugrăvirea caracterelor omenești. Reușește astfel să ne releve un destin și un relief uman semnificativ. Smaragda Cacioni, fire romantică, crescută în pensionul franțuzoaicei M-me Carotte, fostă vedetă de circ, își creează, întocmai ca M-me Bovary, o imagine exaltată despre viață, influențată de lecturile sentimentale sau fanteziste pe care le face. În sufletul Mignonettei se deșteaptă nădejdi în discordanță cu situația ei materială de fiică de proprietar ruinat. Iorgu Răutu, moșierul din Năpădeni, „veritabil hobereau" [2], flăcău tomnatic, trecut de pragul maturității, „violent și despotic, dar om drept și cu inimă bună" [3], se îndrăgostește de Smărăndița, copilă de 15 ani, și o cere în căsătorie. Bătrînul Cacioni, tatăl ei, fericit că-i poate asigura o situație materială mai bună, scăpînd totodată și de grija măritișului, acceptă cererea. Deși Iorgu Răutu nu corespunde idealurilor Smaragdei, aceasta, fire practică, condusă de o inteligență vie, se va căsători cu stîngaciul holtei, începînd o adevărată domesticire a „ursului din Năpădeni". Cu toate că își iubește sincer soția, Iorgu Răutu, spirit primar și „ignar, cu maniere rustice" [4], nu reușește să-i cucerească

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 7.
[2] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 295 (compendiu).
[3] G. Călinescu, *Adevărul literar și artistic*, 10, seria a II-a, nr. 585, 21 febr. 1932.
[4] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 7.

inima, trezind în sufletul ei doar milă amestecată cu respect. Asemeni unui „scîncet grav“, în sufletul lui se naşte însă un fior de suavitate pe care nu şi-l poate exterioriza. Încă de la început, căsnicia soţilor Răutu fiinţează într-o atmosferă care „oprima pe Iorgu“ şi pe soţia sa, „cu atît mai mult că el nu înţelegea ce anume lipseşte în viaţa lui conjugală, din ce pricină ea nu se aşează şi nu-i dă acel sentiment de linişte şi de mulţumire care, după credinţa lui, ar trebui să fie la temelia raporturilor de familie.“ [1] Pentru Iorgu Răutu raţiunea acestei căsătorii stă numai în instinctul de perpetuare a speciei. El are sentimentul suficienţei virile şi vrea să-şi asigure descendenţi. Femeia de 15 ani, în realitate o fetiţă nedespărţită de vîrsta copilăriei şi a jocului cu păpuşi, devine victima veleităţilor virile ale soţului, fiind obligată să se dedice exclusiv grijilor casnice. Iorgu Răutu, în ciuda bonomiei sale, nu ajunge să-i priceapă drama. El vede în femeia iubită doar o „obedientă cloşcă“ [2], supusă egoismului său sexual, dorinţei de a avea progenitură. „Cu sensibilitate primitivă şi despotică“, bătrînul moşier de la Năpădeni îşi exercită „calm“ „funcţia de mascul reproducător“. Viaţa lor intimă se va reduce „la un contact silnic de trupuri“ [3]. Desele naşteri pun în primejdie nu numai sănătatea sufletească a soţiei, ci însăşi existenţa ei. Încordarea fizică şi sufletească o înstrăinează de fiecare dată mai mult de bărbat şi o determină să se revolte împotriva destinului de „femelă în serie“. [4] Împotriva voinţei sale se obîrşesc rînd pe rînd urmaşii lui Iorgu Răutu : Sonia la 16 ani, Tosia la 17 ani, ca la interval de nici un an să rămînă din nou însărcinată. Disperată, încearcă să scape de cel de-al treilea copil, recurgînd la serviciile nepoatei sale mai în vîrstă, mult experimentata Natalia Chirilovna Voronin, femeie generoasă şi liberă în concepţii. Intuind drama tinerei sale mătuşi şi cauza nefericirii sale, Natalia Chirilovna încearcă s-o scoată din apatie, îndemnînd-o să aibă o aventură.

---

[1] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 107.

[2] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 7.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

Lăsînd pe seama Margaretei Jozefovna sarcinile gospodărești și grija copiilor, Smaragda se dedică vieții mondene. La un bal, amețită de beția succesului și a fastului, îl cunoaște pe contele Wladislaw Przewicki, un fel de Vronski reîncarnat în persoana unui tînăr și elegant ofițer polon, mutat disciplinar din capitala Rusiei într-o garnizoană din S ***. „Cavaler irezistibil" și cuceritor experimentat, contele folosește întregul arsenal curtenesc pentru a cuceri inima tinerei femei. Sub aripa protectoare a Nataliei „impresară a coincidențelor de întîlnire"[1], Smaragda Teodorovna dă frîu liber sentimentelor, îndrăgostindu-se de Przewicki. În sufletul ei „o surdă protestare se ridică din adîncurile refulate ale conștiinței sale"[2], împotriva familiei și în special a lui Iorgu Răutu. Trăiește acum în așteptarea iubirii care s-o salveze de impasul împotmolirii și al degradării lente. Ca și Ana Karenina sau M-me Bovary, trece prin crize sufletești de zbucium și neliniște. Romancierul se dovedește un excelent cunoscător al psihologiei feminine. Smaragda este capabilă de sentimente puternice; în schimb, contele nu-i decît un seducător de rînd, gata să speculeze naivitatea victimei sale. Îi scrie în acest scop o scrisoare în stilul lui Rică Venturiano, nu totuși fără ecou:

„Scumpă doamnă,

Dacă aveți o umbră de îndoială asupra sentimentului care-mi smulge aceste rînduri, dacă o clipă ați avea bănuieli asupra intențiunilor de care sînt însuflețit — vă rog să aruncați fără a mai citi acest nemernic petic de hîrtie. Cred însă că inima nu mă amăgește. Cum un pelerin, rătăcit în deșerturile aprinse, își întinde cu nădejde brațele spre viziunea unei oaze din zarea îndepărtată, sînt stăpînit de icoana ideală — cea dintîi licărire de lumină, care a înseninat pentru o clipă bezna singurătății mele. E un miragiu sau o realitate? Pot avea nădejde de a alina această inimă însetată? Sînt un nebun, aiurez? Adorata mea, numai tu îmi poți da răspunsul! Mă îngrozește însă și gîndul că ai putea

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 7.
[2] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 217.

vedea în rugile mele altceva decît izbucnirea năprasnică de adoraţiune. Nu cer acum răspunsul. Dar să-mi dăruieşti o clipă, o singură clipă, fără prezenţe inoportune, pentru ca să-ţi pot spune tot zbuciumul meu sufletesc şi să depun la dragele tale picioruşe jertfa vieţii mele întregi. Nu semnez aceste aiurări nebune, fiindcă dacă nu mă ghiceşti, chiar aceasta va fi un verdict de moarte!"[1]

Acest caricatural viconte de Valmont reuşeşte să aprindă imaginaţia tinerei femei tocmai cînd aceasta constată cu disperare că este din nou însărcinată. Toate încercările întreprinse în scopul evitării unei noi naşteri se dovedesc a fi inutile. Copilul „indezirabil", Vania Răutu, va vedea lumina zilei în ciuda tuturor împotrivirilor mamei. Cuprinsă de o violentă revoltă împotriva jugului matrimonial, Smaragda Teodorovna se nevrozează, simpla atingere a soţului îi provoacă dezgustul şi chiar revolta, iar faţă de propriul copil manifestă o repulsie implacabilă, o ură sălbatică. În contrast cu lumea romanelor lui George Sand, care-i excită imaginaţia, mediul provincial o sufocă. Într-un asemenea climat, revenirea contelui la Năpădeni o trezeşte la viaţă. Autorul urmăreşte cu fineţe evoluţia gradată a sentimentelor, de la aşteptările tainice şi înfrigurate la trăirea intensă a iubirii. În primăvara ce descinde cu toate splendorile ei, Natalia Chirilovna organizează excursii la care participă şi contele Przewicki ca nelipsit însoţitor al Smaragdei. Cu acest prilej, insistentul bărbat îi strecoară în suflet ideea prăbuşirii într-un mediu provincial ostil oricărei bucurii, oricărei înălţări: „În monotonia asta sură vei ajunge din zi în zi, din an în an, pînă la bătrîneţe, şi nu vei avea, întorcînd privirea spre trecutul gol, nici un punct luminos, nici un moment de tresărire, de exaltare, în care să fi simţit că inima bate în plin, că viaţa merită a fi trăită şi că această comoară de frumuseţe vie, acest suflet bogat au fost risipite în zadar, înmormîntate în mlaştină..."[2]

---

[1] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 183.

[2] *Idem*, p. 272.

În urma unor stratageme, Smaragda, cuprinsă de mirajul aventurii, îl convinge pe Iorgu Răutu să fie de acord cu plecarea ei la Odesa, unde urma să se întîlnească cu Przewicki. Are senzaţia că trăieşte în acest oraş un vis, copleşită de feeria decorului, de viaţa rafinată a înaltei societăţi. „Apogeul“ este atins la balul mascat organizat de elita Odesei în scop de binefacere, în clădirea marelui teatru municipal. În amintirea „Indianei“ (din George Sand), Smaragda se îmbracă în costum de creolă. La aprinsele declaraţii de dragoste ale contelui, „inima îi zvîcnea cu putere, respiraţia-i agitată îi ondula cu violenţă corsajul; tîmplele i se băteau cu înfrigurare şi ea le apăsa cu amîndouă mîinile, şi, fascinată, îşi arunca privirile asupra partenerului şi nu le mai ridica“ [1]. Trăia „farmecul unui vis de negrăită poezie, de unică dramă de triumf şi de dragoste“ [2]. Este pe punctul de a transforma aventura în adulter, dar îmbolnăvirea (tocmai cînd Smaragda fixase o întîlnire cu Przewicki în apartamentul său de pe str. Richelieu) şi apoi moartea fetiţei mai mari, Sonia, întrerup brusc planurile amoroase ale contelui. Mama nu-şi iartă rătăcirea. O consideră chiar cauza îngrozitoarei nenorociri. Copleşită de remuşcări, îşi reprimă iubirea vinovată şi cade în misticism, devenind austera şi inflexibila stăpînă a moşiei de la Năpădeni, cenzuratoare a moravurilor judeţene. Intrată în „pacea simţurilor“, mai are doi copii, pe Maşa şi Costea. Pe Maşa o consideră o reînviere a sufletului Soniei şi un semn de iertare din partea cerului. Pornirile spre bigotism ale Smaragdei se accentuează. Fosta Mignonettă renunţă cu desăvîrşire la visurile adolescentine, se închide în tristeţe, începe să se maturizeze şi să îmbătrînească sufleteşte şi fizic, intransigentă cu sine şi cu cei din jur, în special cu fiul ei Vania, refractarul turbulent. Cartea se preface în romanul datoriei materne, al răscumpărării morale printr-o severă penitenţă. Dăruindu-se căminului nu din dragoste, ci dintr-o pornire mistică, Smaragda se resemnează şi-şi reia fără să se mai revolte funcţia de producătoare de prunci.

---

[1] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 308—309.
[2] *Idem*, p. 309.

Cunoscător minuțios al vieții de provincie, Stere dă un strălucit roman al cuplului de provincie, înscriind în literatura română unul dintre cele mai viabile personaje feminine, Smaragda Teodorovna, o Ana Karenina refulată prin misticism și instinct de moșiereasă, sau o M-me Bovary, recuperată de soț în persoana unei mame bigote. Bun psiholog, Stere percepe meandrele, alambicările sufletului feminin. Totdeauna femeile create de el aduc o notă de nostalgie și profunzime care amintește de eroinele lui Tolstoi. Atît Smaragda Teodorovna cît și celelalte personaje feminine : Natalia Chirilovna, zîna protectoare a tinerei sale mătuși ; Anica Mesnicu, „simbol al tradiției", organizatoare de profesie a serbărilor de familie, la care participă în faimoasa ei „chirasă" de culoarea tabacului, „cunoscută de trei generații" ; Margareta Josefovna, guvernanta poloneză, fata bătrînă, „înțepată și prefăcută", cu buzele strînse „ca o crăpătură de la o ureche la alta", și mama Irina, simbol al bunătății și al înțelepciunii poporului, sînt prezentate în toată complexitatea și realitatea lor sufletească, îmbogățind imensa galerie umană a romanului. Autorul se dovedește în același timp un maestru al tehnicii romanești. El practică formula narațiunii pe două planuri, sugerînd simultaneitatea unor acțiuni paralele, în special în partea a doua a cărții. Preocuparea topografică îl situează pe linia romanului de tip balzacian. Acțiunea e localizată precis la Năpădeni, sat de stejari seculari, așezat pe o cîmpie nemărginită, înconjurată de „amfiteatrul imens al dealurilor estompate pe cerul vînăt de umbrele nopții" [1]. Eroii apar și ei de la început somatic : Iorgu Răutu, „foarte înalt, puțin încovoiat ca toți uriașii, viguros încă la vîrsta de cincizeci de ani, blond, abia ofilit de primii peri albi, cu ochi albaștri senini, care — luminînd o față largă, încadrată de favoriți agresivi și dominată de un nas monumental — făceau o impresie stranie de copil blajin și nedumerit" [2], în contrast cu replica sa preferată : „Ehei ! Am fost varvar ! Am fost zmău, am fost leu !" ; Smaragda Teodorovna, soția sa, „măruntică,

[1] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 6.
[2] *Ibidem.*

slăbuţă, foarte brună, cu ochi negri vii, albă şi rumenă în strălucirea vîrstei", în „contrast impresionant cu conu Iorgu, încă foarte voinic, dar trecut de mult de pragul tinereţii" [1]; contele Przewicki „cavaler irezistibil" [2], care, „după o viaţă în care luminarea era arsă din ambele capete — la treizeci de ani cam mototolit —, ştia încă să farmece boieroaicele judeţului S ***, prin manierele şi toaleta lui, ca şi prin conversaţia lui, care le dădea prilejul să-şi readucă aminte cîte ceva din franţuzeasca învăţată la M-me Carotte, în vestitul pensionat din Chişinău". [3] Din primele pagini debutează şi intriga, se configurează laturile triunghiului în devenire. Ne dăm seama că avem de-a face cu personaje semnificative: tipul omului matur, dar stîngaci, dornic de a-şi încheia viaţa într-o familie; femeia vîrstelor contradictorii; tipul seducătorului banal, dar cu atît mai periculos. Acţiunea începe de fapt cu naşterea şi botezul copilului nedorit, Vania Răutu. Romanul lui Iorgu Răutu şi al Mignonettei este prezentat retrospectiv, nostalgic. Pregătirile de nuntă şi nunta constituie un admirabil prilej de a reuni un număr impresionant de personaje din toate straturile sociale, şi de a prezenta ritualuri şi datini locale alterate în mare măsură de civilizaţie. Trăsăturile eroilor sînt îngroşate cu umor, cîteodată bufon. Tabloul expediţiei „militare", al cărei comandant era însuşi Iorgu Răutu, şi prinderea cu arcanul a părintelui beţiv, tip de „haiduc alcoolic, afemeiat şi cu extaze ortodoxe" [4], în vederea celebrării căsătoriei, sînt de un comic suculent: „Peste cinci minute, din curte porni o expediţie întreagă: întîi vechilul Alexandru pe iapa lui sură, cunoscută de toată lumea în raza de două poşte împrejur; apoi un mare şarban, în care erau vreo patru-cinci flăcăi zdraveni din curte, şi, în sfîrşit, conu Iorgu, în trăsurica lui cu care umbla pe moşie — furios şi agitat —, în picioare în dosul impasibilului Dumitru, vizitiul, care şedea pe capră, cu barba lui lată şi silueta lui

---

1 C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 12.
2 *Idem*, p. 14.
3 *Idem*, p. 14.
4 Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 7.

impunătoare, nemişcat ca un idol hindus. Cînd «armada» boierului se apropie de biserică, se auziră dincolo, în vatra satului, pe coastă, chiote, sudălmi, strigăte năstruşnice, rîsete, bocete de femei, ţipete de copii, lătrat de cîini, tropot de cai. Iar cînd trăsurica lui conu Iorgu intră chiar în vatra dintre biserică şi cîrciuma lui Aizic, se dezvălui un spectacol burlesc : de-a lungul vetrei galopa fără şa, pe un cal înspumat, popa Vasile cu barba în vînt, părul vîlvoi, faţa aprinsă, numai în cămaşă şi izmene, desculţ, vociferînd năprasnic : «— Ha, eu sînt Suvorov, solniţa bunicăi tale ! Fugiţi încolo, păgînilor ! Parastasul şi pogribania... Unul este popa Vasile ! Veţi pieri fără el...» şi pornea cu calul în goana mare asupra mulţimii. Lumea se risipea în toate părţile. Oamenii huiduiau, şuierau, aruncau şi ei în vînt cuvinte înaripate. Femeile îşi făceau cruce, cînd armăsarul popii se apropia de ele fugeau ţinîndu-şi cu o mînă sînii, iar cu alta aranjînd fusta — rîdeau, emiteau ţipete stridente. Copiii urlau necontenit, cîinii le ţineau isonul ; găinile, raţele şi gîştele speriate se ridicau în văzduh. Totuşi nimenea nu se atingea de cucernicul părinte. Pe un flăcău, care nu se ferise destul de repede din calea vajnicului călăreţ, popa îl apucă de chică şi dînd vînt calului, tîrî după dînsul pe nenorocitul, care se văita cît îl ţinea gura : „— Aoleu, lasă-mă, părinte, că mă omori !“ „— Ha-ha-ha ! eu sînt Alexandru Machedon. Vă voi arăta eu, păgînilor, nafura şi cristelniţa !...» Conu Iorgu comandă : „Frînghii ! Ioane ! Petre ! Năvăliţi pe el ! Alexandra, aruncă laţul ! Daţi-l jos de pe cal ! Legaţi-l !» Operaţiile militare se desfăşurară cu o precizie care vădea o îndelungată practică. Într-o clipă popa Vasile, legat butuc, fu aruncat în şaraban, din care porni un răget de fiară feroce întretăiat de epitetele expresive şi pitoreşti la adresa cuconului Iorgu, care însă, satisfăcut de biruinţa repurtată asupra lui Suvorov şi Alexandru Machedon, porni convoiul spre curte în aceeaşi ordine...“ [1]

---

[1] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 44—45—46.

De-a lungul acțiunii se profilează o vastă galerie de personaje, din care domesticul Iorgu Răutu e numai un exemplar. Într-o expediție inițiată de acesta pentru găsirea lui Alexandru Ivanovici, expert în probleme organizatorice, face cunoștință și cu alte specimene demne de a face parte din muzeul imaginar al „comediei umane“ : Alexandru Ivanovici Brașevan, tipul aventurierului incorigibil, erou al unor tribulații nesfîrșite, inimaginabile, care din cauza extravaganțelor sale își pierde averea și ajunge la sapă de lemn, prețuit însă în împrejurimi pentru gustul său artistic ; Aizic cîrciumarul, „atotștiutorul factotum al curții din Năpădeni“ ; boierul Aristide Brezo (în realitate Breazu), tipul mitomanului cu fumuri genealogice, fanteziste, autor al unor reputate fabulații ; miliardarul Vasile Petrovici Bartic, tipul avarului, la care zgîrcenia se transformase într-o suferință fizică și în delincvență ; baronul Gulfstream, tipul latifundiarului absolut care îl provoacă pe Iorgu Răutu la „duel american prin batistă“.

Ca un adevărat personaj mitologic, un alt Hercule, conu Iorgu reușește să învingă toate adversitățile și să-l obțină pe „expert“. Astfel viitorul soț, „slăbit, înnegrit, febril“, în fracul său din Odesa „care ședea pe el parcă ar fi fost cusut din rogojină, era gata de nuntă, mișcîndu-se „cu rigiditatea manechinilor articulați de ortopedist“ [1]. Romancierul aduce în scenă oameni vii, care vorbesc cu repeziciune și gesticulează stîrnind o mare jovialitate. Avem tot timpul impresia că sîntem în fața unui scenariu sau a unei evocări dramatice. Conturarea unor portrete realiste și utilizarea unui limbaj pitoresc, spontan produc veselia, hohotul nestăpînit de rîs. Gesturile și reacțiile personajelor sînt de un comic neașteptat. Cîteva exemplificări în acest sens vor demonstra cu prisosință arta portretistică a scriitorului : Aizic cîrciumarul : „Icoana lui se întipărea în amintirea oricui l-ar fi văzut o dată : încadrată de un păr negru, mărunt-încrețit, o frunte palidă, peste tot încadrată de subțiri zbîrcituri, se înălța ca un fronton deasupra ochilor. odată

[1] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 65.

desigur negri amîndoi, dar acum unul acoperit cu albeață, și a unui nas nemăsurat de lung și ascuțit; iar deasupra curgea o lungă barbă roșcată în care se amestecau, ca afluenții într-un fluviu, superbele bucle ale perciunilor. Această înfățișare se armoniza cu o voce cavernoasă și surdă, care parcă răsuna de sub pămînt." [1]

Aristide Brezo: „Gentilhomme campagnard, un domn între două vîrste, cu trăsături care trădau un amestec puternic cu nobilul sînge al Eladei; un nas fin, ochii negri vii, cu o bărbuță îngrijit tăiată și cu un craniu alb, lucitor ca o bilă de fildeș, pe care numai pe ceafă îl mărginea o rămășiță de peri albi. Toată înfățișarea seniorului din Petrești, de la costumul stilat și elegant, pînă la gestul, vocea și însuși vocabularul, parcă erau studiate înaintea oglinzii." [2]

Vasile Bartic: „Mai mult învălit neglijent decît îmbrăcat, într-un costum vechi de vînătoare, uzat și lustruit de vremuri și de lipsă de cruțare, în ciubote mari cu turetci moi, stătea drept, un bătrîn sprinten și vînjos cu un cap imens, din care în jos pornea pînă în brîu o barbă îngălbenită de ani și de puțină îngrijire, iar în sus se ridica un stog de păr de aceeași culoare și care, ca și barba, părea de mult lăsat fără contact cu pieptenul sau cu peria. Ochii mici, căprii, în nepotrivire ciudată cu rigiditatea figurii, neliniștit își fugăreau privirile în toate părțile, și parcă în fiecare moment erau gata să dispară în orbitele adînci, dedesubtul cărora abia se întrezărea un nas mic și diform ca un bob de linte." [3]

Baronul Gulfstream: „Pe un colț al mesei, cu un picior pe pămînt și celălalt bălăbănit în văzduh, ședea un domn de vreo patruzeci de ani, de o obezitate prea pronunțată pentru această vîrstă, blond, cu ochii albaștri șterși, dar cu nasul și obrajii viu colorați și întretăiați de o enormă mustață groasă, care se proiecta în lături, deasupra bărbiei de mult nerasă, ca două suliți, în linie oblică de la dreapta spre stînga; capul fiind totdeauna ușor

---

[1] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 104.
[2] *Idem*, p. 77.
[3] *Idem*, p. 65.

plecat spre umărul stîng, fața-i rotundă mai era brăzdată tot de la dreapta spre stînga cu alte trei linii paralele cu mustața : a tăieturii ochilor, a sprîncenelor și a marginii părului pe frunte." [1]

Alexandru Ivanovici Brașevan : „Un om cărunt, cu sprîncene negre stufoase și cu un păr rar și îngrijit tapițat pe chelie, în contrast straniu cu o barbă lată în evantaliu, care se întindea aproape de la un umăr la altul." [2]

Gaspar Gasparovici : sau „gazeta" Chișinăului, care „mai multe decenii singur avea misiunea de a satisface trebuințele de publicitate ale provinciei", era „un om mic de statură, cu un barbișon ascuțit à la Napoleon III, cu craniul luciu, fără un fir de păr și cu ochii vii și pătrunzători. În fiecare dimineață — cu o șapcă de stofă groasă pe cap iarna, și cu o panama vara — el se așeza pe terasa hotelului și nu lăsa să treacă fără o frîntură de conversație prietenească pe nici un trecător." [3]

Puterea de evocare și de reînviere a unui peisaj uman, animat în permanență de o participare psihologică, e remarcabilă.

Deși romanul are un caracter memorialistic, „verosimilitatea fictivă a scrierii" și puterea de replăsmuire a autorului sînt așa de mari, „procesul de distrugere în ficțiune a izvoarelor așa de complet, încît nici un element nu mai păstrează caracter informativ" [4]. Scriitorul stăpînește un imens material omenesc și aduce în scenă „fără confuzie, un număr incalculabil de personaje" [5], dovedind o capacitate indiscutabilă de creație, în sensul pe care-l dădea Ibrăileanu acestui cuvînt.

Cel de-al doilea volum își propune să urmărească *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu*, evoluția fizică și spirituală a acestuia. Eroul cărții intră în contact de-a

---

[1] C. Stere, *Smaragda Teodorovna*, p. 89—90.
[2] *Idem*, p. 90.
[3] *Idem*, p. 189—190.
[4] G. Călinescu, *Adevărul literar și artistic*, 10, seria a II-a, nr. 585, 21 februarie 1932.
[5] *Ibidem*.

lungul existenței și educației sale cu un număr impresionant de personaje și împrejurări sociale, cunoaște raporturile de clasă. *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu* este un Bildungsroman, romanul formării unei personalități în volbura vieții. Memoria autorului reface vîrstele lui Vania Răutu și atmosfera acelei perioade istorice. Romanul este fundat pe un puternic filon autobiografic, împletit cu elemente de ficțiune. Romancierul începe prin a ne prezenta mediul familial și social în care crește și se formează Vania, fiul Smaragdei Teodorovna și al lui Iorgu Răutu. Momentul critic în care a venit pe lume va avea o influență hotărîtoare asupra întregii sale vieți. Copil nedorit, el trăiește mai mult în afara „cercului de viziune al părinților săi, în grija exclusivă a mamei Irina, printre domesticitate".[1] Va deveni în acest fel „micul paria" [2] al familiei, supus de către mama sa unor aspre pedepse corecționale, pentru că se împrietenea cu feciori și fete de țărani și de oameni săraci. Din galeria acestora, „țigănușul" Tănăsică, fiul lăcătușului Matei, se desprinde ca un tovarăș de joacă ingenios și loial, alături de care Vania parcurge perioada de zburdălnicii inocente ale oricărui copil : la scăldat, la cules de ciuperci, la furat de mere sau la strîns ouă de furnici, la bostănărie sau la prisacă. De Ilenuța, nepoata mamei Irina, fetița blondă cu trăsături delicate, mai mare cu un an, îl leagă de asemenea o frățească și calină prietenie, care mai tîrziu se va transforma în sentiment de iubire. De o afectivitate deosebită, excesiv de sensibil, Vania Răutu cu greu se poate împăca cu nedreptățile sociale pe care le vede și le intuiește încă de la acea vîrstă fragedă. „Suferința proprie îl făcuse accesibil pentru durerile altora" [3]. Din această cauză intră în conflict cu mama și cu fratele mai mare, Tosia, copil ipocrit, favorit al Smaragdei Teodorovna. Vania va fi acum martorul tuturor evenimentelor festive care vor avea loc la conacul părintesc sau în familiile boierești din împrejurimi. Căsătoria coanei Anica Mesnicu din Corbeni cu Alexandru Ivanovici Brașevan,

---

[1] C. Stere, *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu*, p. 11.
[2] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 8.
[3] C. Stere, *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu*, p. 12.

la care participă printre alții : lăutarul Lemeș și boierul Ivan Nicolaevici Telega, personaj desprins parcă din Homer sau Rabelais, va fi reținută cu interes de Vania. În special limbajul plin de imprecații din „literatura populară nescrisă“, de un comic echivoc, produce o puternică impresie de uimire asupra copilului precoce. Cînd boierii mai bătrîni voiau să se retragă de la nuntă, Ivan Nicolaevici Telega începea să blesteme : „Cine o pleca să nu mai ajungă pînă la răscrucea din Boroceni, să-i ia vînt caii, să-i sfarme trăsura, să-și rupă picioarele, și, făcîndu-și cruce înaintea icoanei : Doamne sfinte, ascultă pe robul tău : să lași secetă în lanurile celuia care o pleca, să dai boală în vitele lui — că o dată se mărită coana Anica, unde ar mai putea da Dumnezeu un biber ca Alexandru Ivanovici“ [1]. Ajuns la vîrsta de școlarizare, Vania Răutu va fi încredințat preceptorului Saharov, „un tînăr negricios cu fața rotundă și părul foarte creț“ [2], spre a-l pregăti pentru școală. Acesta, intelectual nihilist, „șasezecist“, de tipul lui Bazarov din *Părinți și copii* de Turgheniev, provenit dintr-o familie de mici funcționari care-l cresc cu jertfe, eliminat din școală pentru o poemă satirică, student autodidact, îl educă pe Vania Răutu în spiritul egalității între oameni, al dragostei pentru natură, încercînd „să altoiască pe un trunchi boieresc sentimente omenești“ [3]. „Tonul totdeauna egal, dar rece, atitudinea rezervată a lui Saharov îi inspirau lui Vania un respect unit cu teamă.“ [4] Sub îndrumarea sa realizează progrese îmbucurătoare la învățătură. Intervine însă prima experiență pe cont propriu. Este trimis în curînd la Chișinău, în pensionatul pastorului neamț Faltin, pentru a-și continua învățătura. Aici găsește o atmosferă părintească și dragostea de care fusese lipsit acasă, în special în persoana lui Fräulein Hanța, menajera pastorului, o nouă „mamă“ Irina. Inimă caldă, Vania se împrietenește cu copiii pastorului și cu ceilalți elevi ai acestuia, cîștigînd în același timp și simpatia pro-

---

[1] C. Stere, *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu*, p. 39—40.
[2] *Idem*, p. 46.
[3] *Idem*, p. 51.
[4] *Idem*, p. 48.

fesorilor și a pedagogilor, care îl apreciază pentru istețimea sa. Învață limba germană, limba franceză, își completează cunoștințele literare și științifice. În curînd devine „răsfățatul pensionatului“ [1]. Întors acasă în vacanțele de vară, manifestă primele atitudini poporaniste. Cere tatălui său să-i facă dreptate Mariei Vornicu, văduvă săracă cu mai mulți copii, căreia vechilul vrea să-i ia vaca, și învață carte pe Ilenuța lui Dumitru Moraru, prietena din copilărie. Își va continua apoi studiile la „gimnaziul nobilimii“ din Chișinău. Pus de mama sa sub tutela fratelui mai mare Tosia, cu care stătea în gazdă la Ivanovna Bonin, se simte umilit. Această situație de neprivilegiat, de supus al capriciilor tiranice ale lui Tosia, îl irită, împingîndu-l la acte de răzvrătire, care merg pînă la o încercare de omor. Pierde astfel definitiv dragostea Smaragdei. La liceu, Vania cîștigă în schimb prietenia devotată a colegilor : Sașa Lungu, Ion Prestea, Moise Roitman, Nicolae Pătrașcu. Tot acum o cunoaște pe Tania Lungu, credincioasă prietenă care-l va urma pînă la moarte. Era pe atunci „o fetiță slăbuță și deșirată, care umbla întotdeauna puțin încovoiată, cu pieptul înfundat, nu avea frumos decît ochii căprii vii, care se pierdeau într-o față rotundă de cele mai multe ori inflamată de o erupțiune, cu o gură mare și un nas mai mult lat. Dar temperamentul ei, firea ei veselă și foarte expansivă îi dădeau mult farmec. Și între Vania și ea se legă foarte repede o adevărată prietenie.“ [2] În casa familiei Lungu, Vania Răutu găsește căldură și dragoste. Tot aici face lecturi îndrăznețe și își clarifică multe idei revoluționare, inițiindu-se în marxism. Autorul concentrează un mare număr de personaje în jurul eroului : camarazi și profesori mai mult sau mai puțin îndrăgiți. Asistăm la dese conflicte între elevi și profesori ca temutul latinist Marin Scarnitz, zis Marinca Scîrnăvie, care utiliza insulta și bătaia în relațiile cu clasa, și ca profesorul de limba rusă Andrei Simanschi, înrăit antisemit, poreclit și „cal ideal“ în urma persecuțiilor declanșate împotriva elevului evreu Moise Roitman. Relatarea vieții de liceu

---

[1] C. Stere, *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu*, p. 80.
[2] *Idem*, p. 116.

este un prilej de a critica învățămîntul din acea vreme și metodele antipedagogice folosite în școală de corpul profesoral, care îi trata pe elevi după rang, avere și rasă, deschizînd în felul acesta porți largi arbitrariului și inegalității sociale. Generația lui Vania Răutu se forma însă sub influența ideilor revoluționare și a evenimentelor politice care bîntuiau Rusia țaristă, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Majoritatea elevilor clasei se solidarizau din acest motiv împotriva oricăror acte inumane. Vania Răutu se remarcă în mod special prin inconformism, e în această privință „asul așilor". Se va înrola încă de pe băncile liceului în rîndul tinerimii revoluționare din Chișinău. Este momentul în care începe maturizarea spirituală a adolescentului însetat de cunoaștere, de dreptate și de adevăr. Acum, face lecturi bogate și variate din Darwin, Marx și din alți autori permiși sau interziși de cenzură și de Tosia, a cărui tutelă devine tot mai apăsătoare. Firește, Vania nu se lasă înfrînt. În curînd talentul său poetic se face remarcat. Spirit generos, Vania redactează cu entuziasm compunerile Taniei Lungu, care se bucură de un mare succes. Într-o zi de toamnă, încîntat de frumusețea tainică a naturii, scrie o poezie : *Toamna la Năpădeni*, pe care o citește în cenaclul din casa Lungu, publicînd-o apoi într-un număr al *Foișorului*. În urma acestui eveniment este declarat „Pușkin" al Chișinăului. La puțină vreme după incidentul cu Tosia, Vania află cu tristețe că fratele său murise înecat. Este prima moarte trăită de adolescentul Răutu. Ea va lăsa o umbră de remușcare și de iubire neîmplinită în sufletul lui curat. Imaginea mamei îndoliate supusă nemiloasei încercări îl va urmări multă vreme. Ar fi fost atunci un moment în care Vania să-și împlinească impulsul de a se apropia de mama sa. Nu s-a întîmplat așa. Răceala Smaragdei l-a paralizat. Evenimentul tragic al dispariției fratelui său a contribuit cu toate acestea la maturizarea lui sufletească. Copilăria lui Vania se încheiase.

Partea a treia a romanului, intitulată *Inițierea*, cuprinde o altă perioadă importantă din formația eroului : intrarea lui în mișcarea revoluționară, în lupta con-

spirativă a organizațiilor socialiste și a cercurilor nihiliste. Permanent, Ion Răutu este preocupat să găsească o cale proprie, eficientă, în vederea înlăturării nedreptăților sociale. La îndemnul neuitatului său pedagog Saharov, ia legătura cu un fost deportat politic, ziaristul Manin, corespondent al *Foișorului,* zis și Dracul arab (Bess-arab). Locuitor al mahalalei românești Broscărie, boemul Manin era „un om cu un cap enorm pentru un trup prea scurt, cu o față palidă, fără un pic de sînge, ca o mască galbenă în mijlocul părului cărunt al capului și al bărbii, prin care străbăteau ochi negri, neliniștiți, cu o expresie de iritație și mortală oboseală“ [1]. Înfățișarea lui însă nu-l sperie pe Vania. Acest „naufragiat al șasezeciștilor“ [2], generație de intelectuali din decada a șaptea a veacului trecut, deși prins de viciul beției ca alți mulți intelectuali nerealizați, reprezenta un tip „cinic și paradoxal“ de „geniu pustiu de specie rusă“, „nihilist de pitorească înfățișare“ [3]. În casa lui, Ion Răutu va veni pentru prima dată în contact cu marile curente de idei din sînul inteligheției, va cunoaște celebrele *Scrisori istorice* ale lui P. Lavrov (Mirtov), care vor lumina „toată problema morală a vieții sale“ [4]. Află din ele despre „datoria enormă ce apasă asupra intelectualilor față de masele muncitoare, grație cărora au ajuns la situația lor privilegiată“ [5]. Așadar, Vania se formează în spirit narodnicist. Manin „campionul nihilismului“, îi insuflă sentimente poporaniste. Încearcă la rîndul său să difuzeze ideea „datoriei“ față de popor, printre colegii de liceu. În urma războiului ruso-turc, agitația revoluționară pătrunde tot mai adînc în conștiința maselor populare. Vania Răutu va ieși în curînd din cadrul strict al discuțiilor prietenești, trecînd la acțiuni revoluționare. O înrîurire puternică asupra lui o vor avea „seminariștii“, viitorii intelectuali ai satelor moldovenești, și „odesiții“, tineri revoluționari din Odesa, organizați în cercuri de autoinstrucție con-

---

[1] C. Stere, *Vania Răutu,* p. 164.
[2] *Idem,* p. 167.
[3] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri,* 5, p. 11.
[4] C. Stere, *Vania Răutu,* p. 172.
[5] *Idem,* p. 173.

duse de Vera Nicolaevna Marmarov, cu numele conspirativ de tovarăşa Undina. Aici, Ion Răutu, sub porecla de Pimperlic, pe care i-o dăduse în copilărie „mama“ Irina, învaţă legile conspiraţiei, datorită cărora reuşeşte să stabilească legătura între tinerii din Odesa şi cei din Chişinău. La numai 14 ani, el se socoteşte „luptător înregimentat în marea oaste a Revoluţiei mondiale“ [1], devine membru al partidului „Narodnaia Volia“ şi în această calitate transportă cărţi şi broşuri ilegale pentru cercurile de autoinstrucţie. În puţinul timp liber care-i rămîne se mai ocupă de educaţia şi iniţierea fratelui său mai mic Costea, ajuns elev de liceu, încercînd să şi-l apropie. Vania e acum un tînăr de vîrsta nubilă, tulburat de primele chemări ale erosului. Simpla atingere a planturoasei sale mătuşi Natalia Chirilovna în timpul unui dans este suficientă pentru a-i aprinde simţurile de care se simte profund ruşinat. Întors în vacanţa de vară acasă, se va simţi copleşit de primii fiori ai dragostei în faţa Ilenuţei, prietena din copilărie, care devenise o fată frumoasă, „foarte crescută, cu liniile formate, sprintenă ca o lamă de oţel, cu coroana de păr blond îmbrobodită în jurul capului“[2]. La rugămintea ei şi a celorlalţi ţărani din sat, intervine pe lîngă Iorgu Răutu să le permită sătenilor să pescuiască în iaz după vechiul obicei. Un puternic conflict care culminează cu blestemul mamei îl determină pe Vania să părăsească casa părintească şi satul natal. Întors la Chişinău, se adăposteşte în locuinţa evreicei Sarah Blumberg, al cărui fiu, Isac, făcea parte din cercurile de autoinstrucţie. Aici organizează împreună cu ceilalţi tovarăşi un falanster, o „comună“ „în miniatură“[3], alcătuită pe principiul „comunităţii bunurilor“. Principalii ei membri erau : Vania Răutu, familia Blumberg, Avram Zalkind talmudistul, Sereja Bilii, Petea Stan şi Tania Lungu, seminaristul Vasile Giurilă şi elevul de liceu Boris Hofman, surorile Ghitiş şi alţi entuziaşti. Ion Răutu se ocupă în mod serios de studierea *Capitalului*, proiectînd să rezume pe înţelesul tuturor

---

[1] C. Stere, *Vania Răutu*, p. 193.
[2] *Idem*, p. 221.
[3] Pompiliu Constantinescu, *Srieri*, 5, p. 10.

cercuiştilor „această evanghelie a socialismului" scrisă de Marx. În curînd comuna din casa familiei Blumberg ajunge „centrul de gravitaţie al întregii elite intelectuale din şcolile Chişinăului" [1]. „În atmosfera de frăţie şi prietenie dintre membrii comunei, interesele intelectuale şi literare se întreţeseau cu „propaganda revoluţionară" — deocamdată, bineînţeles, mai mult în mediul şcolar : studii şi cetiri în comun, conferinţe şi discuţiuni, dar şi cîntece „revoluţionare", excursii, teatre şi concerte [2]. Deviza era „lupta pentru libertate şi dreptate"[3], pe care, împreună cu alte proclamaţii, comunarzii o răspîndeau în sute de exemplare în cartierele oraşului. Atentatul împotriva ţarului Alexandru al III-lea, precum şi încercarea de revoluţie de la 1 martie 1881 au declanşat însă o sălbatică represiune împotriva membrilor partidului. „Norodnaia Volia" şi a cercuiştilor. Arestări în masă, deportări şi execuţii capitale transformă Rusia într-un lagăr al osîndiţilor. Dîndu-şi seama de marele pericol în care se afla fiul său, Iorgu Răutu reuşeşte cu ajutorul Nataliei Chirilovna să-l mute pe Vania din focarul revoluţionar al casei Blumberg, într-o garsonieră „înzestrată cu tot confortul dorit"[4]. În ciuda temerilor părinteşti, va rămîne în continuare membru al comunei, transformînd noua sa locuinţă într-o „gazdă conspirativă". De la comitetul revoluţionar din Odesa primeşte chiar însărcinarea de a transporta broşuri de propagandă socialistă la Harcov. Întors la Odesa încearcă să restabilească legătura cu tovarăşa Verocica, alias Undina, care urmărită de poliţie se ascundea. Reuşeşte totuşi s-o găsească şi să-şi recîştige echilibrul zdruncinat de vijelia ultimelor evenimente. O iubire platonică va încălzi sufletele lor în decorul îngheţat al oraşului din faţa mării. La insistenţele mătuşii Natalia, care dusese toate tratativele pentru a-l împăca cu mama sa, revine la Năpădeni. Le revede cu dragoste şi nostalgie pe „mama" Irina şi pe Ilenuţa, în faţa căreia trăieşte din nou acel sentiment neînţeles care-i înfiorase

---

[1] C. Stere, *Vania Răutu*, p. 240.
[2] *Idem*, p. 241.
[3] *Idem*, p. 249.
[4] *Idem*, p. 265.

ființa. E „izbit de frumusețea nouă a acestui chip fecio-relnic, plin de viață, de silueta ei cu linii armonioase și aproape mistice în sveltețea lor eteree“ [1], e fermecat de „miresmele de grîu copt și de busuioc, pe care le respira torsul ei nestăpînit de cămașa albă“ [2]. Ilenuța i se dăruie în mijlocul naturii, lăsînd în sufletul lui Vania amintirea unui „basm fermecat plin de pasiune și duioșie, de extaz și poezie, în afară de realitate, în afară de cursul vremii...“ [3]. Autorul e un remarcabil interpret al stărilor expansive, de „miraj“ sau de „vis ireal“ [4]. Revenit la Odesa, după această poveste de dragoste, Vania Răutu se angajează din nou în mișcarea revoluționară, transportînd cu mari riscuri cărți interzise în sud-vestul Rusiei și intrînd în legătură directă cu membrii din conducerea partidului „Narodnaia Volia“. Concomitent cu aceste acțiuni, își dă și examenul de maturitate la Chișinău. Stere critică cu această ocazie și alte aspecte ale învățămîntului țarist. Din cauza exigenței sadice a profesorilor, „nici un examen de maturitate nu putea fi dat cinstit. Din an în an temele trimise de la centru în plicuri închise, au fost cumpărate — după normele absolutismului țarist, moderat prin bacșișuri —, cunoscute de elevi înaintea profesorului“ [5]. După absolvirea liceului, Vania se înscrie ca student la Universitatea din Odesa. Aici află de arestarea unor fruntași ai partidului. Prietenia Undinei îi este tot mai necesară. Alături de fanatica revoluționară pătrunde în toate cercurile Odesei, participă cu înflăcărare la discuțiile contradictorii dintre social-revoluționari, reprezentanți ai proletariatului industrial, și social-democrați, apărători ai țărănimii. Contactul cu „inteligheнția rusă“ are o importanță covîrșitoare în sedimentarea concepțiilor sale poporaniste. Pe tema revoluției, se remarcă mai ales ca orator înzestrat, stăpînit de patosul argumentărilor. Într-o noapte „scăldată în lumina lunii pline“ află povestea impresionantă a Undinei, fiică de general

[1] C. Stere, *Vania Răutu*, p. 284.
[2] *Idem*, p. 286.
[3] *Idem*, p. 288.
[4] *Idem*, p. 289.
[5] *Idem*, p. 298.

ţarist, fost călău al crudului ţar Ivan cel Groaznic. Trecutul de zbir al tatălui ei o determinase pe Vera Nicolaevna să-şi părăsească familia şi palatul din Petrograd şi să se dedice luptei revoluţionare. „Un revoluţionar, îi spune ea lui Răutu, trebuie să fie întotdeauna gata pentru sacrificiul suprem. Nu-i poate fi tolerată fericirea personală, nici dragostea şi poezia — nu numai pentru el, ca să nu-i fie jertfa îngreunată, dar pentru ca să fie cruţate şi suferinţele altora.“ [1] La puţină vreme află cu consternare că Verocica a fost arestată. Evenimentele se precipită. Începe şi odiseea lui Vania, pus sub urmărire de poliţia ţaristă. Îşi schimbă identitatea, se deghizează în calfă de meseriaş şi, astfel îmbrăcat, călătoreşte cu trenul, pe jos şi cu căruţa, pînă la Năpădeni, la „mama“ Irina. În căruţa lui Vasile Corbea, soţul Ilenei, ajunge după trei zile la Chişinău, de unde voia să emigreze în Elveţia, dar este arestat la Moise Roitman în casă şi aruncat „în gaura neagră, fără fund“, ca „un abis glacial“, a închisorii.

Copilăria şi adolescenţa lui Vania Răutu este un roman în paginile căruia eroul parcurge o existenţă afară din comun. Vania Răutu, *alter-ego*-ul autorului, apare întîi ca un copil extrem de impresionabil, introvertit, dar care totodată ştie să observe viaţa şi oamenii din jur. Pe măsură ce se apropie de adolescenţă, resimte acut crizele specifice acestei perioade. Viaţa lui sufletească devine extrem de intensă, sentimentul personalităţii se relevă tot mai puternic. Nu se poate acomoda cu cadrul îngust care i se impune, nici cu nedreptăţile care-l înconjoară. Amorul propriu rănit, lipsa de afecţiune maternă şi puterea imaginaţiei provoacă în sufletul său o furtună de sentimente contradictorii, încercate de îndoieli asupra propriei fiinţe, care culminează însă cu un protest energic împotriva tiraniei. De fiecare dată se regăseşte fortificat şi încrezător în progresul umanităţii. Vania Răutu seamănă mult cu personajul lui Tolstoi, Nicolenka Irteniev din *Copilăria*. Meditaţiile şi lupta continuă îi ascut spiritul de autoanaliză şi-l fac să năzu-

---

[1] C. Stere, *Vania Răutu*, p. 319.

iască spre un ideal moral. Din acest punct de vedere, *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu* este un roman de tip tolstoian. Personajele feminine sînt și ele prezentate în spirit tolstoian. Dacă Smaragda Teodorovna nu mai apare decît accidental, celelalte femei sînt înfățișate de autor în toată complexitatea firii lor. Ele trăiesc, iubesc și se dăruiesc intens unui ideal. Stere tinde să analizeze conduita omului în lumina unor norme etice. El zugrăvește cu multă căldură și simpatie pe oamenii simpli din popor, care se remarcă prin bogăția lor sufletească, în special pe „mama" Irina și Ilenuța, cărora le consacră pagini memorabile. Atunci cînd scrie despre reprezentanții „înaltei societăți", nu se sfiește să le arate goliciunea morală și să-i judece pentru nepăsarea și egoismul lor. C. Stere creează în Vania Răutu un personaj viu, lucid, romantic, înclinat spre opinii categorice și activitate energică, gata de sacrificii în numele unui ideal superior. Lumea sufletească a acestui tînăr cu simțul demnității este complexă și plină de contradicții. Vania se afirmă ca exponent al revoltei împotriva jugului social și „al reîntoarcerii la un instinct mai sigur de omenie" [1]. În prezentarea evenimentelor, autorul dovedește o puternică capacitate de obiectivare, detașîndu-se de viața personajelor sale și a eroului Vania, deși romanul are un vizibil caracter autobiografic. Stilul este mai sobru, simplu, uneori retoric sau naturalist ; portretele, descrierile și dialogul confirmă încă o dată talentul prozatorului. „Pentru o experiență sufletească și istorică așa de întinsă, scrie G. Călinescu, C. Stere a ales singurul stil potrivit : alergarea călare, în tropot, pe drumul neted al observației și meditației clare, poposind cu ochiri scurte asupra cîmpurilor de acțiune, biciuind cu analiză subtilitățile și oprind în frîu, cu spume, fraza, în fața scenelor primordiale. Nici pedanterie verbală, nici descripție abuzivă, nici lirism inoportun : o aparentă rezervă de proces-verbal subțiată de inteligența și latența subtilității psihologice, sub care se ascunde însă un rar

---

[1] G. Călinescu, ***Adevărul literar și artistic***, II, seria a II-a, nr. 585, 21 februarie 1932.

simţ de nuanţe şi de ritmică a gîndirii ce relevă un artist desăvîrşit."[1]

Al treilea volum, intitulat *Lutul*, este un roman de tip analitic, o dramatică monografie spirituală a eroului Vania Răutu, angajat într-o existenţă al cărei sens nu-l va stăpîni niciodată în întregime. Opoziţia dintre voinţă şi destin se relevă ca o caracteristică esenţială a cărţii, generînd reacţii, elanuri, izbucniri şi nelinişti surprinse de autor în viaţa psihologică a personajului principal. Se poate spune că *Lutul* e un roman tragic, un roman al condiţiei umane pe linia romanului dostoievskian *Amintiri din casa morţilor*, relatare a vieţii deţinuţilor politici, bazată pe un imens material de fapte trăite şi reconstituite de scriitor. Ca şi Dostoievski, Stere susţine că izvorul inspiraţiei e viaţa şi, pornind de aici, el scrie un roman al suferinţei omeneşti, îmbogăţind acea literatură a închisorilor, cultivată, în afară de Dostoievski, V. Hugo, Dickens, Gorki, Cehov, mai ales de Silvio Pellico în *Le mie prigoni*. *Lutul* şi *Amintiri din casa morţilor* sînt opere literare cu izvor comun : suferinţele pe care le-au îndurat cei doi scriitori în închisoare şi în Siberia ca deţinuţi şi deportaţi politici. (Victimă a absolutismului ţarist ca şi Stere, Dostoievski a fost condamnat la patru ani de muncă silnică la Omsc, apoi încadrat cu forţa într-un batalion de infanterie din Siberia.)

Cu *Lutul* începe odiseea revoluţionarului Vania Răutu, arestat de poliţia ţaristă pentru difuzare de literatură clandestină, romanul experienţei aspre a regimului penitenciar. Intrat „sub călcîiul de fier" al închisorii din Chişinău, Ion Răutu împărtăşeşte drama comună a tuturor intelectualilor angajaţi în lupta împotriva ţarismului, cunoaşte cruzimea temnicerilor, tirania funcţionarilor şi modul subuman de viaţă pretins educativ, din acest univers. Pentru început, ca fiu de nobil, i se oferă condiţii mai bune ca ale tovarăşilor săi de suferinţă şi i se permite chiar libertatea, dacă-şi va recunoaşte „vina"

---

[1] G. Călinescu, ***Adevărul literar şi artistic***, **10, seria a II-a, nr. 585, 21 februarie 1932.**

şi va încerca s-o ispăşească trădînd ideile revoluţionare. Reprezentantului oficial al provinciei sale, Ştefan Gheorghevici Cazara, însărcinat să salveze onoarea nobilimii şi să obţină medierea conflictului, Vania îi răspunde: „Noi nu ne putem înţelege. Stăm pe laturi opuse ale baricadei. Onoarea nobilimii? Dar mi-e ruşine să fac parte din această clasă de exploatatori şi de slugi ale marelui spînzurător. Nobilimea, ca toţi stîlpii acestei clase ticăloase, este condamnată la pieire. Şi sînt mîndru să contribui la dărîmarea ei în măsura puterilor mele..."[1] Încuiat în celulă, Vania se simte mîndru şi înălţat de eroismul atitudinii sale. În aşteptarea interogatoriului, deţinutul nr. 17 începe să se familiarizeze cu „telegrafia de închisoare". Va stabili legături atît cu exteriorul, prin Tania şi prin „relaţiile ei", cît şi cu ceilalţi deţinuţi. De la prietena sa află că toţi cei bănuiţi de activitate revoluţionară fuseseră daţi afară din şcoli sau arestaţi, iar unii dintre cercuiştii eliberaţi ajunseseră fără să-şi dea seama un adevărat pericol pentru ceilalţi tovarăşi. Prin supravegherea lor permanentă, poliţia spera să depisteze şi alte fire ale „complotului".

Interogat de căpitanul de jandarmi Paciewici, Ion Răutu va răspunde cu mîndrie intransigentă: „Sîntem adversari. Eu sînt în slujba revoluţiei pentru drepturile poporului — dumneata eşti dintre slugile ţarului. Nu vorbim aceeaşi limbă, şi orice discuţie e inutilă."[2] Permutat la faimoasa cazarmă „Numărul cinci" din Odesa, închisoare specială pentru deţinuţii politici, celebră în toată Rusia, va da peste condiţii mult mai grele decît în penitenciarul din Chişinău şi pentru prima oară, între zidurile leproase ale celulei numărul 8 se va simţi „în afară de timp şi spaţiu", cu desăvîrşire singur pe lume, ca „un punct pierdut în spaţiul nemărginit". Răutu încearcă să vină în contact cu vecinii de celulă prin „telegrafia de ciocănituri". Astfel face cunoştinţă cu tovarăşa Fany Perlov din celula numărul 9, datorită căreia viaţa de închisoare capătă o notă romantică. Mutată peste puţin timp la

[1] C. Stere, *Lutul*, p. 16—17.
[2] *Idem*, p. 28.

închisoarea centrală, Fany va lăsa un gol în urma ei. Existența lui va fi înseninată însă de alt eveniment. Sub vălul misterioasei „logodnice", Tania îl urmează cu devoțiune la Odesa pentru a se îngriji de aprovizionarea nepreţuitului ei prieten. Aşa intră Vania în posesia unei mine de creion, înfiptă „cu iscusinţă" într-un superb măr domnesc. Începînd de aici, acţiunea romanului se împleteşte cu fragmente din jurnalul lui Vania Răutu, pe care autorul le intercalează în text pentru a completa nemijlocit fizionomia intelectuală a eroului. Din punctul de vedere al construcţiei, *Lutul* devine un roman în roman, o operă de tip gidian, în care, în mod obiectiv, Constantin Stere transcrie jurnalul găsit, pentru ca, în capitole diferite de el, să reia firul povestirii şi al comentariilor eseistice. Se creează în felul acesta un grupaj original de secvenţe-colaj, iar autorul se dedublează în actor şi martor. Din jurnal aflăm că Vania a fost mutat în celula numărul 9, în locul prietenei necunoscute Fany Perlov. Aici încearcă să reconstituie „vreo urmă, vreo impresie a vieţii sale" [1]. Strînge o şuviţă de păr roşu, din firele găsite pe jos; de asemenea reuşeşte să găurească cu oţet scutul metalic din faţa geamului, în aşa fel încît îşi creează un cîmp vizual în curtea cazărmii şi se gîndeşte tot mai mult la misterioasa „logodnică". În noaptea Anului nou este martorul unei manifestaţii de revoltă, în urma căreia Andrei Rechinul, care lovise cu o ştangă de fier ruptă din pat pe unul din supraveghetori, e deferit Curţii marţiale pentru omor şi condamnat la moarte prin spînzurătoare. Vestea îl tulbură profund pe Vania, care trăieşte o adevărată dramă sufletească. Însemnările lui se întrerup aici. Evenimentele următoare vor fi prezentate obiectiv de autor. De fapt, paginile jurnalului apar ca nişte notaţii inedite, cu bogate semnificaţii sufleteşti. Din povestirea autorului aflăm că Vania va stabili în sfîrşit cu uimire identitatea logodnicei sale în persoana dovotatei Tania Lungu, care îl urmase în ciuda tuturor adversităţilor la Odesa şi obţinuse de la guvernator chiar dreptul de a-l vizita. Între-

[1] C. Stere, *Lutul*, p. 59.

vederile cu ea, cît și vecinătatea noilor tovarăși de închisoare, Artamon Danilov și Grișa Goncev, îl vor scoate din apatia în care căzuse după executarea lui Andrei Rechinul. În acest spațiu închis, prin intermediul conversațiilor telegrafice, se înfiripează din nou alte planuri de viitor. Deținuții reușesc să obțină ajutorul supraveghetorului Hans Wagner, pe care îl transformă în agent de legătură. „Acesta a fost punctul de plecare al organizării comunicațiilor prin paznicii închisorilor politice, mai cu seamă prin tinerii jandarmi, care a nimicit cu desăvîrșire vechea izolare a arestaților“ [1] și a întărit lupta împotriva țarismului. Din afară veneau însă vești triste. Partidul „Narodnaia Volia“ suferise mari pierderi. Undina fusese condamnată la moarte, pedeapsa comutîndu-i-se apoi în muncă silnică pe viață. Sufletul lui Vania este cuprins de o amară îndoială. Prin fața ochilor săi, în pagini de o veritabilă poezie, autorul proiectează imagini din copilărie și adolescență. Chipul Ilenuței și al Undinei îl obsedează. „Lutul“ omenesc îl apasă. Prezența Taniei la întrevederile aprobate de guvernator sînt o rază de soare în întuneric. Ea îl ajută să-și regăsească echilibrul pierdut. Discreția cu care se jertfește, cochetăria cu care își tăinuiește iubirea fac din Tania un personaj de valoare morală certă. Cu un instinct psihologic nebănuit, Tania încerca să atingă coardele sensibile ale sufletului lui Vania. [2] Ea însemna legătura cu viața, cu libertatea, cu evenimentele din afară. Vizita bunului și candidului său părinte îi evocă imaginea satului natal. Cîteva fraze stîngace, dar emoționante, înfățișează întreaga comoară a marelui său suflet : „Iată, băiete, am venit, începu Iorgu Răutu tulburat... am venit... Mama n-a putut... Mașa e la institut la Kiev... Apoi acuma e lucru pentru păpușoaie... Grîul a ieșit foarte bine din iarnă... Tu, cum mai mergi cu sănătatea ?“ Discursul revine aproape stereotip : „Măi băiete, măi băiete, mama te iubește dar nu poate veni... Mașa e la institut la Kiev, va trebui să meargă acolo... Apoi aratul... etc.“ Pentru ca în cele din urmă să-i pună întreba-

---

[1] C. Stere, *Lutul*, p. 103.
[2] *Idem*, p. 108.

rea care-l obseda : „Măi băiete, te-o fi prins cu adevărat în pat cu două jidance? Măcar să fi fost una, dar două !... Măi băiete, am fost și eu pe vremea mea varvar, zmău... dar două !..." [1] Ștergarul trimis de Ilenuța, în a cărui broderie tînăra fată țesuse dragostea lor din mijlocul naturii, înseamnă pentru Vania un simbol al dorului de țară. Zbuciumul său sufletesc se întrupează tot mai mult de acum înainte în două icoane : Undina și Ilenuța. „Ilenuța simboliza primordiala putere vitală, dorul de viață, de fericire, setea de dragoste, triumful instinctului de conservare, nostalgia după liniște, după echilibru, după împăciuire cu mediul în care s-a născut. Dar Undina ? Chemarea conștiinței, ridicarea forțelor morale răzvrătite, setea de lumină, afirmarea voinței, a individualității proprii, chiar în război cu lumea întreagă. Și totuși straniu în viziunea lui, aceste două icoane feminine, atît de perfecte, se contopeau." [2] În schimb Tania e misterioasă : „Ce reprezintă ea cu figura ei atît de puțin romantică, silueta ei băiețoasă și neformată, cu linii neprecise, fața rotundă, gura mare, nasul diform, obrajii adesea inflamați ? Ce radiază ochii ei în care scînteia totdeauna atîta voie bună ? Ce răsună în vocea ei insinuantă, cu tot timbrul ei nazal ?" [3] Ea „nu îi cere nimic, nu-i pune nici o problemă — se jertfește..." [4], ea e întruchiparea prieteniei adevărate și a spiritului de sacrificiu. Cu astfel de caracterizări nu lipsite de o anume naivitate, romancierul schițează interesante portrete de femei. Jurnalul lui Vania Răutu înaintează retrospectiv, oferind tot mai mult senzația de spațiu și timp regăsit. Sensurile existențiale ale romanului se multiplică. Intervalele consacrate meditației și subconversației se înmulțesc. *Lutul,* în spiritul unui roman modern, cuprinde numeroase monolguri interioare și pagini de eseu străbătute de acea înclinație a eroului și a autorului spre descifrarea marilor întrebări, spre dezvoltarea viziunii filozofice și etice. Vania Răutu se zbate între sens și non-

---

[1] C. Stere, *Lutul,* p. 116—117.
[2] *Idem,* p. 122—123.
[3] *Idem,* p. 135.
[4] *Idem,* p. 123.

sens, își pune probleme asupra legilor care guvernează viața. Aici, în închisoare, între îndoieli și nădejdi, adolescentul va deveni un adevărat bărbat, își va disciplina întreaga personalitate, se va căli. Temnița, veritabilă școală a vieții, va grăbi procesul de maturizare. Dar Vania este un erou romantic. Decalajul între ideal și realitate îl determină să trăiască și să simtă intens, să se revolte împotriva imperfecțiunii. În închisoare, izolat de semenii lui, el găsește o oază în lectură; citește mult, își ascute spiritul critic, „își autoanalizează temperamentul alcătuit din vitalitate ereditară și subtilitate civilizată“ [1]. Puterea interioară de adaptare îl salvează de la moartea spirituală, îl ajută să-și consolideze individualitatea, să fie conștient de valoarea sa și să-și stăpînească pornirile instinctuale. „Aspirațiunile mele mă chinuiesc, scrie Vania, nu pot renunța la iluzia superiorității morale și intelectuale pe care ele mi-o dau. Dar mă voi putea ridica, fără să-mi rup rădăcinile care mă leagă de această țărînă moldovenească?“ [2] Întrebări chinuitoare îi sporesc sensibilitatea, dar îi întăresc în același timp și încrederea în luptă. „Să-mi accept destinul, să iau viața cum este dată, cu smerenie, fără răzvrătire?...“ [3] Singura cale pe care Ion Răutu o consideră eficace este acțiunea. Lozinca sa se materializează în dictonul „vis generatrix naturae“. Permutarea la închisoarea Centrală este prevestitoare de noi schimbări. Își găsește aici foștii tovarăși de luptă și detenție: Grișa și Polia Goncev, Moise Roitman, Vasile Giurilă, Ion Prestea, Isac Blumberg și Fany Perlov, gata de a-și executa pedepsele exemplare. După doi ani de închisoare, i se comunică în sfîrșit decizia departamentului: deportarea în Siberia, în mijlocul unei „naturi crunte“ și „primitive“. Pentru a fi alături de el în momentele grele, Tania Lungu îi propune o căsătorie „fictivă“, „mijloc curent în Rusia de a aplana diferite dificultăți izvorîte din legea pașapoartelor“ [4]. Ceremonia a fost oficiată în

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 12.
[2] C. Stere, *op. cit.*, p. 178.
[3] C. Stere, *Lutul*, p. 179.
[4] *Idem*, p. 182.

capela închisorii în prezența celor doi nuni, Natalița și soțul ei Serghei Varnavin, a lui Iorgu Răutu, a Caterinei Lungu, mama Taniei și a paznicilor înarmați de la ușă. Apariția Nataliei Varnavin în „guzgănăria" în care era închis Vania pentru a pune la punct cu oficialitățile închisorii detaliile ceremonialului de căsătorie, „fermitatea ei cuceritoare și grația cu care răstoarnă toate obiecțiile și topește toate sloiurile"[1] denotă cu prisosință calitățile regizorale ale autorului. Cu un dezvoltat simț al trăirilor interioare, Constantin Stere prezintă starea sufletească a mirilor și a participanților: „Natalița încerca să învioreze asistența... Iorgu Răutu, sumbru, ofta și numai din cînd în cînd, în uitare de sine, ținea isonul vocii răgușite a dascălului, cu veșnica-i notă de bas profund: O-o-o-n-n-n... Ecaterina Matveevna, tăcută ca întotdeauna, dar mai palidă ca de obicei, plîngea înfundat în batista ei... Mirele, Ion Răutu, părea că nu crede în realitatea acestei scene. Și aruncînd din cînd în cînd cîte o privire intimidată spre Tania, mireasă, parcă se aștepta în fiecare moment să fie trezit din somn. Numai Tania simțea toată gravitatea și înțelesul solemn al momentului. Liniștită și hotărîtă, ea era pătrunsă de conștiința misiunii ce-și lua, și răspunsul ei la întrebarea preotului, da! — parcă vibra de o sonoritate neobișnuită pentru glasul ei."[2]

Condamnat la deportare, Vania Răutu pornește „spre alte zări". „Pohodul" siberian, în tovărășia celorlalți deportați foști prieteni de luptă și de suferință, constituie o nouă și profundă experiență pentru erou. În vagonul-penitenciar cu destinația Moscova, o cunoaște pe Fany Perlov, fata cu părul roșu, pe care o îmbărbătează și o protejează, dovedind discreție și delicatețe sufletească. Bucla de aur din părul ei, adunată cu atîta trudă de pe podelele celulei numărul cinci, îi apropie intens pe cei doi prigoniți ai soartei. În drum spre vestita închisoare Centrală din cartierul Butîrchi, este impresionat de simpatia oamenilor din popor față de convoiul deportaților politici. Moscova-Butîrchi, simbol al Rusiei

[1] Perpessicius, *Mențiuni critice*, vol. V, 1946, p. 55.
[2] C. Stere, *Lutul*, p. 236.

ţariste, adevărată închisoare a popoarelor, ascundea între zidurile ei deţinuţi de nenumărate naţionalităţi : polonezi, ucraineni, români, evrei, suedezi, georgieni etc., toţi reprezentanţi ai luptei comune împotriva ţarismului, condamnaţi la un aspru exil în Siberia. De la Moscova, deportaţii sînt transportaţi cu trenul, în condiţii mizere, pînă la Nijnîi-Novgorod, pe malul Volgăi, de unde urmau să fie duşi pînă la Perm cu barjaua, „enorm vas destinat pentru transporturi penitenciare, cu puntea superioară anume îngrădită de un des grilaj de fier“ [1]. Este un excelent prilej pentru autor de a prezenta cititorului portrete şi biografii ale celor proscrişi, noi personaje feminine care captează atenţia lui Vania, starea de spirit a deportaţilor. În sufletul acestora pulsează acea scînteie nobilă care face din fiecare un erou. Un personaj deosebit de important care se profilează în toată măreţia şi vigoarea lui este masa de oameni, acest popor înrobit, dar în care viaţa inundă cu toată forţa elementelor naturii. Într-un singur glas, deţinuţii intonează cîntecele răzvrătirii. Cîntecul „măicuţii Volga, în modulările lui măreţe atotdominatoare“, îi relevă lui Vania toată măreţia şi puterea falnicului popor rus, angajat într-o luptă aprigă şi necruţătoare împotriva absolutismului ţarist, înflăcărat de „credinţa în triumful apropiat al revoluţiei“ [2]. Pe barja se aprind discuţii furtunoase pe teme revoluţionare. La întrebarea pusă de Costea Fomin : „Ce avem să facem cu ţarul ?“, caucazinaul Ceavcehidze propune o soluţie plină de pitoresc şi de haz în ciuda asprimii : „Eu, eu ştiu ce aş face ! exclamă entuziast acesta. L-aş pune într-o cuşcă de fier, şi, de jur împrejur, la un metru, ca să nu poată ajunge, aş pune o masă încărcată cu tot felul de mîncăruri delicate, cu vinuri, fructe, la care să stea femei frumoase, goale, în postùri lascive... şi pe el l-aş hrăni numai cu sare şi excitante.“ Completarea lui Costea Fomin va exprima mai profund ura înmagazinată de veacuri întregi împotriva ţarului şi dorul de răzbunare al poporului, asemănător cu al haiducilor din baladele

---

[1] C. Stere, *Lutul*, p. 274.
[2] *Idem*, p. 287.

populare, care jupoaie de vii pe exploatatori. „Asta nu-i ajunge ! Eu aş lua un cui lung-lung şi ascuţit, şi un mic ciocănel, şi i-aş pune cuiul pe ţeastă, şi cu ciocănelul încet, cioc-cioc, cioc-cioc, cioc-cioc, ca să-i intre tiptil şi tiptil în creier.“ [1] La protestele lui Vania împotriva cruzimii, Artamon Danilov dă o replică zdrobitoare : „Tovarăşe Răutu ! Dumneata ai văzut vreodată pe un om spînzurat, pe un frate, pe iubita scoasă din ştreang, aruncată în şanţ... Ai văzut ? Dacă ai fi văzut, nu cruţai aceste împroşcări de sirop sentimental.“ [2]

Maria Culiceeva, cu ochi de un albastru intens, strălucitor, mamă a unui copil de zece luni, Sonia Aniutina, „o fetiţă fragedă de cincisprezece ani“, „martiră şi eroină a revoluţiei“, Aglaia Peşehonova, „o siluetă zveltă, îndoliată“, soţie de condamnat la muncă silnică pe viaţă, baroneasa Ingelstrohm, şi soţia deportatului Polejniev, „matroană masivă“, cu suflet echilibrat, sporesc galeria barjalei. Stere nu se limitează la o descriere obiectivă a evenimentelor trăite în închisoare şi în timpul convoiului pornit spre Siberia, ci face permanent aprecieri personale, subiective, asupra semnificaţiei lor, declarîndu-se alături de eroii săi un adversar convins al ţarismului. Autorul zugrăveşte dialectica sentimentelor şi a gîndurilor. El este preocupat nu numai de aspectul exterior al existenţei celor condamnaţi, ci în special de modul de comportare al oamenilor în condiţii atît de vitrege, de caracterul pe care-l manifestă în lupta cu viaţa. Dacă în primele două volume portretele sînt mai mult statice şi de exterior, în *Lutul* ele capătă mobilitate şi expresivitate. Pe linia scrierilor lui Dostoievski, oamenii nu mai sînt animaţi şi stăpîniţi de un singur sentiment, sau de o singură pasiune. Ei vor să cunoască adevărul şi misterul acestui „lut“ omenesc, roiesc în întuneric şi au voluptatea durerii, dar cred într-un ţel şi în înnobilarea lor şi a umanităţii prin jertfa pe care o aduc în numele drepturilor fundamentale ale omului. Stere reuşeşte să descopere astfel bogăţia şi tragismul ascunse în adîncimile sufletului omenesc. Puterea sa de

---

[1] C. Stere, *Lutul*, p. 288.
[2] *Idem*, p. 289.

sugestie însuflețește parcă acest „lut“ din care se înalță și cresc, sub ochii cititorului, personajele sale. Dealtfel, tema de predilecție a lui Vania Răutu e tema „lutului“, care domină sufletul, este tirania efemerului și a temporalului care oxidează precipitatul omenesc.

Ajunși la Perm, în capitala Uralului, deținuții sînt debarcați și instalați în două vagoane cu destinația Tiumen. La Ecaterinburg trec „hotarul“ „spre celălalt tărîm“, și intră pe teritoriul Siberiei, cu inima strînsă de teamă. În centrala din Tiumen, „adevărat sorb de mlaștină“, Vania Răutu face cunoștință cu fauna și „promiscuitatea abjectă“, de „cloacă otrăvită“, a închisorilor siberiene. „Pereții celulei erau tapisați de o rețea vie de miriade mișcătoare și mirositoare de insecte, patul — un furnicar arzător —, parcă era așternut pe urzici.“ [1] Ca într-un infern dantesc, femei, copii și bărbați, cu capetele pe jumătate rase, trăiau laolaltă sporind desfrîul și toate viciile într-o „orgie nesfîrșită“, însoțită permanent de zornăitul sinistru al lanțurilor. Lui Răutu acest spectacol îi făcea impresia „veșnicului ospăț în vreme de ciumă“ [2]. Înghețat de groază, trăia un adevărat coșmar. Tablourile sînt de un amplu pitoresc social și moral, amintind de Dostoievski prin relevarea urîtului și a grotescului. Ca și acesta, Stere arată pînă unde poate merge pervertirea naturii umane, are voluptatea suferinței și curiozitate pentru oamenii umili, implicați, împotriva voinței lor, într-un proces destructiv. Paginile cărții sînt de un clocotitor dramatism, romancierul — un creator de individualități puternice. Figura criminalului Mazurin „suflet de titan în putrefacțiune“, comparabil cu Vautrin, personaj balzacian, cît și povestea sa trepidantă, relevă capacitatea lui Stere de a crea destine și drame puternice. Aculina, vîrcolaca, este încă un exemplar, care reușește să tulbure simțurile lui Răutu cu purtarea ei provocatoare, agresivă. „Cu toată fața ei ofilită, cu cearcăne negre sub ochii obosiți, și cu buzele umflate și parcă unse — atitudinile și gesturile ei vădeau că e conștientă de puterea de vrajă a feminității domina-

---

[1] C. Stere, *Lutul*, p. 303.
[2] *Idem*, p. 306.

toare."[1] Un eveniment inedit înseninează existenţa lui Vania. Petre Urzică din Boeni, plutaş român, arestat de o santinelă rusă în urma unui chef făcut cu moldovenii din Sculeni, este trimis în Siberia după ce primise o bătaie „soră cu moartea". Nicăieri nu reuşeşte să-şi facă dreptate, pentru că nimeni nu înţelege limba română. Ajuns în lanţuri la Tiumen, bietul om încearcă şi aici să obţină lămuriri asupra motivului condamnării, într-un limbaj savuros. Directorul închisorii, mare admirator al lui Răutu pentru cunoştinţele sale de limbi străine, îi solicită ajutorul în rezolvarea noului caz. „Încotro mă duceţi, măi păgînilor? strigă Petrică din Boeni. Ce aţi făcut cu pluta mea, măi hoţilor? Trăsni-v-ar Dumnezeu să vă trăsnească, hainilor! Crăpa-v-ar maţele, necuraţilor! Lăsaţi-mă, lăsaţi-mă, diavolilor! Nu mă mai duc, nu mă mai duc de aici nicăieri, auzi, măi holbatule?"[2] La auzul acestor imprecaţii, rostite într-un curat grai moldovenesc, Vania simte „că parcă se reface în el un fir subţire care să-l lege de viaţă". Dorul de ţară, de naţiune renaşte în sufletul lui şi-i dă noi puteri. Autorizaţia de plecare „spre zări mai senine", în inima taigalei soseşte tocmai într-un asemenea moment de renaştere spirituală. Volumul se încheie cu descrierea romantică a peisajului neînchipuit de frumos şi straniu pe care Vania îl străbate în troica sa, împins înainte de noi speranţe. Autorul vădeşte în aceste pagini un dezvoltat simţ al naturii. Străbătut de un puternic conţinut social, scris pe un ton calm, în ciuda gravităţii celor înfăţişate, romanul *Lutul* îmbrăţişează o felie de viaţă autentică, o frescă pe fundalul căreia se profilează diverse vieţi şi caractere omeneşti. Problematica cărţii, arată Pompiliu Constantinescu, „ne este familiară din romancierii ruşi". Cu toate acestea, ea este originală. Noutatea epicii sale e de a pune în circulaţie un tip intelectual moldovean, format în atmosfera culturii ruse. Vania e determinat de originea lui etnică şi este neîndoios că procesul său moral e grefat pe datele simţirii lui individuale, dar şi pe

---

[1] C. Stere, *Lutul*, p. 320.

[2] *Idem*, p. 327.

fibra lui de boier moldovean.“ Într-o compoziţie sobră, adecvată cu asprimea evenimentelor prezentate, C. Stere reuşeşte să îmbine comentariul lucid cu lirismul descrierilor de natură şi al paginilor de jurnal, dizertaţia cu monologul interior, exteriorizat în reacţii paradoxale, semnificaţiile individuale cu cele colective. Se realizează astfel o interferenţă între epic şi liric, între subiectiv şi obiectiv, care se va accentua în volumul următor. Stere e un regizor liric şi analitic iscusit, iar romanul său e romanul unei psihologii particulare, conştientă de destinul ei mesianic.

În volumul patru, cum arată însuşi G. Călinescu în a sa *Istorie a literaturii*, Stere „ne pune dintr-o dată în faţa unui extraordinar prozator al geologicului... Proza lui depăşeşte cu mult simpla documentaţie, ea e o epopee grandioasă a infernului geografic, o operă de contemplaţie şi de construcţie... o mare şi fantastică pictură murală.“ [2] Fresca societăţii omeneşti este îmbogăţită cu gravuri ale unei lumi inedite formată din obidiţi, declasaţi şi umiliţi ce amplifică imaginea infernului dantesc. *Hotarul* e un roman şi un poem tragic al Siberiei. Scriitorul urmăreşte itinerarul lui Vania Răutu în diverse peisaje, obşti şi închisori siberiene, itinerar geografic şi spiritual vast, prin intermediul căruia eroul explorează evenimente dramatice, nemaicunoscute. Sînt aduse în faţa cititorului nu numai privelişti mirifice de natură, ci şi tabloul aşa-zisei societăţi siberiene, raporturi umane dintr-un anume context social şi moral. Poeticul şi romanescul se completează reciproc, autorul tinzînd spre o proză de dimensiuni neobişnuite. Ne aflăm în faţa unui roman-spectacol : al naturii, al vieţii, al morţii şi al suferinţei.

În „*Hotarul*, scrie Pompiliu Constantinescu, „Vania îşi dă cel mai înalt examen de conştiinţă în raport cu idealul de revoluţionar, şi ne dă pilda supremă de rezistenţă a unei individualităţi capabile să-şi strunească

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 12.
[2] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 674.

dezgustul și să-și salveze forțele morale amenințate să crateze."[1] Aventura epică captivează; cadrul în care ea se desfășoară e măreț. Cu patetism vulcanic, dar și cu un sentiment de oroare, Stere evocă sublimul peisajului în adevărate versete. Taigaua oferă imaginației icoanele altor epoci geologice sub apăsarea unui cer de piatră. „Nu numai mișcarea, solitudinea geologică, candoarea zăpezilor infinite ating (cu efecte magistrale) ochiul scriitorului, ci revărsarea neostenită pe care omul n-o poate prididi, de bogății firești."[2] Călătorul din umbra pădurii e fascinat de solemnitate și imensitate: „Taigaua tace... De la brîul stîncos al Uralului pînă la țărmurile vijelioase ale Oceanului Pacific, își undulează, mută, enormele ei obeliscuri negre o pădure virgină de coniferi care aproape nu cunoaște toporul."[3] În spirit balzacian, autorul încearcă o localizare a acestui teritoriu fantastic, mărginit la nord de „tundrele pustii ce se pierd în regiuni polare și la sud de platourile misterioase ale Mongoliei și de stepele și deșerturile aride ale Asiei Centrale"[4]. Talentul descriptiv nu e mai prejos de cel al lui M. Sadoveanu, care dealtfel ia o lecție de la C. Stere în *Uvar* (1932). Oamenii tundrelor seamănă cu vînătorii și pescarii sadovenieni, au același spirit de libertate, aceeași tărie de caracter, sînt „țărani liberi ca nicăieri, oameni aprigi mîndri și crunți", care au trecut Uralul și au colonizat pămînturile siberiene, „preferînd natura mașteră jugului iobag".[5] Prezența lor n-a împrăștiat „farmecul solitudinii primordiale"... „Taigaua își trăiește viața ei mohorîtă acum, ca și în epoca terțiară, sub tirania neîndurată a stihiilor".[6] Vegetația ei crește parcă din piatră și cristal: „În colonade svelte și mărețe, îmbrăcate de mușchiul cărunt, se smulg parcă din stratul gros al cristalurilor de zăpadă și fug spre cer brazii cei sumbri, cedrii mîndri și pinii sprinteni. Dar pe coroanele lor întunecate se lasă dușmănos tavanul de plumb al norilor

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 15.
[2] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 558.
[3] C. Stere, *Hotarul*, p. 7.
[4] *Ibidem.*
[5] *Idem*, p. 12.
[6] *Idem*, p. 8.

negri şi le taie avîntul. Taigaua tace, încruntată — şi geme numai surd sub povara văzduhului mort."[1] În prezentarea peisajului siberian Stere dovedeşte „un patos extraordinar"[2], şi o poezie fără egal: „Ninge... Norii albiţi îşi revarsă fulgii uşori. Crengile încărcate de nea se pleacă mîhnite spre pămînt. Tavanul se coboară şi mai jos şi parcă învăluie lumea întreagă sub o reţea rece şi deasă, — o lume fără mişcare, fără lumină, fără viaţă, o lume ce doarme somnul de moarte. Taigaua tace, îngheţată — numai crengile îndoliate ale brazilor suspină, plîngîndu-şi lacrimile de diamante. Bate vîntul... Din largul Oceanului Pacific se desprinde năprasnic uraganul... străbate urlînd de la un capăt la altul pădurea împietrită şi, izbindu-se de zidul Uralului, dezlănţuie spre sud grozava purga, îngropînd sub dune înnămeţite toată nemărginirea stepei, iar la nord strînge tundra amorţită în chingile şi mai grozave ale hiusului, pe care nu-l suferă nici o vietate. Peste tot, orice licărire de viaţă stă pitită de groaza morţii. Şi jalnică taigaua tace. Vîjîitul furtunii acoperă şi trosnetul bătrînilor uriaşi culcaţi la pămînt, unde din trupul lor se vor hrăni noile generaţii. Norii se împrăştie ...Bolta înstelată de safir translucid, fără hotar şi fără fund, îşi cerne din nemărginire mreaja argintie asupra trunchiurilor smerite, tupilate între grămezi de zăpadă, închegată sub gerul cumplit cum nu-l cunoaşte globul aiurea, în stînci de topaz, peste care erupţiunile silenţioase ale aurorei boreale aruncă reflexele mistice ale fulgerelor ei pline de slavă şi taină."[3] Cu un ascuţit spirit de observaţie, autorul percepe pînă în cele mai mici amănunte orice tresărire a materiei, creînd un veritabil poem, o simfonie cu variaţiuni pe aceeaşi temă: măreţia cruntă a naturii. Sînt rare paginile de asemenea intensitate şi frumuseţe stranie chiar la cei mai mari scriitori. Autorul spaţializează durata interioară a naturii siberiene, pentru a o măsura şi simţi în

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 8.
[2] G. Călinescu, *Adevărul literar şi artistic*, nr. 620, 1932.
[3] C. Stere, *Hotarul*, p. 9.

contrast cu restul universului. Timpul și spațiul capătă însușiri mitice, nu numai eroul, chiar și cititorul se simte parcă imobilizat și fascinat în fața tabloului multidimensional. Cîteva considerații de ordin sociologic, istoric și etnografic vin să completeze imaginea acestor ținuturi. „Bărbații de stat ai imperiului țarist au transformat taigaua într-o imensă colonie penitenciară, în care se varsă anual drojdia societății ruse: ucigași, tîlhari, hoți, falsificatori, escroci, dintre care puțini rezistă vitregelor condiții climaterice. Populația Siberiei a ajuns să se compună astfel nu numai din țăranii siberieni — cealdoni-gură-galbenă, ci și din vagabonzii profesionali — varnaci-sînge-de-cîne, fugari ai taigalei, evadați din închisori, care grăbiți, înfrigurați, atrași de bariera Uralului, ca maniacii de viziunile lor, colindă în bandă sau solitari toate cărările tainice din umbra pădurilor seculare, fugind mereu spre apus", ca lupii prin păduri. Localnicii duc un război crîncen și permanent cu acești fugari periculoși și înrăiți, „oameni fără căpătîi, fără stare civilă, fără societate" [1]. Satele care în timp de pace uită să lase pe prispă sau pe o policioară de la fereastră pentru noapte cîte o pîine sau o cană cu lapte, „tributul cutumier" acordat „Ivanilor Nuțiuminte", riscă să fie devastate sau incendiate. „Furiile războiului" sînt atunci dezlănțuite de către cealdoni și nici un Ivan Nuțiuminte nu mai poate trece pe teritoriul obștii „ofensate" fără să-și pună viața în primejdie. „Din adîncimile taigalei, amestecate cu urlete și răgete de fiară, se pot auzi atît de des strigătele de agonie și gemetele de plîns ale unui glas omenesc" [2] stins de cuțit. Cu timpul însă, Siberia a devenit și o colonie de deportațiune politică pentru intelectualii fruntași ai vieții sociale, un vast cuib politic și o universitate unde se elaborau doctrine sociale și sisteme filozofice, programe și metode de luptă revoluționară, unde se oțeleau cei „aleși" să conducă și să hotărască mersul istoric al națiunii. Drumul pe care Răutu îl face cu sania pînă la Curgan constituie pentru autor un

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 16.
[2] *Ibidem.*

prilej nimerit de a prezenta cadrul natural şi social al unei lumi parcă imaginare, dar cu atît mai reală. Romanul are astfel şi o necontestată valoare documentară, ficţiunea nefiind decît „o deghizare a adevărului“ [1] deloc în contradicţie cu autenticitatea.

Ajuns la Curgan, Răutu este în sfîrşit lăsat în libertate. Dar acest statut îi creează o stare de dezorientare : „Liber ? Singur, rătăcit în alt tărîm...“ Face cunoştinţă cu cei doi deportaţi politici : Vasile Ivanovici Popov şi Arhip Arteniev, oameni rataţi, resemnaţi ; cu Zinaida Nicolaevna soţia lui Popov, căzută într-o sumbră apatie ; cu „aromaticul“ Erema ; cu ispravnicul Agafonov, un răspopit pe care pornirile bestiale l-au împins în slujba poliţiei, cu Ruxandra Moldovanca, pe care o ajută să se întoarcă în patrie şi cu pan Semienski, la care locuieşte şi învaţă fierăria. Cu portretul Zinaidei Nicolaevna, Stere îmbogăţeşte galeria personajelor feminine. Femeie cultă, cu studii la Zürich, Zinaida ajunge în urma executării primului ei soţ, luptător aprig împotriva ţarismului, aproape nebună, de o indiferenţă absolută faţă de sine şi de cei din jur : „Încă tînăra, ea vădea acea desăvîrşită lipsă de îngrijire de sine, pe care numai un suflet înstrăinat de viaţă o poate avea. Cu părul desfăcut, lăsat să cadă în dezordine pe faţa-i palidă unde urmele unui gălbenuş de ou denunţau, menu-ul de dimineaţă — ea îşi îndreptă privirea moartă a ochilor ei şterşi asupra lui Răutu...“ [2] Mizeria care o înconjura era desăvîrşită. Romancierul are capacitatea de a prezenta un om în toată realitatea lui sufletească şi fizică „în cîteva linii repezi şi gesturi fugitive“ [3]. Pan Ianusz Semienski, „un bătrîn încă verde şi vioi, mic de statură dar vînjos, a cărui barbă încîlcită de proroc biblic contrasta ciudat cu nişte ochişori de şoricel şi cu un nas aşezat între obrajii tăbăciţi, lărgit la mijloc, iar la capăt redus din nou la un vîrf ascuţit şi extrem de mobil — chiar ca un şoricel viu —, care îi sublinia expresiv fiecare cuvînt şi îi

---

[1] Doamna Dacier în prefaţa la *Iliada*.
[2] C. Stere, *Hotarul*, p. 30.
[3] G. Călinescu, *Adevărul literar şi artistic*, nr. 620, 1932.

accentua fiecare gest“ era „mîndru și înflăcărat patriot, veteran al mișcării naționale poloneze“.[1] Domnul Isidor Katz, omul lui Bronislaw Ptaszinski, deținător al unei averi fabuloase, pare o caricatură în fața căreia Răutu e cuprins de uimire: „Pe un corp lățit în jos și strîmbat în sus, ca o enormă pară, fusese parcă așezată o altă pară, mai mică, — capul: o formidabilă triplă bărbie era încă și mai lățită de buzele groase lăsate la colțuri și de un imens nas care se întindea în lături și curgea în jos...“[2] Deportat de drept comun pentru escrocherie și imoralitate, Isidor Katz dovedise „o neobișnuită energie de îndemînare“ ajungînd executorul genialului plan de contrabandă cu spirt și aur al aventurierului polonez Ptaszinski, împreună cu care acumulase o imensă avere.

Bronislav Ptaszinski, cel mai bogat om din Siberia, posesor al unei vaste biblioteci, apare ca un om plin de contraste în special între înfățișare și caracter, înzestrat cu o mare putere de a intimida. Era „un domn îmbrăcat cu eleganță sobră, dar rafinată; încă svelt, cu toată coroana îngustă de păr alb care îi înconjura chelia de fildeș vechi; fața lui palidă, cu trăsături fine și corecte, napoleoniene, era luminată de niște ochi căprii foarte vii care săgetară pe Ion Răutu parcă pînă-n toate tainițile lui sufletești“[3], impresionîndu-l fără voie cu înfățișarea seniorială și cu manierele de politețe desăvîrșite. Și totuși Ptaszinski nu era decît „un bandit ordinar“, „un tîlhar de drumul mare“, „corupător și otrăvitor al norodului“.[4]

Fiecare personaj e intuit în personalitatea sa tipică. Această putere de a zugrăvi oameni se completează cu darul de a picta natura, cadrul fizic. Descripțiile sînt pline de poezie. Există pasaje care așezate în versuri se transformă în veritabile pasteluri (de remarcat repetiția): „Alb e cîmpul pînă-n zare... / Alb e rîul abia învinețit de crăpăturile și crețurile gheții... / Alb e tîrgul înămețit, / abia răsbat ici-colo bîrnele negre ale caselor... / Alb e cerul abia zgîriat de dungi ușoare de fum /

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 48.
[2] *Idem*, p. 66.
[3] *Idem*, p. 69.
[4] *Idem*, p. 71.

ce se topesc în văzduh... / Alb e universul întreg... alb și rece, — / și sumbru ca un mauzoleu de marmoră, — / și tot așa lipsit de viață.“ [1]

Dîndu-și seama că deportarea e mai rea decît pușcăria, „pentru că izolarea între oameni este mai grozavă decît izolarea între ziduri“ [2], Răutu cere transferarea sa într-un centru unde să-și poată continua studiile, restabilind totodată și legăturile cu vechii tovarăși de luptă. Drumul spre Turinsc îl face cu etapa, alături de convoiul de lănțurași, „gloată jalnică de oameni, rupți și murdari, cu picioarele abia învăluite în opinci sau bocanci căscați“, care „gemeau fără să se asculte, fără să-și armonizeze glasurile [3], intonînd de fiecare dată cînd treceau printr-un sat, o sfîșietoare „jălanie a surghiuniților“:

„Fie-vă milă de noi, creștinilor,
Dați de pomană drumeților trudiți !
Faceți pomeni bieților osîndiți !
Hrăniți pe cei flămînzi, oameni buni,
Ajutați-ne, miluiți-ne, oameni buni !
În numele lui Cristos, măicuțelor,
Jeliți-i pe sărmanii surghiuniți !
Jeliți-i pe oropsiții înlănțuiți !
Ah, creștinilor !
Ah, părinților !
Ah, măicuțelor !
Ah, fraților !
Îndurați-vă de noi !...“ [1]

Cerșetoria, promiscuitatea, beția, zornăitul cadențat al lanțurilor transformă această ceată de oameni într-o „dantescă fantasmagorie“.[5] Ajuns la clădirea etapei, Răutu este martorul unor manifestări care rupseseră toate zăgazurile omenescului. „Încăperea părea o peșteră locuită de animale apocaliptice. Un aer, de mult nepri-

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 74.
[2] *Idem*, p. 72.
[3] *Idem*, p. 104.
[4] *Idem*, p. 104—105.
[5] *Idem*, p. 105.

menit, îl învăluia în exhalațiuni deletere". Starostele Fedca cîrnul și Matriona Lucova, expresii ale ultimei decăderi omenești, „purtau damigeana printre nare și încasau prețul de la mușteriii care nu-și crutau nici ultimul ban pentru un gît mai mult. Lampa afumată din părete parcă îndesa umbrele, din care lucea cîte un ochi, scînteia o verigă de lanț, albea un braț sau un picior gol... Răcnete sălbatice, sudălmi, șuiere, cîntece, huiduieli, gemete, chiote, scrîșniri de dinți. Exhibițiuni sculpturale deasupra parașei... Emanațiuni imunde. Pandemoniul se ințețea după fiecare rînd nou de pahare distribuite de femela desmățată, care în peregrinările ei nu se sfia să calce peste trupurile lungite pe podea, provocînd asalturi brutale."[1] Contagiunea de lubricitate se întindea ca o plagă oribilă. Orgia dezlănțuită zguduia prin degradarea ei, ca un simbol dureros al degenerării umane. Sînt pagini scrijelate parcă cu sînge pe imensitatea cerului mohorît. Scenele brutale se salvează totuși de naturalism printr-o conștiință etică superioară. Viziunile îi provoacă lui Vania o puternică criză morală. În apărarea unei copile răpită din sat de unul dintre soldații cu porniri bestiale, Răutu e la un pas de crimă. „În furia-i nebună nici nu-și dădea seama că mușca în neștire o fată de om..."[2] și numai lovitura unei puști în moalele capului îl liniști, prăvălindu-l într-un lac de sînge. Sub pana autorului se naște un impresionant poem al sîngelui, al delirului, pe care îl trăiește Vania în aceste momente, ieșit ca din subconștient: „Cercuri roșii... cercuri roșii..., de sînge... de foc... unul... două... trei... tot cerul e în flăcări... Fulgere.,. unul mă lovește în tîmplă!... Ah!... alt cerc... îi cresc ochii... de foc... dinții roșii... un cap de tigru... roș... îmi sfîșie umărul... furtună... șuieră vîntul... valuri de mare se înalță... urlă... Un trup de femeie!... gol... cu fusta trasă peste cap... Ah! Mă aruncă în sus... mă izbește în coaste... în cap! Mărul lui Adam... Mărul lui Adam!... Cine-i ?... Neantul!..."[3] Sînt felii de viață care-l situează pe Stere ală-

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 110.
[2] *Idem*, p. 127.
[3] *Idem*, p. 138.

turi de Zola, de Dostoievski sau de Gogol în zugrăvirea aglomerării și decăderii umane. Perindarea de oameni este enormă. În fața acestei societăți sălbatice și ireale te cuprinde un sentiment straniu. La Turinsc, „centrul de gravitație pentru micile obști și personalități izolate“ [1], Vania Răutu găsește o atmosferă mai umană decît la Curgan, în mijlocul unui grup de intelectuali, care făceau conferințe, purtau discuții aprinse privitoare la viitor. Tovarășul Țicorschi, organizator al unor minunate cursuri de istorie și sociologie, părea personalitatea cea mai excentrică, originală și remarcabilă, dotată cu o formidabilă ironie corozivă. „Elaborîndu-și teorii personale asupra tuturor chestiunilor imaginabile, el își croise un fel de viață care îl singulariza nu numai față de aborigeni, dar și față de tovarășii de deportațiune... Prin înfățișarea și atitudinea lui puțin comune : ras peste tot — lucru excepțional pe atunci —, de o paloare impresionantă, cu un nas fin și drept, «grecesc», impecabil, legat fără tranziție de o frunte largă dar joasă“ [2], Țicorschi reușește să trezească de la început interesul lui Răutu. Invitat de Departamentul poliției de stat să indice „în ordinea de preferință“ cîteva orașe în care ar voi să fie transferat, Țicorschi a trimis o listă care începea cu Londra și Parisul și sfîrșea cu Honolulu și Tombuctu, dar nu cuprindea nici un tîrg din Rusia ! Tot Țicorschi învățase mierlele din regiune să șuiere *Marseilleza*. „Nici expedițiile militare nu reușiseră să extermineze pe nenumărații cîntăreți subversivi, — Marseilleza își întindea triumful teritorial cucerit.“ [3] La Turinsc, unde luase ființă o adevărată Universitate, Vania întîlnește pe foștii săi tovarăși de luptă, moldovenii Vasile Giurilă și Ion Prestea, instalați în niște sate apropiate : Bolotino, sat de mineri care amintește de *Arhanghelii* lui Agârbiceanu, și Tabarsc, cîmp de luptă pentru cealdoni și varnaci, pe care războiul provocat de violarea unei fete la marginea satului, ziua în amiaza mare, se încheie cu execuția instigatorului Emelca Bogomol. Vania Răutu nu va avea

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 138.
[2] *Idem*, p. 123—124.
[3] *Idem*, p. 124—125.

fericirea să rămînă la Turinsc decît cinci zile. Între doi străjeri, va fi trimis pe neaşteptate, cu troica, în satul Spascoie. Aici „studiul moravurilor şi al condiţiilor de viaţă" locale, reuşeşte să-l absoarbă într-o oarecare măsură. Îl revoltă mai ales „cazna femeilor — impusă de o tradiţie străveche aproape ca o instituţie îndeobşte respectată. Oriîncotro şi-ar fi aruncat ochii, într-o seară de duminecă sau altă sărbătoare, peste tot, în toate casele şi în toate curţile, se desfăşura acelaşi spectacol odios. Femeia — tîrîtă de coadă afară, călcată în picioare, legată de stîlpul porţii, bătută cu biciul, cu cureaua, cu frînghia, cu ciomagul, cu ce cădea în mînă, pînă ce îi curgea sîngele prin cămaşă şi nenorocita urla de teroare şi de durere. Satul vuia de zbieretele sălbatice ale călăilor şi de bocetele şi hohotele de plîns ale victimelor. În fond, era o cutumă, un ritual, necesar să dovedească satului că în casă cîntă cocoşul, nu găina..." [1] Pînă şi Avdotia, femeia de douăzeci şi patru de ani, soţia găzduitorului lui Vania, Sevastian Cuzmici, bătrîn şubred în vîrstă de optzeci de ani, avea „vînătăi grozave" pe braţe şi pe umeri şi suferea cumplit din cauza terorii exercitate de sadicul soţ. Avdotia, care fără să fi fost frumoasă, „respira farmecul modest al unei floricele de tundră ştearsă şi pierdută între muşchii muşuroaielor" [2], trezeşte compasiunea lui Răutu. Femeia se aruncă în braţele lui cu pasiune şi recunoştinţă. Biruit de simţuri, Vania va fi cuprins de sentimente contradictorii : scîrbit şi ruşinat pentru că a căzut pradă patimii, dar „înduioşat de recunoştinţa femeii pentru clipele de voluptate şi iluzie de dragoste, pe care i-a fost dat, pentru prima oară după opt ani de căsnicie, să le trăiască" [3]. O scrisoare a Taniei, care-i aduce la cunoştinţă hotărîrea de a-l urma în Siberia, îi intensifică mustrările de conştiinţă. Amestecat într-o încercare de evadare în masă, pusă la cale de Ion Prestea, Vania este trimis mai departe spre Cercul polar, pe rîul Obi, cu barjaua şi luntrea, pînă la

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 163.
[2] *Idem*, p. 164.
[3] *Idem*, p. 170.

Iamalsk. Capitolele care cuprind dramatica și încercata călătorie formează și conținutul povestirii cu caracter autobiografic *În voia valurilor*, publicată în 1912 în *Viața Românească*. Folosind procedeul alternării scenelor din viața obștilor, cu tablourile mărețe de natură, sau cu aspecte ale promiscuității de iad în care vegetează ocnași și localnici, Stere realizează un spectacol rar. Originalitatea cărții sale, arată Ov. S. Crohmălniceanu, o dă „neîntrerupta infiltrație de amănunte oribile și de observații crude în fabulosul geografic... Într-un decor șuierător de grandios geologic, narațiunea urmărește formele sub care se înjghebează, cu eforturi penibile, viața zilnică a deportaților... Aceleași patimi mici, aceeași sălbăticie, aceeași cruzime și înjosire... O lume redusă la cîteva scînduri șubrede, mereu departe de țărmurile ascunse în ceață ; și în acest microcosmos niște ființe înrăite și învrăjbite își duc toată viața materială și se zbuciumă într-o abjectă intimitate și strîmtoare, necompatibilă nici cu cel mai elementar simț de demnitate omenească, fără putința de a păstra vreun decor sau respect de pudoare, chiar cînd pe bord se află o femeie"...[1] Îi este dat să vadă, în satele în care se oprește, oameni îndobitociți de alcoolism, degenerați de boală și mizerie, din rîndul cărora soldații împărătești recrutează vîslași, înhățîndu-i la întîmplare de păr sau de picioare, sau stîlcindu-i în bătaie, indiferent că erau femei sau copii. Apucată de păr de Feighin, slujbașul împărătesc, o femeie mugea de durere, încleștîndu-și mîinile de grupul din care fusese smulsă. „Zdrențele cămășii ei fîlfîiau prin aer, lăsîndu-i aproape gol trupul slab, plin de noroi și de sînge."[2] În alt sat, Răutu vede într-o iurtă o fetiță de vreo cinci ani, galbenă-verzuie și zbîrcită, toată goală și plină de bube, care sugea un cap de pește dăruit de jandarmul Sinenco. Peste tot degradarea și mizeria îl înspăimîntă. Vania trece prin peripeții de neuitat. Uraganul care devastează și răscolește apele fluviului, cerînd

---

[1] Ov. S. Crohmălniceanu, *Proza românească între cele două războaie*, p. 386.
[2] C. Stere, *Hotarul*, p. 215.

jertfe omenești, mobilizează toate resursele fizice și sufletești ale celor din luntre. O mare apropiere se realizează între oameni atît de distanțați din punct de vedere social. Vîslașii altădată tratați neomenește sînt considerați acum de jandarmi frați de suferință. Într-un acces de groază, Feighin îl îmbrățișează pe Răutu și-i cere iertare. De îndată ce furtuna încetează, totul reintră în normal, raporturile ierarhice se restabilesc și minunata licărire de umanitate dispare în neant. În scrisoarea pe care i-o trimite Taniei, Vania prezintă cu lux de amănunte Iamalscul, tundra, vara polară, în timpul căreia „soarele nu mai apune, descrie spre nord un cerc, în care se rotește aproape două luni“ [1], grozavele condiții de viață în care e nevoit să trăiască. Tovărășia credinciosului Mehmet se dovedește a-i fi de mare folos. Episodul erotic cu prințesa samoiedă Lirca are, pentru G. Călinescu și Ov. S. Crohmălniceanu, maiestuosul exotic al lui Chateaubriand, nostalgia ineditului și tot farmecul nopții polare iluminată ireal de aurora boreală. „E bine la noi, invită inocent fiica cneazului Taimun. Și poamele noastre, deși mici, sînt gustoase. Și iarna, cînd se aprind zorile de miazănoapte, nu poate fi mai frumos nici în rai. Și vara, cînd e ziua cea lungă, e cald și tundra înverzește și înflorește ; și mii și mii de păsări se abat... și lebedele albe cu puf moale. E bine la noi“ [2]. Dar Vania, rușinat de chemarea simțurilor și șocat de anatomia ciudată a acestui trup feminin, va fugi în neștire pe întinderea albă a peisajului polar, cu gîndul la Tania. Din nou acea alternare între organic și anorganic, între omenesc și geologic, atît de specifică la Stere. „Zugrăvirea Siberiei, a tundrei imense cu viața ei dezolantă, peregrinările cu săptămînile pe fluvii și lacuri înghețate sau bîntuite de sloiuri, fauna, flora, zilele și nopțile nesfîrșite, oamenii locului, totul se învolburează într-un suflu de mare poezie descriptivă, în care fraza, în genere neîngrijită și fără efecte artistice a scriitorului, prinde culoare și ritm... E una din cele mai mari transfigurări a unei personalități, determinată prin însăși forța subiectului ce-i impune,

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 240.
[2] *Idem*, p. 255.

astfel, legile şi o transformă..."[1] Prozatorul e, spune E. Lovinescu, „un mare poet al naturii, un vizual, cu măsuri descriptive cu totul neobişnuite." Miracolul aurorii boreale se revarsă în valuri aprinse peste noaptea polară. Taigaua, tundra şi aurora boreală, poeme grandioase închinate naturii, formează paginile de rezistenţă ale romanului, menite să trăiască întotdeauna: „Toată firea parcă era prinsă de o tainică aşteptare... Spre miazănoapte, pe fondul de azur translucid al nopţii boreale, parcă se desprindea ca un imens crai de lună răsturnat, un segment mai întunecat al cerului, tremurător, nuanţat de palpitări uşoare, viorii. Şi brusc, din umbra lui diafană, zarea se aprinde de o lumină intensă de aur incandescent, care, ca un groaznic val de lavă limpede, se înalţă pînă la mijlocul bolţii cereşti. Şi fără răgaz după el se aruncă în goană năprasnică, deasupra lui un nou val, apoi al treilea, al patrulea, nenumărate valuri aprinse, tot mai sus — pînă ce toată faţa de miazănoapte a bolţii e înecată sub talazurile înfuriate ale unui ocean de flăcări. Toată zarea clocoteşte, vijelioasă. Şi deodată, peste coama valurilor descătuşate, porneşte o erupţiune vrăjmaşă, brăzdînd faţa oceanului de lavă cu fîşii luminoase, ce se azvîrl în spasme una peste alta — roşii, albastre, verzi, portocalii —, se desfac şi se topesc în pîlpîiri colorate şi vii şi — imense briliante — incendiază adîncurile pînă la zenit şi iarăşi se sting, aproape în clipa în care se nasc, înlocuite pe dată de alte ţîşniri feerice de nestemate misterioase. Şi în orgia aceasta de lumini şi culori, nici o moleculă de spaţiu, nici un punct al bolţii răzvrătite nu rămîne nemişcat, ci totul se roteşte, se prăbuşeşte şi din nou izbucneşte, tremurînd şi radiind în hăul nopţii fulgerări şi scînteeri neînchipuite, care în fiece clipă se sting spre a se reaprinde îndată. Dar jos, nemărginirea albă a tundrei se aprinde şi ea şi oglindeşte minunea din cer în miliarde de sclipiri resfrînte. Şi această privelişte unică şi măreţia ei de necrezut, cu toată formidabila dezlănţuire de forţe elementare, se desfăşoară

---

[1] E. Lovinescu, *Scrieri, 6, Istoria literaturii contemporane*, Ed. Minerva, 1975, p. 212.

totuși într-o tăcere gravă și solemnă, mai grea și mai tainică decît însăși moartea."[1] Tabloul boreal atinge sublimul. Natura capătă dimensiuni biblice. Omul din mijlocul ei respiră amplu, conștient de grandoarea vieții cosmice. Descoperim o întreagă artă poetică care creează senzația de fantastic, fără intervenția fantasticului, lăsînd o impresie obsedantă de ireal și supranatural. Readus la Iamalsc de slujitorii împărătești, Vania se refugiază alături de neînfricatul vînător caucazian Mehmet, în iurta sa, lîngă vatra în flăcări, pentru a scăpa de urgia hiusului, „o groaznică sublimizare a vîntului", în prezența căruia ți „se părea că tot trupul e străveziu, și prin toți porii îți intră ținte subțiri și mușcătoare, de fier înghețat. Și totuși o pană aruncată în văzduh cădea jos ca în vid. Însă toată masa de aer, condensat de frig parcă într-un singur bloc, solid și elastic, se mișca încet-încet, implacabil ca destinul, nimicind în cale orice pulsație de viață ; nici o haină, nici un adăpost nu putea ocroti de tortura înghețului. Numai lîngă vatra în flăcări se găsea o mîntuire. „Hiusul lăsa în urma lui petele negre ale cadavrelor de animale și păsări..."[2] În aceste condiții cu greu se putea menține vreo legătură cu restul lumii. Totuși Vania primește două scrisori tandre, una de la Tania, alta de la mătușa sa Natalia Chirilovna. În primăvară, e din nou transferat, de astă dată la Jercinsc. Aici, află într-o zi tulburătoarea și tragica poveste a lui Mehmet, care-și ucisese fratele de cruce pentru că, îndrăgostit, voise să părăsească legea islamului, să se boteze și să se căsătorească cu o creștină. După ce-și destăinuie taina, Mehmet dispare în adîncurile tundrei. Vania, fire sensibilă, suferă din cauza lui. În așteptarea Taniei se străduiește să-și regăsească liniștea și echilibrul sufletesc, dar apăsarea pe care i-o creează datoria de soț îl pune la grea încercare. Partea a cincea a romanului este închinată în întregime Taniei și poartă numele ei. Adusă pe neașteptate la Jercinsk de Mehmet dispărutul, Tania reușește să aprindă pentru puțină vreme în sufletul lui

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 257—258.
[2] *Idem*, p. 262—263.

Vania flacăra gingașă a dragostei „sub candela stinsă". „Tania îi era dragă, mai dragă decît oricînd." Dar, „departe de extazul, de sublimizarea poetică pe care i le dădeau pe vremuri îmbrățișările Ilenuței, departe chiar de acea senzație violentă de care era cuprins sub desmierdările Avdotiei, se simțea strivit de remușcări amare, ca și cum ar fi fost vinovat de un incest" [1]. Avea o senzație de povară. Cu tactul ei inegalabil, Tania simte rezerva tot mai vizibilă a soțului ei, dar e fericită că acesta îi acceptă sacrificiul și singurul lucru pe care îl dorește e să aibă un copil de la bărbatul iubit. Sub aparenta monotonie a unui trai burghez, „se condensau în tainițele sufletești ale Taniei și ale lui Răutu tot mai intense momente tragice..." [2] Destinul și vocația de revoluționar sînt pentru Vania mai presus decît fericirea personală. Dragostea Taniei trebuie să fie subordonată acestor imperative. Și totuși Răutu este chinuit adesea de remușcări, neavînd curajul unei explicații, el se simte profund vinovat față de soția sa. Nevoia de acțiune, de luptă, de sacrificiu în numele revoluției învinge însă aceste sentimente. Se gîndește din nou să pună în aplicare planul de evadare conceput de Ion Prestea, împreună cu Grișa Goncev. Călăuzită de dragoste și înțelegere, Tania realizează că nu-i poate sta în cale. „Rostul vieții mele, îi zice ea, nu e să-ți întunec viața, să te paralizez, ci să te sprijin, să-ți dau și mai multă tărie. De ce dar să te torturezi ? Doar nu fugi de mine... Nu mă părăsești pe mine !..." [3] Figura Taniei captivează prin naturalețe, sinceritate, sensibilitate și bunătate, prin forța și profunzimea sentimentelor, prin farmecul neobișnuit al firii ei, cu toată lipsa frumuseții. „Stoicismul ei de liniștită tragedie o așează printre cele mai vii eroine din ciclul aventurilor sentimentale ale lui Vania și din galeria iubirilor părăsite de el sau anulate de moarte." [4] Împreună vor pune la punct detaliile planului de eva-

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 292.
[2] *Idem*, p. 300.
[3] C. Stere, *Hotarul*, p. 326.
[4] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 17.

dare, care va fi însă anulat de arestarea lui Răutu. Drumul obositor spre Tobolsc, făcut în luntre şi pe jos, sub ploi şi frig, îi este fatal Taniei. Ea se îmbolnăveşte grav. Tuberculoza o imobilizează la pat, nu poate nici măcar să mai vină la întrevederile obişnuite cu soţul ei. Moartea Ilenuţei, sinuciderea lui Costea, fratele mai mic, şi boala Taniei îl aduc pe Răutu într-o cumplită stare sufletească şi îl determină să declare greva foamei, pe care doar intervenţia Taniei o va opri. „Niciodată Tania n-a primit de la el scrisori de dragoste mai înflăcărate şi, ciudat, niciodată Tania n-a scris cu mai multă rezervă decît acuma“ [1] dar şi cu mai multă profunzime. Pînă-n ultima clipă, ea îi dăruieşte totul. Moartea Taniei produce un imens vid în conştiinţa eroului, care, lovit şi de trădarea unuia din fruntaşii partidului „Narodnaia Volia“, Leon Blagoliepov, e pe punctul de a se sinucide. Doar idealul revoluţionar de care se simte răspunzător îl opreşte de la un asemenea act. „Trebuie să trăiesc pentru cei ce au pus nădejde în mine.“ [2] Crudele măsuri luate de autorităţi împotriva organizatorilor planului de evadare iniţiat de Ion Prestea îi vor întări şi mai mult convingerea că singurul scop al vieţii sale trebuie să fie acţiunea, lupta. Moise Roitman, una din victimele absolutismului ţarist, îi va preda cu limbă de moarte făclia revoluţiei : „Cade un luptător, îi scrie el lui Vania înainte de execuţie, oastea merge înainte. Am credinţa că n-am trăit degeaba şi nu mor fără folos. Nici o picătură de forţă morală nu se pierde în zadar. Prinde făclia ! Mor cu credinţa şi nădejdea în tine...“ [3] Un jurămînt cutremurător încheia acest volum tragic, aureolînd convingerile politice ale lui Vania cu misiunea istorică a luptei neobosite împotriva ţarismului : „Jur să îmbrac cămaşa morţii, în lupta împotriva colosului ţarist. Jur că, pînă la ultima suflare, nu voi uita o clipă sarcina pe care mi-o impun credinţa şi nădejdea celor căzuţi.“ [4]

---

[1] C. Stere, *Hotarul*, p. 360.
[2] *Idem*, p. 391.
[3] *Idem*, p. 397.
[4] *Idem*, p. 403.

Străbătut de un înalt umanitarism, *Hotarul* se ridică la nivelul celor mai bune romane realiste ale literaturii române, situîndu-l pe C. Stere în pleiada marilor romancieri, alături de L. Rebreanu şi M. Sadoveanu. Compoziţia complexă, polifonică, trama complicată şi elementele neaşteptate ale naraţiunii, epica sobră şi echilibrată sporesc valoarea artistică a romanului. Totul e văzut fără idealizări, fără teama de a şoca prejudecăţile. Eroii au calitatea de a fi universali şi de a se explica istoriceşte. Autorul e condus de extrema plăcere de a descoperi adevărul relativ al fiecărui lucru, prezentînd viaţa obştească şi individuală în variatele şi multiplele ei aspecte. „Romancier de rasă“ [1], Stere face o caracterizare precisă a personajelor prin descrierea gesturilor, a convorbirilor „mute“ din priviri şi zîmbete, creînd portrete excepţionale, creionate în cîteva mişcări. Tablourile de natură dovedesc şi ele un excepţional spirit de observaţie, de contemplare şi de exteriorizare a undei lirice. „Toate aspectele de viaţă primitivă, nomadă, cinegetică sînt grandioase şi fantastice, realizînd pagini rupte parcă din *Atala* sau *Il milione* ale lui Marco Polo.“ [2] Peisajele care brăzdează naraţiunea sînt de o solemnitate masivă.“ [3] Îmbinînd evocarea pitorească cu cea documentară şi cu analiza sufletească filozofică şi sociologică, C. Stere demonstrează într-o frază cursivă şi sobră „un rar simţ de nuanţe şi de ritmică a gîndirii, ce relevă un artist desăvîrşit“ [4], capabil să creeze un roman-sinteză.

Nostalgii este ultimul volum al ciclului siberian, care încheie o experienţă şi deschide o nouă etapă în existenţa lui Vania Răutu şi în creaţia autorului : lupta pentru românism. Mistuitoarea nostalgie de viaţă şi de acţiune chinuie conştiinţa mai multor revoluţionari de diferite optici şi generaţii, devenind esenţiala lor preocupare.

---

[1] S. Diamandi, *Galeria oamenilor politici.*

[2] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 677.

[3] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 18.

[4] G. Călinescu, *Adevărul literar şi artistic*, 1932, seria a II-a, nr. 620, 23 oct. 1932.

După ani de deportare, în ciuda deosebirilor de mentalitate şi a eşecurilor suferite, ei caută să găsească răspuns la aceeaşi întrebare privind datoria lor faţă de revoluţie şi faţă de societate. Vechii narodnici, liberalii polonezi, foştii nihilişti şi noii social-democraţi au dispute violente între ei. Dezorientarea generală întreţinută de „psihoza vorbăriei“ creează o adevărată dramă morală cu implicaţii dintre cele mai profunde. Prin faţa cititorului se perindă numeroase figuri de deportaţi, fiecare reprezentînd o concepţie, o chemare, o problemă, un destin. Prima parte a tomului intitulată *Gioconda* este consacrată în întregime unui asemenea destin, fascinant şi tulburător. Cartea debutează cu romanul Mariei Culiceeva, şi a soţului ei privat — docentul Ipolit, urmărind drama acestei femei pasionate, revoluţionară aprigă, însetată de viaţă şi de luptă. Căsătorită cu Ipolit Culiceev, „magistru universitar de filologie slavă, autor al unui studiu inutil şi inactual asupra vocalei neaccentuate *o*, tip insipid cu accente de laşitate asemănător lui Charles Bovary, Maria, fire romantică şi energică, fiică a „stepei însetate“, nu se poate împăca cu monotonia şi suficienţa vieţii ei de familie şi cu decorul „academic“ al „mlăştinoasei“ vieţi de provincie. Căsnicia lor, cu excepţia discuţiilor conspirative pe teme revoluţionare, este incompatibilă cu aspiraţiile şi temperamentul Mariei. Privindu-l cîteodată pe Ipolit, ea îşi amintea „cum privea Ana Karenina urechile veştede ale soţului ei bătrîn. Şi adesea o cuprindea dezgustul acut, aproape ura...“ [1] Cunoştinţa cu revoluţionarul Nicolai Sajin, care caută un ascunziş în casa lor, o va scoate din apatie şi-i va schimba viaţa, antrenînd-o în lupta ilegală, căreia i se va dedica cu trup şi suflet. Părăsindu-şi soţul, arestat dealtfel în urma unui miting la care participase din vanitate, şi urmîndu-l pe Colea Sajin în lupta împotriva ţarismului, Maria Culiceeva cunoaşte marea iubire, care-i va da puteri să înfrunte toate vitregiile soartei şi să se simtă fericită. Dragostea exaltată a Mariei pentru tovarăşul Lohengrin se înscrie în pleiada iubirilor care nu cunosc opreliște şi nici sacrificiu în stare s-o epuizeze. Dar fericirea lor e

---

[1] C. Stere, *Nostalgii*, p. 22.

de scurtă durată. Căzuţi în mîna autorităţilor, în urma unui atentat neizbutit la care participase şi Undina, cei doi sînt despărţiţi pentru totdeauna şi condamnaţi : Colea Sajin la închisoare pe viaţă şi Maria la deportare în Siberia. Singura legătură viabilă între ei va fi doar copilul lor Fonia, pe care Maria îl va naşte în închisoare. Trimisă în Siberia Orientală, ea îl va întîlni din nou pe Ipolit Culiceev şi-şi va relua viaţa monotonă, „de o mortală tristeţe", „precum după inundaţii torenţiale, în primăveri ploioase, mîlul se aşează în straturi plate, fără alte variaţii pitoreşti, decît doar băltoacele..." Va opune soţului nemulţumit doar zîmbetul ei de Giocondă, mîndră şi indomptabilă, care exprima „revolta şi resemnarea în faţa destinului : un uragan de gînduri şi simţiri, abia relevat printr-o tremurată ridicare de buze..." [1] Descumpănită, dar încă plină de speranţe, va cere lui Răutu sprijin moral şi sfaturi printr-o scrisoare pe tema rolului femeii în societate.

Scrisoarea e pentru Vania un prilej de a-şi aminti de obştea din Crasnoiarsc, de cele două „saloane" rivale de deportaţi ale soţilor Bencianianov şi Ingelström, în care se purtau discuţii paradoxale, inutile şi abstracte de tip rusesc ; de Serghei Alexandrovici Jaba, pierdut în utopii ; dar mai ales de Varvara Semionova Liescova care-i trezise sentimente de prietenie, dar şi pasiuni carnale, din cauza cărora se mai simţea încă vinovat. După modelul romanului *Jean Cristophe* de Romain Rolland, cea de-a doua parte a volumului poartă tot numele unei femei, de astă dată *Varvara.* Varvara încearcă să-l readucă pe Vania la viaţa concretă a micilor bucurii izvorîte din dragoste şi din libertatea desăvîrşită a gîndurilor şi simţurilor. Ea se ridică împotriva ipocriziei milenare care în condiţii sociale de supunere şi suferinţă au deformat sufletul femeii : „Femeia e un biet suflet omenesc, tot atît de dornic de simpatie şi dragoste, şi tot aşa de plin de ispite şi de patimi... ca şi bărbatul. Însă, robită de milenii, ea nu poate avea acea francheţă de manifestare, care ţi se pare brutalitate la bărbaţi." [2]

---

[1] C. Stere, *Nostalgii,* p. 19.
[2] *Idem,* p. 98.

Pentru Vania însă femeile fiind mai fine, cu suflete „mai delicate, mai diafane“ [1] decît ale bărbaţilor şi cu un spirit de jertfă, de altruism mai dezvoltat, el îşi impune datoria morală de a le respecta şi de a le iubi dezinteresat. Ca şi la Goethe, iubirile lui Vania nu au nimic imoral, conduc la cunoaşterea de sine, relevă laturile ascunse ale firii şi puritatea sufletească a eroului. Fără să-şi dea seama, el dezlănţuie o adevărată dramă în inima Varvarei, rănind-o cu timiditatea lui.

La Serghinsc, galeria tipurilor de deportaţi politici sporeşte considerabil. Îi va cunoaşte aici, pe Boleslav Stadnicki (Pilsudski — viitorul mareşal al Poloniei); pe Arcadie Tartanov, fiu al amiralului Tartanov, deportat pentru că se înregimentase în mişcarea revoluţionară teroristă ca informator al Comitetului executiv asupra deplasărilor ţarului; şi pe Spirca varnacul, deportat de drept comun, deţinător al meseriei de „bandit, mijlocitor şi de haiduc al zărilor, servind pe oricine îi poate fi de folos“ [2]. Constantin Stere „posedă arta de a putea să schiţeze, în cîteva pagini numai, un moment sau un suflet, nu rareori de o mare complexitate“ [3]. Personajele, „adevărată colonie de revoluţionari, sînt trataţi fie în chip de figurine, fie prin procedeul, aşa de dificil, al paginilor de jurnal“ [4], imprimîndu-le un profund sens de viaţă. Acţiunea de reeducare a lui Tartanov, căzut într-o neagră apatie, „lipsit de orice interes pentru viaţă, stors de ultima picătură de voinţă, cuprins de groază în faţa unei lumi străine şi duşmane“ [5], prins în mrejele Aculinei Vîrcolaca, precum şi „activităţile sociale“ de ajutorare a populaţiei aborigene soyote, îl absorb pe Răutu, sporindu-i reputaţia. În contact cu autohtonii, descoperă un tip de ţăran, dezumanizat, pentru care greu ar fi de găsit vreo analogie în afară de Siberia.[6] Învăţătorul Parfenie, care-şi ratase viaţa şi aspiraţiile

---

[1] C. Stere, *Nostalgii*, p. 98.
[2] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 22.
[3] Perpessicius, în *Manuscriptum*, 4 (2), anul VI, 1975, p. 62.
[4] *Ibidem*.
[5] C. Stere, *Nostalgii*, p. 123.
[6] *Idem*, p. 127.

printre acest soi de oameni, le face o caracterizare crudă și realistă : „Aici «cetățenii» trăiesc cum vreau, nu recunosc nici hotarul satului, trecînd oricînd în China, fac contrabandă cu aur... Pămînt au din belșug. Toate nevoile și le satisfac pe deplin. Nu mai doresc nimic. Au tot ce le trebuie. Și nu sînt pe pămînt fiare mai feroce și mai perverse, vite mai obtuze ; egoiști, cruzi, urăsc orice ființă omenească rătăcită printre ei ; inaccesibili oricărei idei noi ; de veacuri mucegăiesc în aceleași obiceiuri ruginite, cu aceleași prejudecăți, cu aceeași suficiență tîmpită. Încearcă să le explici că pămîntul e rotund, că se mișcă — ai să vezi !... Și între ei se mănîncă, ca niște paingăni, fiecare e gata să înghită pe vecin... Chiar față de femeile lor sînt tirani și călăi... Iar ei înșiși își tîrăsc pe ascuns burțile umflate pe la Aculina !“ [1]

Pentru a ajunge la Minusinsc, unde se afla Artamon Danilov [2], creator al unei doctrine politice și al unei tactici revoluționare noi, cap al mișcării antițariste din Rusia, Vania Răutu întreprinde o periculoasă expediție clandestină în troica lui Spirca varnacul, într-o noapte cu lună, pe întinderea zăpezii imaculate. Danilov nu ține seama de opiniile altora, disprețuiește ciocnirile verbale ale „parlotelor siberiene, și, însoțit de tovarășa Minscaia, soție și secretară, duce o existență multiplă : întreține raporturi cu străinătatea, ajută publicațiile clandestine la care colaborează asiduu, organizează evadările coreligionarilor, citește, scrie, se ocupă cu grădinăria și vînatul și „nu are relații sociale decît cu oamenii simpli, mahalagii, mici funcționari, negustorași“ sau deportați de drept comun bogați, ale căror fonduri le folosește în interese revoluționare. Din această ultimă categorie Răutu va cunoaște două personaje demne de pana lui Rabelais : Nitocichin și Crahmalov, unul delapidator, altul autor al unui viol, exemplare pentru care doar arta culinară și femeile constituie un subiect demn de vreun interes. Apariția acestor personaje pe scena romanului constituie un nou prilej pentru scriitor de a-și exersa arta de portretist. Crahmalov frapa prin înfățișa-

---

[1] C. Stere, *Nostalgii*, p. 129.
[2] Lenin.

rea lui de „uriaş obez, cu obrazul învelit în grăsime, care îi inunda şi micii ochi «porcini» şi îi dădea un colorit de purcel proaspăt opărit, numai că pielea îi era zbîrcită şi acoperită de mici şi rare smocuri de păr albicios“, în timp ce Nitocichin, „înalt, cu o siluetă îngrijită, de o exagerată eleganţă a vitrinelor de haine gata, cu o barbă tăiată artistic, cu păr ondulat artificial, şi totul exalînd duhoarea de adevărată apă de Colonia Johan Maria-Farina“, făcea aceeaşi impresie dezagreabilă. Dialogul, de un comic grosier, perfect adaptat la fizicul personajelor, subliniază cu prisosinţă superficialitatea şi vulgaritatea lor sufletească. Din toate călătoriile făcute pe glob nu rămăseseră decît cu amintirea restaurantelor şi a „caselor de toleranţă“ şi nu puteau vorbi „decît despre mîncăruri şi prostituate, căci acestea reprezentau pentru ei femeia“ !...[1] Schimbul de replici e pitoresc :

„— Nu este în lume altă bucătărie ca cea franceză...

— Nu face o ceapă degerată... grohăi deodată uriaşul din fundul slăninei sale... O ! Orientul — acolo e arta bucătăriei ! Şi femeia... s-s-s-s !...

„— Artă ? Arta o are chinezoaica ! Aceea e artă ! Da ! E doctor în treaba asta, domnule. Am mîncat eu în Borneo la Bandiermassin, un fel de harbuz — Uuuu ! Miezul lui ca o şampanie, grasă, dulce, mirositoare — Oi-oi-oi ! Iar femeile lor, Doamne, Doamne ! umblă goale, — dar după o noapte nu m-am putut tîrî nici în patru labe !... Zău ! Muierile noastre sînt nişte vaci !“[2]

Tot la Minusinsc, Răutu asistă în „salonul“ lui Costea Fomin la disputa dintre narodnici şi nihilişti pe de o parte şi social-democraţi pe de altă parte. Acest conflict este tot mai accentuat şi el va constitui una dintre ideile centrale ale volumului. În acest mediu „devorator de energii“[3], Răutu îşi face un permanent proces de conştiinţă, citeşte, îşi construieşte o concepţie proprie asupra socialismului, o gîndire personală legată de planurile lui de acţiune pentru viitor. „Formaţia sufletească a lui

---

[1] C. Stere, *Nostalgii*, p. 162.
[2] *Idem*, p. 161—162.
[3] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 22.

Vania Răutu se continuă în sensul desfacerii de mişcarea revoluţionară rusă, a deşteptării conştiinţei lui naţionale şi a împlîntării în suflet a convingerii misionare că va trebui să ridice la viaţa naţională pe moldovenii din Basarabia şi să vină în România ca sol al dezrobirii fraţilor de peste Prut..." [1] În discuţiile sale cu profetul Eliseev, personaj mitologic „cu o lungă barbă de apostol, albă, imaculată", consacrat meditaţiilor mistice despre cuget şi „proclamat genial de însuşi Lev Tolstoi" [2], Vania constată deosebirile esenţiale între modul latin de a simţi şi gîndi şi mistica slavă şi se diferenţiază tot mai mult de psihologia revoluţionară locală pe care o consideră incompatibilă cu idealurile sale. „Tribulaţiile de pedagog", asalturile Aculinei, care-i trezesc detestabile chemări carnale, povestea tragică a Lisavetei şi a „chitaiului" din Serghinsc frapează epic romanul. Două evenimente neaşteptate tulbură liniştea lui aparentă ; arestarea lui Răutu pe motiv că ar fi participat la organizarea unui atentat împotriva marelui duce Alexandru Nicolaevici şi sinuciderea în masă a deţinuţilor din ocna Cara, în semn de protest împotriva purtării inumane a autorităţilor cu Aglaia Peşehonova, soţie de fost terorist, condamnat la muncă silnică. Moartea acesteia şi a celorlalţi revoluţionari, reprezentanţi ai „Narodo-Voliei", declanşează o puternică reacţie protestatară în obştea deportaţilor. Polemica pe tema „ce este de făcut" limpezeşte multe idei despre politică şi revoluţie. La propunerea lui Costea Fomin de a se trece la sinuciderea obştească, Artamon Danilov, revoluţionar lucid şi intransigent, dă o replică necruţătoare idealismului juvenil şi nebulos care-i împinge pe unii tovarăşi pe calea martirajului eroic. El demonstrează că un revoluţionar în viaţă valorează mai mult pentru revoluţie decît unul mort : „Revoluţia e întotdeauna nu opera cavalerilor fără frică şi prihană, ci rezultatul mişcărilor de masă, încheierea logică a luptei de clasă... Conducerea reală n-o pot avea decît

---

[1] E. Lovinescu, *Scrieri* şi *Istoria literaturii române contemporane*, Ed. Minerva, 1975, p. 212—213.

[2] C. Stere, *Nostalgii*, p. 175.

revoluţionarii de profesie. Revoluţia este o artă, sau, dacă vreî, o meserie. Şi orice meserie presupune o tehnică, adică, nevoie de specialişti! Aceştia însă nu au nimic cu parfumul de trandafiri... Revoluţia e un război şi orice război impune o aspră disciplină. Nebunia unor exaltaţi nu poate justifica rezultatul atît de dorit de Ohrană: exterminarea în masă a elementelor mai energice, şi deci lichidarea pentru multă vreme a oricărei mişcări revoluţionare în Rusia."[1] Lui Răutu însuşi, Danilov îi face indirect o pătrunzătoare şi subtilă caracterizare, singura în măsură de a explica nu numai drama sa de condamnat la nefinalizarea acţiunilor, dar a însuşi autorului, a „cazului Stere" cheltuit într-un nesfîrşit război politic şi aflat întotdeauna între ciocan şi nicovală. Pentru Artamon Danilov, Vania e „...un om condamnat; orice ar întreprinde, nu va reuşi. N-are tăria de a renunţa la revoluţie, dar vrea s-o facă vărsînd în loc de sînge sirop de zmeură. Visează să fie arbitrul situaţiei şi să cuprindă necuprinsul — şi va fi vecinic între două scaune; şi încolţit din toate părţile."[2] Caracterul autobiografic al acestui volum este mult mai puternic. Deşi obiectiv, romanul seamănă cu un jurnal la persoana a treia, în care autorul, detaşîndu-se de erou, priveşte mersul naraţiunii dinafară. Însuşirea fundamentală a scriitorului este în primul rînd memoria epică.

În necontenitele sale analize şi procese de conştiinţă, Răutu înţelege tot mai clar că lupta, acţiunea sînt imperative categorice şi singurul mijloc de a birui forţele oarbe ale Naturii"[3] şi de a atinge ţelul suprem al umanităţii: „socialismul". Doar astfel se poate realiza scopul final care constă în „organizarea, solidarizarea şi unirea omenirii întregi pentru idealul ei comun, triumful asupra puterilor Inconştientului, supremaţia omului în procesul mondial."[4] În numele conceptului de „ideal", Ion Răutu neagă violenţa, preconizînd „altă luptă", aceea pe cale paşnică. Permanenta sete şi nostalgie de „Ideal",

---

[1] C. Stere, *Nostalgii*, p. 226—228.
[2] *Idem*, p. 236.
[3] *Idem*, p. 239.
[4] *Idem*, p. 240.

pe care îl consideră în spiritul filozofiei lui Kant şi Auguste Comte, „suprema realitate", caracterizează concepţia social-morală a eroului. Înclinaţia spre idealizare este mereu simţită în *Nostalgii*. Ea se reflectă mai ales în raporturile eroului cu femeile, în capacitatea de a le ocroti, de a le înţelege şi a vedea în ele un simbol al purităţii. Recapitularea episodului Fany Perlov, a chinurilor sărmanei copile în promiscuitatea vieţii de etapă, precum şi a suferinţelor Claudiei Samarin, care moare de febră tifoidă lăsînd în braţele lui Răutu un copil, dezvăluie Mariei Culiceeava un bărbat care împreunează în structura sa psihică rare calităţi : „vigoarea şi energia... cu fineţea şi delicateţea feminină"[1], sensibilitatea, cu un inalt umanitarism. Mai mult, Vania este un cavaler în care Maria găseşte un apărător de nădejde împotriva geloziei violente a soţului ei, un romantic în stare de sentimente nobile şi de o iubire ideală. Răutu o va ajuta pe fermecătoarea „Giocondă" să scape de cruzimea şi perversitatea lui Ipolit Culiceev şi să evadeze peste munţi, în China. În vederea acestei acţiuni nu va precupeţi nici bani, nici energie, îşi va risca pînă şi libertatea, părăsind „samavolnic" reşedinţa pentru a pregăti în cele mai mici amănunte evadarea Mariei. Despărţirea lor are ceva din frumuseţea ideilor pure existente doar în acea „ţară himerică" pe care setea lor de „patrie ideală" o imaginează.

Acţiunea romanului este amplă, desfăşurată mai mult în întindere decît în adîncime ; „asemeni unui fluviu cu albie largă, povestirea curge lin, primeşte afluenţi care-i îngroaşă debitul, fără să-şi precipite mersul"[2]. Abia în ultima parte, înviorată de evenimentul eliberării lui Răutu, se densifică, se încordează, în vederea unor noi experienţe, îşi recîştigă ritmica aventurii. Cu plecarea din Siberia, cu trecerea în sens invers prin taiga, tundră, stepă, prin fostele reşedinţe şi peste Ural, se încheie un capitol emoţionant din viaţa eroului. Nostalgia iubirii de ţară şi chemarea instinctului de naţiune cuprinde

[1] C. Stere, *Nostalgii*, p. 262.
[2] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri* 5, p. 23.

tot mai insistent sufletul lui Vania şi-l stimulează neîntrerupt în vederea întîlnirii cu pămîntul visat. El este convins că „omenirea... se naşte din colaborarea sufletelor naţionale“ în organisme de sine stătătoare a căror importanţă e capitală pentru progresul umanităţii. În concepţia sa, internaţionalismul trebuie să ţină seama de aceste organisme naţionale, care „prin înfrăţirea obştească, se înalţă pînă la un suflet comun al omenirii.“ [1] De aceea e hotărît să-şi închine întreaga energie poporului român, al cărui exponent se simte. El este înainte de toate român. Un puternic sentiment patriotic îi insuflă încrederea că are de îndeplinit o misiune importantă : ridicarea şi propăşirea poporului său. Întors în satul natal, „respiră cu amîndoi plămînii“ aerul de acasă. Reîntîlnirea cu familia este emoţionantă. Naraţiunea e reluată cu naturaleţe. Iorgu Răutu, doar mai îmbătrînit, dar la fel de simplu şi de bun, îşi întîmpină statornic în sentimente „băiatul iubit“, viitor cap de familie ; Smaragda Teodorovna, deşi tulburată de revederea „fiului rătăcitor“, îşi păstrează rezerva şi inflexibilitatea ; „mama“ Irina, devenită „baba Irina“, îl primeşte emoţionată în braţele ei protectoare, iar Nataliţa, a cărei tinereţe sufletească nu s-a ofilit în ciuda vîrstei şi a morţii celui de-al doilea soţ, îl întîmpină cu aceeaşi dragoste gingaşă şi caldă, pe care n-o simţise în îmbrăţişarea mamei. La mormîntul Ilenuţei trăieşte nostalgia adolescenţei şi a poeniţei de la izvorul Tudosiei, unde înflorise dragostea lor de altădată. Interesîndu-se de viaţa provinciei, este uimit şi îndurerat de decăderea ei economică şi socială, de faptul că mulţi boieri moldoveni ajunseseră la sapă de lemn, ruinaţi şi nevoiţi să-şi vîndă moşiile veneticilor. Referindu-se la cauzele acestei decăderi, unul din personaje, Ivan Telega, este de părere că „boierimea noastră are soarta de care e vrednică. Îşi plăteşte păcatele faţă de norod.“ [2] În faţa alternativelor puse de Smaragda Teodorovna de a rămîne „stăpîn“ la Năpădeni sau de a-şi urma „acelaşi drum“, Vania, deşi mişcat de sufe-

[1] C. Stere, *Nostalgii*, p. 267.
[2] *Idem*, p. 358.

rința tatălui său că rămîne moșia fără un „stăpîn“, hotărăște să-și continue studiile la Iași. Răspunsul lui Ion Credință la misiva sa, departe de a-l speria, îi întărește decizia, fiindcă își dă seama că numai astfel poate deveni util poporului său. Scena explicației dintre tată și fiu este emoționantă. Ea a fost remarcată și de Perpessicius pentru intensitatea și omenescul ei :

„— Dar tată, ce să fac eu aici ? Nici nu-mi pot isprăvi învățătura, că nu mă lasă la Universitate...

— De, măi băiete, ai și tu drepturile tale. Cînd Dumnezeu ți-a dat capul, ar fi păcat să rămîi fără învățătură. Dar Tosia și Costea au murit ; și amu, te duci și tu. Eu sînt bătrîn, să-mi închid ochii, așa, singur, și să-mi știu casa fără stîlpul ei ? Bătrînul se întoarse ; plîngea tăcut fără să-și șteargă măcar lacrimile. Vania își simți gîtul strîns de un nod, și cu greu își putu descleșta gura, luă mîna bătrînului și o sărută.

— Ce să fac, tată ? — abia își stăpîni plînsul și el. Vezi ce viață aș avea aici, ce viață am avea noi cu toții ? Și amu jandarmii sînt în sat... Apoi cine știe ? Poate că pînă cînd mi-oi mîntui eu universitatea s-or schimba vremurile și m-oi întoarce la Năpădeni. Bătrînul începu să plîngă în hohote ; își clătină numai capul.

— Tată, tată ! — plîngea acum Vania de-a binelea. Dacă vrei, rămîn. Spune numai un cuvînt ! Oi răbda ce a da Dumnezeu.

Bătrînul își întoarse capul spre el, își șterse lacrimile și-l privi scrutător, cu neîncredere :

— Nu, măi, băiete ! Și mă-ta crede că e mai bine așa. Și dacă Dumnezeu mi-a da încă zile și putere m-oi duce și eu peste graniță să te văd, numai să nu te duci prea departe. Vania sărută din nou, în tăcere, mîna bătrînului, acesta îl trase la dînsul, îl îmbrățișă și-i strînse capul la pieptul său de uriaș. — Așa a vrut Dumnezeu, măi băiete ! Mi-a dat feciori — unul s-a înecat în ghimnazie. Altul s-a împușcat de năpastă, iar tu te duci în străini, lași Năpădenii, care din moși strămoși erau stăpîniți de Răutești. Și cine știe pe ce mîini or încăpè, după ce m-a lua Dumnezeu ! Și tu iar ai să duci poate viața cea amară... Ai mintea prea aprinsă, și inima chiar de foc.

Pe aiştea oriunde nu-i iartă lumea... Nu degeaba au fost în neamul nostru şi de aiştea... Unul a şi pierit în ţeapă sub Vasile Lupu vodă... Dar pentru ce taman amu să fie iar unul ? Di ! Să fie cum o vrè Dumnezeu, schimbă brusc vorba conu Iorgu : — Mă-ta spune că ţi-a ajunge pentru trai vreo două sute de ruble pe lună. Ţi-oi da şi mai mult, ca să fie vreo mie de lei de ai lor. Am să am eu grijă de tine... Dar dacă ai învăţa, să scrii şi cu slova noastră veche... Bătrînul tăcu, dar Vania înţelese ; şi îndurerat îşi lăsă capul în jos.“ [1]

În vederea obţinerii paşaportului, este nevoit să renunţe la dreptul de moştenire, deci la întreaga avere, în favoarea surorii sale. După cîteva „amărăciuni“ provocate de răceala foştilor prieteni şi după o încercare de a organiza un cerc cultural moldovean, Răutu, „complet echipat, din grija tatălui său, şi cu lada de cărţi, purtată pe drumuri de la poalele Saianilor pînă aici“, trece cu mare emoţie Prutul, aruncîndu-se „în bezna necunoscutului“, către o viaţă nouă. Cu acest eveniment încheie Stere marea frescă memorialistică a primului ciclu al romanului, „nu numai natural, ci chiar sub o formă de potenţare şi de apoteoză a talentului său“ [2]. Se afirmă astfel ca „scriitor de mîna întîi“ [3], atît prin proporţiile date operei sale, cît şi prin cadru, temă, varietate de mediu şi tipuri, conflicte sufleteşti şi probleme sociale. Pe parcursul a aproape două mii de pagini, reuşeşte să realizeze un mozaic social şi etnic foarte variat, personaje cu fizionomie individuală distinctă şi vie : boieri provinciali, ţărani, intelectuali revoluţionari şi conspiratori „care mişună intens şi dramatic“ [4] de la Prut pînă la Oceanul Îngheţat, făcînd impresia unei vaste panorame omeneşti. Numeroase figuri feminine, prezentate cu căldură, cu graţie, cu înţelegere şi profunzime, ocupă un loc important în intriga romanului,

---

[1] C. Stere, *Nostalgii*, p. 366—367.

[2] E. Lovinescu, *Scrieri*, 6, *Istoria literaturii române contemporane*, Ed. Minerva, 1975, p. 213.

[3] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, *op. cit.*

[4] Octav Botez, în *Viaţa Românească*, *Cîteva note asupra romancierului*, *op. cit.*

relevînd darul de observaţie şi creaţie al autorului. Primul ciclu al romanului *În preajma revoluţiei* este „o frescă de mare amploare, impunătoare, necunoscută încă în proza noastră, în care tragicul este împletit şi alternează cu umorul, duioşia cu sarcasmul, avîntul ideal cu realitatea crudă, coardele cele mai diferite ale sufletului sînt puse în mişcare“ [1]. Puterea de replăsmuire a autorului e mult mai mare decît în restul romanului, unde vom observa că urzeala autobiografică se intensifică şi nu mai reuşeşte întotdeauna să se topească uniform în ficţiune. Stilul pur, plastic, fără preţiozitate descriptivă, de un pitoresc simplu, constituie el însuşi un sens de viaţă pe care scriitorul îl imprimă romanului în perfectă concordanţă cu lumea înfăţişată. „Această suprafaţă de minimă rezistenţă la aer a stilului, scrie G. Călinescu, constituie marele merit al d-lui Stere, şi se adaugă pe lîngă acela indiscutabil de creator, făcînd din domniasa un prozator mare.“ [2] Ciclul trăieşte prin excepţionala lui putere de viaţă şi de pătrundere în cele mai ascunse firide ale sufletului omenesc, prin talentul de narator al scriitorului. Frazele curg ca din gura uncheşului, în mod firesc, fără vreo preţioasă pieptănare literară. Cărţile sînt scrise „într-un grai moştenit din moşi-strămoşi“ şi prin aceasta „se aseamănă cu nemuritoarele romane ruseşti fără început şi fără sfîrşit, fără limbă literară, fără plan dinainte stabilit“ [3].

Cu *Ciubăreşti* intrăm în cel de-al doilea ciclu al romanului : ciclul românesc, monografia unei societăţi în toate situaţiile posibile, la umbră şi la lumină, prezentată însă subiectiv de autor, în ciuda păstrării exterioare a timbrului obiectiv al povestirii. Citind cel de-al şaselea volum eşti cuprins la un moment dat de sentimente contradictorii. Ai crede că romanul este o cronică în care

---

[1] Octav Botez, *op. cit.*

[2] G. Călinescu, *Adevărul literar şi artistic*, 11, seria a II-a, nr. 620, 23 oct. 1932.

[3] Cristian Ciomac, *Adevărul literar şi artistic*, 11, seria a II-a, nr. 620, 23 oct. 1932, p. 1.

autorul își ia libertatea de a zugrăvi universul în felul său, sau, intervenind travestirea, o parodie a unui roman, ori, și mai aproape de adevăr, un roman cu cheie, vindicativ satiric. Scriitorul, condus permanent de o atitudine polemică intransigentă, întocmește un buletin critic al societății românești contemporane lui, ajungînd să realizeze în cele din urmă „un vast reportaj romanțat“ [1] al carierei sale politice, cu înălțările, dar mai ales cu dezamăgirile ei. Romanul este „existența însăși a autorului pusă la mod impersonal.“ [2] Așa cum arată însă Pompiliu Constantinescu, cartea oscilează permanent între roman, pamflet și memorii, pierzîndu-și adesea interesul literar. Multe din faptele prezentate sînt neînsemnate și nesemnificative. Autobiografia scriitorului apare din ce în ce mai neprelucrată și mai transparentă, lucru care determină atît pe G. Călinescu cît și pe Pompiliu Constantinescu să regrete că scriitorul n-a avut buna inspirație să scrie niște memorii autentice. „Din experiența sa bogată, variată și nu lipsită de un adînc patetism, acest temperament viguros și fanatic ar fi putut alcătui cele mai pitorești memorii ale timpului“ [3], împletind la un loc experiența directă și fantezia. Romanțîndu-și însă memoriile, adevărul se destramă odată cu trecerea în România, cu atît mai mult cu cît Stere nu-și povestește viața, ci își acordă numai lui o „excepțională și nediscutată superioritate morală și intelectuală“ [4]. Vina cea mai mare a lui Stere e de a nu fi selectat și sintetizat întîmplările, de a nu absorbi realitatea în ficțiune. Din acest motiv, multe din personajele sale sînt „inferioare copii pe sticlă“, „figuri de panopticum“ [5], lipsite de naturalețe și autenticitate, suferind cenzura abuzivă a autorului. Și totuși există și aici pagini străbătute de acel fior atît de prețios în primele volume ; arta de narator, de portretist și de pictor nu se pierde ; spiritul de observație e viu și ascuțit, arhitectura cărții se susține și se

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 24.
[2] G. Călinescu, *Adevărul literar și artistic*, nr. 754, 1934, Cronica literară.
[3] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p 25.
[4] *Idem*, p. 26.
[5] *Ibidem*.

înlănţuie armonios. Cît timp vorbeşte în general, sau îşi alege personaje tipice pentru a critica starea politică, socială şi economică a României burghezo-moşiereşti, autorul oferă o interesantă relaţiune asupra vieţii publice. În momentul în care se referă la persoane bine cunoscute pe care le prezintă satiric făcînd abstracţie de meritele lor, romanul capătă un aspect inferior anecdotic, punînd nedorit pe cititor în situaţia de detectiv sau avocat. „Judecător şi parte în acelaşi timp“ [1], Stere îşi asumă o sarcină foarte dificilă, pe care n-o duce întotdeauna cu bine pînă la capăt. În spirit pamfletar, el judecă oamenii, evenimentele, moravurile şi faptele în raport cu ambiţiile şi idealurile sale. Cu toate acestea, „romanul se citeşte cu plăcere şi cu interes pentru paginile lui documentare, ca şi pentru elementul caricatural dintr-însele.“ [2] Din puţinele explicaţii asupra genezei romanului deducem că autorul avea dealtfel intenţia să scrie mai degrabă o „istorie a societăţii şi nicidecum a personajelor cunoscute în viaţă“, în care fenomenele, episoadele şi faptele relatate să fie în esenţa lor „riguros exacte“ şi atribuite unor personaje imaginare. Dar, probabil, rănile sufleteşti provocate de adversarii politici fiind încă proaspete şi eşecurile suferite prea vii în memoria sa, C. Stere n-a reuşit să realizeze ceea ce-şi propusese, n-a putut fi suficient de obiectiv, nu s-a detaşat cu destulă putere de lumea care fie îl adulase, fie îl lovise cu înverşunare. O ură nestăpînită îl alimentează împotriva contemporanilor. N-a reţinut din această cauză esenţialul, semnificativul, şi în loc să facă o istorie a societăţii fictive, a scris o fabulă uşor deghizată a unor personaje reale. Vina sa nu e totuşi capitală. Nenumăraţi sînt scriitorii care în romanele lor cu caracter de cronică au înfăţişat persoane bine cunoscute din viaţa publică, tratîndu-le pozitiv sau satiric. E suficient să amintim doar numele lui Anatole France şi lucrurile vor fi privite cu alţi ochi. E. Lovinescu, care recunoaște în romanul lui Stere „cel mai mare monument memorialistic al literaturii noastre“, dă dovadă de mult simţ psiho-

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri* 5, p. 25.
[2] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 64.

logic în explicarea motivului care l-a determinat pe autor să romanţeze acest imens material cu caracter autobiografic : „la aceasta l-a îndemnat poate şi sfiiciunea de a-şi prezenta propria lui familie în culori nu totdeauna armonioase... cît şi impulsiunea de a-şi satisface resentimentele faţă de numeroşi contemporani.“ [1] „Sînt romancieri cari au toate îndrăznelile, toate sincerităţile numai în romanele lor, scrie Perpessicius. Îndeosebi cei timizi. Pe cei energici şi de o francă sinceritate ficţiunea îi stînjeneşte. Este cred şi cazul d(omnului) C. Stere.“ [2] Însuşi G. Călinescu recunoaşte că multe lucruri nu ar fi putut fi spuse pe nume dacă Stere nu şi-ar fi intitulat cartea roman. Citind printre rînduri, aflăm fapte care altfel ne-ar fi scăpat.

Venit în România, pe care o credea „patria ideală“, Vania Răutu, asemeni călătorilor persani din scrisorile lui Montesquieu, este profund dezamăgit de trivialitatea vieţii publice, robită în întregime electoralului. Pătrunzînd în arenele destul de mediocre ale acestei jungle cu aere de menajerie bizantină [3], este martorul unei ciudate politici pe tema „cine intră şi cine iese“, „cui şi ce s-a dat sau se va da, precum, dacă şi cînd se va da“ sau „cine sînt mai tîlhari“, „ai noştri“ sau „ai voştri“. Ia contact cu aspectul de bîlci al societăţii autohtone şi cu prostul-gust manifestat în limbaj şi vestimentaţie ; cunoaşte aşa-zisa „viaţă artistică“ a oraşului, şi, cu gîndul de a deveni student, se interesează de instituţiile de învăţămînt superior. Într-o sală de circ care servea drept teatru, „o mizerabilă baracă de bîlci, cu zugrăveli inimaginabile, rău aerisită, rău luminată“, cu „o scenă microscopică“, ca „un fel de coteţ sau şopron pentru lemne“, vede „femei elegante, în rochii luxoase, excesiv decoltate, acoperite de pietre preţioase, înconjurate de bărbaţi în fracuri şi uniforme aurite...“ care vorbesc în limba franceză. Îl intrigă acest decalaj între formă şi conţinut, între pretenţii şi realitate. Actriţele de pe scenă,

---

[1] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române*, *Scrieri* 6, Ed. Minerva, 1975, p. 210.

[2] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 68.

[3] *Idem*, p. 16.

venite tocmai de la Paris, „decoltate de sus şi de jos, dinapoi şi din faţă“, „cancanau“ îndrăcit, dezvelindu-şi tainiţele. Cîntecele lor „fără perdea... creau o atmosferă de delăsare desfrînată, de veselie nebună, dar şi de lubricitate. Scena dintr-o jalnică coteneaţă se transformă miraculos într-o feerie infernală.“ [1]

Dintr-o scrisoare a lui Vasile Credinţă (Ion Nădejde) află care era situaţia învăţămîntului universitar în România, curat „iarmaroc“ : „Universitatea stă goală — nu dau pe acolo nici profesorii, nici studenţii. Profesorii fac politică, studenţii aşişderea, cu subvenţii de la toate guvernele, pe rînd.“ [2] Singura sursă de învăţătură rămîn bibliotecile.

Stabilit în oraşul Ciubăreşti (Iaşi), spre a-şi continua studiile la „Academia Ciubăreană“, este izbit de contrastul arhitectural al acestui „oropsit tîrg de provincie“ [3], „mai curînd un cuib de patimi şi intrigi decît unul de intelectualitate“ [4] : „Casele, împrăştiate pe coastele blînde ale celor patru coline, izbesc, la prima vedere, prin alăturarea strigătoare a unor somptuoase palate, arogante şi insipide, de nişte mizerabile cocioabe, cîteodată pitoreşti, dar întotdeauna ofensatoare ca locuinţe omeneşti.“ [5] Istoricul oraşului care-şi avea numele probabil de la Ciubăr-Vodă sau după alte păreri de la cîrnăţăria cetăţeanului roman Cipus, din a cărui firmă (Cipus botularia) peste veacuri nu rămăsese decît o frîntură (Ci...bot...aria) este un prilej de insistente ironii la adresa istoricilor fantezişti. Pregătirile pentru alegeri prilejuiesc lui Ion Răutu un spectacol curios. În restaurante, în cluburi, în saloane şi cafenele se poartă interminabile şi aprinse discuţii pe tema lor, între tineri şi bătrîni, între roşii (liberali) şi albaştri (conservatori). Pentru a le înfăţişa, scriitorul foloseşte cu abilitate tehnica cinematografică de filmări interioare sau exterioare în prim-plan sau în umbră. Fie că e vorba de „Cohorta liberă şi indepen-

---

[1] C. Stere, *Ciubăreşti*, p. 28.
[2] *Idem*, p. 35.
[3] *Idem*, p. 45.
[4] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 65.
[5] C. Stere, *Ciubăreşti*, p. 43.

dentă“, „șovină, antisemită și xenofobă“ sau de „fracțiunea democratică și liber cugetătoare“, fie că e vorba de Partidul liberal sau de Partidul conservator, mijloacele în alegeri sînt identice : demagogia sau violența. La adunări, reprezentanții celor două partide flutură aceleași lozinci promițătoare, care nu se materializează decît în afișele lipite pe case și garduri asemănătoare și ele prin conținut : „Bulevardul Unirii pavat... Tramvai... canalizare... aducerea apei de la Ceahlău... linia ferată prelungită pînă la Noua-Suliță... Ordine și cinste... economii... Coroana... Minciunile tîlharilor roșii... Ciocoii înfumurați... Banditii... Națiunea sugrumată... Constituția violată... Coroana de oțel... vîndută jandarmilor... Libertatea suprimată... risipa... Democrația... Autonomia... Descentralizarea... sufragiu universal...“ [1] etc. Noul prieten al lui Răutu, Miron Osmanlî (nu altul decît Caragiale), un tip foarte inteligent și sensibil, dar în același timp mușcător și agresiv, îi înfățișează în mod pitoresc „rotativa“ partidelor de guvernămînt care „se perindează la cîrmă, printr-o cuminte înțelegere tacită sau printr-o dispozițiune constituțională nescrisă, cu fiecare legislatură... Rotativa ! Guvernul reușește întotdeauna. Lupta electorală nu prezintă dar în realitate nici un interes, dar e cu atît mai violentă pentru fason... pentru gură-cască și găgăuți, sau frondeuri și tîrîie-brîu...“ [2] În schimb, țăranii „nu au nici un cuvînt în politică, sînt de fapt iobagi, chiar adevărați robi, lăsați la discreția moșierului sau a arendașului, nu numai grație mizerabilului petec de pămînt ce li s-a dat la emancipare, dar și prin lege. Dreptul lor de vot, atît cît li se recunoaște prin Constituție, e o deriziune.“ [3] La alegeri sînt aduși pe „căprării“, sub paza poliției și a agenților guvernului și, înconjurați de ciomăgași votează fără să știe ce și pe cine. Fiecare adunare electorală, fiecare discurs cațavencian are același „refren soporific“ : Bulevardul Unirii... canalizarea... apa de la Ceahlău...“ etc. Pe Răutu îl miră mai ales „numărul mare de obeji“ care popula scenele întruniri-

[1] C. Stere, *Ciubărești*, p. 64.
[2] *Idem*, p. 69.
[3] *Idem*, p. 71.

lor. Asupra cauzei îl va lămuri un alt prieten, Knix (dr. Hax) : „Apoi aceştia mănîncă acuma în ţara românească, aceştia au băncile, «industria naţională», tot felul de concesiuni şi alte mezelicuri..."[1]. Sînt înfăţişate apoi culisele vieţii politice, aventurile extraconjugale, mobiluri ale multor ascensiuni sociale, decăderea morală a înaltei societăţi. Dacă timp de aproape treizeci şi cinci de ani coana Elvira, soţia neîntrecutului artist electoral, ministeriabilul Tică Vasilescu, va influenţa cu frumuseţea şi temperamentul ei viaţa politică a Ciubăreştilor, apoi rivala ei, tînăra şi fermecătoarea doamnă Dolores Barancea, nu se va lăsa mai prejos.

Prin vechiul său prieten, Vasile Credinţă, Răutu va cunoaşte tineretul universitar, ideile şi aspiraţiile acestuia. Contactul cu „normaliştii" îl pune în faţa unor tineri entuziaşti, dar prea „naivi" şi fără contact cu realitatea. Adepţi ai social-democratismului şi sprijinitori ai mişcării proletare, ei făceau abstracţie, după părerea lui Răutu, de masa cea mai largă a populaţiei : ţărănimea. La şezătorile din strada Cojocari, studenţii Ciorbadgioglu (G. Ibrăileanu) şi Raicu Rion (Raicu Ionescu Rion) îl asaltează cu întrebări : „Ce se petrece în Rusia ?... De ce, de atîta vreme, nu se aude nimic despre mişcarea revoluţionară ?... Mai poate reînvia ea ? Poate fi nădejde de biruinţă ?" Se declanşează astfel disputa între ideile narodnice ale lui Răutu şi concepţia social-democratică a normalienilor. Cartea este într-un fel şi istoria încercării eroului de a-i converti pe ieşeni la poporanism, pe considerentul că privirile lor trebuie să se îndrepte asupra ţărănimii care formează baza societăţii şi 90% din populaţie.

Odată cu încheierea gălăgioaselor alegeri, „o liniste adormită" şi „o duhoare pestilenţială" cuprinde străzile supraîncălzite ale Ciubăreştilor, făcînd de nesuportat atmosfera. „Peste toate idealismele se simt bătînd miasmele unei mări moarte.[2] Oraşul devine pustiu prin plecarea elitei în vilegiatură şi a studenţilor acasă. Răutu, „deprins cu spaţiile siberiene, cu răsuflările pădurilor nesfîrşite de brazi", caută şi el un refugiu în satul cu

---

[1] C. Stere, *Ciubăreşti*, p. 112.
[2] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 65.

nume semnificativ, Vaideei de la poalele Ceahlăului. În casa vărului său Vasilică Gîrlă, preocupat în exclusivitate de „„regularea stomahului", și a soției sale „cuconița Margot, un fel de fătălău care „ducea grijile moșiei", simte o apăsare și mai mare. Pentru a-și limpezi spiritul, face dese popasuri în sat. Aici va cunoaște îndeaproape revendicările țăranilor, profund nemulțumiți de rînduielile dijmei și ale învoielilor agricole impuse de boieri. Un aer general de revoltă înăbușită și de dușmănie înverșunată bîntuie sufletele lor. Despre „ciocoi" grăiesc astfel : „Ca vîrcolacii sug toată măduva din oameni... Muncesc ogoarele cu vitele oamenilor ; și nu le dau imaș ; cînd ară pentru ei trebuie să dea vitelor de păscut ce găsesc sub copite..." [1] „Ne mănîncă carnea de pe oase și ne sug sîngele din vine." [2] Nemulțumit și întristat, Răutu se refugiază în Dealul Recii, la via doamnei Eliza Orleanu, gazda sa din Ciubărești, unde va trăi „poate cea mai tihnită fază din zbuciumata lui viață, înconjurat de o atenție și de o îngrijire cum nu mai cunoscuse" [3]. Ca și în celelalte cărți, cele mai interesante experiențe ale lui Răutu sînt tot acelea în legătură cu femeile. Între el și Eliza Orleanu se leagă o caldă și discretă prietenie amoroasă, care-i dă echilibru sufletesc. La Dealul Recii va începe să se pregătească pentru examenele din toamnă de la Academia Ciubăreană, al cărei student devenise între timp. Întors la Ciubărești, se înrolează grabnic în rîndurile celor care frecventau cursurile universității, dar este repede dezamăgit de superficialitatea și dezinteresul cu care erau prezentate de profesori. Autorul critică cu această ocazie, incisiv, învățămîntul universitar pierdut în digresiuni plictisitoare, în „compilații insipide", și „ex-cursuri" neinteresante. La sfatul profesorului de arheologie Alexe Themistoclide (Philippide), unul dintre puținii universitari de prestigiu, Răutu renunță să mai frecventeze cursurile, pregătindu-și examenele în biblioteci. Tot în această perioadă se apropie

---

[1] C. Stere, *Ciubărești*, p. 141.
[2] *Idem*, p. 140.
[3] *Idem*, p. 149.

de membrii cercului prezidat de profesorul de psihologie Ipolit Mircescu (Titu Maiorescu), „cu mult superiori celorlalte varietăţi de intelectuali ai Ciubăreştilor"[1], şi participă la cenaclul acestora. Interesat de „problema socialismului din România", merge şi la Bucureşti pentru a asista la şedinţele congresului socialist, prilej pentru autor de a prezenta aspecte ale „luptei de clasă" şi noi personaje în care uşor recunoaştem pe cîţiva din fruntaşii mişcării socialiste din România : Gheorghe Război Vrînceanu — C. Dobrogeanu-Gherea[2]; Vasile Credinţă — Ion Nădejde, Todi Baclava — Toni Bacalbaşa etc. Avînd impresia că discuţiile Congresului „se mărginesc la abstracţiuni lipsite de orice interes practic, sau la sonorităţi deşarte"[3], Răutu încearcă să-i convingă pe liderii Partidului Socialist de necesitatea adaptării marxismului la condiţiile concrete ale României a cărei populaţie majoritară o constituie — după el — nu proletariatul, ci ţărănimea : „În loc de a vă juca de-a emanciparea proletariatului neexistent — dacă facem abstracţie de victimile industriei parazitare întreţinute din buget —, mai bine să vă gîndiţi la dezrobirea ţărănimii şi la introducerea regimului democratic — cît de modest şi cît de burghez..."[4] Recunoaştem uşor toate argumentele şi polemicile dezlănţuite de însuşi Stere în presa vremii pe aceeaşi temă. Ficţiunea se spulberă cu desăvîrşire, iar personajele cu corespondenţe reale apar la tot pasul. Răutu bineînţeles e supraevaluat în dauna celorlalţi eroi. Iată numai cîteva din „coincidenţele" lumii romanului cu realitatea : Cristofor Arghir — Nicolae Iorga ; Anton Vădrăşcanu — D. D. Pătrăşcanu ; Ilie Turcu — Iancu Botez ; Nicolae Şoltuz — Dr. N. Quinezu ; Miron Osmanlî — I. L. Caragiale ; Alexandru Themistoclide — Philippide ; Vasile Credinţă — Ion Nădejde ; Gheorghe Război Vrînceanu — C. Dobrogeanu Gherea ; Todi Baclava — Toni Bacalbaşa ; Spiridon Ciorbadgioglu — Garabet Ibrăileanu ; Raicu Ionescu — Raicu Ionescu

---

[1] C. Stere, *Ciubăreşti*, p. 173.
[2] Gherea (guerre-război).
[3] C. Stere, *Ciubăreşti*, p. 183.
[4] *Idem*, p. 184.

Rion ; Valer Timiş — Iuliu Maniu ; Petre Rășinar — Octavian Goga ; Gheorghe din Suceava — Gheorghe din Moldova ; Grigore Topologeanu — George Topîrceanu ; Dionisie Parteni — M. Sevastos ; Mihai Nastia — Mihai Pastia ; Sidonia Alexe — Isabela Sadoveanu ; Nicolae Pădureanu — Mihail Sadoveanu ; Bran Caroţi — Ion Morţun ; Constantin Dobrovici — dr. I. Radovici ; T. T. Flor — P. P. Carp ; Aurel Crăsneanu — I. C. Brătianu ; Hariton Spirescu — Spiru Haret ; Nitza Vasilescu — Tache Ionescu ; Todiriță Canta — Mitiță Sturdza ; Carol Peters — Petru Poni ; Mircea Ionescu din Argeş — Delavrancea ; Octavian Petrovici — Aurel Popovici ; Filip Dresu — N. Fleva ; Albrecht Knix — Hax ; Dr. Alexandru Petrof — Dr. P. Alexandroff ; Anibal Ionescu — Stelian Popescu ; Jean Lascaride — Lascăr Catargiu ; Sînghie Ion — Sergiu Niţă ; Gheorghe Motanu — Pan Halippa ; Ipolit Mircescu — Titu Maiorescu ; Yvonne Vasilescu — Aneta Radovici ; revista *Farul* — revista *Viaţa Românească ;* revista *Ogorul* — *Sămănătorul ;* ziarul *Globul* — *Adevărul ;* societatea *Chemarea* — *Datoria ;* Tîrgul Pupezei — Tîrgul Cucului ; Calcarina — Bahluiul ; mahalaua Cazacinci — Tătărași ; Ciubărești — sinteză a trei oraşe : Iași, Ploieşti şi Bucureşti. Iată și cîteva corespondenţe din lumea primului ciclu : Tania Lungu — Maria Grosu (prima sa soţie) ; Boleslaw Stadnicki — Iosif Pilsudski (fost mareşal, apoi şef al statului polon) ; Pavel Brașevan — Pavel Crușevan (ziarist) ; Artamon Danilov Minin, care va reveni în cel de-al doilea ciclu în volumele VII şi VIII — Lenin. Romanul devine, din cauza acestei masive colaborări cu realitatea, ambiguu și chiar valoarea lui documentară e discutabilă, alterată de gradul prea mare de subiectivitate a autorului. Ca și în viață, zeflemist în disputa cu societatea, Răutu va fi un învins. Sînt multe momente cînd drama acestui erou inadaptabil impresionează. În acest roman al inadaptabilităţii, el trece rînd pe rînd de la accese de tristeţe la ironie amară, de la duritate la dispreţ și chiar la insolenţă. Pretutindeni transpare zbuciumul „cazului Stere", risipit într-o luptă inegală. Răutu, ca și autorul, se crede dator să îndeplinească o

misiune mesianică, dar în agitaţia sa permanentă întîlneşte fie politicieni de profesie interesaţi doar să se afirme pe ei înşişi, fie duşmani direcţi ai tuturor reformelor înnoitoare propuse de el, fie intelectuali neîncrezători, sceptici. În lupta sa pentru propăşirea ţărănimii practică un marxism sui-generis, care face abstracţie de clasa cea mai importantă : proletariatul. „Tragedia lui personală" se naşte tocmai din această înţelegere limitată a „condiţiilor concrete" din România. În roman se atinge şi problema „iredentei". Tot lui Răutu îi revine sarcina de a deschide ochii tovarăşilor săi asupra modului cum trebuie văzută problema naţională. Lupta pentru o „Românie mare", pentru o naţiune unită şi pentru triumful românismului va constitui într-adevăr una dintre cele mai profunde preocupări ale autorului, deci şi ale eroului, patriot înfocat care venise din gheţurile îndepărtate ale Siberiei tocmai sub imboldul unei puternice conştiinţe naţionale. Între timp Răutu întemeiază, sub denumirea de *Chemarea*, „o societate studenţească pentru organizarea conferinţelor şi a cursurilor de adulţi"[1], la periferiile oraşului şi la ţară. Se preocupă intens şi de ridicarea culturală a poporului.

Capitolul *Ultimul stăpîn al Năpădenilor* impresionează prin adîncimea psihologică şi aminteşte de timbrul unduitor şi nostalgic al romanelor din primul ciclu. Perpessicius îşi exprimă regretul că scriitorul nu insistă îndeajuns asupra acestui episod „care ar fi dat atîta poezie şi atîta semnificaţie de brazdă romanului... Nu. Iorgu Răutu nu putea fi înmormîntat aşa cu una cu două. Doar el este, pînă azi, stîlpul Năpădenilor şi chiar al romanului d(omnului) Stere. Cu el se încheie o lume. Şi afecţiunile dintre tată şi fiu au fost puternice."[2] Moartea lui Iorgu Răutu declanşează o serie de incidente de un comic amar şi trist. La graniţă, deşi cu paşaport „în toată regula", este arestat şi percheziţionat cu „barbarie", ca fost deportat siberian : „În camera de arest a gării, Răutu, desbrăcat pînă la piele, fu supus unei percheziţii necruţătoare : pînă şi căptuşala hainelor îi fu descusută, talpa

---

[1] C. Stere, *Ciubăreşti*, p. 206.
[1] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 64.

ghetelor desfăcută, ...și plastronul cravății sfîrtecat" [1]. Sărmanul său văr, Vasilică Gîrlă, care-l însoțea, era impresionat mai ales de acest din urmă act și repeta întruna: „Și cravata desfăcută!... Nouă, nouță!..." [2] Sosit cu mare întîrziere la Năpădeni, constată cu durere că tatăl său murise. Acest eveniment tragic înseamnă o „grozavă ruptură" cu satul natal, căci Iorgu Răutu, care „simboliza această legătură" [3], nu mai era. Împărțirea nedreaptă a moștenirii efectuată de mama sa „între vii", în favoarea Mașei și a soțului ei și în dauna fiului, îl umplu și mai mult de amărăciune pe Răutu. O întîmplare neînsemnată în aparență, dar semnificativă, vine să-i întărească convingerea că e tot mai înstrăinat de cei de acasă. După o discuție caldă cu „mama" Irina, aceasta cu lacrimi în ochi va îngăima: „Sărmănelul... sărmănelul de el... Cîte îi fi pătimit, puiul mamei, de grăești acum țigănește..." [4] Așadar, pentru mama Irina nu mai era moldovean. Progresele realizate în cunoștința limbii române literare i-l înstrăinează pe dragul ei „Pimperlic". Renunțînd la procesul de moștenire, revine la Ciubărești, unde va începe o acerbă luptă cu viața: scoate revista *Farul (Viața Românească)* și popularizează neobosit ideile poporaniste. Conflictul cu Arghir (Nicolae Iorga) [5], conducător al revistei *Ogorul (Sămănătorul)*, se accentuează din cauza atacurilor acestuia împotriva *Farului*. O polemică aprinsă se declanșează între cele două reviste. Insinuări perfide se țes în jurul lui Răutu. Sînt puse în discuție veniturile sale și fondurile revistei. Acest motiv îl va determina pe autor, care-și apără eroul, să-l ia în derîdere pe „geograful Arghir", punînd pe seama lui tot felul de întîmplări hazlii (ca de exemplu aterizarea forțată a „savantului" într-un canal de scurgere) și acuzîndu-l în același timp de pseudocultură. Portretul acestui „apostol al neamului" e străbătut de subiectivism. În conturarea lui, scriitorul devine superficial și răutăcios.

---

[1] C. Stere, *Ciubărești*, p. 231.
[2] *Idem*, p. 232.
[3] *Idem*, p. 233.
[4] *Idem*, p. 236.
[5] Arghiriștii fiind sămănătoriștii.

Din această cauză paginile se reduc la simple cancanuri şi anecdote. Iată ce scrie despre Cristophor Arghir : „Umbla, radiind din orice sinuozitate a figurii importanţa persoanei sale, bălăbănindu-şi braţele lungi, cari se coborau pînă la genunchi, cu capul ridicat în sus, prefăcîndu-se cufundat în cugetări şi fără atenţie la ce se petrece în dreapta şi în stînga. Iar ce avea sub picioare, în adevăr nu putea vedea din pricina ghebului din faţă. Aşa se explică şi catastrofa : marele geograf care cunoştea toate prăpăstiile din lume, nu băgă de seamă o simplă gură de canal, neîngrădită, la marginea trotuarului. Un ţipăt de spaimă cuprinse toată strada Moţoc. Savantul fu extras din canal într-o stare jalnică : un lichid inomabil i se scurgea din chelie, picurînd pe vîrful ascuţit al nasului spre bărbie ; se lăţea prin hainele muiate pînă la piele, pe trotuarul dimprejur. Mirosul pe care-l împrăştia nenorocitul respingea şi pe cele mai entuziaste adoratoare, ca şi pe cei mai devotaţi adepţi.“ [1] Stere nu ştie să-şi reţină şi să-şi ascundă aversiunea faţă de cei care l-au şicanat în cursul vieţii. E chiar fericit că se poate răzbuna astfel. În ciuda resentimentelor vizibile ale autorului, eroul cărţii afişează o atitudine de pacificare, de stăvilire a polemicilor personale.

Multe din articolele publicate de C. Stere în *Viaţa Românească*, despre naţiune, despre starea ţărănimii, „foametea constantă“, „Piemontul românesc“, apar rezumate în acest volum cu diverse prilejuri ca făcînd parte din paginile *Farului*.

Sînt prezentaţi în continuare unii dintre colaboratorii revistei : Ilie Turcu, Anton Vădrăşcanu, Nicolae Şoltuz şi figuri mai de seamă ale vieţii culturale a oraşului. Răutu găseşte un sprijin real în vechea generaţie, în cei care participaseră la războiul pentru independenţă, oameni profunzi şi modeşti. Noua generaţie, superficială şi arivistă, este ironizată şi chiar înfierată de autor. În general „elita culturală se înfăţişa ca un conglomerat fără nici o legătură organică“ [2]. Miron Osmanlî, deşi pe

---

[1] C. Stere, *Ciubăreşti*, p. 332—333.
[2] *Idem*, p. 226.

alocuri ironizat și chiar minimalizat, apare ca un om complex, de o extraordinară inteligență, necruțător cu realitățile timpului, în care se amestecă duioșia cu cinismul, sensibilitatea cu egocentrismul, „volubilitatea sarcastică cu melodramatismul tactic în afaceri bănești“, și un just sentiment al valorii. Limbajul său este nu numai savuros, dar și incisiv ; valurile vieții îl aruncă cînd în sus, cînd în jos ; greutățile familiare îl împiedică să creeze și-l fac violent cu propriii copii, sau îl determină să se aventureze în întreprinderi paradoxale ca aceea de negustor. Întrebat de Gh. Război Vrînceanu de ce nu pune pe hîrtie toate subiectele pe care le are în cap, Miron Osmanlî răspunde : „Ah, frate Gheorghieș ! Să scriu ? Cînd scrii însă trebuie să-ți consacri toate zvîcnirile inimii, toate frămîntările creierului, să te înalți, să te rupi de mlaștina vulgarității și a mizeriilor zilnice... Dar știi tu Gheorghieș, știi tu că eu n-am avut ce să dau pentru coșniță pentru hrana copiilor ?... Știi tu că rafturile restaurantului meu sînt goale ? Mă așteaptă falimentul... mizeria... copiii desculți nu pot merge la școală... Să scriu ?... Să scriu pentru distracția cîtorva cocoșnețe din saloane, cari între două elucubrații obscene de bulevard să soarbă sîngele ce-mi picură din inimă, sucurile ce se scurg din creierul meu ?“ [1] Sentimental și farseur în același timp, Osmanlî, intrat în posesia unei sume de bani prin grația prietenului său Gh. Război Vrînceanu, interpelat din nou de acesta („Dar... Miroane ! Era vorba să scrii...“ [2]), îi răspunde cu „infinită ironie“ : „Ce ești copil, bre Gheorghieș ? Bine, spune și tu frate ! pentru ce să scriu acuma, dacă am parale ?...“ [3]

Pe Alexandru Themistoclide, profesorul de arheologie, îl prezintă ca pe un „adevărat și mare învățat, cu o reputație europeană, dar fire ciudată, aproape maniac în sensul medical al cuvîntului. Un om de caracter, de o cinste ireductibilă, dar pe care nu-l interesa decît știința lui“ [4]. Ar fi spart, pretinde Stere, cu toporul, pianul

---

[1] C. Stere, *Ciubărești*, p. 261.
[2] *Idem*, p. 262.
[3] *Ibidem*.
[4] *Idem*, p. 247.

nevestei, ca să aibă linişte la lucru. Anecdota nu e suficient finalizată şi apare astfel incredibilă. Aerele de moralist ale autorului încep să deranjeze. Prea vede pe toţi cu defecte şi numai pe Răutu cu calităţi. Literar vorbind, acesta se dezumanizează pînă la a se preface într-un individ ultravirtuos, agasant, prea des contrariat de spectacolul scandalos al vieţii. Doar atunci cînd sufletul lui vibrează, cînd „lutul" se răzvrăteşte, cînd micile mizerii şi îndoieli îl mistuie, cînd se coboară printre oameni de pe scaunul lui de judecător şi uită de misiunile sale politice, Răutu se apropie de cititori. La Sinaia, redevenit romantic, se lasă fascinat de frumuseţea Yvonei Vasilescu, femeie diafană şi inefabilă, care-i trezeşte sentimente nebănuite, entuziasmul de altădată. În faţa ei simte nevoia să rostească principiul care-l electrizase şi-l fortificase în anii deportării : „Nici o picătură de forţă morală nu se pierde în zadar"[1]. În sentimentul de dragoste pe care i-l trezeşte Yvonna se concentrează dintr-odată, „într-o singură îmbrăţişare : nesfîrşirea sumbră a taigalei ; stepele arse ale Asiei Centrale ; imensele fluvii revărsate ale Siberiei, ţărmurile tragice ale Oceanului Îngheţat cu banchizele lui feroce în zare ; zidul grandios al Sayanilor, îngrădind misterele Tibetului ; adîncimile nepătrunse ale tundrei ; şi viaţa obidită a omului îngenuncheat de vrăjmăşia firii, sub gerurile neînchipuite, în viscolul năprasnic ; şi războiul veşnic necruţător dintre fiii vitregi ai acestui bulgăr de tină — sfîşierea mucegaiului omenesc în faţa nemărginitului rece şi indiferent al bolţii pustii..."[2]. Sînt rînduri ce atestă vibraţia autorului şi eroului în faţa misterului şi eternului feminin.

Finalul cărţii se precipită în evenimente tragice care anunţă sfîrşitul unei etape în viaţa Ciubăreştilor : moartea Elvirei Vasilescu în urma „duelului" ei monden cu triumfătoarea Dolores Barancea ; procesul de moştenire care dezmembrează familia Vasilescu (îl distruge pe electorul Tică şi dezvăluie caracterul infam al fiului său,

[1] C. Stere, *Ciubăreşti*, p. 273.
[2] *Idem*, p. 272.

politicianul Nitza Vasilescu); drama familiei Osmanlî; mişcările şovine şi mai ales tragedia ţăranilor înfometaţi din Vaideei şi alte sate. Volumul se încheie cu un episod semnificativ: întîlnirea lui Răutu cu Aurel Crăsneanu, bărbat de stat, care-l solicită în rolul de „forţă propulsivă“, „factor energetic“, „agent de progres“. Răutu întrevede în această colaborare realizarea celor mai urgente prefaceri sociale: reforma electorală şi reforma agrară.

În ansamblu, cel de-al şaselea volum nu se organizează ca roman în jurul unei idei. Critica a observat că „ori de cîte ori politicul este înlocuit de omenesc reapare romancierul“ [1]. Romanul ar fi trebuit să se oprească mai mult asupra vieţii intime a eroului, asupra zbuciumului său sufletesc, a biografiei sale personale de inadaptabil. Aşa cum e scris, el consemnează mai ales evenimentele exterioare, e drept, nu fără nerv. Stere se dovedeşte şi în acest volum un bun portretist, adesea un adînc cunoscător al sufletului omenesc.

Cu cel de-al şaptelea volum, intitulat *În ajun*, intrăm şi mai mult în dedesubturile vieţii politice româneşti, serios influenţată de farmecele frumoasei Dolores. Capitolul al doilea marchează începuturile ascensiunii lui Răutu, care debutează ca deputat în Colegiul al treilea „ţărănesc“ în locul lui Boris Cerbini, transferat la Bucureşti prin graţia d-nei Dolores Barancea. În vederea obţinerii mandatului de deputat, sprijinit de preoţi, învăţători, ţărani şi prieteni, face propagandă intelectuală în lumea satului, asigurîndu-i pe alegători de seriozitatea luptei sale pentru drepturi şi libertăţi. Validarea sa se impune ca o condiţie *sine qua non* pentru păstrarea ordinii publice, din respect pentru adevărurile enunţate de erou în Cameră cu privire la înapoierea economică şi socială în care se află ţara. Succesul lui de tribună îi convinge pe cei mai mulţi socialişti de necesitatea colaborării cu liberalii în vederea democratizării României,

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 27.

a realizării reformei agrare și electorale. „Nici o acțiune socialistă, nici o colaborare efectivă la revoluția socială mondială nu este cu putință fără un regim democratic. În România situația e încă agravată prin veșnica amenințare din partea țarismului. Prin urmare, după credința mea, o vremelnică alianță cu partidul liberal — pînă la realizarea reformei electorale și a reformei agrare — se impune.“ [1] Dar le atrăgea atenția în același timp asupra „precauțiunilor pe care dialectica marxistă trebuie să le impună“ [2] într-o asemenea acțiune de răspundere, spre a-i feri de consecințele „încrederii naive“ [3]. Capitolul *Sîrba popilor* aduce în fața cititorului una dintre cele mai pitorești aspecte ale vieții politice de culise cu implicații generale vijelioase. Strîns legată de politică, biserica suferă și ea zguduiri și schimbări „primenitoare“, ori de cîte ori acționează „rotativa“. Defăimarea și caterisirea episcopului Teofan Medelniceru în favoarea arhimandritului Paisie, zis și Popa Oaie, pe care-l susținea Nitza Vasilescu, produce un adevărat scandal public în viața Ciubăreștilor. Dar, ca de obicei, totul se rezolvă în cele din urmă cu bine, „lupta“ terminîndu-se cu împăcarea „partidelor istorice“, care convin „ca termenul de punere în mișcare a «rotativei» să fie mai apropiat“ [4].

O mare parte a acestui volum (aproape jumătate) se configurează ca jurnal de călătorie (pe care scriitorul îl exersase în *Patru zile în Ardeal)*, în stilul însemnărilor făcute de numeroși români impresionați de civilizația apuseană, printre care Stere amintește cu multă evlavie pe boierul Constantin Golescu. „Descoperirea Europei“ îi trezește și lui Răutu puternice impresii. Instalat în compartimentul de clasa a doua, va străbate Ardealul, Budapesta, pusta ungară... La Viena, pe urmele lui Dinicu Golescu, surprinde ca și acesta „liniștita viețuire a vienezilor, căci acolo cea dintîi grijă și datorie aceasta

---

[1] C. Stere, *In ajun*, p. 51.
[2] *Idem*, pag. 56.
[3] *Ibidem*.
[4] C. Stere, *In ajun*, p. 56.
[5] Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele, apud* C. Stere, *În ajun*, p. 87.

este — a nu aduce altuia cîtuşi de puţină supărare"[5]; vizitează superbul parc Schönbrunn și muzeele; ascultă muzică de Wagner la Opera imperială Rheingold; participă la o manifestaţie muncitorească, unde are bucuria de a-l reîntîlni pe Boleslav Stadnicki, venit aici în calitate de reprezentant al partidului socialist polonez, şi ia contact cu mişcarea social-democratică austriacă. În comparaţie cu naturaleţea şi dezinvoltura Vienei, Berlinul i se înfăţişează de la prima vedere „ca o orgolioasă şi îndărătnică creaţiune a voinţei omeneşti", supusă geometriilor perfecte. În muzeele berlineze este surprins de bogăţia pînzelor aparţinînd artei moderne franceze. Un mare număr de picturi de Millet, Renoir, Daubigny, Paul Cézanne, Daumier, Camille Pissarro, decorează fastuos pereţii încăperilor, iar la secţia de sculptură locul de cinste îl are Rodin. La Berlin descoperă cu emoţie pe vechiul său prieten din „comuna" Chișinăului, Isaac Blumberg, devenit publicist şi agitator sub pseudonimul Genosse Prudens. Acesta îl introduce în atmosfera unei întruniri social-democrate germane, care nu răspundea decît la o singură întrebare: „Ce e mai avantajos pentru muncitori?"[1]

Trecînd prin cartierul Charlottenberg, îl vizitează şi pe Miron Osmanlî, stabilit la Berlin cu toată familia în urma unei moşteniri. În Elveţia stabileşte legături cu un important centru al emigraţiei ruseşti aflat la Geneva. Îi întîlneşte aici pe foştii lui tovarăşi de suferinţă: Mihail Suhanov şi Serghei Alexandrovici Jaba, precum şi pe „generalissimul revoluţiei mondiale"[2], Artamon Danilov, singurul care „n-a pierdut cu totul contactul cu realitatea din Rusia", singurul care „are o directivă limpede şi neşovăitoare"[3]. Acesta îi preveşteşte apropierea inevitabilă a revoluţiei şi-i solicită colaborarea însărcinîndu-l cu asigurarea cîtorva puncte de trecere prin România pentru literatura de propagandă şi pentru agenţii partidului în Rusia. Discuţia avută cu Artamon Danilov îi clarifică o serie de probleme asupra tainelor viitorului. La Zermatt,

---

[1] C. Stere, *În ajun*, p. 102.
[2] *Idem.*, p. 104.
[3] *Idem*, p. 116.

Răutu îl vizitează pe Nicolae Şoltuz, venit aici să-şi îngrijească sora bolnavă. Cu această ocazie cunoaşte îndeaproape poporul elveţian, care-l impresionează prin politeţea şi bunăvoinţa sa. Autorul descrie portul oamenilor, limbajul acestora, şi se lasă furat în special de frumuseţea peisajului, de măreţia Alpilor : „Încercuit imens, se întindea zidul dinţat de munţi înzăpeziţi şi de gheţare. Drept în faţă, spre sud, Monte-Rosa, ca într-o năprasnică sforţare de a se smulge din îmbrăţişarea mortală a uriaşului Gornergletscher se svîrle spre albastrul aprins, ca să ridice hotarul nebiruit dintre nordul mohorît şi Italia însorită. Ceva mai la dreapta, spre apus, conul fantastic al Matterhorn-ului, Mont-Cervin-ului francezilor cu silueta lui feciorelnică, eteree, graţioasă şi orgolioasă, trezeşte nostalgia inaccesibilului... Asupra oceanului de gheaţă din faţa lui se aruncă o ceaţă smeurie, care furişîndu-se în sus pe coastele sidefate ale Muntelui-Rosa, trecea pe nesimţite în scînteieri roşii-şăfrănii cu reflexe de purpură mereu mai intensă. Şi pe cînd, spre miazănoapte, se întindea lin cortina de catifea albastră, cu puţine ţinte argintii, spre sud se frămîntau încă necontenit tot mai aprinse volburi de jăratec, care, peste muchiile de cristal, înecate sub torente de aur incandescent, se înălţau pînă în pînza verzuie mărginită de fulgii albi ai norilor, încingînd şi în aceştia pojarul de fantasmagorie. Treptat, la temelia cupolei cereşti, flăcările roşii se tot înviorau, dînd norilor înfăţişarea şi mai lugubră de imense gheme de vată îmbibată de sînge închegat. Iar la poalele bastioanelor întunecate ale munţilor şi, mai adînc, spre înfundăturile de gheţari, se coboară o reţea tremurată de raze tot mai asumbrite. Şi deodată în ochii lui Răutu răsări o veche, veche dar neuitată viziune. Se trezi brusc în cîmpia îngheţată a nopţii polare, în faţa ultimelor revărsări ale aurorei boreale."[1] Reîntîlnim aşadar pe excelentul peisagist, pe minuţiosul pictor al naturii. Tablourile se înalţă în faţa ochilor cu toată bogăţia de culori şi de nuanţe.

La Paris nu găseşte „nici jovialitatea bonomă şi patriarhală a Vienei, nici rigiditatea rece şi arogantă a

[1] C. Stere, *În ajun*, p. 132—133.

prospectelor berlineze, — periate şi spălate ca parchetele saloanelor". Aici este impresionat de originalitatea, de rafinamentul artistic al parizienilor, de exuberanţa şi de inteligenţa lor. Fiecare stradă a inimitabilei capitale „înfăţişa un peisagiu deosebit, avea o fizionomie proprie şi fiecare răspîntie o concepţie artistică, fiecare palat, ca şi fiecare casă bătrînească supravieţuită îşi afirmau o individualitate a lor specială — şi totuşi se armonizau ca în pînzele marilor pictori... Însăşi mulţimea de pe stradă — în contrast cu procesiunile căştilor ascuţite din Berlin, ca şi cu grupurile greoaie de burghezi exuberanţi ai Vienei — părea ca o desfăşurare debordantă de viaţă a aceluiaşi gînd artistic, împietrit în frontoanele clădirilor şi în contururile bulevardelor şi ale străzilor".[1] Însoţit de Jean Lascaride, vizitează Sorbona — distinsă citadelă a culturii europene — şi ia contact cu fruntaşii cercurilor socialiste revoluţionare din Paris, formate în majoritate din pacifişti. În mijlocul elitei intelectuale pariziene, strînsă în casa lui Lascaride, Răutu gustă farmecul acestui gen de salon artistic şi cunoaşte strălucirea cenaclurilor literare şi ştiinţifice. Asistă la un fel de „dans pe muchie de cuţit" [2], la un „neîntrerupt şi briliant foc de artificii, care-l orbeşte şi-l uluieşte" [3]. În continuare, frecventează muzee, teatre, conferinţe, concerte, sorbind cu aviditate din comorile culturii europene. Toate acestea sînt un fericit prilej de a evidenţia nu numai setea spirituală a eroului, ci şi capacitatea autorului de a pătrunde şi înţelege psihologia şi specificul fiecărui popor. Se realizează astfel o fuziune perfectă a personajului principal Ion Răutu cu autorul, încît ai convingerea că ele sînt de fapt una şi aceeaşi persoană, care vede pretutindeni „un val irezistibil al istoriei mondiale" pe calea progresului. Cu atît mai mult se simte Răutu dator să înfăptuiască ceva concret pentru poporul său.

În Italia, în peisajul mirific al Florenţei, trăieşte poate cele mai frumoase şi mai intense zile din această perioadă a vieţii. Aventura romantică cu Yvonne Vasi-

---

[1] C. Stere, *În ajun*, p. 138.
[2] *Idem*, p. 144.
[3] *Idem*, p. 145.

lescu, de care se îndrăgostise din prima clipă, respiră o mare poezie. Nedespărţiţi, vizitează muzee şi biserici, merg la teatru şi la diferite serbări populare, fac plimbări pe colinele şi „văile vrăjite" ale Florenţei. Fiecare clipă li se pare nesfîrşită. La Vallombrosa, Răutu trăieşte negrăita fericire a iubirii împărtăşite. În atmosfera stranie a muzicii lui Wagner, Yvonne îi explică care este resortul intim al iubirii adevărate pentru o femeie, deci şi pentru ea : „Sufletul unei adevărate femei nu poate fi cucerit de un bărbat care o coboară, ci numai de acela care o înalţă... Numai jertfa şi lupta pentru un ideal comun, pentru o mare cauză spiritualizează dragostea, o justifică şi-i dă trăinicie..." Profundă şi unică, iubirea lor nu poate fi trăită decît dintr-odată. Stere este acum autorul unei frumoase şi discrete poveşti de dragoste florentină, a cărei nostalgie se transmite în sufletul cititorului. Eroul romantic de altădată reînvie. Despărţirea impusă de Yvonne în numele idealului social pe care Răutu îl are de îndeplinit include o adîncă semnificaţie. Ea ştie că orice împlinire cere jertfă. Cu conştiinţa „inaccesibilului", Vania rememorează cele mai dragi scînteieri de viaţă, jurămîntul făcut în Siberia de a lupta pînă la ultima suflare. Întors în ţară unde îl chemau remuşcările faţă de Eliza, dar mai ales datoriile politice, Răutu este însărcinat de Aurel Crăsneanu să participe la „campania de răsturnare" a guvernului cerută de „rotativă". După cîteva cuvîntări înflăcărate ţinute la Craiova şi la Galaţi, Răutu este sfătuit (din cauza intransigenţei politice şi a lipsei de prudenţă) să se oprească. Cuvintele lui atacau fără ocol regimul constituţional, considerat „o odioasă minciună dacă nu se reazimă pe focare de viaţă cetăţenească pînă în cele mai mici centre de populaţie" [1]. Reformele pe care le propune : sufragiu universal şi rezolvarea „chestiei" agrare, precum şi curajul de a aborda problema naţională produc o puternică impresie în conştiinţa ascultătorilor, dar şi o senzaţie de teamă printre membrii partidului liberal, care în ultimă instanţă dezaprobă atitudinea lui Răutu. Pentru a-l îndepărta din „campanie", Aurel Crăsneanu îi încre-

---

[1] C. Stere, *In ajun*, p. 227.

dințează o misiune politică în Ardeal. Ajuns la Viena, va avea o întrevedere cu dr. Octavian Petrovici (Aurel Popovici), cu Valer Timiș (Iuliu Maniu), un tînăr cu privirea impenetrabilă ca a „chitaiului" din Siberia, și cu alți fruntași ai luptei naționale a românilor din Ardeal. O telegramă din partea Elizei (cu care restabilise între timp raporturile de dragoste și înțelegere zdruncinate de pasiunea pentru Yvonne) îl determină să se întoarcă urgent în țară. Află cu emoție că buna lui prietenă este însărcinată. Legalizarea legăturii lor prin căsătorie deschide „o altă fază în viața lui Răutu, așezată și lipsită de episoade romantice, dar plină de muncă încordată și luptă dîrză"[1]. Regăsindu-și echilibrul sufletesc, reintră cu pasiune în arenele luptei politice, militînd pentru drepturile poporului său. Sînt prezentate de autor, în această parte a romanului, vicisitudinile campaniei electorale. Cu ocazia vizitelor făcute la alegătorii colegiului întîi și al doilea, Răutu descoperă cu dezolare condițiile de viață mizere și tragediile mărunte ale mahalalei, care macină fără cruțare suflete omenești. Pînă și copiii sînt, aici, „zămisliți din plictiseală", într-un cadru mizer. După terminarea alegerilor, Răutu se dedică cu trup și suflet revistei *Farul*. Sînt prezentați cu simpatie nu numai majoritatea colaboratorilor, dar și o parte din „cercuiști", membri ai Cercului literar și artistic din Ciubărești, cu care „fariștii" erau în bune relații, în ciuda unor divergențe de idei. Elementul de nădejde al revistei e Spiridon Ciorbadgioglu, „o inteligență pătrunzătoare, care căpătase o serioasă cultură literară și dovedise un rafinat simț artistic. În același timp un caracter, un idealist intransigent, lipsit de orice ambiție politică, sau de preocupări materialiste"[2], om cu „rare însușiri", cu o imaginație foarte vie, dar meticulos, aproape maniac, de o perseverență diabolică „exasperantă", atunci cînd era vorba de revistă. Se distingea prin figura exotică, cu nas acvilin și cu ochi negri de circasian visători și triști și prin obiceiul de a răsuci cu furie arătătorul mîinii parcă deșurubîndu-l și de a repeta după fiecare propo-

[1] C. Stere, *In ajun*, p. 236.
[2] *Idem*, p. 248—249.

ziție sau frază „și așa mai departe". Fire extrem de sensibilă, era obsedat de necesitatea unei discipline desăvîrșite și suferea din cauza zgomotului, a luminii și a microbilor care „i se păreau o oaste de monștri ostili... Ajunsese să nu deschidă clanța ușii decît cu cotul, deși era învelită în petice îmbibate în acid fenic"[1]. „Personal însă se consacra trup și suflet revistei. Nu avea alt interes în viață și era în stare, la nevoie, să stea și douăzeci și patru de ore la masa de scris, spre a asigura apariția regulată și cuprinsul interesant pentru *Farul*." Ușor poate fi recunoscut în acest personaj original Ibrăileanu. Învinuit de unii confrați că-l minimalizează în special prin acordarea unui nume cu rezonanțe culinare, C. Stere a explicat că Ciorbadgioglu înseamnă pentru poporul armean, al cărui fiu era Ibrăileanu, „fecior de viteaz".

Un alt colaborator al cărui nume Stere nu se mai ostenește de a-l mai schimba, Raicu (Ionescu) Rion, impresionează prin înfățișarea lui de „copil blînd" care nu putea obidi o muscă". Moartea lui timpurie va îndurera profund mai ales pe amicul său Ibrăileanu. Sînt prezentați în continuare și alți colaboratori de nădejde: Ilie Turcu, Anton Vădrășcanu, Gheorghe Oanea, Nicolae Șoltuz, Gheorghe din Suceava — „literat cu reputație stabilită"[2], Grigore Topologeanu — „un băetan abia de vreo douăzeci de ani, dar plin de duh și de talent"[3], Dionisie Parteni — „un stilist pătimaș și un grămătic stăruitor"[4], Mihai Nastia — „*bonne à tout faire*, care din rîvnă pentru revistă rămînea adesea să doarmă pe masa de redacție"[5] și alții, profesori din Ciubărești și din Iași „care dădeau contribuții serioase din ramura cunoștințelor lor"[6]. Revenind la viața politică, C. Stere îl implică pe Răutu într-o serie de activități cu caracter înnoitor. Redactează, printre altele, un anteproiect de lege pentru organizarea unui credit țărănesc, care va fi votat însă cu mare greutate în parlament, abia după

---

[1] C. Stere, *In ajun*, p. 250.
[2] *Idem*, p. 255.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*.

„schilodirea“ lui. Printre cei puţini care-l încurajau se înregimentase şi Hariton Spirescu, ministru al economiei naţionale. Din partea lui Aurel Crăsneanu nu veneau în schimb decît promisiuni nesigure şi îmbărbătări reţinute, care nu-i ofereau nici o posibilitate concretă. Preocupat în special de echilibrarea tuturor forţelor politice, acest diplomat abil şi „charmeur de profesie“ se caracteriza printr-o prudenţă extraordinară, predica răbdarea şi încrederea în viitor, nu săvîrşea nici o acţiune „delicată“ pe cont propriu, îşi măsura întotdeauna cuvintele, nu scria niciodată cu mîna lui nici celor mai intimi prieteni. „Chiar pentru scrisori personale şi confidenţiale avea un secretar special, George Ciorăscu, care ştia de minune să-i contrafacă scrisul şi iscălitura... Şi chiar cînd stătea de vorbă cu cineva între patru ochi... îşi cîntărea fiecare cuvînt, pentru ca la nevoie să-i poată da interpretarea ce i-ar conveni.“ [1] Era tipul omului politic perfect. Răutu îşi dă însă seama „că o acţiune politică mai intensă nu e cu putinţă fără un sprijin în afară de corpul electoral, în masele largi ale opiniei publice“ [2]. Pentru aceasta desfăşoară o intensă propagandă politică nu numai în paginile revistei sale, ci şi în marele cotidian *Globul* din Bucureşti. Îl deprimă cel mai mult nu atît atacurile pornite împotriva lui, în special de „sorbonianul“ Cristophor Arghir, ci naivitatea cu care aripa stîngă a partidului liberal, provenită din foştii socialişti, se alăturase actualului partid, uitînd de idealurile pentru care făcuse jertfa. Foştii tineri idealişti pierduseră prin trecerea la liberali intransigenţa şi personalitatea politică, asimilîndu-se „prea repede şi prea desăvîrşit“ [3] corpului străin. Singurele momente de linişte le are în sînul familiei. Şi aici intervin însă evenimente în stare de a-l tulbura. În aşteptarea copilului său, încearcă sentimente nemaicunoscute pînă atunci. Descrierea naşterii creează o mare tensiune, întărindu-ne convingerea că Stere este chiar şi în acest volum, mai plat în general, un poet al forţelor primordiale : „Ceasuri... ceasuri... ceasuri... Vidul

---

[1] C. Stere, *În ajun*, p. 356—357.
[2] *Idem*, p. 272.
[3] *Ibidem*.

nesfîrşit, o tensiune negrăită, în adîncimi fără fund, şi în vremea moartă, totul cuprins numai într-un geamăt, care, grozav, învăluia imensitatea spaţiului şi umplea cursul picurat al clipelor... Geamăt... geamăt... geamăt... Întunericul se lasă opac... Un ţipăt ! O sfîşietoare tăietură ca un fulger însîngerat prin bolta neagră... Un ţipăt neomenesc, un ţipăt de fiară, venit din obîrşia vremurilor, din jungla reînviată a altor epoci geologice, la naşterea primei flăcări de conştiinţă şi a primei arsuri de durere... Alt ţipăt... Încă unul sfarmă globul în ţăndări... Apoi tăcere... Tăcere... De pe perina albă întunericul se înseninează... Un zîmbet !... O privire înduioşată... Bezna se împrăştie, făcliile din ochii Caliopei (doctora) se umanizează ; şi radioasă ea întinde spre el un mototol de carne însîngerată, miorlăitoare, din care reiese numai un enorm nas umflat, sub crăpăturile abia tăiate ale ochilor... O fetiţă !"[1] Devenit tată, pe Răutu „îl străpunse gîndul că nu este numai cetăţean, luptător, revoluţionar, ci înainte de toate om — o verigă în lanţul nesfîrşit al generaţiilor"[2]. Nu va înceta nici o clipă lupta pentru ridicarea şi emanciparea poporului său. Revista constituie una din armele cele mai puternice. În paginile ei, Răutu cultivă o literatură realistă, ridicîndu-se împotriva scrierilor „dulcege", asemănătoare cu o „marmeladă quasi-patriotică"[3] de la *Ogorul*, împotriva literaturii care falsifică şi idealizează viaţa satului, transformîndu-l pe ţăran într-un „element al peisagiului"[4]. Este fericit să descopere doi scriitori de talent : Nicolae Pădureanu (Mihail Sadoveanu) şi Petru Răşinar (Octavian Goga) din Ardeal, ale căror opere îl impresionează prin realismul subiectelor şi prin farmecul stilului. Citind cîteva nuvele trimise pe adresa revistei de Petru Răşinar, Răutu se hotărăşte să plece în Ardeal pentru a-l cunoaşte pe scriitorul care se identifică cu viaţa obştei ţărăneşti. În sufletul lui reînvie flacăra luptei pentru unitate naţională. Capitolul *În Ardeal*, care înfăţişează călătoria lui

[1] C. Stere, *In ajun*, p. 291—292.
[2] *Idem*, p. 293.
[3] *Idem*, p. 336.
[4] *Idem*, p. 299.

Răutu la Sibiu şi Blaj, este un rezumat al reportajului *Patru zile în Ardeal*, publicat de C. Stere în *Viaţa Românească* din anul 1908. Relaţiunea, cam lineară, prezintă impresiile de călătorie şi discuţiile avute de Răutu cu Petru Răşinar şi cu fruntaşii luptei naţionale a românilor din Transilvania. Întors în Regat, Răutu va publica asemeni lui Stere o cronică în care pledează pentru formarea unei confederaţii carpato-balcanice în bazinul Dunării. Propunerea va fi dezaprobată de majoritatea oamenilor politici români şi în primul rînd de Aurel Crăsneanu. Cristophor Arghir îl atacă fără menajamente, motiv pentru care i se face un portret în linii groteşti, presărat cu ironii şi minimalizări, nedrepte, dacă ne gîndim la modelul real.

Evenimentele se precipită. Trecerea anilor, repetarea identică a procesului politic după legile nescrise ale „rotativei constituţionale" sînt consemnate de Stere ca într-un proces-verbal. Viaţa personală a lui Răutu ia însă o întorsătură dramatică. Aurel Crăsneanu îl preferă ca ministru al cultelor pe superficialul Bran Caroţi. Intrat în opoziţie fără a fi realizat nimic din idealurile sale, nu se resemnează însă. Constantin Dobrovici, unul dintre membrii fostului guvern, clocoteşte şi el în opoziţie, deşi este bolnav de ftizie. „Petele suspecte de pe obraz îi tot cresc şi pieptul i se înfundă tot mai mult"[1]. De la Năpădeni vin veşti tot mai triste. Află din scrisorile Nataliţei că mama suferă din cauza Maşei, pe care soţul ei Colea Beresovschi o duce spre ruină ; că „mama" Irina murise, că Ecaterina Matveevna, mama Taniei, dispăruse şi ea dintre cei vii. „Numele Năpădenilor tot mai mult evoca lui Răutu imaginea unui vid negru."[2]

Corina Schwarz, cea mai mică dintre surorile Ghitis, refugiată cu copiii la Ciubăreşti în urma uciderii soţului ei într-un pogrom, îl informează pe Vania asupra avîntului revoluţionar pe care-l cunoştea Rusia ţaristă. O scrisoare de la Artamon Danilov îi confirmă apropierea revoluţiei. Înainte de a pleca la Bucureşti pentru a se întîlni cu trimisul acestuia, Mihail Suhanov (Pui de

---

[1] C. Stere, *In ajun*, p. 331.
[2] *Idem*, p. 336.

lup), participă la o excursie a „fariştilor“ în Bucovina şi pe Valea Bistriţei. Are prilejul să-l cunoască îndeaproape pe Nicolae Pădureanu, prozator şi peisagist de talent, la care descoperă cu uimire o aparentă „indiferenţă“ în faţa naturii. Nicolae Pădureanu lasă impresia că-l interesează foarte puţin frumuseţile ţinutului, că aproape nu le observă şi nu le priveşte. Şi totuşi, dintre toţi el este singurul care absoarbe în sufletul său „efluviile mistice şi grandioase ale firii“ pentru ca apoi să împletească din ele o poveste fantastică în care descrie excursia din văile şi munţii Bucovinei „în culori vii şi învăluite de toată vraja poeziei...“ [1] În scurtele popasuri Răutu stabileşte legături şi cu fruntaşii români ai vieţii politice din Bucovina. Întors la Ciubăreşti, îşi pune tot mai acut problema naţională şi pentru pregătirea rezolvării ei îşi îndeseşte vizitele peste munţi. Va fi considerat apoi un „ambasador al Ardealului în România“ [2]. Ca exponent de seamă al românismului, el militează intens pentru unificarea provinciilor româneşti, fiind un factor hotărîtor în trezirea conştiinţei naţionale.

În urma întîlnirii cu Mihail Suhanov la Bucureşti, întreprinde acţiuni antiţariste, de sprijinire a trecerii unui „transport special“, încredinţat în scopuri revoluţionare de însuşi Artamon Danilov. Are credinţa că izbucnirea revoluţiei ruseşti va deschide o nouă eră în istoria popoarelor. Finalul cărţii cuprinde o trecere în revistă a vieţii politice româneşti şi a situaţiei internaţionale consemnate cu aparentă obiectivitate în stilul alb al proceselor-verbale. Sciziunea politicienilor conservatori din ţară, formarea de noi partide conduse de T. T. Flor şi de Nitza Vasilescu, izbucnirea războiului ruso-japonez şi a revoluţiei antiţariste din Rusia, îndesirea războaielor coloniale întăresc convingerea intrării capitalismului într-o criză inevitabilă, vestesc zorii unei lumi noi. „Peste toată faţa globului, un ocean din miliarde şi miliarde de picături omeneşti, fiecare mînată de patimile, mizeriile, nădejdile şi aspiraţiunile ei, o masă fără fund şi margine se

[1] C. Stere, *In ajun*, p. 354.
[2] *Idem*, p. 340.

frămîntă și se răscoală — din adîncimi nepătrunse pînă la înălțimi neatinse —, clocotește de dragoste, de credință, de deznădejde, prinsă de truda cea mare a facerii unei lumi noi, ale cărei zări, încă învelite în ceață, abia pot fi întrezărite de puținele stropituri ale elitei umane — de drept —, premergătorii veacurilor nezămislite..."[1] În această atmosferă de avînt revoluționar, Răutu capătă noi speranțe, își intensifică lupta, susține cu înfocare cauza țăranilor în presă și în parlament cerînd exproprierea și sufragiu universal, analizează și prevestește prăbușirea țarismului. „Împărăția e în ajunul revoluției... Țarismul trece printr-un moment de criză mortală..."[2] și va dispare inevitabil, „iar Rusia democratică nu va constitui o primejdie pentru noi..."[3]. Din toate părțile pornesc atacuri și insinuări care încearcă să explice campania lui Răutu prin „nostalgia ocnei". T. T. Flor îl previne : „Ai merita o soartă mai bună decît aceea care fatal te așteaptă, dacă vei persevera"[4]. Răutu însă nu se lasă intimidat nici de amenințări, nici de „micile intrigi, conjurațiunile de culise, întrunirile publice, discursurile polemice și ditirambele pompoase", care inundă viața publică a țării. Conștient de importanța misiunii sale, hotărăște să participe personal pe „baricadele" revoluției rusești din 1905. În acest scop va trece granița. Ultima parte a romanului este o autentică cronică a frămîntărilor și evenimentelor politice din România în perioada premergătoare revoluției de la 1905, viața intimă a eroului fiind aproape neglijată. Dar fuziunea între pamflet, roman și cronică nu se înfăptuiește și interesul literar scade. „Vania, luptătorul politic, cedează locul d-lui Stere, avocatul și pamfletarul său"[5], și încetînd de a mai exista ca „autenticitate fictivă", rămîne doar ca „o inteligență pur satirică în raport cu oamenii și cu evenimentele"[6]. Din această perspectivă pro-domo, C. Stere, părăsind

---

1 C. Stere, *În ajun*, p. 381.
2 *Idem*, p. 387—388.
3 *Idem*, p. 389.
4 *Idem*, p. 363.
5 Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, p. 27.
6 *Idem*, p. 26.

calmul epic, ajunge să scrie un vast reportaj romanțat în care, fără să-și mai contemple senin viața, urmărește explicarea carierei sale politice și judecarea contemporaneității de pe poziția unei penibile vanități justițiare. Romanul este totuși interesant, mai ales prin acele pagini care înnoadă firele evenimentelor și experiențelor din primele volume. În ele romancierul reapare și povestirea se desfășoară din nou sub semnul armoniei literare. „Indiferent însă de obiecții întîmplătoare și indiferent dacă subscrii sau nu la experiențele episodice ale autorului, scrie Perpessicius, o constatare se impune : în ce măsură este d(omnul) C. Stere romancier, în ce grad stăpînește d(omnia)-sa fluidul epic și cît de bine strunește hățurile evenimentelor de îndată ce a pus, din nou, mîna pe dînsele.“ [1]

Volumul *Uraganul* condensează în paginile lui revoluția rusească din 1905 și răscoalele țărănești din România de la 1907.

Ajuns peste Prut, Răutu constată tensiunea și starea de spirit a locuitorilor în așteptarea unor evenimente hotărîtoare. Întîiul popas îl face desigur la Năpădeni. Contactul cu pămîntul „„copilăriei lui maștere“ [2], îi descoperă și alte schimbări petrecute în fizionomia locurilor și a oamenilor. Casa părintească, năpădită de semnele decăderii și ale neîngrijirii, ajunsă o tristă ruină, pare a fi un simbol al unei lumi sortite să piară. Ruine sînt și sufletele dintr-însa. Smaragda Teodorovna, îmbătrînită și nefericită, îl îngrozește cu expresia de deznădejde și renunțare săpată în privire, iar Mașa, fiică-sa, pentru care a nedreptățit pe Vania, se profilează părăsită de soț ca o „mustrare ironică“ a regretelor mamei, pedepsind-o parcă pentru sacrificiul ei de altădată. Întrevederea dintre mamă și fiu este dureroasă prin răceala și sobrietatea ei. Vania se simte înstrăinat de cuibul părintesc, de aceste umbre ale strălucirii de altădată. Singurul fir care-l mai leagă de pămîntul natal vine de la Ionică

---

1 Perpessicius, ***Manuscriptum***, 4, 1975, anul VI, p. 65.
2 ***Idem***, p. 66.

Cornea, fiul Ilenuței, iubita rustică din adolescență. Prezența lui îi trezește amintiri, regrete și nostalgii. Ionică e acum un flăcău isteț, receptiv la toate frămîntările prevestitoare de primeniri, care-i vorbește despre *studienți* și mesajele lor, devenind în cele din urmă un om de legătură devotat cauzei revoluționare. Revederea tiotiei Natalița Varnavin, vioaie și optimistă, deși septuagenară, și a frumoasei sale fiice adoptive Giona, adeptă a revoluției și admiratoare a eroului, constituie singurele sale bucurii reale. În aceste pagini autorul renunță la tonul polemic, revenind la seninătatea primului ciclu. Viața patriarhală a aristocrației moldovenești este înfățișată cu „sensibilitate robustă, odihnitoare." [1] Răutu face un scurt popas și printre vechii prieteni, printre membrii fragilului cerc cultural moldovenesc, constatînd îndurerat dezacordul dintre masa țărănească și pătura intelectualilor moldoveni. În puținele descinderi pe care le inițiază în sat simte că țărănimea clocotitoare de ură împotriva exploatatorilor își punea mari speranțe în revoluție : „Vine judecata !... Nu scapă ei !... Le întindem mațele pe stîlpii de telegraf..." [2]

La Chișinău intră în posesia unor noi amănunte referitoare la războiul ruso-japonez și la perspectivele revoluției antițariste. Ajuns la Odesa, se trezește în plină grevă, printre studenți și muncitori care îndemnau fățiș la răzvrătire. În căutarea comandamentului revoluției, se convinge tot mai mult de intensitatea mișcării revoluționare. De la Ana Fedosievna află că fratele ei Grișa Goncev, cu care Răutu suferise în Siberia, devenise organizator al unei greve a muncitorilor de la căile ferate. La invitația lui Artamon Danilov Minin, care se afla și el „la datorie", participă la consfătuirea „pontifilor revoluției", unde îi întîlnește cu emoție pe foștii tovarăși de luptă. Conflictul de metodă și de argument îl va arunca însă la o distanță neașteptată de cei dragi, dezamăgindu-l. Nu mai poate avea un limbaj comun nici cu Maria Culiceeva, fosta idilă siberiană, devenită adeptă înflăcărată

---

[1] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 29.
[2] C. Stere, *Uraganul*, p. 29.

a dictaturii proletariatului, nici cu Costea Fomin, social-revoluţionar extremist, maximalist, nici cu Isaac Blumberg şi Vasile Vasilievici Vasiliev, ajunşi menşevici, şi nici măcar cu Avram Zalkind — talmudistul. Ruptura dureroasă de foştii prieteni constituie o grea încercare pentru Răutu. Se simte tot mai străin de toţi prin modul diferit de a gîndi şi a vedea soluţia practică a revoluţiei. Mişcarea revoluţionară din Odesa îi pare mai degrabă o zvîrcolire, o anarhie generală fără nici un fel de coordonare. Şi totuşi atmosfera originală a „sfădăliilor ruseşti" îi trezeşte puternice nostalgii. Este impresionat în special de siguranţa şi logica cuvîntării lui Artamon Danilov, pe care îl admiră sincer, deşi nu îi împărtăşeşte opiniile. În concepţia lui Minin, revoluţia este o artă care trebuie să domine forţele elementare. Ea are nevoie de o strategie şi o tactică desăvîrşite în vederea scopului final: „cucerirea imediată şi directă a puterii de către proletariat, şi dictatura acestuia împotriva tuturor, nu dulcegărie narodnică" [1].

În ciuda concepţiilor sale diferite, narodniciste, autorul are puterea de a prezenta fidel, obiectiv, părerile celorlalţi interlocutori, fără să le deformeze. Artamon Danilov e văzut ca o mare personalitate, lucidă şi intransigentă, menită să joace un rol de frunte în cadrul revoluţiei. Fiind pus în situaţia de a lua cuvîntul, Răutu se simte obligat să-şi exprime în mod deschis opiniile despre revoluţie, cu toate că îşi dă seama că „predică în pustiu": „Întreg progresul social, susţine el, atîrnă de solidaritatea ţărănimii cu proletariatul industrial" [2]. Izolîndu-l definitiv pe Răutu de „pontifii" revoluţiei ruseşti, Stere se consacră observării şi relatării evenimentelor într-o cronică dinamică, plină de episoade realiste şi de scene „tari". Sînt prezentate rînd pe rînd: dizolvarea armatei; desfăşurarea organizată a revoluţiei; declanşarea grevei generale şi ridicarea baricadelor la Moscova, Odesa, Petersburg, Kiev, Nijnîi-Novgorod, Kazan, Voronej, Harcov, Lodz, Riga, Tomsk etc.; înfiinţarea Sovietului Deputaţilor Muncitoreşti; alăturarea marinei şi a

---

[1] C. Stere, *Uraganul*, p. 66.
[2] *Idem*, p. 68.

ţăranilor care devastează şi incendiază conacele boiereşti ; apariţia unei serii de decrete democratice în frunte cu Manifestul Constituţional, prin care se declară libertatea presei, micşorarea zilei de muncă la opt ore şi stabilirea unui salariu minimal : trezirea la conştiinţa naţională a moldovenilor, care obţin autorizaţia pentru întemeierea Cercului pentru învăţătură şi propăşirea naţională a moldovenilor ; organizarea de soviete proprii în toate guberniile Rusiei, care proclamă republici independente ; panica ţarului în faţa tuturor acestor evenimente, într-un cuvînt un tablou colectiv zguduitor al războiului civil desfăşurat pe toată întinderea Rusiei. Puternice atacuri din partea reacţiunii ţariste încearcă însă să dea lovituri infernale elementelor revoluţionare. Se organizează în numele ţarului, sub protecţia bisericii şi a poliţiei deghizate, pogromuri împotriva evreilor şi a studenţilor, efectuate de bande de huligani ucigaşi, plătiţi sau îmbătaţi, autori ai unor asasinate în masă. „Fantome de groază, oameni fără chip şi asemănare“ alergau îngroziţi, încercînd să se ascundă de „oastea desmăţată“ a ţarului. „Unii rupţi şi însîngeraţi, adunîndu-şi ultimele puteri, căutau să fugă şi, căzînd, rămîneau striviţi sub călcîie sau mistuiţi într-o masă amorfă sub lovituri de ciomag. Alţii, prinşi de nebunie, se aruncau ei înşişi sub topoare. Toată strada părea ninsă de puful perinilor desfundate, care îşi împrăştiau în văzduh fulgii albi... Din ferestre zburau în stradă mobile, vase de porţelan, oglinzi, ghiveciuri de flori şi trupuri de femei şi copii aruncaţi pe pavajul de granit din etajele superioare şi din mansarde.“ [1] Este asasinat într-o asemenea luptă de stradă şi preotul Andrei Găină, prieten credincios al lui Vania, dintre „cercuiştii“ de altădată. La Moscova, revoluţia atinge punctul culminant. În lupta pe baricade va pieri şi Undina, în căutarea căreia pornise Răutu. Încă un fir din legătura sa cu trecutul se rupe. Concomitent cu creşterea valului revoluţionar începe o feroce represiune organizată de supuşii ţarului, „căciularii albi“. „O adevărată saturnală de sadism şi de cruzime sălbatică se

[1] C. Stere, *Uraganul,* p. 100—101.

revarsă pe toată întinderea împărăției."[1] „Bandele negre" schingiuiesc și măcelăresc, în numele țarului, populația tîrgurilor, adesea sub comanda autorităților militare. Cu talentul său portretistic cu care sîntem familiarizați, Stere realizează una dintre cele mai vii imagini de cruzime și sadism în persoana generalului aghiotant, din suita țarului, Fridrich Carlovici Bruenn. Acest criminal extermină în chip bestial și incendiază împreună cu armata lui sate întregi, cu zîmbetul pe buze și cu mîna pe cruce, luîndu-și drept paravan pentru crimele sale protecția divină. „Dacă pînă la ora trei instigatorii nu vor fi predați, obișnuia el să spună Feldwebelului, ai să împuști zece din acești burtoși și zece din opincari ; să bombardezi satul o jumătate de oră, îți las două tunuri, apoi să-i dai foc..."[2] Sub privirea senină a odiosului ucigaș, totul se prefăcea în cenușă și moarte, iar în urmă rămîneau „satele pacificate". Sînt pagini de o reală valoare în care Stere se reabilitează din punct de vedere literar. Prins și bătut crunt cu „pisica", un bici cu nouă împletituri plumbuite la capăt, Artamon Danilov moare și el. Moartea lui e simbolică. Ea înseamnă înfrîngerea revoluției rusești de la 1905, repetiție generală a revoluției viitoare. Danilov, autentic martir al cauzei revoluționare, intransigent cu sine și cu ceilalți tovarăși pînă-n ultima clipă, nu se îndoiește de victoria viitoare a ideilor lui despre revoluție : „Țarismul e un cadavru. Și cu el e mort și regimul capitalist..." Pentru el, această „înfrîngere valorează mai mult decît o victorie..."[3], înseamnă de fapt o experiență neprețuită pentru triumful final. C. Stere înfățișează magistral rezistența fizică și morală a purtătorului spiritual al revoluției. A doua zi, un act terorist va pune capăt campaniei generalului Bruenn. Lia Davidovna Minscaia, soția lui Artamon Danilov, deghizată în călugăriță, se aruncă cu o bombă în fața trăsurii generalului provocînd o explozie fatală. În credința lui Răutu însuși, revoluția, înfrîntă în 1905, deschi-

---

[1] C. Stere, *Uraganul*, p. 129.
[2] *Idem*, p. 151.
[3] *Idem*, p. 134.

dea „o nouă eră în istoria mondială“ [1]. Reîntîlnirea cu Vasile Giurilă, depozitarul legămîntului său solemn făcut în închisoarea din Tobolsk, aduce o nouă dezamăgire, o nouă dovadă a conflictului ideologic cu vechii tovarăși și a înstrăinării sale pe baricadele poporanismului. Pentru Răutu, cauza înfrîngerii revoluției trebuia căutată în lipsa de coordonare a acțiunii orașelor cu acțiunea satelor, în neglijarea problemei țărănești și a problemei naționale, a educației politice și culturale a maselor. Toate aceste idei le va susține cu aceeași convingere nestrămutată și la Conferința interfracționistă de la Odesa, în ciuda dezaprobării generale a participanților care preconizau, ca singură cale realistă, insurecția și dictatura proletariatului. După cîteva încercări de reorganizare culturală și politică a moldovenilor într-un partid social-țărănesc moldovenesc cu un organ de presă, Răutu, amenințat cu arestarea, se întoarce în România, pe Marea Neagră, în condițiile dificile ale unei călătorii clandestine. Odată cu transbordarea lui pe un vas românesc și cu revenirea la Ciubărești, se trezește cu uimire parcă pe o altă planetă, în „ape line“, departe de erupția cosmică“ a revoluției rusești. Din acest moment, tonul romanului se schimbă, revine la caracterul său de polemică interminabilă, deghizată, iar narațiunea reia tribulațiile ei satirice de „foiletonism dubios, de moralism retoric și de sentimentalism bombastic“ [2], cu care ne obișnuise în primele două romane ale ciclului al doilea. Se simte din nou o tulburare a seninătății, o viciere a obiectivității și o exacerbare a eului. Antipatiile de ordin personal îl deservesc pe Stere atît ca scriitor, cît și ca erou de roman. Dacă ura împotriva țarismului a fost sublimată și i-a păstrat „un calm artistic surprinzător“ [3], disprețul pentru politicianismul autohton i-a răscolit, în schimb, puternice resentimente, care l-au coborît la nivelul scăzut al recriminărilor și la măruntele considerații de ordin teoretic (pe terenul cărora se crede imbatabil). Ultimele evenimente

---

[1] C. Stere, *Uraganul*, p. 162.
[2] Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 5, p. 30.
[3] *Ibidem*, p. 28.

fiind prea apropiate și prea vii în conștiința autorului, îl împiedică să se detașeze de ele cu obiectivitate, așa cum procedase în primul ciclu al romanului. Cade din această cauză în egocentrism doctrinar și în sociologism de culise. Deghizarea personajelor e tot mai transparentă, transfigurarea inexistentă, cu atît mai mult cu cît autorul pune la dispoziția eroului său documente reale din „filele îngălbenite ale arhivei sale“ [1] și nenumărate pasaje din studiile publicate de el în revista *Viața Românească*, intitulată acum *Farul*. Ficțiunea se reduce astfel la alegorie, iar cititorul, în loc să urmărească textul din plăcerea estetică, o face furat de jocul identificărilor. Deși Stere a negat de nenumărate ori subtextul pro-domo al operei sale, ea este în realitate cronică de moravuri, o scriere memorialistică destinată să-l înfățișeze pe autor în fața posterității așa cum dorește el, o lucrare străbătută în special în ciclul al doilea de un imens orgoliu și de o nemăsurată vanitate, din cauza căreia a avut atît de mult de suferit și în viață. Vom parcurge cîteva capitole referitoare la viața politică a țării. Autorul se oprește mai ales în culisele ei îmbîcsite de ambiții obscure în numele cărora este practicată formula „scopului care scuză mijloacele“. În timp ce în țară crește tensiunea și circulă prevestiri negre de răscoală, la București „în straturile suprapuse ale societății“, tronează o atmosferă de frivolitate și inconștiență. Lupta pentru putere își urmează nestingherită cursul. Se face în mod vizibil abstracție de cei pe umerii cărora stă țara. Cuvîntările lui Răutu în Cameră sînt huiduite de oamenii lui Nitza Vasilescu (Tacke Ionescu) și ai lui Todiriță Canta (Mitiță Sturdza). Pentru curajul de a prezenta în mod deschis viața de mizerie a țăranilor și pentru „îndrăzneala“ de a cere măsuri urgente de îmbunătățire a situației lor, este numit demagog și instigator. Nu renunță totuși să atragă atenția lui Aurel Crăsneanu asupra pericolului care pîndește țara. În *Farul* desfășoară o intensă campanie de presă prin care solicită măsuri concrete. Sînt citate fragmente sugestive din articolele publicate de Stere în *Viața*

---

[1] C. Stere, *Uraganul*, p. 341.

Românească[1]. Viața și lupta autorului se confundă tot mai mult cu activitatea eroului. Trezit la realitate, însuși Christophor Arghir se alătură ideilor sale, fiind considerat la rîndul său instigator. „Uraganul“ din Rusia „își trimite una din trîmbe și peste țara românească.“[2] Prin omorîrea neomenosului primar Costache Eremia, țăranii din Vaideei dau semnalul manifestărilor de revoltă. În momentul în care agitațiile agrare se întind și se întețesc, nu mai există nici o îndoială asupra răscoalei. Conacele boierești sînt devastate și distruse, conținutul hambarelor împărțit între săteni. Cu o repeziciune extraordinară se aprind noi focare la : Dorohoi, Botoșani, Hîrlău, Iași, Pașcani, Bacău, Covurlui, Brăila. Țăranii, înarmați cu topoare și coase, pornesc asupra orașelor. Un tren este atacat de mulțime, care-i pune în libertate pe arestați. Mai mulți proprietari și mari boieri din Moldova, fugiți de pe moșii, „bombardează guvernul cu telegrame desperate...“[3] În parlament se cere represiunea imediată. Devenise proverbială formula lansată de T. T. Flor : „Întîi represiune, apoi vom aviza !“[4] De îndemn la răscoală sînt invinuiți „instigatorii“. Instigatori au fost declarați în ședințele parlamentului : Răutu, Cristophor Arghir, Hariton Spirescu și învățătorii satelor, care protestau împotriva „dreptului cîștigat de a extermina țărănimea“. În limbajul politic al vremii, cuvîntul învățător, arată autorul, devenise aproape sinonim cu instigator. Învățătorul Costache Ștefănescu publică în *Globul*, sub titlul *Sîntem instigatori* o declarație plină de curaj : „Dacă a organiza pe țărani pentru ca din munca lor să le rămîie cît mai mult pentru ei și cît mai puțin pentru punga altora... noi sîntem instigatori !“... Dacă a-l povățui pe țăran „să nu mai aleagă ca deputați pe toți vîntură-țară, ci pe oamenii de nădejde ai satelor ; dacă a răspîndi printre țărani cunoștința drepturilor ce le garantează Constituția e o și mai mare instigație : da, noi sîntem instigatori...“[5]

---

[1] La Cronica internă.
[2] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 67.
[3] C. Stere, *Uraganul*, p. 295.
[4] *Idem*, p. 296.
[5] *Idem*, p. 298.

În paginile despre răscoală autorul reușește să imprime un ritm complex faptelor, totuși sub nivelul celui din *Răscoala* lui Liviu Rebreanu, lipsind adesea motivația epică. Acțiunile nu se desfășoară întotdeauna din convingere. Țăranii lu Stere sînt naivi, se lasă ușor intimidați, au o înclinație vădită spre pacificare, ca și autorul. Aceasta probabil și pentru că răscoala din Moldova a cunoscut o intensitate mai mică decît în restul țării. Psihologia colectivă și mitul „roatei de foc" a „studienților" sînt naiv prezentate. Invitat să primească, împreună cu alți oameni „de generație idealistă"[1], funcția de prefect, în calitate de „apărător al ordinei", Răutu trebuie să se ocupe de potolirea răscoalei. Opera de pacificare este îndulcită de prezența Luței (fiica sa adoptivă) și se realizează fără prea mari eforturi. Țăranii, cît și arendașii, dau dovadă de maleabilitate și acceptă condițiile de muncă și arendă stabilite de prefect. Chiar și în satul Vaideei, unde oamenii opun oarecare rezistență, se ajunge în cele din urmă la pace în urma apelului înflăcărat lansat de Răutu în numele legalității și al ordinii publice, care nu se poate realiza cu „toporul și țăpoiul", ci prin „primenirea legilor" în sfatul țării. Răutu reușește să comprime răscoalele din jurul Ciubăreștilor fără vărsare de sînge. O scrisoare de mulțumire din partea lui Cristophor Arghir, pe care Stere o scoate din arhiva sa și o publică în paginile cărții, vine să confirme justețea metodelor pașnice ale eroului. Răscoala se intensifică însă. Camera declară starea de asediu. Din notele și articolele ditirambice ale jurnalelor vremii, Răutu reconstituie tragedia țăranilor din diferite regiuni ale țării. Fostul răsculat Nichita Bardă, devenit soldat, își ucide la ordinele superiorilor tatăl, apoi se sinucide. Acest tragic incident din Stufești pare a fi un simbol elocvent al disperării poporului. În Muntenia și Oltenia, răscoala ia forme și mai violente, se transformă într-un adevărat război civil. Represiunea, de o cruzime nemăsurată, aduce „liniștea" și moartea a mii de țărani. Au fost pur și simplu rase de pe fața pămîntului nenumărate sate, iar țăranii fugiți, urmăriți în toate văgăunile și uciși pînă

---

[1] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 67.

la unul. Pămîntul îmbibat de atîta sînge și amestecat cu carnea răsculaților și a vitelor carbonizate se transformase într-un imens cimitir. Marea tragedie era cu atît mai zguduitoare cu cît „autoritățile și clasele stăpînitoare, îndeobște, nu înțelegeau nimic în spasmele care ca prin farmec cuprindeau în aceeași clipă zeci și sute de sate în regiunile cele mai depărtate una de alta" [1] Singura preocupare a guvernului se rezuma la represiunea și suprimarea „instigatorilor". Răscoalelor țărănești încep să li se alăture și manifestările de insubordonare ale soldaților. Ei înșiși fii de țărani, refuză să devină călăii propriilor lor părinți. De un realism atroce este scena ciocnirii dintre răsculații din Golășești cu compania de infanterie a căpitanului Ionescu-Popescu. În murmurul mulțimii speriate sînt tîrîți în față „instigatorii". Printre ei se află și un bătrîn gîrbovit cu ochii înlăcrimați pe care sublocotenentul Puiculescu îl izbește bestial cu cizma. Cuprins de furie, baciul Costache Ungureanu se năpustește asupra sublocotenentului, lovindu-l cu bîta ciobănească în cap. Ca la un semnal, întreaga grămadă de femei și copii, căreia i se alătură ca prin farmec un grup de bărbați înarmați cu topoare, țăpoaie, lanțuri, oiște de car și drugi de fier, se aruncă asupra armatei, obligînd-o să se retragă. Victoria țăranilor este însă efemeră. Înarmată pînă-n dinți cu tunuri și baionete, compania de infanterie se reîntoarce pentru a distruge satul. În lipsa oamenilor, fugiți să se adăpostească în satul vecin, infanteriștii bombardează și incendiază totul. Nu se mulțumesc numai cu atît: găsindu-i pe țărani, îndreaptă o ploaie de gloanțe asupra lor, incendiind și așezarea vecină. Pe cei scăpați îi urmărește în Valea Spinilor, unde trag în ei cu tunurile, apoi îi aruncă într-o groapă comună, spre a șterge urmele execuției. Din mormanul de oameni morți se ridică „un om sfîșiat în ciozvîrte, cu un ochi scurs, cu tot obrazul stîng retezat de pe oase, cu dinții rînjiți." [2] Întinzindu-și tremurat brațul ciopîrțit că-

---

[1] C. Stere, *Uraganul*, p. 348—349.
[2] C. Stere, *Uraganul*, p. 375

tre comandantul expediției, blestemă pe ucigașul în uniformă. Blestemul cade greu, „ca dangătul unui clopot crăpat, întretăiat de șuierul de șarpe“ [1], cutremurîndu-l pe maior. Ca și Rebreanu, Stere stăpînește magistral „psihologia gregară“ [2].

Ultimul capitol al cărții, intitulat *Povara*, expune în stil jurnalistic atrocitățile represaliilor. Sînt citate nenumărate fragmente din presa vremii, în special din *Globul*, care consemnează exterminarea țăranilor pînă și în satele care nu se răsculaseră. În semn de protest, Răutu își dă demisia din funcția de prefect și dezlănțuie o campanie de presă, prin care solicită amnistia generală. Dar o dată cu amnistia, pe umerii lui cade o povară grea : lupta neprecupețită pentru înfăptuirea reformelor „făgăduite“. Ars de setea dreptății sociale, Vania Răutu se angajează cu multă ardoare în această luptă. Aici se încheie romanul, lăsînd în sufletele cititorilor o rază de speranță. *Uraganul*, așa cum arată Perpessicius comparîndu-l cu *Răscoala* lui Rebreanu, este „un roman satiric și sociologic, în care latura doctrinară și experiențele de luptător social ale lui Vania Răutu dețin întîiul plan sau, mai exact, alcătuiesc fondul pe care se proiectează toate peripețiile, fie tragice, fie ridicole“. În timp ce *Răscoala* rămîne tot timpul în epică, *Uraganul* se împlinește cu o egală atenție în cele două planuri : epic și sociologic, avînd un pronunțat aer de rechizitoriu și pledoarie. [3] „Ai, de tot atîtea ori, adaugă Perpessicius, impresia că recitești o ediție revăzută, romanțată mai exact, a *Neoiobăgiei* lui Dobrogeanu-Gherea, în toate acele capitole referitoare la situația țăranilor înainte și după răscoală.“ [4] Din acest motiv romanul cîștigă în gravitate, dar pierde din seninătatea ficțiunii.

Volumul al IX-lea și următoarele trebuiau să cuprindă evenimentele și acțiunile omenești trăite sau văzute în

---

[1] C. Stere *Uraganul*, p. 377.
[2] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 677.
[3] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 68.
[4] *Ibidem*.

timpul războiului şi după război şi să continue destinul de luptător al lui Vania Răutu pe parcursul a încă douăzeci şi cinci de ani. Romanul ar fi devenit astfel o desăvîrşită cronică a secolului al XX-lea, extrem de bogată în fapte, evenimente, tipuri şi episoade. Simţindu-şi aproape sfîrşitul, Stere îşi dă seama că nu va mai avea timpul necesar pentru a-şi continua, în toată proporţia ei reală, opera. Această panică o simţim încă din ultimele volume în care este nevoit să comprime şi să expedieze conţinutul. După planul iniţial, romanul ar fi ajuns la cel puţin douăsprezece volume. Nemaiavînd vreme, Stere se decide să rezume într-un tom perioada antebelică şi postbelică. În acest scop concepe volumul al IX-lea, pe principiul retrospecţiei : Răutu cade victimă unui atentat şi în agonie, într-un şir disparat de viziuni, aiurări, halucinaţii, îşi revede fragmentar viaţa şi îşi visează nădejdile realizate în viitor. [1] Nu s-a găsit decît un fragment restrîns, scris cu creionul, probabil înainte de moarte, adevărat testament literar lăsat posterităţii :

„Ca o sîngerare istovitoare a trecut războiul ; ca un foc pe mirişte a trecut... Unirea tuturor provinciilor româneşti era înfăptuită. Exproprierea şi votul universal fuseseră legiferate. În timpurile de neaşezare din anii 1922—1923 Răutu împreună cu un tovarăş tînăr studia să mobilizeze bunăvoinţele ferme pentru ca printr-o acţiune energică şi hotărîtă să asigure o aplicare a reformelor, care să scape ţărănimea de opresiunea şi exploatarea stăpînilor de pînă acum. În parlament, în jurul lui Răutu şi a tovarăşului său, închegase un grup, puţin numeros dar dinamic şi curajos, de oameni care le împărtăşeau vederile şi voinţa. Pentru clasa diriguitoare ameninţarea era serioasă. Exploatînd atitudinea nonconformistă a lui Răutu din timpul neutralităţii şi războiului, organele presei de ordine prinseseră subit a-l denunţa cu perseverenţa vindictei publice ca trădător. Cristophor Arghir, în gazetă şi în viu grai, nu-l mai numea decît printr-o singură vorbă : neîmpuşcatul. Ruptura cu Aurel Crăsneanu era definitivă şi acesta de la înălţimea tribunei ministe-

---

[1] R. C. Stere, în *Viaţa Românească*, 1937, ian. *Sfîrşitul romanului „În preajma revoluţiei". În loc de încheiere sau încheiere.*

riale rosti pe un ton ridicat sentința : *Non bis in idem.* La vreo două zile după cuvîntarea lui Răutu în Cameră s-a produs atentatul. Un student dintre zelatorii fanatici ai Apostolului sună la ușa casei modeste din Str. Sărată, cerînd să vorbească cu amfitrionul. Luța care-i deschisese, neliniștită de privirile fugare și nervozitatea tînărului, încearcă să tăgăduiască prezența celui căutat. Dar din cabinetul său de lucru Răutu auzise zgomotul de glasuri și se arătă în prag. După o secundă de frămîntare mută, tînărul ridică mîna înarmată... În fulgerarea unei clipe, Răutu zări golul negru al țevii, auzi o detunătură, simți o izbitură formidabilă în piept și se prăbuși.

. . . .

Neant.

. . . .

Nici timp, nici spațiu, nici mișcare. Beznă oarbă, mută. Și totuși, o imensă tensiune, o supremă încordare, un tainic și neînchipuit dor de zămislire, condensat ca o picurare din nesfîrșirea hăului mort — din care, subit, pornește o radiere de durere surdă. Cu o sforțare lungă, trudnică, Răutu izbutește să întredeschidă pleoapele. Alb... Cîmp de zăpadă ?... Nu... Plafon înalt,... pärete văruit... pervazuri albe... paturi... noptiere lăcuite... O figură omenească, o femeie străină, înveșmîntată în alb, îl privește atent... Spital. Ce s-a întîmplat ? Încearcă să se ridice. Din piept răspunde o durere ascuțită ca un tăiș. Infirmiera cu un gest de spaimă continuă, îi impune nemișcarea.

Resemnat, rănitul închide ochii și se lasă în perne.

. . . .

Ca revenită din depărtări pustii, conștiința istovită încearcă să se regăsească, să restabilească propria continuitate, să se reașeze în timp și spațiu. Se agață de imaginile răzlețite purtate de valurile amintirii. Ca un naufragiat se încleștează de epave.

Zadarnice silinți !... Rămășițele de energie prind a se scurge, a se topi. Adoarme, leșină ?

. . . .

Neant."

C. Stere[1]

Romanul s-ar fi încheiat cu moartea eroului. Pe mormînt, o femeie urma să-i pună două pietre funerare: una din temnița de la Chișinău, alta de la închisoarea Văcărești.

Autorul s-a stins el însuși din viață la 26 iunie 1936, lăsînd în urmă un sentiment de nostalgie, fiindcă, în ciuda imperfecțiunilor, *În preajma revoluției* este o operă mare. În ansamblu, ea condensează o experiență furtunoasă și o voință fără egal, fiind chintesența unei vieți de speranțe și luptă. Perpessicius situează acest roman în categoria romanelor de tipul *Educației sentimentale* de Flaubert și *La răspîntie de veacuri* de Gala Galaction, în care „autorii reconstituie o perioadă istorică, al cărei exponent este însuși eroul central"[2]. „Inițierile lui, creșterile și descreșterile, meditațiile în marginea evenimentelor, iată schema unor astfel de romane, și *În preajma revoluției* a d(omnului) C. Stere face parte din acestea. Vania Răutu este eroul unui veac de liberalism și democrație, pe care contingențele istorice îl balotează între regimul autocrat al Rusiei țariste, unde își face ucenicia politică și România anilor dinainte de 1907, noua lui patrie, în care eforturile lui de reformator se vor izbi de opacitatea condițiilor retrograde din țară. Vania Răutu are presentimentul istoric al prefacerilor ce pîndesc omenirea. El prinde din călătoriile prin Ardeal și Bucovina diferențele de nivel dintre provincii, luptă pentru o apropiere"[3] și pentru realizarea unei Românii întregi. Criticul îl orînduiește, de fapt, în aceeași familie spirituală cu Mihail Sadoveanu, Cezar Petrescu, Gala Galaction, cu Proust și Francois Mauriac, din care citează o mărturie aplicabilă și la Stere: „Adevărata rațiune a lenii mele (aceea de a fi renunțat să-și scrie memoriile) nu vine oare de acolo că romanele noastre exprimă esențialul din noi înșine? Singură ficțiunea

---

[1] R. C. Stere, *Sfîrșitul romanului „În preajma revoluției". În loc de încheiere sau încheiere*, în *Viața Românească*, ianuarie 1937.

[2] Perpessicius, *Manuscriptum*, 4, 1975, anul VI, p. 65.

[3] *Ibidem*

nu minte ; ea întredeschide asupra vieţii unui om o poartă fertilă, pe unde se strecoară, în afară de orice control, sufletul său necunoscut."[1]

Pentru E. Lovinescu, apariţia în literatură a „vechiului luptător socialist sau numai social" C. Stere a constituit „revelaţia cea mai mare a ultimilor ani", *În preajma revoluţiei* fiind după părerea sa „cel mai mare monument memorialistic al literaturii noastre"[2].

„*În preajma revoluţiei*, scrie Şerban Cioculescu, este opera unui spirit sintetic şi constructiv, capabil să ordoneze materialele experienţei, să le distribuie în acţiuni convergente, în vederea unui efect unitar."[3] „După o viaţă agitată şi aventuroasă, spintecată ca o noapte de fulgere de voluptatea acţiunii, întors pe drumul de ţară al contemplaţiei, Stere şi-a trăit bătrîneţea în amintiri plăsmuite, creînd pe neaşteptate romanul cel mai îmbulzit de viaţă ce s-a putut închipui vreodată în literatura română după *Ion* al lui Liviu Rebreanu."[4] Operă de romancier, de sociolog si de istoric totodată, *În preajma revoluţiei*, conchide G. Călinescu, îl situează pe C. Stere „printre reputaţiile mitologice ale Moldovei intelectuale"[5].

Deşi, abstracţie făcînd de cele două scrieri apărute mai întîi în *Viaţa Românească*, apoi şi în volume, *Patru zile în Ardeal — impresiuni fugitive* (1906, 1914) şi *În voia valurilor* (1912, 1914), ca şi de volumul de eseuri critice *În literatură* (1906, 1921), Stere şi-a publicat opera literară tîrziu. între 1931 şi 1936, locul său în istoria literaturii române este alături de G. Ibrăileanu în epoca antebelică a revistei *Viaţa Românească*, pe care, dealtfel a condus-o, putem spune, exclusiv din punct de vedere ideologic şi măcar în subsidiar şi din punct de vedere

---

[1] *Manuscriptum*, 4, 1975 (21), anul VI, *Paznic de far-Perpessicius*, p. 62.

[2] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, *Scrieri* 6, p. 210.

[3] Şerban Cioculescu, *Aspecte literare contemporane*, p. 349.

[4] G. Călinescu, *Adevărul literar şi artistic*, 10, seria a II-a, nr. 585, 21 februarie 1932.

[5] *Ibidem*.

literar. Poporanismul literar a fost teoretizat de G. Ibrăileanu, dar doctrina poporanistă a fost fundată de C. Stere cu mult înainte de *Viața Românească*, și, așa cum s-a dovedit, și înainte de *Evenimentul literar*. Romanul *În preajma revoluției* a fost încheiat, ultimul volum, în momentul cînd poporanismul trecuse de două decenii, dar el exprimă cel mai bine crezul politic și literar al directorilor *Vieții Românești*, configurîndu-se drept cea mai caracteristică operă literară în spiritul susținut de revista ieșeană în prima ei serie, între 1906 și 1916. Ibrăileanu trecea printre cei care ilustraseră poporanismul literar la *Viața Românească* și, mai înainte, sub pseudonimul N. Tofan, la *Evenimentul literar*, de Spiridon Popescu cu *Moș Gheorghe la expoziție* și *Rătăcirea din Stoborăni*. Nu numai pentru că în *Uraganul* Constantin Stere se ocupă și el de răscoalele din 1907 se încadrează în literatura realistă, de simpatie pentru suferințele țărănimii, preconizată de G. Ibrăileanu, care, ce curios, nu apreciază îndeajuns *Ion* de Liviu Rebreanu și n-a mai apucat să scrie despre capodopera acestuia, *Răscoala*. Bineînțeles, *Uraganul*, apărut cu patru ani mai tîrziu decît *Răscoala*, e, sub raportul concepției, mai vechi, în sensul că nu transgresează ideologia autorului din momentul 1907, concepția sa subiectivă din acea perioadă, Stere rememorîndu-și propria experiență de viață, în vreme ce Rebreanu, adoptînd din punct de vedere politic o atitudine democratică în sens larg, scrie un roman impersonal, obiectiv, transistoric.

Înserierea lui Constantin Stere la capitolul *Romancierii*, din perioada interbelică, alături de Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Ionel Teodoreanu și alții, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, de G. Călinescu, a determinat fixarea lui definitivă aici în operele de sinteză următoare, de exemplu în lucrarea lui Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, I, unde e clasificat totuși la capitolul *Memorialistica deghizată și francă*, împreună cu Ion Petrovici. Așezarea lui C. Stere în perioada dintre cele două războaie mondiale se impunea

şi pentru că cele două lucrări anterioare, la origine cursuri universitare, privind primele decenii ale veacului, *Început de secol* de Dumitru Micu şi *Literatura română între 1900 şi 1918* de Const. Ciopraga, ambele din 1970, tratînd despre poporanism şi scriitorii acestui curent, nu se ocupă de Constantin Stere, ci numai de Spiridon Popescu, Jean Bart, D. D. Patraşcanu, I. I. Mironescu şi G. Ibrăileanu (D. Micu), aceiaşi, plus Ioan Paul, Radu Rosetti şi Constanţa Marino-Moscu (C. Ciopraga). Cea mai acceptabilă clasificare ni se pare aceea a lui E. Lovinescu, din *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*. Nefiind obligat să taie în două perioada, E. Lovinescu pune pe C. Stere la *Evoluţia poeziei epice* în capitolul *Poezia epică rurală. Sămănătorismul şi poporanismul moldovean,* subcapitolul *Memorialistica,* alături de Dumitru C. Moruzi, Radu Rosetti, Iacob Negruzzi şi Gh. Panu, D. Anghel, Ion Petrovici şi E. Lovinescu, înainte de Liviu Rebreanu, care apare, precedat de I. Agârbiceanu, la capitolul *Sămănătorismul ardelean.*

Majoritatea criticilor sînt de acord în recunoaşterea romancierului Stere numai în primele patru volume ale seriei *În preajma revoluţiei,* ba chiar numai în primul şi al patrulea volum. Volumul întîi, „monografia unei familii basarabene de modă veche“, are, după G. Călinescu, un subiect excelent şi este „în moduri vetuste, cu maniere din Gogol, Dostoievski şi Tolstoi“, „mai mult balzacian decît rusesc“. „Lăsînd la o parte elementul romanţios, volumul se susţine, afirmă şi E. Lovinescu, prin puternica zugrăvire a ambianţei familiale şi a conflictelor de vîrstă şi de temperamente ale celor doi boieri moldoveni“. Volumele II şi III, „cu intriga factice“, sînt pentru G. Călinescu „mai puţin atrăgătoare“, volumul II interesează, pentru E. Lovinescu, „prin zugrăvirea mediului revoluţionar, într-o galerie de tipuri foarte vii şi prin apariţia primelor figuri feminine“, iar volumul III prin „elementele psihologice şi morale“. Volumul IV relevă, după G. Călinescu, un „extraordinar prozator al geologicului“, constituie, împreună cu volumul V, după

E. Lovinescu, „partea cea mai trainică a acestei mari epopei memorialistice". De la volumul V, Stere se pierde. după G. Călinescu, într-o „bîrfeală cifrată împotriva contemporanilor săi", „în cele mai triste platitudini". După E. Lovinescu, volumele VI, VII şi VIII pot, de asemenea, fi „înlăturate pentru unitatea ciclului, şi pentru acel caracter de obiectivitate epică, preţuită în celelalte volume, în parte şi fiindcă materialul e departe de noi şi deci incontrolabil". Nici pentru Şerban Cioculescu ultimul volum „nu este din cele mai bune cărţi ale operei", înfăţişează răscoalele ţărăneşti „fără îndemînare artistică". Scrierea impune, totuşi, în întregul ei, prin monumentalitate, prin cîte cel puţin unul sau două episoade şi multe pagini remarcabile în fiecare volum. Nu i se poate refuza lui Stere „admiraţia pentru curajul întreprinderii unei fresce concepute pe un plan atît de vast".

BIBLIOGRAFIE

Opera autorului

C. Stere, *Evoluția personalității și noțiunea de persoană în drept*, Iași, 1897 ; *Introducere în studiul dreptului constituțional*, Partea I, Iași, 1903 ; *Drept constituțional*, Iași, 1911 ; *În voia valurilor. Icoane din Siberia*, Buc., „Căminul", f.a. (semnat C. Nistrul) ; *Patru zile în Ardeal. Impresiuni fugitive*, Buc., „Căminul", f.a. (1914) ; *România în războiul european*. Extras din *Viața Românească*, Iași, 1915 ; *Politica externă a României* (în colaborare cu P. P. Carp), 1915 ; *Discursul lui Take Ionescu*, studiu critic. Extras din *Viața Românească*, Iași, 1916 ; *Marele război și politica României*, București, 1918 ; *Un caz de conștiință*, București, 1921 ; *În literatură*, Iași, Viața Românească, 1921 ; *Naționalizarea industriei de petrol*. Cuvîntare rostită în ședința Adunării deputaților din 28 martie 1921, București, 1921 ; *Anteproiect de Constituție întocmit de secția de studii a partidului țărănesc, cu o expunere de motive*, București, 1922 ; *Partidul țărănesc din Basarabia*, Iași, 1922 ; *C. Stere judecat și condamnat de el însuși*. Culegere de articole din ziarul Lumina, Iași, 1923 ; *Documentări și lămuriri politice. Preludii : „Partidul Național țărănesc" și „Cazul Stere"*, București, Adevărul, 1930 ; *În preajma revoluției*, roman, I, *Prolog, Smaragda Theodorovna*, București, Adevărul, 1931 ; II, *Copilăria și adolescența lui Vania Răutu*, Buc., Adevărul, 1931 ;

III, *Lutul*, Buc., Adevărul 1932; IV, *Hotarul*, Buc., Adevărul, 1933; V, *Nostalgii*, Buc., *Adevărul*, 1934; VI, *Ciubărești*, Buc., Adevărul, 1935; VII, *În ajun*, Buc., Adevărul, 1935; VIII, *Uraganul*, Buc., Adevărul, 1936.

Despre autor (selectiv)

Tudor Arghezi: *C. Stere* în *Adevărul literar și artistic*, 1932, nr. 629, p. 3.

Demostene Botez: *Memorii*, Minerva, 1970, p. 282—292.

Octav Botez: *C. Stere*, în *Însemnări ieșene*, 1936, nr. 4 din 15 februarie, p. 150; *C. Stere romancier*, în *Figuri și note istorico-literare*, București, Casa școalelor, 1944.

G. Călinescu: *Romanul d-lui C. Stere*, I-II, în *Adevărul literar și artistic*, 1932, nr. 585 din 21 febr., p. 1—2; *Lutul*, în *Adevărul literar și artistic*, 1932, nr. 620 din 23 oct., p. 1; *Patru ore cu d. Const. Stere*, în *Adevărul literar și artistic*, 1932, nr. 622 din 6 nov., p. 1; *Hotarul*, în *Adevărul literar și artistic*, 1933, nr. 636 din 12 febr., p. 7; *Hotarul*, în *Viața Românească*, 1933, nr. 1—2, p. 59—60; *Nostalgii*, în *Adevărul literar și artistic*, 1934, nr. 725 din 28 oct., p. 9; *Ciubărești*, în *Adevărul literar și artistic*, 1935, nr. 754 din 19 mai, p. 9; *C. Stere la 70 de ani*, în *Adevărul literar și artistic*, 1935, nr. 781 din 24 nov., p. 1—2; *În ajun*, în *Ad. lit. și art.*, 1935, nr. 784 din 15 dec., p. 1; *Uraganul*, în *Adevărul literar și artistic*, 1936, nr. 802 din 19 aprilie, p. 9; *C. Stere* (la moartea lui), în *Adevărul literar și artistic*, 1936, nr. 813 din 5 iulie, p. 3; *C. Stere*, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Buc., F. R., 1941, p. 673—678; *Istoria literaturii române*, compendiu, ed. a III-a, 1968, p. 295—296.

Șerban Cioculescu: *C. Stere. În preajma revoluției*, V-VIII, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1935, nr. 1 și 8, și 1936, nr. 3, 11; *C. Stere, la moartea lui* și *Uraganul*, în *Aspecte literare contemporane*, Minerva, 1972, p. 343—349.

Pompiliu Constantinescu: *În preajma revoluției*, I—III, în *Vremea*, 1932, nr. 262 din 6 nov., p. 7 (repr. în *Critice*, Vremea, 1933, p. 218—233); *Hotarul*, în *Vremea*, 1933, nr. 283, aprilie, p. 18; *Nostalgii*, în *Vremea* din 3 febr. 1935, p. 4;

Între pamflet și roman, în *Vremea* din 19 ian. 1936, p. 10; *Uraganul*, în *Vremea* din 3 mai 1936, p. 2; *Scrieri*, 5, Minerva, 1971, p. 5—31.

Ov. S. Crohmălniceanu: *Literatura română între cele două războaie mondiale*, I, Minerva, 1972, p. 378—390.

Sterie Diamandi: *Galeria oamenilor politici*, Buc., Cugetarea, f.a.

Valer Donea (Profira Sadoveanu): *C. Stere văzut de aproape*, în *Adevărul literar și artistic*, 1935, nr. 784 din 15 nov., p. 3.

Iorgu Iordan: *C. Stere profesor*, în *Viața Românească*, 1937, nr. 1—3; *Dioscurii „Vieții Românești"*, în *România literară*, 1976, nr. 11 din 11 martie, p. 8; *Memorii*, I, Eminescu, 1976.

Alex. Kidel: *Mărturii rusești despre C. Stere. Memoriile lui S. A. Jebunev în Adevărul literar și artistic*, 1937, nr. 876 din 19 sept., p. 9.

L. Leoneanu: *Cîteva zile în intimitatea lui C. Stere*, în *Adevărul literar și artistic*, 1930, nr. 512 din 28 sept., p. 1—2; *O pagină sentimentală din viața lui C. Stere*, *idem*, 1930, nr. 521 din 30 nov., p. 3; *Romanul d-lui Stere*, *idem*, 1932, nr. 579 din 10 ian., p. 1—2; *Portrete literare și politice*, București, 1935; *C. Stere la Bucov. Cum scrie d. Stere*, în *Adevărul literar și artistic*, 1936, nr. 816 din 26 iulie, p. 5.

E. Lovinescu: *C. Stere*, în *Istoria literaturii române 1900—1937*, Minerva, 1975, p. 210—213.

N. Manolescu: *Romanul lui C. Stere*, în *România literară*, 1976, nr. 11 din 11 martie, p. 9.

Z. Ornea: *Poporanismul*, Minerva, 1972; *Poporanismul și radicalismul democratic*, în *România literară*, 1976, nr. 11, p. 8.

Petre Pandrea: *Portrete și controverse*, I, București, Bucur Ciobanul, 1945.

Perpessicius: *În preajma revoluției*, I—II, în *Mențiuni critice*, IV, Buc., F. R., 1938; *Lutul*, în *Mențiuni critice*, V., F.R., 1946, p. 50—56; *Nostalgii*, *Ciubărești*, *În ajun*, *Uraganul*, în *Manuscriptum*, 1975, nr. 4, p. 62—68.

Al. Philippide: *Un roman de energie și voință*, în *Adevărul literar și artistic*, 1932, nr. 621 din 30 oct., p. 7.

Mihai Ralea: *C. Stere*, în *Viața Românească*, 1937, nr. 1—3, p. 118—122.

Izabela Sadoveanu : *Romane*, în *Adevărul literar și artistic*, 1935, nr. 755 din 26 mai, p. 12 ; *Primul roman cu cheie, idem*, 1935, nr. 782 din 1 dec., p. 10 ; *Ion Răutu în vîltoare, idem*, 1935, nr. 784 din 15 dec., p. 1 ; *Amintiri. Cei care au plecat*, în *Adevărul literar și artistic*, 1936, nr. 816 din 26 iul., p. 1—2 ; *Un an de la moartea lui C. Stere*, 1937, nr. 865 din 4. iul., p. 3.

Mihail Sadoveanu : *C. Stere*, în *Însemnări ieșene*, 1936, nr. 13—14 din 15 iul., p. 1—2.

Lascăr Sebastian : *De vorbă cu d. C. Stere*, în *Adevărul literar și artistic*, 1933, nr. 641 dn 19 mart., p. 1.

M. Sevastos : *Autorul Nostalgiei*, în *Adevărul literar și artistic*, 1934, nr. 712 din 29 iul., p. 1 ; *În memoria lui Const. Stere, idem*, 1937, nr. 813 din 5 ian., p. 1—2 ; *Amintiri de la „Viața Românească"*, E.P.L., 1966 *(C. Stere. Amintiri despre C. Stere. C. Stere intim).*

D. I. Suchianu : *Romanul d-lui C. Stere*, în *Viața Românească*, 1932, nr. 3—4 și *Viața Românească*, 1966, nr. 3.

SUMAR

Lector : SORIN MĂRCULESCU
Tehnoredactor : GHEORGHE CHIRU

Apărut : 1978. Bun de tipar : 8.11.1978. Tiraj : 2210.
Format : 16/54×84. Coli ed. : 14,48. Coli tipo : 16,5.
Pentru bibliotecile mari și mici 8R-95

Tiparul executat sub cd. 357 la I. P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri nr. 9—11, București. Republica Socialistă România

Lei 9.50

Cartea Românească